DEN SVENSKA REFORMATIONSTIDENS ALLMÄNNA STATSRÄTTSLIGA IDÉER

I DERAS SAMBAND MED DEN POLITISKA UTVECKLINGEN.

AKADEMISK AFHANDLING

SOM MED TILLSTÅND AF

VIDTBERÖMDA FILOSOFISKA FAKULTETENS I UPSALA HUMANISTISKA SEKTION

FÖR DEN FILOSOFISKA DOKTORSGRADENS VINNANDE

TILL OFFENTLIG GRANSKNING FRAMSTÄLLES

Å LÄROSALEN N:o VIII

MÅNDAGEN DEN 28 MAJ 1900 KL. 10 F. M.

AF

KARL NORDLUND

FILOSOFIE LICENTIAT AF GESTR.-HELS. NATION.

STOCKHOLM

IVAR HÆGGSTRÖMS BOKTRYCKERI A. B., 1900.

Digitized by the Internet Archive
in 2026

https://archive.org/details/IA41548928_0108

Det står för mig klart, att de historiskt framträdande allmänna statsrättsliga idéerna ej afvinnas sitt fulla intresse eller helt förstås, vare sig de betraktas från synpunkten af deras inre vetenskapliga värde enbart, eller de blott behandlas som bimoment i framställningarne af den politiska historien. I det förra fallet släppes kontakten med de historiskt gifna realiteter, hvarur de alltid till en viss grad utgått, och en hel del teorier, hvilka blifva intresseväckande, om de betraktas som reflexer af den samtida historiska situationen eller såsom själfva motiv till eller moment i densamma, te sig, där originalitet och framställningskonst brister, tämligen intresselösa. I det senare fallet åter är svårt att fasthålla sambandet med statsspekulationens *allmänna* utvecklingsståndpunkt, hvarigenom uppfattningen af en viss statsrättslig åskådnings innebörd och historiska betydelse gärna blir skef och oklar. Alltså, vid behandling af hithörande frågor gäller, å ena sidan att strängt fasthålla de statsrättsliga idéernas och teoriernas naturliga samband med den historiska situationen, och å andra sidan att ej släppa den allmänna idéutvecklingens perspektiv.

Jag har närt den förhoppningen att efter detta allmänna program så småningom kunna utarbeta en framställning af de allmänna statsrättsliga idéernas utveckling och strid inom ramen af *Sveriges* politiska och kulturella lif, närmast under nyare tiden, och för det ändamålet företog jag i förstone en undersökning af de viktigare mer teoretiskt hållna statsrättsliga deduktionerna intill frihetstidens slut. Men vid ett djupare inträngande i ämnet fann jag snart, att särskildt mitt föresatta syfte att strängt fasthålla sambandet med den politiska samhällsutvecklingen i dess tillämpning gaf åt ämnet långt större omfattning, än jag från början beräknat. Särskildt *reformationstiden*, hvilken jag från början minst ingående undersökt, befanns kräfva en grundlig undersökning, emedan tidehvarfvet ju i grunden är att betrakta som en enda fortgående politisk kris, och härigenom tvingar till ett mödosamt letande efter den statsrättsliga idéutvecklingens trådar i de politiska händelsernas och urkundernas labyrinter.

Så har det första genomarbetade resultatet af mina undersökningar stannat vid en framställning af reformationstidens allmänna statsrättsliga idéer. Men då jag icke alldeles släppt hoppet, att det i framtiden måtte förunnas mig att fullfölja framställningen

vidare, har jag sökt afpassa förevarande arbete så, att det äfven kunde tjäna som utgångspunkt för direkt fortsättning. Det är därför särskildt, som jag här medtagit en inledning af större omfattning och bredd, än det närmast förevarande ämnet i grunden betingar, och af samma motiv hafva äfven ett par senare förekommande allmänna exposéer af den inom den europeiska kulturvärlden fortgående allmänna idéutvecklingen fått sin karaktär.

Beträffande min allmänna uppfattning af ämnet skulle jag till undvikande af missförstånd vilja göra en distinktion. Hvad bör rimligen innefattas under begreppet »allmän statsrättslig idé»? Termen är i titeln med flit vald, men onekligen i behof af närmare precisering. Närmast åsyftas de idéer, som uppträdt med anspråk — mer eller mindre — på att utan vidare vara giltiga och tillämpliga oberoende af uttrycklig positiv lagstiftning. Nu är det — företrädesvis intill 1700-talets slut — den teologiska och naturrättsliga statsspekulationen, som inom den europeiska kulturvärlden egentligen för sig häfdat anspråken att erbjuda en statsrätt, som på olika grunder utan vidare kräfver giltighet. Det är ock därför, som inledningens första kapitel ägnats åt denna företeelses ursprung och karaktär. Men emot de rättsidéer, som denna allmänna rättsspekulation i och genom dess utgångspunkter upptogo som de centrala, reagerade så småningom allt kraftigare andra, företrädesvis germanska rättstraditioner. I viss mån upptogos successive väl äfven dessa medvetet af den allmänna rättsspekulationen, men icke helt, kanske innerst därför, att den germanska rättsåskådningen i grunden afvisar tanken på andra rättsnormer än den enskilda statens egna rättstraditioner. Emellertid, genom de teologiska och naturrättsliga rättsidéernas utmanande anspråk på absolut giltighet påtryckas äfven de däremot motstridiga rättsidéer, hvilka särskildt inom de germanska staterna göra sig gällande, i sin tur äfven en dogmatisk prägel — i viss mån. Alltså, vissa rättsidéer, hvilka ej uttryckligen i den allmänna teologiska och naturrättsliga spekulationen voro innefattade, kunna med allt skäl äfven de uppfattas som »allmänna». Och härtill kommer, att inom den germanska idévärlden själf — hvilket i afhandlingen skall påpekas — förefanns en inre speciell motsättning, som i och för sig äfven åt de germanska grundläggande rättstankarne gaf en viss dogmatisk karaktär.

Härur ger sig nu äfven själffallet, *hvilka* germanska eller — mer specialiseradt — nationelt svenska statsrättsliga idéer kunna och böra rubriceras som »allmänna». Det blir de idéer, som just mer eller mindre medvetet framträda *i kontrast* emot de med fullt klara anspråk framträdande allmänna rättsdogmerna. Då nu dessa senare genom hela sin generella läggning företrädesvis kristallisera sig kring statsordningens grundelement, styrande (konung, öfverhet),

styrde (folk, undersåtar), rättsordning (lag), och kring dessa elements allmänna inbördes förhållande, så blir det äfven de emot dessa allmänna dogmer kontrasterande nationelt-germanska idéerna, hvilka närmast erbjuda ett principielt intresse. Och särskildt må betonas, att förevarande framställning *icke* åsyftar en behandling af direkt *positiv* rätt, annat än i den mån denna positiva rätt afspeglar den i statsordningen uttryckta statsrättsliga åskådningens grundkaraktär eller eventuelt är i affattningen påverkad af de medvetet dogmatiska strömningarne.

Den följande framställningen af den svenska reformationstidens allmänna statsrättsliga idéer är som helhet den första i sitt slag. Den rör sig emellertid i det hela ej med okända eller ouppmärksammade företeelser. Flera svenska forskare hafva mer eller mindre ingående berört dem, delvis eller i deras totalitet. Så hafva *Geijer* och *Alin* i deras bekanta arbeten öfver reformationstiden flerstädes skildrat de allmänna statsrättsliga företeelserna och deras roll. *Hjärne* och *E. Hildebrand* hafva likaledes i olika arbeten och uppsatser från senare datum ägnat dem sin uppmärksamhet. *Schück* har i sin litteraturhistoria lämnat rätt mycket utrymme åt behandlingen af mer litterärt intresserande statsrättsliga deduktioner. *Svedelius* har i sin monografi öfver Erik Sparre refererat dennes statsrättsliga skrifter, och *Boëthius* har i sin monografi öfver »Hertig Karls och svenska riksrådets samregering» ingående och skarpsinnigt behandlat de statsrättsliga momenten i den stora afgörande brytningen mellan konung Sigismund och hans folk. Att jag likvisst icke tvekat att behandla tidsperioden i dess helhet, beror på tvänne skäl. Dels skänker den monografiska behandlingen af ett ämne onekligen i och för sig åt detsamma en klarare och fullare belysning. Dels tror jag mig äfven här och där verkligen hafva framdragit ett och annat förut obeaktadt, liksom äfven den vetenskapliga detaljgranskningen i och för sig tvingar till uppmärksammande af belysande och karaktäristiska detaljer, där de generella dragen redan förut varit kända.

Min framställning afslutas med Sigismunds definitiva afsättning. Jag hade först afsett att bifoga ett kapitel, behandlande de i följd af Sigismunds fasthållna anspråk fortgående statsrättsliga tvisterna med anknytning till reformationstidens sista kris, men då onekligen dessa senare diskussioner hafva ett tämligen ringa intresse från rent svensk synpunkt — då ju Sigismunds afsättning en gång var ett historiskt faktum — har jag föredragit att här lämna dem därhän, i förhoppning att möjligen i någon mindre uppsats senare få tillfälle att behandla dem.

Beträffande anförandet af källornas verba formalia har jag följt den principen, att *i texten* modernisera språket, detta för att de gamla ordformerna ej skulle vid läsningen verka störande; i

noterna äro däremot de citerade källutdragen naturligen oförvanskade. I moderniseringen måste jag erkänna förefintliga oegentligheter, hvilka kunde hafva afhjälpts, om ej tiden på sistone varit så knappt tillmätt. Äfvenledes nödgas jag på samma grund anhålla om öfverseende för en och annan inkonsekvens i citationsmetod samt för på ett par håll förekommande rena faktiska inkorrektheter, hvilka jag i »rättelserna» anmärkt. En och annan påtänkt för det hela mindre viktig supplerande detaljundersökning har ock i följd af önskan att till föresatt tid få afhandlingen färdig måst inhiberas.

Slutligen är det mig en kär plikt att till alla dem, af hvilka jag i mitt arbete fått hjälp och bistånd, framföra mitt djupt kända tack. I främsta rummet anhåller jag att till min lärare professor H. Hjärne få uttrycka min erkänsla för den hjälp och uppmuntran, hvarmed han stått mig bi, samt icke minst för de många väckande tankar från hans undervisning, hvilka jag i förevarande afhandling direkt kunnat tillgodogöra mig. Äfvenledes står jag i förbindelse till tjänstemännen vid Upsala Universitetsbibliotek, Kungliga Biblioteket och Riksarkivet för visadt stort tillmötesgående. Särskildt anhåller jag att till hr bibliotekarierna C. Annerstedt, L. Bygdén och A. Andersson samt till lektor E. Hildebrand få betyga min djupt kända tacksamhet. Ändtligen står jag till flera af mina studiekamrater — ingen nämnd och ingen glömd — i förbindelse för beredvilligt lämnad hjälp i en eller annan form.

Stockholm i Maj 1900.

Karl Nordlund.

Litteratur- och källförteckning*).

A. Hjälplitteratur.

Anjou, *Svenska kyrkoreformationens historia* I—III. Stockholm och Lund 1850—51.

Anrep, *Svenska adelns ättartaflor* II, IV. Stockholm 1860—64.

Besold, *Die Lehre von der Volkssouveränetet während des Mittelalters* (I. Sybels Hist. Zeitschrift, Bd XXXVI, s. 318 o. f.). München 1876.

Bluntschli, *Allgemeine Staatslehre.* Stuttgart 1875.

——, *Geschichte des allgemeinen Staatsrechts und der Politik* etc. München 1864.

Boëthius, *Hertig Karls och det svenska riksrådets samregering* (i Hist. Tidskrift Årg. 1884, 1885, 1886).

Brunner, *Deutsche Rechtsgeschichte* I, II. Leipzig 1887—91.

Dock, *Der Souveränetätsbegriff von Bodin bis zu Friedrich dem Grossen* Strassburg 1897.

Eicken, *Geschichte und System der mittelalterlichen Weltanschauung.* Stuttgart 1887.

Geijer, *Svenska folkets historia* II. Örebro 1834.

Gierke, *Das deutsche Genossenschaftsrecht* I, III. Breslau 1867—81. (Cit. Gierke.)

——, *Johannes Althusius und die Entwicklung der naturrechtlichen Staatstheorien.* Breslau 1880.

Hancke, *Bodin. Eine Studie über den Begriff der Souverainetet.* Breslau 1894.

E. Hildebrand, *Svenska statsförfattningens historiska utveckling från äldsta tid till våra dagar.* Stockholm 1896.

H. Hildebrand, *Sveriges medeltid* II. Stockholm 1884—98.

Hildenbrand, *Geschichte und System der Rechts- und Staatsphilosophie,* Bd I. *Das klassische Altherthum.* Leipzig 1860.

Hjärne, *Sveriges statsskick under reformationstiden. Grundlinier till föreläsningar.* Upsala 1893.

Hotomanus, *Francogallia (Ex officina Jacobi Stoerij).*

Höjer, *Reformationens politiska grundsatser och betydelse för den politiska friheten.* (I Visby stifts prästmötes förhandlingar 1895, s. 233 o. f.)

Janet, *Histoire de la science politique dans ses rapports avec la morale.* 3:e ed. I, II. Paris 1887.

*) I denna förteckning äro i regeln ej arbeten anförda, hvilka endast någon enstaka gång citerats.

LUTHER, *Politische Schriften.* Ed. Mundt I—IV. Berlin 1844—45.
MOMMSEN, *Römisches Staatsrecht* II. Leipzig 1874—1875.
REHM, *Geschichte der Staatsrechtswissenschaft.* Freiburg i B. und Leipzig 1896.
RIEKER, *Die rechtliche Stellung der evangelichen Kirche Deutschlands.* Leipzig 1893.
SCHÜCK, *Svensk Litteraturhistoria* I. Stockholm 1890.
STAHL, *Die Philosophie des Rechts nach geschichtlicher Ansicht.* I. *Geschichte der Rechtsphilosophie.* II. *Rechts- und Staatslehre auf Grundlage christlicher Weltanschauung.* Heidelberg 1830—37.
SÖDERVALL, *Studier öfver konungastyrelsen* (i Lunds Universitets Årsskrift T. XV). Lund 1879.
TREUMANN, *Die Monarchomachen.* Leipzig 1895.
WEILL, *Les théories sur le pouvoir royal en France pendant les guerres de religion.* Paris 1892.
WERWING, *Konung Sigismunds och Konung Carl den IX:des Historier* I, II. Stockholm 1746—47.

B. Tryckta källor och källsamlingar.

ANGERMANNUS, *Företal till Laurentii Petri verk »Om Kyrkio Stadger och Ceremonier».* Wittenberg 1587.
Avsa illvstriss. principis domini Caroli etc. Danzig 1598.
BERGIUS, *Konung Carl den IX:des Rim-Chrönika* etc. Bilagorna. Stockholm 1759.
G. BERG, *Bidrag till den inre statsförvaltningens historia under Gustaf den förste.* Stockholm 1893. (Den i afhandlingen tryckta anklagelseskriften mot Olaus Petri och Laur. Andreæ är använd.)
BERGMAN, *Handlingar rörande söndringen mellan hertig Karl och rådet 1594—1600.* (I Hist. Bibl. II, s. 255—354.)
(CHESNECOPHERUS), *Fullkommelige skäl och rättmätige Orsaker, så ock sanfärdige Berättelser, Hwarföre Samptlige Sweriges Rijkes Ständer hafwe medh all fogh och rätt afsagdt Konung Sigismundum* etc. Stockholm 1607.
GRANLUND, *Konung Gustaf I:s registratur* I—XVII. Stockholm 1861—1896. (Cit. G. R.)
Handlingar rörande Skandinaviens historia VII, X, XII. Stockholm 1819, 22, 25. (Cit. H. Sk. H.)
HILDEBRAND (och ALIN), *Svenska riksdagsakter* I—III: 1. Stockholm 1887—94. (Cit. R. A.)
NETTELBLADT, *Schwedische Bibliothec* IV. Stockholm und Leipzig 1731.
LAURENTIUS PETRI, *Een Christeligh Predican om werldzligh Öffuerheet* etc. Stockholm 1561.
——, *Quæstiones aliquot circa magistratum.* Utg. af H. Lundström. Upsala 1898.

Olaus Petri, *Kröningspredikan* (I serien: *Skrifter från reformationstiden*). Upsala 1889.
——, *Predikan mot ederna 1539* (I d:o). Upsala 1889.
——, *Svenska krönikan*. Utg. af Klemming. Stockholm 1860.
Rydberg, *Sveriges traktater* IV. Stockholm 1888.
Schröder, *Eric Sparre Pro Rege, Lege et Grege*. Upsala 1854.
Scriptores rerum svecicorum medii ævi II. Upsala 1828. (Cit. S. R. Sv.)
Sigismunds tryckta proklamationer. (I Palmsk. saml. i Ups. Bibl.)
Sigismunds svarsskrift af 1617. (»*Sanfärdigt swar och berettelsze*» etc.)
Stjernman, *Alla Riksdagars och Mötens Besluth* etc. I. Stockholm 1778.
——, *Bihang till föregående verk*. Stockholm 1743.
Svart, (Petrus Niger), *Ährapredikning öffwer Konung Gostafs Lijk 1560*. Utg. af Phrygius. Stockholm 1620.
Tegel, *Konung Erics den XIV:des historia*. Bilagorna. Stockholm 1751.
Thyselius, *Handlingar rörande svenska kyrkans och läroverkens historia* I. Örebro 1831.
Troil, *Skrifter och handlingar till upplysning i svenska kyrko- och reformationshistorien*. Stockholm 1790, 91.
Typotius, *Oratio Inauguralis*. Stockholm 1594.
Um styrilsi kununga ok höfdinga. Utg. af Geete. Stockholm 1878.
Werwing, *Konung Sigismunds och Konung Carl den IX:des Historier*. Bilagorna. Stockholm 1747.

Anm. Beträffande hänvisningarna till äldre källor, hvilka hafva »bladpaginering», har jag numrerat bladen med samma bokstafsbeteckning ex. sålunda A 1 (2....8), äfven där ordningsföljden inom bokstafvens område ej på resp. blad är uttryckligen angifven.

C. Otryckta källor.

I *Upsala universitetsbibliotek* äro följande volymer begagnade:
I Nordiska samlingen: N:r 39, innehållande handlingar rörande den liturgiska striden.
I samma samling: N:r 833, innehållande en handskrift af Erik Sparres »Pro Rege, Lege et Grege».

I *Riksarkivet* äro följande volymer och samlingar begagnade:
Skrifter mot och för de på Johan III:s tid anklagade rådsherrarne.
Acta Historica 1595—1598, 1606.
Rådslag 1595—1596.
Riksregistraturet 1595.
Riksdagsacta 1587, 1595—1599.
Samlingar rörande Sveriges historia 1594—1598.
Erik och Johan Sparres brefväxling och handlingar.
Politiska strids- och partiskrifter från slutet af 1500- och början af 1600-talet.

Innehållsförteckning.

Förord ... III—VI
Litteratur- och källförteckning ... VII—X

Första afdelningen.

Inledande öfversikt öfver de allmänna statsrättsliga idéernas genesis och medeltida utveckling ... 1
I. Utvecklingen af den spekulativa idén om ett »jus divinum et naturale» och dess betydelse för den statsrättsliga spekulationen 3—7
II. Den medeltida statsrättsliga spekulationens utveckling. De teokratiska statsidéerna s. 7. De antika idéerna s. 11. De germanska idéerna s. 14. De skilda idékretsarnes brytning s. 21 7—29
III. Den medeltida svenska statsrättsliga uppfattningen. Konungastyrelsen ... 29—34

Andra afdelningen.

Den svenska reformationstidens allmänna statsrättsliga idéer ... 35
I. De med nya tidens inbrott skapade nya möjligheterna för den statsrättsliga idéutvecklingen s. 37. Luthers statsrätt s. 39... 37—43
II. Idéutvecklingen under Gustaf I. De första tidernas politiskt dominerande germanska rättsidéer s. 43. Den inbrytande teokratiska idériktningen. Olaus Petri s. 46. Konungens tillgodogörande af den teokratiska statsuppfattningen s. 51. Den från slutet af 1530-talet skönjbara patrimoniala idériktningen s. 58. Reaktionen med Dackefejden s. 65. Statsrätten i Vesterås-riksdagens handlingar s. 70. Skrifterna om Kristierns afsättning s. 79. Gustaf I:s testamente s. 86 ... 43—89
III. Idéutvecklingen under Erik XIV. Den statsrättsliga karaktären i formerna för trontillträdet s. 89. Laurentii Petri kröningspredikan s. 90. Idéernas brytning vid Erik XIV:s afsättning. Laurentii Petri »Quæstiones aliquot circa magistratum» s. 101 ... 89—114
IV. Idéutvecklingen under Johan III. Den statsrättsliga karaktären i formerna för trontillträdet s. 114. Den liturgiska stridens statsrättsliga konflikt s. 119. Utvecklingen af den germanska statsrätten genom högadelns målsmän s. 128 ... 114—139
V. Öfverblick öfver den allmänna idéutvecklingen under 1500-talet i de europeiska länderna. Monarchomacherna s. 140. Bodinus s. 144. Framtidsutsikter s. 147 ... 140—147
VI. Brytningen vid Sigismunds tronbestigning. Den teokratiska statsåskådningens kapitulation s. 147. Karaktären af konflikten mellan konung och folk s. 151. Ridderskapets och adelns oration s. 162. Typotii »Oratio Inauguralis» s. 170. Konfliktens resultat s. 175 ... 147—176
VII. Den fortsatta konflikten mellan konung och folk. Konfliktens ursprung; tvisten om interimsregeringens organisation. Hertigens och rådets rättsbasis s. 176. Frågan om lagligheten i hertigens och rådets förening 1594 s. 179. Konfliktens första utveckling s. 183. Söderköpings riksdag och de första tvisterna om dess giltighet s. 187. Utförligare motiveringar från Sigismunds och hans partis sida. Den polska orationen s. 194. Hertig Karls statsrätt i svaren till konungen och de polska ständerna s. 202. Rådets särskilda rättsposition s. 216. Hertig Karls framhärdande. Nya förkunnelser af Sigismunds rättsposition. Avsa Caroli s. 221. Opinionens vacklan s. 234. Stångebro slag. Afsättningsfrågan s. 239 ... 176—242
VIII. Återblick och resultat ... 243—247

FÖRSTA AFDELNINGEN.

INLEDANDE ÖFVERSIKT ÖFVER DE ALLMÄNNA STATS-RÄTTSLIGA IDEERNAS GENESIS OCH MEDELTIDA UTVECKLING.

I.

Idén om den ende personlige Guden, som kristendomen från det lilla Judalandet förde ut öfver den europeiska kulturvärlden, innebar i sig ej blott en fundamental omhvälfning i den specifikt religiösa uppfattningen. Den åstadkom därjämte — såsom hvarje lifsstark religiös idé — en förändrad syn på och uppfattning af människolifvets yttre företeelser. Den nya Gudsidén innebar i sig upprännings till en ny världsåskådning.

Denna nya världsåskådning drog med nödvändighet in inom sin trollkrets äfven grunduppfattningen af *staten*. Kristendomen bröt i sitt segertåg ned den antika statsåskådningen.

För den ofördärfvade antika uppfattningen var staten i förhållande till individen omnipotent. Staten är till före individen såsom det hela före sina delar, lärde Aristoteles. Staten ansågs som något af naturen gifvet, som självändamål, ej som något för vissa speciella syften af människor tillskapadt. Och individen var som »delen» absolut underordnad staten som »det hela». Gent emot statens kraf kunde individen ej sätta några egna kraf som mer berättigade[1]). Blott i och genom staten kunde individen utvecklas.

Väl hade den antika filosofien i det hela fasthållit och utvecklat idén om en enhetlig, sedlig världslag som yttersta norm för mänskligheten. Men denna världslag tänktes väsentligen blott uppställa ett eftersträfvansvärdt ideal, den bröt sig icke med ett kategoriskt imperativ *genom* statsordningen, den formulerade ej för individen något ovillkorligt bud, lika litet som

[1]). Däremot kunde den romerske medborgaren häfda en i positiv lag grundad subjektiv rätt gent emot staten, sedan staten under den senare kejsartiden i vissa fall såsom privaträttslig juridisk person underordnats privaträtten. Jfr GIERKE, III s. 59.

någon subjektiv rätt gent emot statsviljan[1]). Sant är, att så väl den senare antika filosofien liksom i anslutning till denna den senromerska rättsvetenskapen visade tendenser att negera statens allomfattande auktoritet. Men dessa åskådningar äro närmast att uppfatta som reflexer af statslifvets tilltagande depravering; de göra ej intryck af lifskraftiga, afgjordt positiva nya uppslag[2]).

I stället för denna eviga världslag, som enligt antikens åskådning opersonlig och oföränderlig stod öfver själfva gudarne[3]), satte nu kristendomen *sin* världslag, Guds lag, och bakom densamma den personlige Guden som dess yttersta grund. Guds vilja och befallning var den källa, hvarur den ytterst härflöt. Härigenom gafs at den gudomliga lagen en vida mäktigare bjudande auktoritet, än den antiken förlänat sin ideella världslag. Gudsbudet hade i sig något ovillkorligt, ty Gud visste att straffa olydnaden mot sina bud. Inför det gudomliga budet måste så staten böja sig. »Man måste mer lyda Gud än människor.» Gud var härskaren öfver alla härskare.

Så blef individen något för sig gent emot staten. På samma gång som Gudsbudet fordrade ovillkorlig lydnad, gaf det ock individen en *rätt* gentemot staten, nämligen rätten att i främsta hand hörsamma Guds bud. Därmed var statens allsmäktighet negerad.

Gudsbudet hade enligt äkta kristlig uppfattning närmast människans eviga väl, hennes »salighet» till bestämmande syfte. Det »timliga», det ur evighetssynpunkt likgiltiga var för kristendomen i grunden intresselöst. Men ju mer Kristi kyrka som ett i yttre mått organiseradt samfund trädde in i världen, ju mer förvandlingen från den världsförsakande *ecclesia militans* till den världsbehärskande *ecclesia triumphans* fortskred, desto

[1]) Jfr STAHLS briljant åskådliga skildring af den grekiska rätts- och statsåskådningen, för oss så främmande och svarförståelig. STAHL, *Geschichte der Rechtsphilosophie* s. 39 o. f.

[2]) Jfr om stoikernas och epikureernas rätts- och statsåskadning HILDENBRAND s. 506—517; om den romerska jurisprudensens jus naturale GIERKE III s. 11 särsk. not 7 samt s. 259 o. f. — Stoikerna tillstadde den vise, som fullständigt förmådde fatta den eviga världslagen, att sätta sig öfver den positiva lagen för att atlyda denna eviga lag. Detta är tydligen att betrakta mer som ett utslag af den stoiska aristokratiska förnämheten än som ett egentligt häfdande af en allmänmänsklig individuell rätt. Jfr HILDENBRAND s. 510.

[3]) Jfr STAHL, *Geschichte der Rechtsphilosophie* s. 34 o. f.

flere intresseområden indrogos under den religiöst-kyrkliga synvinkeln, desto afgjordare blef följaktligen behofvet och tendensen att låta Gudsbudet, det enda från religiös synpunkt afgörande, famna äfven det från rent kristlig synpunkt likgiltiga[1]).

Så uppstår en kristen spekulation, som i jämnbredd med kyrkans successiva inväxande i världen utsträcker sin lagstiftning öfver allt flera af det borgerliga lifvets områden. Denna spekulation var helt naturligt till sin första utgångspunkt teologisk, dess allt mer utmejslade *jus divinum* hade principielt Gudsordet, den heliga skrift, till sin lagkodex, hvarur de enskilda satserna genom en allt flitigare använd allegori- och analogitolkning deriverades[2]). Men den kristna spekulationen blef i mycket blott en kristnad spekulation, så till vida som den ej kunde undgå att i olika afseenden påverkas af det antika tänkandet. Den kristna spekulationens idé om ett allmängiltigt jus divinum innebar i sig trots de förut framhållna olikheterna djupa analogier till den antika idén om en objektivt giltig världslag. Denna antika idé, särskildt formulerad som *jus naturale*, en naturrätt, grundad i människans väsende[3]), tränger sig så snart in i den kristna spekulationen. Spår af densamma skönjas redan hos Augustinus[4]), och idén legitimeras under tidernas lopp mer och mer af det kristna tänkandet[5]).

Jus naturale likställdes länge nog till sin innebörd i det väsentliga med jus divinum[6]). Men då — specielt genom 11- och 1200-talets förrenaissance och dess framdragande af Aristoteles och den romerska rätten — den kristna rättsspekulationens strängt religiösa begränsning börjar något lossna upp, blir det för rättsspekulationen användbara stoffet för rikligt

---

[1]) Häraf följde nu också visserligen, att salighetssynpunkten i viss mån utsträcktes äfven till dessa Gudsbud, så till vida som det ju alltid från religiös synpunkt måste mer eller mindre blifva en salighetssak att lyda Guds bud. Men salighetssynpunkten var härvidlag ej själfva utgångspunkten.

[2]) »Divinum jus in scripturis divinis habemus» (Augustinus). Se GIERKE s. 127 not 47. Jfr REHM s. 158.

[3]) Det af grekerna utbildade begreppet hade upptagits af Cicero och af den senromerska vetenskapen. HILDENBRAND s. 566 o. f. 599 o. f.

[4]) Jfr. t. ex. citaten från Augustinus i REHM s. 158 not 1. Jfr föreg. not.

[5]) Jfr BESOLD s. 331 o. f.

[6]) Jfr citaten hos GIERKE, III s. 127 not 47.

att alltsammans omedelbart kunna inordnas under en strängt teologisk synpunkt. Thomas ab Aquino förde så med för långa tider gällande auktoritet begreppet jus naturale närmare dess antika innebörd. Han ställde det i viss mån *vid sidan af* jus divinum. *Jus divinum* var enligt honom Guds för människans himmelska behof på öfvernaturlig väg i den heliga skrift och kyrkotraditionen mer omedelbart uppenbarade lag. *Jus naturale* ställdes därbredvid såsom Guds närmast för människans timliga behof i det mänskliga förnuftet nedlagda lag[1]). Men jus naturale vidkändes fortfarande utöfver antikens uppfattning karaktären af att vara absolut rättsligt bindande för människan, såväl isolerad, som konstituerad till samhälle[2]. Ty äfven jus naturale ansågs ytterst härröra från Gud, erhöll sin kraft och auktoritet som utflöde af den personlige Gudens vilja.

Så har då den kristna spekulationen med utgångspunkt från kristendomens djupa Gudsbegrepp och universella kynne skarat denna märkvärdiga idé om ett allmängiltigt *jus divinum et naturale* med den grundkaraktär, som latit den sätta djupa spår efter sig i den historiska utvecklingens gång under århundraden snart sagdt ända fram till den dag, i dag är.

Det är törhända på statslifvets område, som inflytandet af denna idé gjort sig mest till det yttre märkbart. För statsuppfattningen hade idén en tvåfaldig betydelse. Den ena är den ofvan framhållna: *det erkändes tillvaron af en allmän rätt med ovillkorlig rättskraft före och öfver de af staten gifna rättsnormerna.* Den andra följde med nödvändighet däraf, att denna allmänna rätt såsom innefattande både till sin egen grundidé och till sitt innehåll det karaktäristiska för den medeltida kristna världsåskådningen, ej kunde undgå att sysselsätta sig med stat och statsordning som ett af de mera centrala föremålen: *jus divinum et naturale kom så att i sig innesluta anspråk på att bjuda utan vidare tillämpliga och giltiga rättsnormer för staten, dess befogenheter och organer.*

[1]) Dessutom talade Thomas och medeltiden med honom om ett *commune jus gentium*, egentligen ett från den romerska rättsvetenskapen lånadt begrepp (jfr härom HILDENBRAND s. 611 o. f.), som i det medeltida tankesystemet fixerades till att omfatta de ur naturrätten med särskild hänsyn till de efter syndafallet inträdda förhållandena härledda rättssatserna. Jfr f. ö. GIERKE, s. 610 o. f., särsk. not 256.

[2]) GIERKE III s. 625—27.

Det är en liten sida af den företrädesvis i jus divinum et naturale innefattade allmänna statsrättens strid och vexelverkan med positiv författning i nyare tid, som i det följande kommer att behandlas. Först torde emellertid vara nödigt att i största korthet redogöra för den medeltida statsrättsliga spekulationens källflöden och väsentliga utvecklingsgång.

II.

Kristendomen har ej blott genom den af henne influerade spekulationen skapat idén om en allmän statsrätt öfverhufvud, den har äfven själf i och genom sin äldsta spekulation riktat denna statsrätt till dess innehåll.

Till en början måste ju den teologiska grunden för denna allmänna statsrätts existens, budet, att man borde mer lyda Gud än människor, själf innefattas som en sats i densamma. Men härutöfver har den äldsta kristna spekulationen gifvit denna rätt andra positiva satser.

För Kristus själf var statsordningens struktur likgiltig. »Gifver kejsaren, det kejsaren tillhörer, och Gud, det Gud tillhörer.» Dessa i hans mun lagda ord säga blott, *att* man bör ge kejsaren, det honom tillhörer; däremot var det Kristus likgiltigt, *hvad* kejsaren tillhörde. Hela hans intresse koncentrerades på att lära, hvad *Gud* tillhörde.

Men de äldsta kristna teologerna hafva infogat i den kristna åskådningen mer direkta uttalanden. Hos Paulus läsas dessa kända, märkvärdiga orden: "*Hvar och en vare öfverheten, som väldet hafver, underdånig, ty ingen öfverhet är utan af Gud; den öfverhet, som är, den är förordnad af Gud. Därför, den, som sätter sig upp emot öfverheten, han sätter sig emot Guds ordning, men de, som sätta sig däremot, skola få en dom öfver sig.... Öfverheten bär icke svärdet förgäfves, ty hon är en Guds tjänare, en hämnare, honom till straff, som illa gör*".

Och i Petri första bref läses: "*Varen all mänsklig ordning underdånige för Herrens skull, ehvad det är konungen såsom den öfverste eller höfdingarne, såsom af honom sände, de onda till straff, de goda till pris.*" Dessa orden inskärpa, huru öfverheten af den kristne bör betraktas, samt huru den kristne bör förhålla sig till densamma. Tillämpad på den senare utvecklade kristna staten innebär åskådningen närmast, att öfverheten inom densamma är att betrakta såsom af Gud insatt att utföra hans uppdrag, samt att den, såsom af Gud legitimerad, i förhållande till undersåtarne är oantastlig och utrustad med en afgörande auktoritet. Därjämte är med hela det i de citerade bibelorden framträdande åskådningssättet på det närmaste förknippad föreställningen om en *statsmaktens principiella koncentration på öfverheten*, närmast på den monarkiskt organiserade öfverhet, som låg inom de förste kristnes erfarenhetssfär; öfverheten är den befallande, af undersåtarne kräfves företrädesvis lydnad.

Så är i Nya Testamentet gifven utgångspunkten för den *teokratiska*[1]) uppfattning af statsordningen, som, om ock tidvis tillbakatryckt, alltid skönjes genom hela den kristna världens historia. Redan de första kristna kejsarne tillegnade sig den — så mycket villigare, som den inom romarriket ötliga kejsarförgudningen i sig innebar vissa analogier[2]). Den fick sig uttryck i det kejsartiteln tillagda epitetet »Dei gracia» och analoga uttryck, epitet, som sedan öfverfördes på det frankiska konungadömet och snart nog blefvo de vesterländska monarkiernas gemensamma egendom[3]). Den fick ock sitt uttryck i den såsom en manifestation af den gudomliga insättningen af de byzan-

[1]) Jag använder här och i det följande icke teokrati och däraf derivérade ord i den mera speciella betydelsen såsom tillämpliga företrädesvis på stater, hvilkas organisation mer eller mindre *behärskas* af religiösa element (jfr t. ex. BLUNTSCHLI, *Staatslehre* s. 297 o. f.), utan vi använda termerna såsom tillämpliga på hvarje åskådningssätt, som öfver hufvud mer eller mindre härleder statsordning och framför allt härskarmakt från gudomlig fullmakt. Vi tro oss hafva full rätt därtill, då ordets grundbetydelse ej torde lägga hinder i vägen, och da det mångenstädes i litteraturen användes i denna vidare bemärkelse.

[2]) Jfr MOMMSEN II s. 716 o. f.

[3]) Jfr. BESOLD s. 317 o. f. BLUNTSCHLI, *Staatslehre* s. 331 o. f. Epitetet »Die gracia» var under vissa tider snarare uttryck för ödmjuk underkastelse under Gud än för en genom Gud legitimerad auktoritet. Jfr. BRUNNER II s. 15.

tinska kejsarne först praktiserade kröningsceremonien, äfven den snart af den vesterländska kristenheten allmänt vedertagen[1]).

Men återfinnes så öfverallt, åtminstone inom den medeltida kristenheten, denna kristna teokratiska åskådning i dess grunddrag, så gjorde den sig dock under tidernas lopp både i spekulation och realitet med mycket olika kraft och under mycket olika former gällande. Den gammalkristna kyrkan fasthöll under förföljelsernas tider i det väsentliga den nytestamentliga teokratiska åskådningen i dess hela vidd såsom tillämplig på den världsliga öfverheten. Men spänningen mellan den romerska staten och de kristne alstrade efter hand en motvilja och misstro från de kristnes sida gent emot den världsliga staten, en motvilja, som fick sig uttryck i spekulationens allt mer skönjbara benägenhet att i densamma se något blott för detta lifvet, alltså något för de kristne absolut likgiltigt, t. o. m. något rent af ondo. Sin för århundraden betydelsefulla formulering fick denna tendens i kyrkofadern Augustini historiskt-spekulativa motsättning mellan *civitas coelestis*, till hvilken begynnelsen redan i den kristna kyrkan är till finnandes, och *civitas terrena*. Den förra är, lärde han, af gudomligt ursprung, den senare af jordiskt, syndigt ursprung. Denna motsättning har väl hos Augustinus en allmännare och vidare betydelse än att i första hand åsyfta förhållandet mellan de faktiskt förefintliga världsliga staterna, närmast det romerska riket, och den kristna kyrkan. Han betonar tvärtom, att det romerska rikets världsvälde har sin grund i ett Guds tillstädjande och medger åt detta välde en högsta auktoritet som bevarare af yttre lugn och ordning. Men i yttersta hand blir dock staten från kristlig synpunkt tåld blott så länge den är kyrkans hjälp och stöd. Kyrkan är något, om ej rättsligt, så dock etiskt och ideelt högre. Staten är ytterst till sin existens berättigad blott som en tjänande lem i kyrkan[2]). Detta kyrkans af Augustinus häfdade öfverordnande öfver staten skärpes till ett juridiskt, ju mer kyrkan konsolideras till en enhetlig stat med det af den medeltida spekula-

[1]) Jfr Brunner II s. 20 o. f. — Äfven den först i Vesterlandet praktiserade smörjelseceremonien var ett uttryck för samma åskådningssätt. Brunner II s. 20.

[2]) Jfr Gierke III s. 124—127; Rehm s. 156 särsk. not 5; Stahl, *Geschichte der Rechtsphilosophie* s. 46—51. Janet I s. 314—319.

tionens *principium unitatis*[1]) fordrade monarkiska hufvudet. Sin spets når denna spekulativa utveckling i de under 11:te och 12:te århundradena från påfvestolen formulerade teorierna, hvilka häfda den världsliga statens syndiga upprinnelse gent emot kyrkans gudomliga ursprung[2]) och den däraf följande nödvändigheten för den världsliga öfverheten att »mediante ecclesia» mottaga den af det religiösa medvetandet fordrade gudomliga legitimationen. Till denna yttersta konsekvens leddes spekulationen delvis af den efter antika reminiscenser utbildade idén om ett enhetligt världsrike. Såsom Gud är en, så bör ock, lärdes det, i hvarje mångfald vara en enhet. Så bör ock finnas en enhet, en styrande vilja öfver och inom mänskligheten[3]). Nu funnos två välden med anspråk på världsherravälde, det tysk-romerska riket såsom arftagare till det gamla romarriket och den kristna kyrkan. Af dessa blef det med nödvändighet kyrkan såsom bärare af de högre ideella intressena, som kom att flyta öfver[4]). Kyrkan häfdade för sig anspråken på att i första hand realisera den enhetliga världsregeringen. Den värdsliga öfverheten häfdades vara den kyrkliga öfverheten principielt underordnad.

Den spekulativa utvecklingen utmynnade så i en öfverspänning af den teokratiska idén långt utöfver den nytestamentliga åskådningen så till vida, att det spekulativa resultatet blef en präststat. Men utvecklingen hade i sig från de gifna utgångspunkterna en sådan konsekvensens och klarhetens styrka, att häfdarne af den världsliga statens och öfverhetens själfständiga rättsposition på den kyrkliga grundåskådningens basis gifvet måste ligga under[5]).

* * *

[1]) Jfr härom GIERKE, III s. 515 o. f.

[2]) Dock framglimtar här och där i uttalanden från kyrkoväldets svurne ett visst erkännande äfven af den världsliga statens och öfverhetens gudomliga legitimation. Jfr RIEKER s. 9.

[3]) Jfr GIERKE, III a. st.; RIEKER s. 10 o. f.

[4]) Jfr Riekers förträffliga framställning. RIEKER s. 16—18.

[5]) Dante, den från de religiösa utgångspunkterna mest genialiske häfdaren af imperceriets själfständighet gent emot sadotium, sökte tillfredsställa enhetens kraf genom att förlägga den högsta världsregeringen direkt hos Gud, en åskådning, hvilken stod de äldre kyrkliga teorierna nära (Jfr RIEKER s. 20 o. f.) Men denna utväg stred alltför mycket emot den

Men om konsekvensens ensidighet i viss mån var det påfliga partiets styrka, så var den å andra sidan äfven dess svaghet. Ty den tvingade motståndarne att söka sig andra principiella utgångspunkter än de specielt religiöst-kyrkliga. Det »världsliga» reagerar gent emot de teokratiskt-asketiska idealen och går i sökandet efter den för den medeltida andan nödvändiga auktoriteten bortom bibel och kyrklig tradition till *antiken*, hvars minne aldrig fullt dött ut, och hvars ideella pondus icke ens påfvekyrkans svurne kunde helt förneka, så mycket mindre som dess anspråk på världsherravälde delvis var lån från antiken och äfven såsom sådant erkändes[1]).

Från 1100-talet erbjödos för den statsrättsliga spekulationen de två förut nämnda antika auktoriteterna: *Aristoteles*, särskildt hans politik, samt *kejsarrätten* i Justiniani lagkodifikation. Den förre blef snart af den lärda världen flitigt läst och kommenterad. Den senare föres från Bolognas akademiska lärosalar redan tidigt ut i det politiska lifvet och åberopas med förkärlek redan af Hohenstaufarna i deras egenskap af de romerska kejsarnes efterföljare. Dess satser ansågos närmast blott tillämpliga på det enligt medeltidens mening ännu existerande romerska kejsardömet. Men romarrikets auktoritet bereder dess grundsatser snart plats i den allmänna spekulativa statsrätten[2]).

Så inarbetas då antika statsidéer, så godt sig göra låter, in i medeltidens allmänna statsrätt.

Aristoteles' uppfattning af staten som framkommen ur män-

---

medeltida andans genomgående kraf på ett *försinligande* af allt andligt, ideelt. Medeltidens världsåskådning i dess typiska gestaltning fordrade med nödvändighet en yttre sinligt påtaglig världsstyrelse. Jfr f. ö. om teoriernas utveckling i denna punkt JANET I s. 320—445; RIEKER, s. 20—31.

[1]) Exempel härpå erbjuda framför allt teorierna om Konstantini donation.

[2]) Det är för medeltiden karaktäristiskt, huru omsorgsfullt det religiösa skrupulösa medvetandet sökte försvara, att det hedniska romarrikets institutioner tagas som förebilder. Redan Augustinus hade, som nämndt, åt romarriket erkänt en viss gudomlig legitimation: Rom hade fått världsherravälde för de gamla romarnes dygders skull. Tanken utfördes senare bl. a. af Dante, hvilken ock anför vissa gudomliga tecken, som skulle vittna om samma gudomliga välvilja. — Såsom bevis på denna välvilja brukade f. ö. ofta anföras, att Kristus hade låtit sig födas i romarriket, att den romerske kejsaren Titus hade fått utföra Guds straffdom öfver judarne o. d. JANET I s. 339 o. f.

niskans naturliga dragning till gemensamhetslif gaf den världsliga staten ett långt bättre berättigande, än den strängt kyrkliga åskådningen ville medgifva, och hans lära om de olika statsformerna och deras inbördes företräden rubbade betänkligt den monarkiska enhetsprincip, som var en hörnsten i den kyrkliga universalstatsteorien[1]). Bredvid dessa för den aktuella striden mellan kyrka och stat användbara idéer, gaf Aristoteles åt den medeltida statsvetenskapen en rikedom på uppslag. Framför allt blef af bestående betydelse hans fixering af *en högsta makt* i staten. Därtill anknyter sig på det närmaste hans ofvan omnämnda indelning af statsformerna, å ena sidan efter den eller dem, som hade sig denna högsta makt uppdragna, å andra sidan efter sättet, hvarpå denna makt var förvärfvad och utöfvad — framför allt är därvid att ihågkomma distinktionen mellan monarki och tyranni, redan förut för medeltiden känd främst på grund af den partiella bekantskapen med Cicero. — Dessa samtliga begrepp och distinktioner voro väl ej hos Aristoteles af egentligen *statsrättslig* natur — ty någon *statsrätt* i vår mening kom Aristoteles liksom de grekiska tänkarne öfver hufvud aldrig att utveckla på grund af bristande sinne för rättens subjektiva sida[2]) —; de voro *sociala maktbegrepp* blott och bart, men de voro synnerligen lämpade att med tillagda rättsliga bestämningar assimilera med den statsrättsliga terminologien.

Romarne hade däremot genom deras utpräglade sinne för den subjektiva rätten liksom för rätten öfver hufvud kunnat utveckla en verklig statsrätt, ett förhållande, som stod i det intimaste samband med den romerska statsordningens i jämförelse med de mer lättrörliga grekiska statsformerna frapperande fasta konsistens och förmåga af konsekvent fortgående utveckling. Så fixerade de romerska juristerna redan på den republikanska åskådningens basis ett verkligt *subjekt* för statsviljan. »*Lex est, quod populus Romanus jubet atque constituit.*» Populus Romanus var såsom ensam innehafvare af lagstiftningsmakten — den statsfunktion, hvarpå alla andra ytterst bero — det uteslutande

[1]) Aristoteles föredrog väl i viss mån monarkien, men skänkte äfven öfriga statsformer ett relativt berättigande. Jfr f. ö. GIERKE III s. 561.

[2]) Jfr t. ex. GIERKE, III s. 8—22.

subjektet för statsviljan. Väl var populus, folket ej alldeles utan skrankor för sin vilja, ty det måste gifvas vissa bestämda former för folkviljans manifesterande, hvilkas band folket var underkastadt[1]). Men för öfrigt var folkviljan absolut. Hvarken lag eller institutioner kunde binda densamma, ty hvad folket ville var lag. *Lagen var principiellt fattad som ett verktyg i det organiserade folkets hand*[2]). Då sedan principatet i sig sá småningom sammanfattade den statsmakt, som förut utöfvats af folket och dess magistraturer, tenderade rättsutvecklingen till att fixera *princeps*, kejsaren, som subjekt för samma allomfattande statsmakt. Så formulerades under det senare kejsardömet en mot den förut anförda rättssatsen fullkomligt korresponderande: »*Quidquid principi placuit, legis habet vigorem.*» Och då princeps för sin viljas manifesterande ej behöfde några fixerade formers band, tedde sig allt mer hans makt som i eminent mening absolut, fri. »*Princeps legibus solutus est*», hette det, först i mer speciell inskränkt bemärkelse, men senare under österländska inflytelser som uttryck för den högsta möjliga maktfullkomlighet[3]). Sambandet mellan kejsardömet och republiken fasthölls af juristerna genom fiktionen, att folket genom en *lex regia* definitivt beklädt kejsaren med dess myndighet[4]).

Så tillför den romerska rätten medeltidens statsrättsliga spekulation i rättslig omklädnad den för antiken gemensamma uppfattningen af en statsmakt, som af intet bindes eller kan bindas, en statsmakt, gent emot hvilken i grunden ingen rätt kan åberopas. De ofvan anförda speciella rättssatser, i hvilka den romerska rättsuppfattningen var formulerad, blefvo särskildt betydelsefulla genom denna statsmakts vindicerande åt de båda under olika tidsskeden erkända rättssubjekten för densamma: *populus* och *princeps*.

Det var till förmån för *princeps*, den tysk-romerska kejsaren, som de romerska rättssatserna först drogos in i de politiska idékonflikterna, detta närmast för att åt imperium häfda en gent

[1]) Jfr Gierke, III s. 50 o. not 48.
[2]) Gierke, III s. 43.
[3]) Mommsen, II. s. 712.
[4]) Detta öfverflyttande af folkets makt formulerades i Justiniani lag som »en translatio». Jfr Gierke, s. 49 not 47. Den närmare innebörden af denna translatio blef ett af de centrala diskussionsämnena inom den medeltida statsvetenskapen.

emot kyrkan mer självständig rättsbasis. Men med princeps var *populus* nära förknippadt, ty den romerska rättsåskådningen såg ju i folkets uppdrag den yttersta rättsgrunden för kejsarens makt. Själfva de maktmedvetna Hohenstauferna måste så konsekvent acceptera folkvalet som åtminstone *en* rättsgrund för kejsardömet, dock under förutsättning, att detta val beklädde kejsaren med en absolut, oåterkallelig härskarmakt[1]). Denna legitimation af folkvalet, hvilket för investiturstridens påfliga publicistik just varit indiciet på den världsliga maktens låga och syndiga ursprung[2]), bildar ett synnerligt betydelsefullt moment i den världsliga maktens spekulativa emancipation från den hierarkiskt kyrkliga idékretsen. Från den teokratiska grundåskådningen af öfverheten kunde man emellertid ej därför helt frigöra sig, och den behändiga spekulationen var ej i förlägenhet för förbindande former. Kejsar Fredrik I själf förklarade, att han hade sin makt från Gud allena genom furstarnes val[3]), och teorien fann för samma tanke olika uttryck[4]).

* * *

Men hade spekulationen bredvid och jämte öfverhetens erkända beroende af Gud äfven principielt medgifvit ett öfverhetens rättsliga beroende af folket, så kunde det ej undgås, att spekulationen under den närmare reflexionen öfver detta rättsförhållande mottog djupa intryck af den *germanska* statsåskådningen, inom hvilken det statsrättsliga folkbegreppet hade ett fylligt och betydande innehåll.

Om häri den första och mer direkta anknytningen mellan denna germanska statsåskådning och de allmänna teorierna helt visst torde hafva legat, så måste äfven därjämte fasthållas, att den historiska utvecklingen öfver hufvud åt densamma gaf ett allt vidare spelrum. Den måste starkt influera på de allmänna

[1]) Gierke III, s. 576.

[2]) Detta hade särskildt häfdats af en tysk munk, Manegold von Lauterbach under striden mellan Henrik IV och Gregorius VII. Besold s. 322 o. f. Jfr f. ö. Eicken s. 358 o. f.

[3]) Besold s. 327.

[4]) Fransmannen Joh. v. Paris t. ex. formulerade senare saken så, att härskarmakten härledde sig både från Gud och folket — »populo faciente et Deo inspirante». Besold s. 337. Jfr ock Gierke III s. 580.

teorierna, allt eftersom den antikt-kristna universalrikesidén mer och mer förbleknade inför realiteten af en statligt splittrad kristenhet, allt eftersom kejsardömets tyngdpunkt sakta gled öfver från Rom upp till det germanska Tyskland, och andra mer eller mindre germanska statsbildningar med växande teoretisk och reel självmedvetenhet häfdade sitt politiska berättigande *bredvid* kejsardömet[1]).

Den rena germanska statens fundamentala egenart låg i dess karaktär af *rättsstat*, d. v. s. en stat, hvars främsta uppgift var att *vårda, garantera och upprätthålla den gifna rättsordningen*, hvaraf äfven följde, att *allt handlande å statens egna vägnar blott kunde ske inom och under rättsordningen som högsta norm*. Detta erkända underordnande under den gifna rättsordningen var därjämte det egentligaste uttrycket för *de enskilda intressenas underordnande under de intressen, som det allmänna, staten erkändes kräfva*, ett generelt drag hos den germanska statsordningen, som erinrar om den antika statsåskådningen, men som skiljer sig från denna däruti, att individen inom staten hade sin egen frihetssfär, att staten ej absorberade individen, ej var fattad som självändamål utan snarare som ett medel — främst genom rättsordningens häfdande — för den enskilda säkerheten.

Rättens, *lagens* oryggliga auktoritet sammanhänger nu i den äldre germanska staten på det närmaste därmed, att rätten ursprungligen ej betraktades såsom af staten *skapad*, den var något i det allmänna rättsmedvetandet eo ipso gifvet, hvilket kräfde efterlefnad, statens bud oafsedt[2]). Men äfven sedan en rättsutveckling, en fortgående lagstiftning i och med en under antikens och kristendomens inflytande allt snabbare skeende kulturutveckling mer och mer principielt erkännes som möjlig, fasthålles dock segt lagens karaktär af högsta instans i och öfver samhället, detta innerst därför, att lagen aldrig blott fatta-

---

[1]) Särskildt från fransk sida opponerade man sig tidigt nog mot kejsardömets öfverhöghetsanspråk och äfven tyska teoretici visade under 1300-talet. tendenser att ringakta dessa anspråk. Besold s. 343 och 347 o. f. Jfr f. ö. Gierke III s. 638 o. f.

[2]) Detta fick bl. a. sitt uttryck däri, att germanerna ofta härledde rätten från gudarne. Brunner I s. 109.

des som uttryck för lagstiftarens vilja — såsom i romarriket — utan som uttryck för ett stadgadt allmänt rättsmedvetande[1]).

Under lagen såsom den i viss mening »högsta statsmyndigheten»[2]) kunde en yttre statsmyndighet med den exklusiva makt som den romerska rätten successivt tillerkänt populus och princeps, ej rättsligen utveckla sig. Ty hvarje yttre myndighet bands i första hand af lagen själf och i andra hand däraf, att *hvarje fri man i och med lagens tillvaro som högsta instans var självständigt berättigad och förpliktad att häfda dess bud och inför densamma ansvarig för sin pliktuppfyllelse i detta hänseende.* Och med denna rätt och plikt — som i nödfall legitimerade ett självständigt uppträdande till den störda rättsordningens försvar äfven gent emot de statsrättsliga maktelement, som denna förpliktelse närmast ålåg — var på det närmaste förknippad en inom den germanska staten framträdande *bestämd tendens till statsuppgifternas normala realiserande genom samverkan mellan olika, relativt självständigt organiserade, sociala element.* Mer eller mindre hade hvarje fri man sin bestämda uppgift att fylla. Så följde inom den germanska staten af *lagbundenheten* som korollarium *den politiska friheten.*

Denna politiska frihet fick sitt mest samlade uttryck därutinnan, att *tyngdpunkten af den yttre statsmyndigheten var förlagd hos folket* — ursprungligen de till ting församlade fria männen. Häri ligger en viktig analogi till den romerska republikens statsrätt.

Denna tingsmenighetens dominerande betydelse låg framför allt däri, att lagen fixerades väsentligen genom de uttryck, denna menighet gaf åt det folkliga rättsmedvetandet, från början genom omedelbar rättstillämpning, senare genom principiella uttalanden[3]), längre fram genom mer eller mindre uttrycklig lagstiftning. Den germanska lagen var sålunda till sin grundkaraktär *folklag.* Det går som en röd tråd genom alla de germanska folkens äldre rättshistoria, att lagen för sin fulla

[1]) Jfr BRUNNER I s. 277 o. f. och s. 286. Öfvergången till en verklig lagstiftning beteckna de stora lagkodificeringarne inom de germanska länderna — i början helt säkert med karaktär af lagförklaringar (ex. de svenska landskapslagarne).

[2]) HJÄRNE, *Grundlinier*, s. 8.

[3]) BRUNNER I s. 110 o. f.

giltighet ytterst fordrade folkets ja och samtycke. Detta var dock — i motsats till den romerska republikens statsrätt — ingalunda liktydigt med ett folkets *herravälde* öfver lagen. Folkets ja och samtycke är blott att fatta som en garanti för, ett konstaterande af, att den antagna lagen öfverensstämde med det folkliga rättsmedvetandet, hvarför äfven andra politiska myndigheter, exempelvis konungamakten, kunde inrymmas en relativt självständig ställning som medverkande vid folklagstiftningen.

Med inflytandet på lagstiftningen stod ursprungligen i samband tingsmenighetens ställning som *dömande* myndighet. Därjämte var den afgörande i viktigare frågor, framför allt dem, som rörde krig och fred.

Bredvid folket eller tingsmenigheten skönjes emellertid under tiderna allt klarare höfdingen, senare *konungen* som en andra betydelsefull statsmyndighet. Konungen framstår som folkets *ledare*, främst i krig. Därjämte synes han ledt de allmänna offren, vidare varit tingets ledare samt delvis som följd häraf, delvis på grund af eget åtagande som fri man lagens och ordningens upprätthållare, *fridens* bevarare[1]), ur hvilken myndighet senare utvecklas en konungens rätt till folklagen supplerande lagstiftning. I förhållande till folket ter sig konungen i början väsentligen som verkställare af dess beslut; effektiviteten i hans maktutöfning berodde väsentligen på hans samstämmighet med folket, hvilket normala förhållande dock ingalunda uteslöt, att konungens självständiga initiativ kunde bryta udden af en motspänstig folkvilja[2]). Senare, när med de stora germanrikenas bildande ett folkets aktiva deltagande i de offentliga angelägenheterna blef allt svårare att organisera, blef konungens myndighet mer betydande[3]).

Men vare sig den germanske konungens makt under olika skeden ter sig som större eller mindre, konungens rättsställning var, — så snart konungamakten utvecklats till en normal insti-

---

[1]) Bluntschli, *Staatslehre* s. 407 o. f.

[2]) Jfr Adams bekanta ord om svenskarne: »Reges habent ex genere antiquo, quorum tamen vis pendet in populi sententia. Quod in commune omnes laudaverint, illum confirmare oportet, nisi ejus decretum pocius videatur quod aliquando sequuntur invitii». E. Hildebrand s. 30. Jfr Brunner I s. 124, Bluntschli *Staatslehre* s. 409. Gierke. I s. 101 o. f.

[3]) Tanken går närmast till det stora frankerrikets uppkomst och första utveckling.

tution — såsom direkt af lag och sedvana fastställd *principiellt självständig*. Den germanske konungen får för ingen del likställas med den romerska republikens magistraturer. *Frågan om afgjord öfver- och underordning mellan konung och folk fanns icke till för germanerna, ty båda parterna hade sina af lagen anvisade områden, inom hvilka de voro självständigt handlande å statens vägnar*)[1].

Konungens och folkets verksamhet å statens vägnar ter sig som en samverkan i egentligaste mening[2]) mellan självständiga statsorgan. Denna samverkan var organiserad genom ett af lagen som högsta auktoritet regleradt *rättsförhållande*, hvars grundkaraktär låg i *ett ömsesidigt och samfäldt iklädt ansvar för rättsordningens upprätthållande*. Detta ansvar innebar laglig rätt och plikt att ingripa gent emot rättsordningens störare, hvilka de än voro. Särskildt innebar ansvaret för folkets del dess rätt och plikt att som rättsordningens häfdare ingripa äfven mot innehafvaren af det konungadöme, som genom dess val var organiseradt, för så vidt konungen ej iakttoge sina honom af lagen anvisade skyldigheter. Detta inskridande kunde utmynna i konungens *afsättning*, för så vidt den störda rättsordningen ej på annat sätt återställdes. Denna konungens sålunda organiserade lagliga ansvarighet inför folket — hvilken ansvarighet ingalunda var liktydig med hans rättsliga självständighet eller principiella underordnande under detsamma — afspeglas tydligt i de så småningom uppkommande, det ömsesidiga förhållandet reglerande trohetsedernas karaktär af att mer eller mindre uttryckligt göra troheten mot konungen betingad af dennes trohet i häfdandet af de lagligen iklädda förpliktelserna[3]).

---

[1]) Ett typiskt uttryck härför är den svenska landslagens formulering af folkets ed. Folket lofvar att hålla »allan rät..... hans oc varom». — Denna självständiga rättsställning tillkom äfven andra statsmyndigheter i den man de voro af lagen självständigt betrodda med statsfunktioner. Exempel därpå erbjuder det svenska rådet under medeltiden.

[2]) Jfr BRUNNER I s. 121, som påpekar, att redan de namn, hvarmed konungen betecknas, antyda en ursprunglig frånvaro af allt motsatsförhållande mellan konung och folk.

[3]) Denna villkorlighet i konungens härskarrätt kan anses vara manifesterad så fort en undersåtarnes ed till konungen motsvaras af en dennes ed till folket. Ännu tydligare framstår den, där folkets trohetsed afgafs under uttryckligt förbehåll. Så var t. ex. förhållandet med den angelsaxiska trohetseden. GIERKE I s. 111. Jfr om de svenska ederna i det följande. — I det

I den ofvan utkastade skissen af den germanska statsrätten, sådan den under normala förhållanden ter sig, saknas emellertid ett drag, som under gynnsamma omständigheter visat sig kunna framalstra rättsliga konsekvenser, med de vanligen statslifvet behärskande rättsidéerna bjärt kontrasterande. Detta drag kan — med modern terminologi — betecknas som *en benägenhet att inom statsrätten tillämpa privaträttsliga betraktelsesätt.* Denna benägenhet har särskildt visat sig i uppfattningen af *konungens* rättsställning. Tidigast framträder den i historisk tid däri, att besittningen af konungavärdigheten med därhos åtföljande förmåner och rättigheter uppfattades såsom åtminstone analog med en *egendomsrätt* i privaträttslig mening[1]). Detta har närmast fått sig uttryck i konungadömets hos de germanska folken tydligt skönjbara *tendens till ärftlighet*[2]), hvilken tendens dock under vanliga förhållanden på olika sätt modifierades af en af statshänsyn betingad relativ valfrihet, vanligen begränsad till den kungliga släkten, men stundom principielt fullt obunden[3]). Detta privaträttsliga betraktelsesätt af konungadömet stegrades i flera hänseenden, när inom det stora frankerriket i följd af folkets oförmåga att framträda som enhetligt organiserad statsmyndighet konungen blef statsenhetens och därmed väsentligen statsmaktens ende verklige representant. Då växte ur den från konungen emanerande organisationen af statsmyndigheten fram rättstankar, som på konungens förhållande till undersåtarne tillämpade föreställningar, hämtade från husbondens, herrens förhållande till sina tjänare och till sitt genom tjänsteställning med ovillkorlig trohet förbundna följe[4]), som fattade konungens

---

frankiska riket förekom blott ed från undersåtarnes sida, hvilken hade en annan karaktär, närmast var uttryck för ett tjänsteförhållande till öfverheten af patrimonialt kynne. Jfr det följande!

[1]) Jfr BRUNNER (II 26), som betecknar det frankiska kungadömet som »ein Recht des merowingischen Königgeschlechts, gewissermassen ein Familiengut».

[2]) Denna tendens sammanhänger också otvifvelaktigt därmed, att konungen vanligen valdes inom de rikare och därmed mera ansedda släkterna för att den materiella grundvalen för konungens auktoritet och yttre glans skulle vara garanterad. Den redan härigenom begränsade valrätten kunde sedermera lätteligen ytterligare begränsas till en särskild släkt.

[3]) BRUNNER I s. 122.

[4]) I formeln för undersåtarnes eder hänvisas både hos frankerna och anglosaxerna ofta såsom förebild på den trohet, som herren (dominus) kräfver af sin man (homo). BRUNNER I s. 62

herravälde öfver *landet* såsom en egendomsherres öfver sin odaljord. Och härmed förband sig konungadömets afgjorda utveckling till ovillkorlig ärftlighet, hvilken fick ett speciellt utslag i de upprepade *riksdelningarne*[1]), som ej lämnade åt riksenheten stort vidare innebörd, än den privaträttsliga bördsrätten gaf åt enhetsbandet mellan släktens jord[2]). Sitt typiska uttryck hafva dessa *patrimoniala*[3]) rättsidéer fått i *feodalstaten*, hvilken genom den ur densamma deriverade feodalrätten förlänat dem en viss ideel betydelse äfven långt sedan den själf som statlig organisationsform i det väsentliga skattat åt förgängelsen. Men äfven mer oberoende af den feodala rätten skymta de patrimoniala åskådningssätten fram här och hvar, ehuru dunkla och konturlösa. Så sammanhänga med dem föreställningarne om den nästan mystiska maktfullkomlighet, som tillkom arfkonungen, föreställningar som särskildt i norden, men äfven annorstädes, skönjas. Mer eller mindre tränga sig patrimoniala åskådningssätt fram, där ett af olika skäl dominerande germanskt kungadöme existerar.

De patrimoniala föreställningarne i deras rättsliga konsekvenser framträda i motsättning till de folkligt germanska idéerna förnämligast i två afseenden, hvarandra nära berörande. Dels framhäfva de konungadömets *rätt* på bekostnad af konungadömets *plikt* och fördunkla därigenom känslan för konungens lagliga ansvar. Dels se de i folkets förhållande till konungen ett blott och bart underdånighetsförhållande och koncentrera härigenom principielt hos konungen all statsmyndighet.

Den inre söndring, som sålunda inom den germanska statsrätten otvifvelaktigt förefinnes, får emellertid för ingen del anses

---

[1]) Brunner II s. 24 o. f.

[2]) Beträffande utvecklingen af alla dessa rättstankar jfr Gierkes briljanta framställning Gierke I o. 89—130, särskildt s. 110, 113, 126, 128 o. f. Framställningen förefaller dock i sin anläggning något skeft konstruerande, särskildt däri, att de båda motsatta rättsliga utgångspunkterna — enligt Gierkes terminologi: »*Herrschaft*» och »*Genossenschaft*» — framställas som historiskt lika berättigade germanska rättsbegrepp, hvilket knappast torde vara fullt korrekt — hvarom mera sedan. Äfven i andra afseenden torde berättigade anmärkningar kunna göras. Senare forskare ex. Brunner hafva ock gjort mycket mindre väsen af den Gierkeska motsättningen.

[3]) Jag använder i det följande epitetet såsom åsyftande alla betraktelsesätt, som mer afgjordt tendera åt här ofvan angifna riktningar, alltså i en vidare bemärkelse, än t. ex. Gierke använder detsamma.

betyda tillvaron af tvänne lika starka, från germansk synpunkt lika berättigade statsrättsliga strömningar. Tvärtom är de germanska folkens tendens till självständig folklig insats i statslifvet så genomgående skönjbar, att en germansk statsrätt, som ej känner begreppen *folk* och *folklag*, blott kan dominera där folket i följd af skilda orsaker ej kunnat organisera sig som statsrättslig enhet[1]). I följd häraf måste den patrimoniala statsuppfattningen, ehuru under vissa historiska perioder onekligen af betydelse, i grunden tillerkännas en ganska oviktig plats inom den äkta germanska statsrätten.

* * *

De kristna, antika och germanska statsrättsliga ideer, hvilka vi efter deras successiva inträde i den medeltida spekulationen här ofvan sökt afteckna, kunde ej undgå att inom medeltidens ideelt universella världsåskådning bryta sig mot hvarandra och mänga sig in i hvarandra. Mer eller mindre lämnade hvart källflöde sitt tillskott. Intet dominerade helt, och intet rann oförmärkt bort i sanden.

Den medeltida statsrättsliga spekulationen företer en förundransvärdt rik utveckling, hvilket i främsta rummet beror på de merendels af mäktiga ideella intressen uppburna politiska strider, på hvilka medeltiden är så öfverflödande rik. En sådan väldig, för den spekulativa utvecklingen betydelsefull politisk brytning är i det föregående berörd: striden mellan andlig och världslig makt, främst mellan sacerdotium och imperium. En annan, kanske från vår synpunkt mer betydelsefull konflikt var den inre kyrkliga författnings- och maktstrid mellan påfve och koncilium, som färgar slutet af 1300-talet och förra hälften af 1400-talet. Och ändtligen skönjas här och hvar tendenser att använda teoriens vapen i de särskilda staternas — ej blott

---

[1]) De hinder, som de stora germanrikenas bildande lade för folkets enhetliga uppträdande som statsmyndighet, hafva så småningom öfvervunnits genom det efter kyrkans mönster tillämpade representativa systemet. De patrimoniala rättsideerna äro ock f. n. i det hela betydelselösa, om ock ännu vid lif, tack vare de tyska småstaternas privaträttsliga ursprung ur den sönderfallna tyska feodalstaten.

kejsardömets och kyrkans — inre författningsstrider[1]), ehuruväl dessa tendenser medeltiden igenom tillbakahöllos af den förhärskande åskådning, som blott kunde erkänna det universella kejsardömet och den universella kyrkan som stater i egentlig mening[2]).

De skarpt motsatta intressen, som i dessa strider med hvarandra brottades, såväl som den statsrättsliga spekulationens vidt skilda andliga impulser uteslöto väl under medeltiden hvarje möjlighet till en mer fullödig sammansmältning af de olika idériktningarne. Men en bestämd tendens till jämkning förmärkes dock, en tendens till kompromissande mellan de mest skärande motsättningarne, till afskärande här och hvar af de för det helas nödtorftiga enande mest obekväma ideerna. Och denna tendens måste naturligen i hög grad främjas däraf, att teorien om ett *jus divinum et naturale* som den grundläggande utgångspunkten ställde på spekulationen kravet att söka uttinna den ena, absoluta sanningen. I viss mån kan man därför tala om en medeltida statsrättslig åskådning som ett karaktäristiskt helt.

Den medeltida kulturen hade ett väsentligen kristligt-antikt ursprung. Det blef därför inom statsspekulationen den germanska statsåskådningens lott att mera tråda i skuggan. Framför allt rubbades den germanska uppfattningen af *statens förhållande till rätten*. Öfver de skilda staternas skilda rättssystem hade spekulationen upptimrat sitt jus divinum et naturale, den öfver allt annat bjudande absoluta rätten. Så uppkom med nödvändighet en skillnad mellan den universella rätten och den positiva rätten (jus mere positivum). Och den positiva rätten tryktes därmed ned, dess absoluta auktoritet försvann: teorien var ense om att *staten stod öfver den positiva rätten, ej tvärtom*, att staten skapade densamma, och att denna positiva rätt utan

[1]) Främst är detta förhållandet i Frankrike, under medeltidens senare skeden äfven i någon mån i England. Jfr BESOLD s. 349 o. f., 361 o. f., TREUMANN s. 10 not 1. I detta sammanhang torde ock möjligen böra omnämnas de redan under den tidigare medeltiden uppträdande tyrannteorierna, t. ex. i Johans af Salisburys verk. Jfr TREUMANN s. 43 o. f.

[2]) Beträffande teoriernas historiska utveckling i samband med de historiska tilldragelserna må framför allt hänvisas till v. BESOLDS lifligt skrifna, i det föregående ofta citerade afhandling: »*Die Lehre von der Volkssouveränetet während des Mittelalters*», hvilken är den bästa existerande skildringen af den historiska utvecklingsgången in toto. Gierkes arbeten hafva däremot sin styrka i skildringen af de enskilda ideernas utveckling.

vidare var annullerad, om den konstaterades vara i strid med den allmänna, ytterst af Gud sanktionerade rätten. Den germanska andan gjorde sig blott gällande i det stundom förekommande erkännandet af en den positiva lagens »vis directiva» gent emot den yttre statsmyndigheten[1]).

Så blef den inre statliga enhet, hvilken den germanska folklagen såsom högsta statsmyndighet upprätthållit, för spekulationen främmande. Staten upplöstes i ett förhållande mellan bjudande och lydande, och herraväldet öfver rätten blef ett stridsäpple mellan de om den offentliga makten stridande politiska maktfaktorerna. Denna inre splittring var förberedd genom de patrimoniala statsideernas begynnande konkurrens med de folkligt germanska, och den blef på olika sätt teoretiskt fixerad genom de kristna och antika impulserna. Den paulinska läran om öfverhetens gudomliga ursprung innefattade i sig en statsmyndighetens koncentration hos härskaren och däraf följande exklusiv, för den rena germanska andan främmande motsättning mellan öfverhet och undersåtar. Härtill kom den romerska rättens skarpa fasthållande vid succesive populus och princeps som det uteslutande subjektet för statsviljan. Och ändtligen gaf Aristoteles' lära om en högsta makt i staten åt idériktningen den allmänna hållpunkten. Så utvecklade spekulationen så småningom med utgångspunkt särskildt från dessa senare antika ideer läran om en *suprema potestas*, en *suverän* i staten[2]).

Sin första utveckling fick denna lära i vindicerandet åt resp. påfve och kejsare af en *plenitudo potestatis* inom den andliga eller världsliga universalstaten — en rätts-

[1]) Så särskildt Thomas ab Aquino. — Här ofvan har naturligen blott kunnat anges den allmänna tendensen. Skiljaktigheter förefunnos i uppfattningen af hithörande saker, i det vissa teoretici mer, andra mindre betonade naturrättens ovillkorligt bindande kraft. Jfr f. ö. Gierke III, s. 609 o. f., 625 o. f.

[2]) Begreppet »högsta makt» uttrycktes under tidernas lopp på flerfaldiga sätt. Jfr Dock s. 5. I det följande användes, där ej särskild anledning till annat gifves, det senare vedertagna franska uttrycket *suverän* (souverain). I allmänhet förefaller det, som om frågan om begreppets medeltida genesis och terminologiska utveckling ännu saknade en grundligare utredning, Gierkes framställningar äro för öfversiktligt hållna och hvarken Hancke eller Dock, som undersökt dess utveckling under nyare tid, hafva — besynnerligt nog — bekymrat sig om dess medeltida historia.

titel, hvilken var den kristna uppfattningen af öfverheten som en af Gud insatt och inför Gud ansvarig tjänare i grunden motstridig, men hvilken med de antika inflytelserna trängde sig in vid sidan af det rent kristna åskådningssättet[1]). Så uppstår läran om *härskarsuveräniteten;* den högsta makten tillerkändes härskaren, närmast monarken (princeps major populo). Och då denna lära i dess utbildning och praktiska tillämpning råkade i strid med vitala menighetsintressen och germanska rättstankar, och tendenser gjorde sig gällande att framhäfva *folket* som politisk makt, så användes — särskildt i de kyrkliga striderna — det förut monarkiskt tillämpade suveränitetsbegreppet med allt större konsekvens som uttryck härför[2]). Först inom kejsardöme och kyrka, snart som allmän princip häfdades *folkets oförytterliga suveränitet* (populus major ipso principe[3]). Den insatte härskaren uppfattades principiellt som en blott folkets ämbetsman[4]).

Åt suveränitetens väsentliga innehåll gaf den romerska rätten den principiella formuleringen. Det var herraväldet öfver den positiva rätten som var kännemärket: *potestas legislatoria*, lagstiftningsrätten, och i samband därmed *potestas legibus soluta*, obundenheten af lagarne. Men kristna och germanska inflytelser modererade i flera hänseenden den statsmaktens exklusiva koncentration på ett subjekt, som var för den romerska rätten specifik. Suveränen underordnades principiellt den kristna spekulationens jus divinum et naturale som högsta rättsnorm[5]). Och speciellt den monarkiska suveränens religiösa

[1]) Gierke III s. 563—68.

[2]) Jfr citaten hos Gierke III s. 588 n. 189, i hvilka den förut för påfven urgerade plenitudo potestatis utan vidare öfverflyttas på menigheten (universitas).

[3]) Läran utvecklades särskildt af Marsilius och Nicolaus v. Kue.

[4]) Motsättningen mellan härskar- och folksuveränitet fick sitt speciella uttryck i glossatorernas meningsstrider om innebörden i den af romerska rätten konstruerade *translatio imperii* i och med en folkets *lex regia*. Ena parten definierade detta öfverlåtande från folkets synpunkt som en *alienatio pleno jure*, en *translatio substantiae*, den andra parten som en *concessio usus*.

[5]) Under den senare medeltiden uppdök på ett och annat håll den åsikten, att suveränen var formelt omnipotent. Åsikten fördes dock ej till konsekvenser, som uttryckligen förnekade den formella rättskraften hos jus divinum et naturale. Jfr Gierke s. 625 o. f. Då den privata egendomsrätten och fördragens helgd ansågos redan i naturrätten garanterade, ansågs den enskilde gent emot suveränen vara principiellt skyddad mot obehörigt

och samhälleliga plikt betonades åter och åter, hans religiösa plikt, ty hans ämbete var ett af Gud gifvet uppdrag, hans samhälleliga plikt, ty hans makt var honom gifven för att han skulle skydda och vårda sig om sitt folk (regnum non est propter regem, sed rex propter regnum[1]). Skönjes redan i betonandet af den monarkiska rättens omedelbara samband med plikten ett germanskt — på samma gång som kristligt — drag, så blir den germanska andans modererande insats än mer afgörande i det hänseendet, att den medeltida spekulationen *i allmänhet ej koncentrerade all statsmakt hos ett enda subjekt.* Bredvid den egentlige suveränen framstodo mer eller mindre andra subjekt som relativt självständiga utöfvare af statliga maktbefogenheter[2]). Framför allt gäller detta beträffande de båda rättssubjekten *härskaren* och *folket*, på hvilka spekulationen med utgångspunkt från den romerska rätten nästan uteslutande riktade sin uppmärksamhet. Med härskarsuveräniteten som principiell utgångspunkt tillerkändes sålunda folket i vissa fall rätt till aktivt deltagande i statslifvet; särskildt betonades ofta, om ej nödvändigheten, så dock lämpligheten af att dess samtycke inhämtades vid lagstiftning[3]). Och med folksuveräniteten som utgångspunkt fasthölls dock en relativt självständig rättsställning för härskaren inom det af lag och folkvilja honom anvisade maktområdet; han var dock, ehuru ytterst underkastad folkviljan, »singulorum pater»[4]) Härtill bidrog ock i ej ringa mån, att man aldrig helt kunde slita sig lös från föreställningen om den monarkiska öfverhetens gudomliga ursprung[5]), liksom ock att medeltiden genomgående fasthöll vid önskvärdheten af en statsordningens monarkiska karaktär.

Så gestaltade sig för medeltidens tänkande uppfattningen om härskarens och folkets olika statliga myndighet i hvarje fall

intrång i det fria förfogandet öfver sin egendom, liksom också i sina af suveränen fördragsmässigt garanterade rättigheter. GIERKE III s. 617—620.

[1]) GIERKE s. 564 n. 124, RIEKER s. 9 o. f.

[2]) Jfr GIERKE III s. 633 o. f.

[3]) GIERKE III 576 o. f. Härtill kom då vid teoriernas sysslande med kyrkan, att påfven i trosfrågor aldrig tillerkändes afgöranderätten. GIERKE III s. 583.

[4]) GIERKE III s. 578 o. f.

[5]) Så Nicolaus v. Kue. GIERKE III s. 580.

under form af ett jämförelseförhållande mellan »major» och »minor»; båda subjekten uppfattades såsom hvar för sig mer eller mindre självständigt handlande å statens vägnar, ehuru tyngdpunkten af makten, suveräniteten principiellt förlades hos ettdera af subjekten[1]). Men detta självständiga handlande kunde ej uppfattas såsom skeende under ömsesidigt oberoende, ty då vore statsenheten ohjälpligt tillspillogifven. För medeltiden karaktäristiskt är *erkännandet af ett fortbestående ömsesidigt rättsförhållande mellan härskare och folk, ett rättsförhållande af ömsesidiga rättigheter och förpliktelser*[2]. Uppfattningens spekulativa uttryck sammanhänger nära med den första sporadiska utbildningen af läran om ett *pactum*, ett fördrag, på hvilket härskarens rätt ansågs fotad. Härmed tyckes man dels förstått en mellan undersåtarne inbördes sluten öfverenskommelse att på vissa villkor underkasta sig en härskare[3], hvarvid dock det härskarens myndighet begränsande, villkorliga innehållet i detta pactum utan tvifvel uppfattades som tullit bindande för denne. Dels förstod man med pactum en öfverenskommelse, direkt sluten mellan härskare och folk[4]).

[1]) På ett och annat håll förmärkes dock försök att kombinera furste- och folksuveränitet. Gierke III s. 577.

[2]) Gierke III s. 563. — Äfven här torde med bestämdhet spåras en germansk insats.

[3]) Möjligen kan uppfattningen af härskarens konstituering såsom beroende på en ensidig akt från folkets sida hafva uppkommit genom inflytande af den romerska läran om rex regia. För germansk uppfattning är den främmande, så till vida som i historisk tid en konungens högtidliga ed att hålla sina lagliga förpliktelser utan tvifvel ansågs nödvändig för konungens lagliga insättning. Man jämföre den svenska landslagens konungabalk, där det säges, att då konungen svurit sin ed, då är han »lagliger konung». En analogi till denna uppfattning af pactum föreligger f. ö. utan tvifvel däri, att folklagstiftningen särskildt under den karolinska tiden ansågs försiggå under form af öfverenskommelse mellan samhällsmedlemmarne, hvarför *lex* stundom betecknas som *pactus*. Brunner I s. 287.

[4]) Äfven den medeltida uppfattningen härutinnan synes vara i behof af närmare utredning. Gierke har i sitt verk öfver Althusius utan vidare under afdelningen om »Herrschaftsvertrag» behandlat alla uppfattningar af ett fördrag, på hvilket härskarmakten direkt grundade sig, utan att, så vidt jag kunnat finna, på ett enda ställe antyda, att detta fördrag ej alltid, särskildt under medeltiden, fattades som ett fördrag mellan härskare och folk, utan i stället som ett fördrag mellan samhällsmedlemmarne inbördes; han har blott s. 76 påpekat, att hvad han kallar »Gesellschaftsvertrag» och »Herrschaftsvertrag» under medeltiden ofta sammanblandades. Det är Rehm, som (s. 180) riktigt korrigerat Gierke i detta afseende och påpekat, att det medeltida

Då sålunda härskarens myndighet alltid uppfattades som mer eller mindre rättsligen begränsad och reglerad, uppställde sig självfallet för spekulationen den frågan, huru undersåtarne borde förhålla sig gent emot härskaren, då han öfverskred sin befogenhet. I ett var härvidlag spekulationen ense. I allt, som stred emot, hvad som uppfattades vara ett Guds bud, ägde den enskilde, likaväl som folket i dess helhet rätt till ohörsamhet, till passivt motstånd. Detta var en hörnsten i medeltidens tankesystem, ty därpå hvilade hela den medeltida naturrättens grundkaraktär. Mer än passivt motstånd kunde den rent teokratiska uppfattningen af öfverheten ej medgifva, ty öfverheten tenderade genom sin häfdade insättning af Gud åt att uppfattas som principielt oantastlig. Det är därför af afgörande betydelse för den medeltida åskådningen härutinnan, att den teokratiska uppfattningens tillämpning på den världsliga öfverheten, såsom i det föregående påpekats, blef allt mindre dominerande i följd af den kyrkliga öfverhetens urgerade monopol på mer omedelbar gudomlig insättning[1]).

I stället gjorde sig härvidlag andra åskådningar gällande, dels germanska om konungens lagliga ansvar inför folket, dels och framför allt antika i rättslig omklädnad: om skillnaden mellan en konung och en tyrann, om de olika förpliktelserna

---

»pactum» vanligen tänkes som ett ensidigt fördrag mellan undersåtarne. Citaten s. 180 n. 7 från Occam och Nic. v. Kue äro alldeles tydliga. Osäkrare torde det vara beträffande Engelberts »*pactum subjectionis*». Rehms bevisföring öfvertygar ej fullt och uttryckets plats i sammanhanget lämnar ej tillräcklig ledning (»illi [regi] sub pacto et vinculo subjectionis, ad se regendos, salvandos et conservandos obediebant et intendebant». *De ortu* etc. kap. II.) Thomas ab Aquino talar äfven på ett ställe om »pactum», som jag är böjd anse beteckna ett fördrag mellan härskaren och folket. (Nec putanda est talis multitudo infideliter agere tyrannum destituens,. etiamsi eidem in perpetuum se ante subjecerat; quia hoc ipse meruit, in multitudinis regimine se non fideliter gerens, ut exigit regis officium, quod ei pactum a subditis non reservetur). Det äldsta spåret af fördragsläran (hos Manegold v. Lauterbach; GIERKE, *Althusius* s. 77 n. 2) åsyftar troligen fördrag mellan härskare och folk. — Där som bibliskt fördragsprejudikat åberopas, t. ex. fördraget mellan David och Israëls stammar i Hebron, är fördraget tydligen af samma art. (GIERKE III s. 570). — I hvarje fall synes det mig vara tydligt, såsom i texten sagts, att fördragets *innehåll* ansågs vara för härskaren förpliktande.

[1]) Blott en och annan, särskildt från den tidigare medeltiden urgerade från religiös synpunkt öfverhetens absoluta oantastlighet. GIERKE III s. 565 n. 128. Jfr ock GIESEBRECHTS afhandling om Manegold v. Lauterbach; Sitzungsber. der Bair Akad. 1868, II s. 324 o. f.

gent emot dessa[1]), om rätt till tyrannmord. Rättigheten till i vissa fall aktivt motstånd mot en härskare, som med våld sökte verkställa sina orättmätiga bud, erkändes i allmänhet, likasa rättigheten att i vidriga fall skrida till afsättning. Detaljerna i läran formulerades mycket olika, allt eftersom med suveränitetsbegreppets utveckling utgångspunkten principiellt var gifven i härskarens eller folkets suveränitet. I det förra fallet ansågs afsättningsrätten vara mer eller mindre en nödfallsutväg, i det senare fallet framdeducerades vida radikalare läror: folkets rätt till konstant kontroll öfver styrelsen, rätt att döma härskaren och att genom laga dom afsätta honom[2]).

Så ungefär ter sig det väsentliga resultatet af den medeltida sammansmältningsprocessen mellan den europeiska kulturvärldens olika statsrättsliga idékretsar. De väsentligen *positiva* insatserna voro gifna af kristendomen och framför allt af antiken. Den germanska idévärlden har väsentligen blott förmått modererande inverka, ehuruväl denna modererande inverkan a andra sidan gjort sig ganska starkt gällande.

Men — ett var teorien, ett annat realiteten. I eminent grad är medeltiden en teoriernas och de spekulativa idéernas tid. I eminent grad har äfven denna spekulation påverkat den historiska utvecklingen. Och dock, den statsrättsliga spekulationen kan *icke* sägas behärska den europeiska kulturvärldens statsrättsliga former och betraktelsesätt. Delvis berodde väl förhållandet på spekulationens eget ringa intresse för det rättslif som pulserade utanför och mer oberoende af kyrkans och imperiets rättstraditioner, på den principiella ringaktningen för den faktiskt existerande världsliga staten såsom sådan. Men i väsentlig mån berodde förhållandet förvisso på själfva styrkan af de rättstraditioner, som spekulationen genom hela sin utgångspunkt var förmenad att i deras kärna gripa och fasthålla. Delvis på sidan om den egentliga spekulationen - om ock i myc-

[1]) Det lärdes, att en konung, som ej fyllde sin plikt, eo ipso blef en tyrann och hans regemente därmed injustum.

[2]) Jfr GIERKE s. 563 o. f., 576 o. f. Det är dock beträffande formuleringen af dessa läror märkligt, att t. ex. den radikale Marsilius uttryckligen betonar, att straffet ej drabbar härskaren i hans egenskap af *principans* (Marsilii term för härskaren), utan i hans egenskap af *subditus*. Det visar, huru likvisst vördnaden för regentens helgd gjorde sig gällande. TREUMANN s. 25 n. 5 o. 59 n. 2.

ket med den romerska rättens hjälp — upptimrades sålunda den patrimonialt feodala statsrätten, och — framför allt — i de egentliga germanska länderna pulserade friskt — under ytan eller i öppen dag — det statslif, inom hvilket konung och folk, obekymrade om dogmatiskt afvägda rättsförhållanden, samverkade eller kifvades med lagen och det allmänna såsom djupaste och yttersta bestämmande motiv.

Så är den medeltida statsspekulationens resultat i mycket en chimär, en tankeprodukt, som ännu var i stort behof af den reela verklighetens korrigering. Därför splittrades den också och föll sönder med medeltiden själf.

III.

Det svenska statsskicket under medeltiden har ej att uppvisa någon lifligare växelverkan med de af spekulationen uppburna idéerna. I det hela bibehåller detsamma fast och konsekvent den äkta germanska prägeln. Sverige är medeltiden igenom en *germansk folkstat*[1]). Det klara, intima förhållandet mellan konung och folk bortblandas ej såsom tidvis och delvis i flera germanska länder af en framväxande feodalstat med dess intrasslade privaträttsliga sammanfogning. Och under det att Englands »leges Edvardi» och Frankrikes »lex salica» i senare tider blott som skuggbilder spökade i bakgrunden, förblef Sveriges »S:t Eriks lag» ännu alltjämt samhällets enande och sammanhållande högsta auktoritet, ett förhållande som står i det intimaste sammanhang med den storartade kodificering af svensk rätt, som under 1200- och 1300-talen försiggick. Denna svenska lag är ock väsentligen en *folklag*, en ur folkets eget rätts-

[1]) Vi lämna här å sido spörsmålet, huruvida Sveriges stundom supponerade äldre karaktär af utprägladt arfrike i någon mån förlänade dess statsrätt en patrimonial prägel.

medvetande framkvälld och — med lagstiftningsbegreppets utveckling — genom dess vilja och samtycke vedertagen lag[1]). Väl skönjas också spår af en från konungamakten emanerande lagstiftning, men denna lagstiftning kan aldrig *bryta* folklagen, på sin höjd supplera, fullständiga och förklara densamma[2]). Konungen — liksom menige man — är vidare otvetydigt *lagen underordnad*. Västgötalagen föreskrifver en konungens ed, *att han ej skall bryta rätt lag i landet*, och landslagen affordrar honom i formuläret för konungaeden en förbindelse att »*Sveriges lag hålla och styrka och värja, så att ingen olag gånge öfver rätt lag*». Konungen är därför också *inför lagen fullt ansvarig* och därmed äfven inför folket såsom lagens häfdare i sista hand, då konungen sveke — åtminstone i den meningen, *att folket ej är konungen trohet skyldigt, om han bryter lagen, om han ej fullgör sina i lagen och speciellt i konungaeden stadgade förpliktelser*. Detta konungens ansvar inför folket ligger framför allt fördoldt i de vid trontillträdet föreskrifna ömsesidiga edernas otvetydiga karaktär af att ömsesidigt betinga hvarandra, och är särskildt antydd i den ryktbara klausulen till folkets trohetsförpliktelse: »vi skola honom rätt lydnad hålla och bud hans fullkomna *i allt det, som oss svarligt är både för Gud och människor honom att bjuda och oss att göra, allan rätt hållande, hans och vår.*» Orden äro väl närmast uttryck för den kristna villkorliga lydnadsförpliktelsen, betingad af att Guds bud går före människors bud. Men de innehålla och något annat och mera. De föra tanken ej blott till ett ansvar inför Gud, utan äfven inför människor, de förknippa med Guds lag äfven mänsklig lag, antyda därmed som tänkbar och tillåtlig öfvergången från den religiösa undergifvenhetens *passiva* ohörsamhet till den frihetsälskande folkandens *aktiva* handlande till lagens och det allmännas förmån[3]). Att för öfrigt föreställningen, att konungen vid edsbrott rätteligen kunde af folket afsättas, var allmänt

[1]) »Sverikes lagh, the som almogen meth godvilia oc samtyckio vidertakit haver.» Jfr HJÄRNE, *Om förhållandet emellan landslagens båda redaktioner* s. 2 o. f.

[2]) Jfr HJÄRNE, *Grundlinier*.

[3]) Gustaf I beklagar i ett bref af år 1529, att han förnummit om uppror och oroligheter, »endoch wij icke annatt wette för gudj än wij så haffue skickatt oss emott Sverigis rike (som) *oss swarligit skall wara både för gudh och människior.*» G. R. VI s. 92.

gängse, framgår otvetydigt af mångfaldiga vittnesbörd, de många talande historiska prejudikaten såväl som principiella uttalanden[1]).

Vid sidan af den rent germanska rättsåskådningen framskymta väl också då och då reflexer från andra idékretsar. Särskildt skönjas under förra delen af medeltiden vissa *teokratiska* inflytelser: i epitetet »Dei gracia» i konungatiteln, först upptaget af Knut Eriksson; i den förmodligen af dennes son först införda kröningsceremonien[2]); i vissa uttryck i en eller annan urkund från de maktmedvetna folkkungarnes, särskildt Magnus Ladulås' tid[3]); i landslagens ord, att konungen i sitt rike »*af Gudi*» har högsta dom »öfver alla världsliga domare».

Men de främmande spekulativa idéernas politiska inflytande var af alltför efemär art att kunna på ett kraftigare sätt påverka det statsrättsliga åskådningssättet[4]). Orsaken härtill är i det föregående antydd: de spekulativa idéernas utveckling företrädesvis i växelverkan med de politiska förhållandena i kejsar- och påfvedöme. Och härtill kommer då, att Sverige i följd af dess från tankestridernas brännpunkter tämligen aflägsna och undanskymda läge blott svagt kunde beröras af de spekulativa statsidéernas halfva, trefvande växelverkan med en världsliga staten öfver hufvud.

I närmaste samband härmed står, att en mer omfattande statsrättslig *spekulation* med utgångspunkt från eller speciell hänsyn till svenska förhållanden ej gärna från medeltiden kan förväntas. Det är dock märkligt nog, att medeltiden åtminstone har att uppvisa *ett* mer spekulativt anlagdt, af svensk man, t. o. m. på svenskt språk författadt verk, som har stat och stats-

---

[1]) Jfr E. HILDEBRAND s. 71 o. f. och WADSTEIN i Hist Tidskr. 1899 s. 115. — Till vittnesbörden för en laglig afsättningsrätt kan äfven läggas den äldre Västgötalagens »vrækæ», *för så vidt* ordet får anses betyda afsätta, hvilket den senaste författaren i det lifligt diskuterade ämnet, Wadstein, håller för troligt. Jfr ang. diskussionen i frågan WADSTEINS cit. uppsats: »*Tvenne frågor ur den fornsvenska statsrätten*». Hist. Tidskr. 1899 s. 109 o. f.

[2]) E. HILDEBRAND s. 37; H. HILDEBRAND II s. 11 o. f. o. s. 29.

[3]) Se t. ex. SCHÜCK I. s. 87. — Någon undersökning af de svenska medeltidsurkunderna i detta afseende har jag ej företagit.

[4]) Särskildt framträder den teokratiska åskådningens svaga inflytande däri, att kröningen ej fattades som ett konstituerande moment i konungens lagliga insättning. Jfr H. HILDEBRAND II s. 11 o. f.

ordning till sitt föremål, nämligen den bekanta skriften »*Om konunga- och höfdingastyrelse*». Detta som bekant på grundval af utländska förebilder utarbetade verk har ej statens *rättsliga* sida till hufvudföremål. Det vill i stället framställa, hur ett rike *bör* styras, hur konungen eller höfdingen bör förhålla sig. Ett och annat är dock mer eller mindre uttryck för en rättslig ståndpunkt, och på grund häraf kan något af innehållet vara förtjänt af att här beaktas.

Öfverheten är, säges det, »Guds tjänare i denna värld», insatt att döma och straffa illgärningsmän, att freda och främja goda män, som lefva i dygd, mandom och sämja [1]), att öfverhufvud »styra och råda hans folk»[2]), och med citat från »Sancte Peter» inskärpes lydnad för hennes bud[3]). Konungen är ock den, som skall sörja för det hela. Konungen är hufvudet, som skall tänka på det helas väl, och liksom en människas kropp mår väl, om hufvudet är helbrägda, utan vank och lyte, så förhåller sig äfven på samma sätt med allmogen, där konungen är god och rättvis[4]). Framför allt betraktas konungen som lagstiftaren. Konungen skall gifva sitt land och folk god och rättvis lag[5]». Närmast i samband med talet om konungens högsta dömande myndighet säges det i anslutning till romerska rätten, att konungen är »lefvande lag»[6]). Och allmogen må akta sig att bryta hans »lag eller stadga»[7]). Konungen är öfver hufvud för mer än en vanlig människa, ty han har af Gud fått större myndighet än andra[8]).

Men författaren är i äkta medeltida anda alltför genomträngd af känslan för öfverhetens *plikt*, att han skulle kunna intaga någon som helst absolutistisk ståndpunkt. Öfverhetens gudomliga insättning omnämnes, synes det, främst för den däraf dragna slutsatsen: »ty skall vis konung exempel taga, hur Gud skipar och styr denna världen, och styra sitt land och rike

---

[1]) *Kon. styr.* s. 15.
[2]) *Kon. styr.* s. 70 o. f.
[3]) *Kon. styr.* s. 70 o. f. Jfr. s. 84.
[4]) *Kon. styr.* s. 35. Jfr Söderwall s. 9 o. f.
[5]) *Kon. styr.* s. 73
[6]) *Kon. styr.* s. 74
[7]) *Kon. styr.* s. 84
[8]) *Kon. styr.* s. 15

förståndigt och gagneligt»[1]). Konungen skall lyda gudomlig rätt[2]), hans lag skall vara god och rättvis[3]). Och därjämte har författaren ingalunda tillägnat sig den teokratiska föreställningen om konungens absoluta oantastlighet. Den konung, som ej aktar Gud och sanning och samvete i sina domar och gärningar, han skiljes gärna med blygd och sorg och sorglig ändalykt vid sin makt. Detta är en rätt Guds dom, ty om konungens gärningar finnas onda och ogudaktiga, så är han ock för Gud ovärdig att vara konung. Men äfven undersåtarne må då förkasta honom. Författaren menar det vara helt naturligt, att, om konungen försmår »Gud och Guds budord och gudomlig rätt», så varder ock konungen själf, hans bud, allt det honom rör försmådt af hans undersåtar, »och går därmed om intet hans makt och ära»[4]). Det berättas med tydligt gillande, att för den orätt, som höfdingar göra sina undersåtar, gå ofta länder och riken från en höfding till en annan[5]), att allmogen både nu och fordom fördärfvat giriga och orättrådiga konungar och höfdingar[6]).

I det hela torde den i konungastyrelsen framträdande åskådningen vara att betrakta som typisk för det medeltida hopförandet af och medlandet emellan de olika statsrättsliga idéer, som spekulationen var hänvisad till såsom i den medeltida kulturen gifna; sålunda förefinnes här en teokratisk grunduppfattning, sammanmängd med den romerska rättens formler och därtill modererad af den germanska andans fordran på öfverhetens folkliga ansvar.

Det kan icke undgås, att denna sista nyans i konungastyrelsen med en viss förkärlek göres gäldande, och härmed frestas man att sammanställa en annan mer ursprunglig och otvetydig yttring af den germanska statsåskådningen. Konungen skall, heter det, »skipa sin lag och stadga efter gudliga *och gamla* lagar». Han skall öfver hufvud »*hålla och styrka den lag, som*

---

[1]) *Kon. styr.* s. 71. Jfr s. 15 o. f., s. 69.
[2]) *Kon. styr.* s. 16.
[3]) *Kon. styr.* s. 73, 82
[4]) *Kon. styr.* s. 16 o. f. Jfr s. 51. Möjligen får tankegången anses sluta sig till Augustini uttalande: »Nisi enim ametur dominus pariter et metuatur, ordinatio illius minime constare poterit.» Jfr SÖDERVALL s. 63.
[5]) *Kon. styr.* s. 62 o. f.
[6]) *Kon. styr.* s. 32.

god och gammal är»[1]). Denna äkta germanska hänvisning till den af ålder gifna folklagens auktoritet har, märkligt nog, icke konstaterats bero på lån från utländska förebilder[2]). Det är intressant, att redan i det första svenska statsteoretiska arbetet midt ibland allt främmande långods finna fragmentariskt insprängda de otvetydigt nationella statstankar, som under senare tiders mer gynnsamma kulturella och politiska förhållanden skulle komma att spekulativt utvecklas till allt större medvetenhet och klarhet.

---

[1]) *Kon. styr.* s. 16, 33, 51. — Härmed kan för öfrigt sammanställas den tydligen efter Egidius Romanus anförda föreskriften, att konungen vid lagens stiftande må taga tillbörlig hänsyn till goda och gamla sedvänjor. *Kon. styr.* s. 74. Jfr SÖDERVALL s. 24, 67.

[2]) Jfr SÖDERVALL s. 6, 9, 55, 63.

ANDRA AFDELNINGEN.

DEN SVENSKA REFORMATIONSTIDENS ALLMÄNNA STATSRÄTTSLIGA IDÉER.

I.

Den andliga brytning, hvilken, representerad i de två kulturföreteelserna, renaissancen och reformationen, bildar en af märkesstenarne mellan medeltiden och den nya tiden, var för den statsrättsliga spekulationens utveckling af djupt ingripande betydelse.

Renaissancen hade för den statsrättsliga spekulationen en tvåfaldig betydelse, positiv och negativ.

Positivt framdrog den mer fullständigt och gaf förnyad auktoritet åt de antika statsrättsliga idéerna.

Negativt ligger dess betydelse däruti, att den i vissa af sina yttringar bröt fram i en medveten opposition ej blott mot det hierarkiskt kyrkliga lifsidealet, utan mot den kristna lifsåskådningen öfver hufvud. I och genom den exklusiva renaissanceriktningens typiske representant Macciavelli angreps så själfva kärnan i den kristna statsspekulationen, existensen af en allmän, ovillkorligt bindande rättslag. För Macciavelli var statslifvets norm ej *rätten* utan den praktiska *ändamålsenligheten*, företrädesvis från den handlandes (furstens) egen synpunkt. Härigenom gafs å ena sidan en första stöt åt den naturrättsliga spekulationen, men å andra sidan tvangs denna spekulation genom anfallets ensidighet och öfverdrift till full medvetenhet om sin innersta grundidé — idén att det gifves något absolut *rätt* — och till skyddandet af denna idé genom energiskt försvar för den allmänna rätten öfver hufvud och genom fullföljande af denna allmänna rätts vidare utdaning och systematisering. Och i detta sitt arbete fick spekulationen det bästa ideella stöd i reformationen med dess hänförda, starka religiösa tro.

Reformationen innebar en förstörelse och en pånyttfödelse *inom* den kristna kulturvärlden. På kristendomens egen basis

riktade den sitt angrepp mot den medeltida hierarkiskt kyrkliga världsåskådningen.

Inom statsspekulationen bröt reformationen definitivt ned denna världsåskådnings specifika, allt dominerande idé: universalmonarkien, främst den kyrkliga, men medelbart äfven den världsliga, ty de båda hade väsentligen samma ideella grundvalar.

Däraf följde nu, att den medeltida *gradationen* af staterna kom ur kurs, att hvarje stat i och för sig hade samma anspråk på ideelt berättigande som verklig, fullgången stat, att kejsardömet, ej mindre än påfvedömet — båda mer eller mindre rättsligen byggda på romerska statsrättsliga traditioner — ej i och för sig voro i oomtvistad rätt att vara de statsrättsliga institutionernas enda legitima mönsterstater. *Så kunde statsspekulationen utan ideella skrupler principielt förallmänneliga sitt föremål från imperium och sacerdotium till staten öfver hufvud, till de särskilda historiskt gifna staterna.*

Därmed var möjlighet beredd för en intimare växelverkan mellan den statsrättsliga teorien och statsutvecklingen inom den europeiska kulturvärldens olika stater.

Denna växelverkan mellan teori och realitet kunde uppvisa två sidor. Dels kunde teorien med det ideellas makt mer atgjordt spela in i och påverka de särskilda staternas inre politiska utveckling. Dels åter kunde teorien själf i sin tur taga intryck af de särskilda staternas statsrättsliga traditioner.

Med hänsyn till denna senare sida följde nu med universalmonarkiens dödsdom en *decentralisation* af den statsrättsliga spekulationen med afseende på dess empiriskt gifna utgångspunkter. Och derna decentralisation gynnades däraf, att den i stort sedt enhetliga kultur, som den medeltida kyrkan uppammat, i viss mån bröts sönder, och att i dess ställe uppstodo flera inbördes relativt självständiga kulturcentra. Af största vikt för den statsrättsliga spekulationens utveckling var härvidlag den omständigheten, att de *germanska* folken i och med reformationen nästan kompakt sleto sönder den andliga förbindelsen med Rom, att sålunda de nya kulturcentra voro väsentligen germanska. Härigenom kunde den germanska statsåskådningen med större kraft och självständighet, än hvad under medeltiden

kunnat ske, upptaga striden med de i vetenskapen dominerande teokratiska och antika statsrättsidéerna. Härigenom blefvo därjämte särskildt de germanska och de den romanska folkgruppen mer närstående antika idéerna mer friställda gent emot hvarandra, med större möjlighet att hvar för sig i sin skärpa utvecklas och gent emot hvarandra brytas, hvartill ock bidrog, dels att förbindelsen mellan det tyskgermanska kejsardömet och Rom — därigenom mer och mer det antika kejsardömets traditioner — definitivt bröts, dels att renaissancen röjt vägen för, eller åtminstone underlättat de antika statsrättsliga idéernas återuppträdande i deras hela vidd och innebörd.

Men reformationen själf måste och med det, att den principielt återgick till den heliga skrift som tros- och läronorm åter i fullt dagsljus framdraga den i den urkristna spekulationen immanenta *teokratiska* statsåskådningen. Och på samma gång befriade reformationen densamma genom förnekandet af den kyrkliga universalmonarkiens berättigande från dess medeltida bundenhet vid de hierarkiska intressena. Den teokratiska statsåskådningen blir åter af fundamental betydelse för den ideella uppfattningen af den *världsliga* statens rättsliga byggnad.

De med den nya tidens gryning skapade förutsättningarne för den statsrättsliga spekulationens vidare utveckling äro sålunda i största allmänhet dessa. *De olika idékretsarnes statsrättsliga åskådningar, under medeltiden delvis infogade i och bredvid hvarandra, få eggelse att åter skiljas i sär och hvar för sig skärpas. Möjligheter äro tillfinnandes för de germanska och antika idéernas självständigare utbildning hvar för sig och därmed för deras skarpare inbördes brytning. Därjämte förlänar reformationen den teokratiska statsåskådningen ny aktualitet och ställer med sitt upptagande i de germanska staterna för densamma i utsikt ett särskildt inflytande på gestaltningen af de germanska folkens statsrättsliga tänkande.*

* * *

Det var den lutherska reformationen, som åt Sverige gaf de nya andliga impulserna. Den lutherska statsåskådningen blir därför utgångspunkten för den teokratiska idériktning inom

det svenska statsrättsliga betraktelsesättet, som af de reformatoriska lärornas inträngande i Sverige blef en gifven följd.

Luther själf har, därtill manad och tvungen af den af honom frammanade rörelsens politiska konsekvenser, redan tidigt ur nya testamentet framdragit och spekulativt utbildat de teokratiska idéerna[1]).

Den kristne är, säger Luther, höjd öfver världen, men han måste därjämte vara världens tjänare[2]). Som sådan äger han att inordna sig under den världsliga öfverheten, som af Gud för syndens skull är insatt. För sig själf har han väl ej behof af att underkasta sig världslig öfverhet, men han får ej för sin syndiga nästas skull undandraga sig den yttre ordningen. Den skadar honom icke, och han gör därmed stor nytta, ty han hjälper genom sitt föredöme sina syndiga medmänniskor i att iakttaga den för dem nödvändiga lydnadsplikten[3]). Öfverheten är en Guds ämbetsman, insatt att utföra Guds vilja, främst att belöna det goda och straffa det onda[4]). Uppfyllde öfverheten ej sin kristliga plikt, så väntade henne Guds straff i denna världen eller i evigheten. Undersåten är sin öfverhet hörsamhet skyldig, öfverheten må vara kristen eller hedning, god eller ond. Men hörsamheten har sin gräns i Guds bud. »Man maste mer lyda Gud än människor»[5]). Öfverheten råder öfver »Leib und Gut», men icke öfver själarne[6]). Befaller öfverheten något, som strider emot Guds bud, så måste den kristne vägra hörsamhet. Han äger inför sitt samvete fritt pröfva öfverhetens bud. Är han osäker, om öfverhetens bud är rättmätigt, så må han dock hellre lyda[7]). Straffar öfverheten honom för ohörsamhet, så må han underkasta sig straffet: »salig är han»[8]). Ty undersåten får ej med våld motstå öfverheten, blott med »Erkenntniss der

---

[1]) Hufvudskrifterna äro: »Treue Vermahnung an alle Christen, sich vor Aufruhr und Empörung zu hüten» (1522), »Von weltlicher Obrigkeit, wie weit man ihr Gehorsam schuldig sei» (1523) och »Ermahnung zum Frieden auf die zwölf Artikel der Bauerschaft in Schwaben» 1525).

[2]) Luthers tema i »*Von der Freiheit eines Christenmenschen*».

[3]) Luther *Pol. Schr.* II s. 30.

[4]) Luther *Pol. Schr.* II s. 35 m. fl. st.

[5]) Luther *Pol. Schr.* II s. 46.

[6]) Luther *Pol. Schr.* II s. 40.

[7]) Luther *Pol. Schr.* II s. 59.

[8]) Luther *Pol. Schr.* II s. 46.

Wahrheit»[1]). »Leiden, Leiden, Kreuz, Kreuz ist der Christen Recht, das und kein anderes»[2]). Uppror kan väl Luther betrakta som ett Guds straff för öfverhetens missgärningar[3]), men öfverhetens ondska rättfärdigar därför ej uppror. Blott en särskild Guds befallning, bekräftad med tecken och under, kan i detta fall skapa någon rätt[4]). Öfverhetens regemente är sålunda helt beroende på Guds skickelse, mot hvilken undersåtarne ej kunna uppresa sig. Tvärtom måste de ödmjukt tänka, att liksom en from furste är det dyrbaraste tecken på Guds nåd, så är en ond furste ett Guds straff för menighetens synder[5]). Luther måste genom hela sin åskådning tendera till att uppfatta öfverheten, manifesterad i furstemakten, såsom i sig uppbärande all statsmakt, ett åskådningssätt, som förvisso stöddes af den tyska furstemaktens halft patrimoniala karaktär. Särskildt af intresse är härvidlag Luthers uppfattning af öfverhetens förhållande till lag och lagstiftning. Fursten är för honom i allmänhet *källan till all världslig rätt*, måste i hvarje fall hafva full rätt att ändra och tillämpa rätten efter omständigheterna. Han liknas vid en husfader, som efter behof kan ändra den af honom stadgade normala ordningen. Han får ej alltid lita till den skrifna lagen, »todte Bücher» eller »juristen Räthen», utan måste i yttersta hand rätta sig efter sitt eget förstånd och efter Guds vilja[6]). Dock framlyser äfven stundom en viss uppskattning af den världsliga lagens självständiga betydelse; Luther häfdar sålunda gent emot tendenserna att låta den romerska och kano-

---

[1]) Luther *Pol. Schr.* II s. 56.

[2]) Luther *Pol. Schr.* II s. 93.

[3]) Till furstarne säger han med anledning af bondekriget: »Es sind nicht Bauern, lieben Herren, die sich wider euch setzen; Gott ists selber, der setzt sich wider euch heimzusuchen eure Wütherei». Luther *Pol. Schr.* II s. 83.

[4]) Luther *Pol. Schr.* II s. 89. — Med anledning af Kristiern II:s öde nuttalar sig Luther bl. a. bestämdt mot uppror. Ges det ej, frågar han sig, något fall, då uppror kan rättfärdigas? Och han svarar: »Mir ist nach kein solcher Fall vorkommen, da es billig wäre, kann auch jetzt diessmal keinen erdenken.» Dock erkänner han det vara billigt, att man afsätter en vansinnig konung, men han protesterar bestämdt emot att stämpla en tyrannisk konung som vansinnig. Stahl, *Staatslehre* s. 545 noten. Jfr Höjer s. 236.

[5]) Luther *Pol. Schr.* II s. 47 o f.

[6]) Jfr Luther *Pol. Schr.* II s. 52 o. f. och Stahl, *Staatslehre* s. 542 noten. Jfr citat hos Bluntschli, *Gesch.* s. 59, enligt hvilket Luther betraktade kejsaren som »Urheber des weltlichen Rechtes.»

niska rätten dominera, att, liksom hvart rike har sina egendomligheter, så bör det ock regeras med sina egna gamla lagar — en viss anklang af germansk statsuppfattning[1]).

Den af stark, äkta religiös tro uppburna statsrätt, som Luther under de första åren hänsynslöst förfäktade, sviktade emellertid inför den snart inträdande för den teokratiska teoriens applikation synnerligen intrasslade politiska situation, som uppkom, då kejsaren på allvar gjorde front mot de protestantiska furstarne. Luthers teokratiska åskådning har väl i första hand sin förklaring i hans återgang till Nya Testamentet som grundkälla, men den skärpa, hvilken i begynnelsen färgade densamma, stod otvifvelaktigt i historiskt samband därmed, att *det var under den tyska furstemaktens skydd och med dess hjälp, som reformationen framväxte.* När det sedan blef fråga om, ej furstemakten, men kejsarmakten, fråga om rätt till väpnadt motstånd mot kejsaren, en rätt, hvars tillvaro det protestantiska partiets bestånd kräfde, då störtade bit för bit för Luther själf hans gamla statsrätt samman. Alldeles utan grund i föregående uttalanden är hans småningom skeende kapitulation emellertid icke. Redan tidigt hade han för sina satser åberopat sig äfven på allmän gudomlig och naturlig rätt, som gäller äfven för hedningar, turkar och judar[2]); han hade äfven, som nämndt, ådagalagt en viss uppskattning af den positiva lagens auktoritet. Härifrån och till den af andra lutherska teologer förut häfdade uppfattningen[3]), att evangelium bekräftar naturliga och lagliga rättigheter lika väl som öfverhetens embete, är icke steget oförklarligt. Men medgifvandet för honom dock bestämdt *utom* den teologiska idékrets, inom hvilken han af princip sökt instänga sig. Afgörandet, hvad som var »naturlig och laglig rätt», måste han lämna till de af honom så förkättrade juristerna, och så förmår han sig till att på deras auktoritet uttala,

[1]) »Es dünkt mich gleichsam, dass Landrecht und Landsitten den kaiserlichen gemeinen Rechten werden vorgezogen, und die kaiserlichen nur zur Noth gebraucht, und wollte Gott, dass wie ein jegliches seine eigene Art und Gaben hat, also auch mit eigenen kurzen Rechten regieret würde, wie sie regieret sind gewesen, ehe solche Rechte sind gefunden, und noch ohne sie viele Lande regieret werden». Luther, *Pol. Schr.* I s. 140. Jfr a. a. I s. 139.

[2]) Luther, *Pol. Schr.* II s. 89 o. 91.

[3]) Jfr aug. formuleringen af art. 16 i Augsburgiska bekännelsen Höjer s. 238.

att *rättskränkning från öfverhetens sida upphäfver alla plikter mellan öfverhet och undersåtar »jure naturæ»*[1]).

Den teokratiska statsåskådningens öde inom Luthers egen tankevärld beror ytterst på dess inneboende svårighet att finna sig tillrätta inom den germanska tankevärlden. Den inneboende svårigheten ligger framför allt däruti, att den teokratiska statsåskådningen i hela sin läggning var främmande för den *utskiftning* af statsansvaret och statsarbetet, som är den germanska staten egen. Denna utskiftning hade af särskildt betingade förhållanden i Tyska Riket fått en egendomligt skarpt pronoucerad organisation, gent emot hvilken den teokratiska statsåskådningen vid första skarpare intressekamp kom till korta. Men öfver all i den germanska världen måste den vara beredd att törna emot den politiska frihetens idé i olika manifestationer. Och dess motståndskraft var därvid så mycket ovissare, som det äfven af Luther skarpt betonade högsta religiösa ansvaret inför Gud i sig inneslöt en frihetsprincip, hvars förmåga att undergräfva den världsliga öfverhetens auktoritet Luther själf under bondekrigets tummel nogsamt erfarit.

II.

Gustaf Wasas konungadöme är till sitt upphof och i sin första utveckling det typiska germanska folkkonungadömet. Det är skapadt af den väldiga folkrörelse, hvilken med den blifvande konungen som ledare bröt lös emot konung Kristiern II och för hans »grufveliga tyranni» och hans edsbrott dref honom från riket[2]). Och med den af framgången något otuktade folkvilja som gifvit honom kronan, måste konung Gustaf ännu en lång tid räkna som en synnerligen viktig faktor. Om också den borne själfhärskaren vid ett och annat tillfälle förrådde sig, så

---

[1]) Jfr BLUNTSCHLI, *Gesch.* s. 58 o. f., HÖJER s. 239 o. f. Jfr f. ö. ang. Luthers statslära i sin helhet BLUNTSCHLI, *Gesch.* s. 46—60, HJÄRNE, *Grundlinier* s. 23 o. f. och HÖJERS cit. föredrag.

[2]) Jfr G. R. I s. 23 o. f., s. 26 o. f.

var dock bland de knotande bondeskarorna utrymmet för litet för de höga laterna. Så är Gustaf I i de första tiderna framför allt folkkonungen, för hvilken det främst gäller att skapa en fastare, tryggad folkopinion som förutsättning för fullföljandet af de kungliga initiativen.

Denna intima samverkan mellan konung och folk måste naturligen åt de här och där i urkunderna förekommande uttrycken för den statsåskådning, hvilken uppbar och afspeglade densamma, förläna en afgjordt folklig germansk färgton. Af särskildt intresse är härvidlag att finna, huru helt och fullt konungen själf ställer sig på den folkliga statsuppfattningens grund.

Han betonar i framsättningarne till den stora Vesterås-riksdagen, att den trohet, som Sveriges inbyggare först svurit honom som höfvitsman, gått ut på att »våga lif och hals med honom *för riket*». Han framhåller sammastädes, huru han »vinnlägger sig dag och natt om riksens bästa, bär där sorg och mången vaknatt före [1]). Specielt erkänner han sin konungsliga skyldighet att hålla Sveriges folk »vid Sveriges lag och goda gamla sedvänjor» [2]). Lagen är ock för honom själf auktoritet och rättesnöre. Han är t. ex. angelägen betona, att han utvalts i Strängnäs »efter lagboken», att han ej utskrifvit skatter annat än »efter lagbokens innehåll» [3]). Och de nya förändringarne på det kyrkliga området vet han ock att på germansk rättsbasis försvara. I ett märkligt bref till biskop Brask efter Vesteråsriksdagen framhålles, att Vesterås recess är »allmänneligen samtyckt och belefvad»: »en sådan allmännelig belefning är lag och icke olag, och det är olag», säger konungen till biskopen, »att I det kalla olag och vele därom intet höra, som så allmänneligen samtyckt är». Än vidare häfdas, att recessen ej »faller emot Sveriges lagbok», utan med lagen, »efter det att Sveriges lags uppsät är att lägga det ned, som orätt är, och detsamma vill ock recessen». Det framhålles ock, att det ej är sällsynt, »att några stycken i lagen pläga varda förvandlade med tiden efter lägligheten», och som slutresultat håller ko-

[1]) R. A. I s. 66, 68 o. f.
[2]) G. R. VI s. 55, 87 o. f.
[3]) R. A. I s. 67, 70.

nungen fast vid, att recessen bör »varda räknad för Sveriges lag, efter det han *så allmänneligen samtyckt och skäligen gjord är*»[1]). Alltså, folkviljan och det normalt i »lagboken» manifesterade allmänna rättsmedvetandet äro de moment, som förläna lagen dess kraft.

Fullt och helt erkänner ock konungen sitt lagliga och folkliga ansvar. Han förklarar sig upprepade gånger beredd att stå menige man »till svars och rätta» för sitt sätt att sköta styrelsen, att afhjälpa påpekade brister och försummelser samt t. o. m. att frivilligt »uppsäga regementet», om det synts, att han »varit där onyttig till»[2]). Och mot sina undersåtar riktar han blott undantagsvis beskyllningen, att de öfver hufvud brutit sin trohetsed[3]). Han anklagar dem vanligen blott för att »*utan all rätt och skäl*» hafva rest sig mot sin konung[4]), påstår sig icke veta, att han gifvit någon »tillfälle till något obestånd»[5]). Typiskt är i detta fall tillvägagångssättet vid rannsakningen med vestgötaherrarne på riksdagen i Strängnäs 1529. Konungen vänder sig i äkta medeltidsstil till rådet med anmaning, att det skall rannsaka och uttala sig »om förenämnda uppror är för de förtalda sakers skull ärligen och redeligen företaget eller ej, och om herr Ture och hans tillhängare hafva därutinnan ärligen bevist sig eller ej». Och så låter han rådet förklara, att det »*icke varit behof sådant uppror företaga, besynnerligen efter förenämnde vår nådigste herre alltid hafver varit beredvillig till att bota och förvandla alla brister*, och därutöfver var hans nåde ingen ärlig förvaring skedd, det dock hade tillbörligt varit, förrän något angrepp göras skulle»[6]). Tydligare

[1]) Thyselius I s. 258 o. f. Jfr om brefvet Ahnfelt, *Tidskr. f. teol.* 1893 s. 77 o. f.

[2]) Jfr G. R. II s. 162, IV s. 160, 174, 182, R. A. I s. 33, 72, 130 m. fl. st.

[3]) Så G. R. VI s. 56 och möjligen a. a. IV s. 135, såvida ej ordet »oredeliga» är liktydigt med, att det ej skett utan laga skäl.

[4]) G. R. VI s. 53. Jfr VI s. 92.

[5]) R. A. I s. 73.

[6]) Det sista citatet med några få uteslutningar. G. R. VI s. 152, 185. Jfr a. a. s. 180. Det senare uttalandet är märkligt äfven därför, att det hänvisar på en ibland de germanska folken utan tvifvel ganska allmänt tillämpad bestämd procedur vid resning mot härskaren, bestående däri, att en förutgående varning från de missnöjdes sida måste hafva framburits och visat sig resultatlös. Denna varningsprocedur upptages f. ö. senare af de företrädesvis ur germanska rättskällor ösande monachomacherna. Do k s. 94. Treu-

kan knappast ett af konungadömet självt legitimeradt erkännande af dess lagliga ansvar formuleras.

* * *

Gent emot denna dominerande statsrättsliga åskådning, som präglar det politiska lifvet under det första decenniet af Gustaf I:s regering, bryter sig nu skarpt den teokratiska idéströmning, som fick de reformatoriska tankarnes svenske målsmän till förkämpar. Det är framför allt — i de första tiderna så godt som uteslutande — Olaus Petri, reformationens och 1500-talets främste svenske skriftställare, som utvecklat dessa teokratiska idéer. De återfinnas utvecklade företrädesvis i den bekanta kröningspredikan, som Olaus Petri höll vid konungens kröning 1528, samt i hans senare författade svenska krönika, där de spela in i de moraliserande tillämpningar, hvarmed förtäljandet af de historiska händelserna beledsagas[1]).

Fullt obetingadt erkänner Olaus Petri, att öfverheten är af Gudi, ej blott i den meningen »att konungsämbete är ordineradt och skickadt af Gudi»[2]), utan äfven i den meningen, att den som ämbetet bekläder, är af Gud insatt[3]. Öfverheten »skall vara dem till straff, som illa göra, så att hvar illgärningmän icke vore till, gjordes oss intet herrskap behof» — alltså samma snäfva berättigande för den världsliga staten, som Luther prononcerat[4]). Därjämte fordrar en kristlig kärlek, att konungen skall »hafva akt uppå Guds ord, att det redeliga predikadt varder i hans land och städer[5]). För att kunna fylla sina sa-

MANN s. 70. Konstaterandet af en upprorsrättens bundenhet vid vissa yttre former innebär naturligen en ytterligare bekräftelse på, att den germanska rättsåskådningen kunde godtaga ett uppror såsom lagligt.

[1]) Dessutom kan något hämtas ur brefväxlingen med Paulus Heliæ samt ur den 1539 tryckta predikan mot ederna.

[2]) O. PETRI *Kröningspred.* s. 2.

[3]) »Gudh som landen tilhöra, han vpsetter för herra, hwem honom teckes». O. PETRI *Krön.* s. 157. — Något egendomligt ter sig onekligen Olai Petri råd för att folket verkligen skall välja den af Gud utvalde; »ty är thet och aff nödhenne, at ther noghor skal welias til konung eller förste, at gudh warder ther vm bedhen, at han wil beweka theres hierta, som koret haffua til then han uthvaldt haffuer. O. PETRI *Kröningspred.* s. 4.

[4]) O. PETRI *Kröningspred.* s. 2.

[5]) O. PETRI *Kröningspred.* s. 7 o. f. Däraf följer, att konungen skall hafva uppsikt öfver biskopar och präster m. m.

lunda väsentligen religiöst utstakade plikter måste öfverheten framför allt »frukta herren sin Gud och hålla hans bud»[1]; han är alltså Guds lag underkastad.

Efter Guds bud skola undersåtarne vara konungen »lydiga och höriga» och detta »ej allenast för straffets skull, utan ock för samvetets skull»[2]. Särskildt inskärpes med hänvisning till Kristi och apostlarnes föredöme denna lydnadsplikt för kyrkans män, som »för sig själfva ett nytt herradöme upptagit hafva»[3]. Blott om det påbjödes något mot Guds bud stridande, skulle undersåtarne ej lyda utan »vara Gud mera lydiga än människor»[4]. Men undersåtarne få ej resa sig mot sin konung, hur tyranniskt han än regerade. Väl erkänner Olaus Petri, att »där konungar och furstar lida motstånd för deras tyrannis skull, sker efter deras förtjänta lön»[5]. Men de upproriska undersåtarne handla därför icke rätt. »Öfverheten är svärdet befaldt, bjude ingen annan till att taga det utan befallning»[6]. Bäst strida undersåtarne mot den tyranniska öfverheten genom »en sann bekännelse att de hafva sådant förtjänt, och en innerlig bön inför Gud, förty Gud, som den plågan hafver lagt dem uppå, han kan ock bäst taga dem henne ifrån igen»[7]. Blott inför Engelbrekts gärning stannar Olaus Petri med tydlig undran och tvekan. Han låter både den ena och den andra meningen komma fram, och hans beundran för hjälten kommer tydligen i så stark strid med hans stränga ståndpunkt, att han ej kan förmå sig till ett fullt kategoriskt uttalande[8].

---

[1]) O. Petri *Kröningspred.* s. 5.

[2]) O. Petri *Kröningspred.* s. 9 o. 10. Jfr. a. a. s. 11, 12 m. fl. st.

[3]) O. Petri *Kröningspred.* s. 11 o. f. — Vid omnämnandet af ärkebiskop Jöns' uppror inskärpes i krönikan att »Swerdit war honom inthit befalet, thet toogh han sich sielffuom och monge andra til skada och förderff». O. Petri *Krön.* s. 221.

[4]) O. Petri *Kröningspred.* s. 11. Jfr Olai Petri svar på »Ett ochristelighit Sendebreff» af Paulus Heliæ. Troil I s. 192 o. f.

[5]) O. Petri *Kröningspred.* s. 9. — Han erkänner i krönikan beträffande folkungarnes uppror mot konung Magnus, att konungen synes »haffua giffuit them ther stoor tilfelle til». Han betonar ock, att nöden dref svenskarne till uppror mot konung Erik af Pommern, liksom däri sökande ett slags berättigande. O. Petri *Krön.* s. 92 och 183.

[6]) O. Petri *Krön.* s. 92.

[7]) O. Petri *Krön.* s. 116.

[8]) Det heter först efter omnämnandet af Engelbrekts död: »Ena sådana ändalyckt fick Engelbrict, och om thett skall recknas för welgerning at han frelste riket aff sådana trälldom, som thet vthi kommet waar, så bleff thet

Men inför Gud är konungen ansvarig, ty han är en Guds ämbetsman. Konungen måste »en gång göra Gudi räkenskap»[1]), och Gud kan redan i detta lifvet straffande ingripa, om konungen ej håller hans bud[2]). Gud har makt att förnedra och upphöja. »Lyckohjulet (som man säga plägar) går snart omkring i världen»[3]). Därför skola ock furstarne »icke fördrista sig allt för mycket på sitt stora välde. De skola tänka, att de hafva ett ostadigt och stackot herradöme, och att, såsom deras välde är högre än andra människors, så är ock deras fall större än andra människors fall»[4]). Men icke alltid låter Gud sin hämnd gå ut öfver tyrannerna. Gud kan äfven i sin vrede öfver folkets otacksamhet och synd gifva detsamma onda furstar[5]).

Med denna genomgående teokratiska åskådning förmäler sig hos Olaus Petri — liksom hos Luther — en afgjord benägenhet att fatta all statsmakt som koncentrerad hos öfverheten. »Blifve», säger han, »hvar vid sin befallning och bekymre sig icke med det, en annan befaldt är. Konungen behålle regementet, ty det är honom befaldt.» Undersåtarne må platt icke fatta sig med regementet, »det är konungen och hans befallningsmän befaldt»[6]). Konungen är ock den, från hvilken all lag emanerar. Fordom var, säger Olaus Petri, konungen »själf lagboken». »Plägar man ock än nu», tillägger han med en anklang af den bekanta romerska rättssatsen, »så säga, att det konungen med skälom vill

---

honom illa lönt. Och jw besynnerliga i then motton at inthet straff gick epter hans dödh». Och strax därefter heter det: »Thet haffuer aff sombligom wordit reknat för fögho skada at Engelbrect war aff wäghen, Skal och Engelbrect warda reknat för en vprorisk man, emoot sitt rettha herskap, så mogha alla vproriske män see på honom, hwad the sich förmoodha skulle på thet sijdzsta». O. Petri *Krön.* s. 189. o. f.

[1]) O. Petri *Krön.* s. 66. Jfr O. Petri *Pred. mot ederna* s. 16.

[2]) O. Petri *Krön.* s. 114.

[3]) O. Petri *Krön.* s. 3 o. f.

[4]) O. Petri *Krön.* s. 155. — Gud var det ock som afsatte Kristiern II. O. Petri *Krön.* s. 334. — Som historiker ställer Olaus konungarne äfven under historiens dom. »Ty så frije, som herranar haffua warit till giöra huad them tecktes, så frijtt bliffuer och folkit at tala therom». O. Petri *Krön.* s. 54. o. f.

[5]) O. Petri *Kröningspred.* s. 13 o. 15. *Krön.* s. 58. — I gammaltestamentlig anda håller Olaus Petri också före, att Gud kan för furstarnes missgärningar låta sitt straff drabba hela landet, liksom också Gud för fromma furstars skull kan låta sin välsignelse gå ut öfver landet. O. Petri *Krön.* s. 33, 68, 208.

[6]) O. Petri *Kröningspred.* s. 15.

det är lag»[1]). »Göra ordinantier, lag, stadgar och skickelse i det utvärtes regementet», säger han på annat ställe, »är våra herrar och förmän tillstadt»[2]).

Är sålunda Olai Petri grunduppfattning väsentligen sammanfallande med den af Luther i förstone häfdade statsåskådningen, så låter sig å andra sidan icke förnekas, att han i vissa fall röjer påverkan af den svensk-germanska statsåskadningen. Detta spåras redan i kröningspredikan, skönjes än mer i den senare skrifna krönikan. Framför allt är Olai Petri uppfattning af konungadömet mer *folklig* än Luthers: konungen ställes ej i förhållande till sina undersåtar — så att säga — på ett högre plan. Olaus Petri saknar särskildt Luthers patrimoniala impulser. Med genomskinlig syftning anföres från Mose bok, huru Gud utvalde åt folket en konung »af deras egna bröder»[3]). Som en sann kristen skall konungen därför »ej förhäfva sig öfver sina bröder», ej hålla sig »för en herre» öfver dem, »utan tänka uppå, att han och hans undersåtar äro alla af en rot utkomna och hafva alla en kapetenare, herre och domare Christum»: konungen skall ock besinna, »att den tjänst, nigan och bugan, som honom sker af undersåtarne, sker icke för hans egen person, utan för det ämbetes skull, som han hafver af Gudi». Därför skall han ej »på sin persons vägnar» taga vördnadsbetygelserna åt sig, utan allt detta »skall han vända in till Gudi, ty han är icke en konung för sin skull, han är satt för en regerare, *icke öfver sitt eget* utan öfver Guds allmoge och sina medbröder»[4]). Olai Petri folkkonungaideal skymtar här fram i den kristna jämlikhetens, ödmjukhetens och pliktuppfyllelsens religiösa förklädnad, och sidohugget mot de patrimo-

[1]) O. Petri *Krön.* s. 49. Man märke det betydelsefulla tillägget »med skälom» till satsen »Quod principi placuit» etc.

[2]) Troil I s. 180. Jfr Olai Petri *predikan mot ederna* s. 16. — På ett ställe framhåller Olaus Petri dock i likhet med konung Gustaf, att lagarne i kyrkosaken äro stiftade »epter menige mandz ja och samtyckio». Troil I s. 183.

[3]) O. Petri *Kröningspred.* s. 3 o. f.

[4]) O. Petri *Kröningspred.* s. 6. Några uteslutningar i det sista citatet äro gjorda. — Jfr i Krön. om furstarne: »Folkit hörer Gudhi til och icke them». *Krön.* s. 66.

niala åskådningssätten är tydligt[1]. Med denna demokratiska nyans i sin teokratiska statslära kan Olaus nästan mer understruket än Luther uttala, att »Gud hafver skickat konungen för folkets skull, och icke folket för konungens skull», en tanke, innefattande den äkta medeltida syntesen af kristen och germansk statsåskådning[2]). Han kan ock ogilla Eriks af Pommern utsaga, att han ej ville vara de svenskes »jaherre». »En jaherre», menar Olaus, »är tryggare och mår bättre än en tyrann. En from herre måste vara en jaherre, där skäl och rätt pääskad varder»[3]).

Ändtligen synes Olaus Petri, på samma gång han i konungen ser lagstiftaren, i viss mån vilja ställa *lagen* som självständig auktoritet bredvid och gent emot konungen. Liksom Luther håller han före, att det är bäst, »att hvart land blifver vid sin lag och seder»[4]). Han menar därjämte, att konungen är pliktig att hålla undersåtarne vid lag och rätt, då han lofvat och svurit det[5]), och enär det är rimligt begärdt, att »för den skatt, som bonden gör konungen, bör han varda hållen vid lag och rätt, och med samma skäl, som konungen äskar uppå sin skatt af bonden, må ock bonden kräfva lag och rätt af konungen»[6]).

Men oaktadt dessa eftergifter åt svensk-germanska åskådningssätt står dock Olaus Petri klart och otvetydigt på den teokratiska ståndpunkten. Hans mera folkliga tendenser göra sig blott gällande inom ramen af denna ståndpunkt. Han öfverskrider aldrig gränsen. Konungen är för honom under alla förhållanden af Gud insatt och blott inför honom ansvarig, och han är statsmaktens ende egentlige bärare.

Olaus Petri har som förkunnare af den teokratiska statsläran väsentligen samma ställning som Luther. Hans intresse

[1]) Äfven Luther har uttalanden, riktade mot det patrimoniala betraktelsesättet (Bluntschli, *Gesch.* s. 50, 53), men det sticker dock hos honom fram, exempelvis i hans parallel mellan konungen och husbonden, en parallel, som knappast Olaus Petri skulle kunnat användt.

[2]) Märkligt nog har ej Luther, åtminstone så vidt jag kunnat finna, användt dessa kärnord från medeltiden, ehuruväl han gifvit uttryck för samma tanke.

[3]) O. Petri *Krön.* s. 183.

[4]) O. Petri *Krön.* s. 156 o. f.

[5]) O. Petri *Krön.* s. 183.

[6]) O. Petri *Krön.* s. 95.

för den nya lärans framgång i Sverige alstrade otvifvelaktigt intresse för stärkande af konungamaktens auktoritet och myndighet. Men å andra sidan är det med otvetydig kristlig öfvertygelse, som han förfäktar sina satser. Och lika litet som Luther är Olaus Petri den hänsynslösa absolutismens förfäktare. Han svänger lika oförfärad sitt gissel öfver konungen som öfver menige man, när hans öfvertygelse manar honom därtill. Han häfdar ej blott i ord utan ock i gärning sin rätt som »predikare» att »straffa och förmana höga och låga i tid och otid utan återvändo»[1]. Talet faller stundom så skarpt, att konung Gustaf i bref till ärkebiskopen förklarar sig anse det »mera för orsak till uppror och obestånd än för någon kristelig lärdom»[2].

* * *

De teokratiska statsidéer, hvilka fått Olaus Petri till sin främste målsman, kunde med den centrala ställning, de intogo i den reformatoriska idékretsen, icke undgå att så småningom öfva inflytande på det allmänna åskådningssättet i Sverige. Härtill kommer som ett ytterligare betydelsefullt moment den omständigheten, att under reformationstiden, de religiösa stridernas tidehvarf, all religiöst och teologiskt motiverad uppfattning i det allmänna åskådningssättet hade en alldeles särskild tyngd och auktoritet. Det politiska inflytande, dessa teokratiska idéer redan härigenom i och för sig måste utöfva, blef snart nog afsevärdt förstärkt däraf, att de åt konungamakten i dess begynnande maktkonsolidering gåfvo en välkommen dogmatisk rättsbasis.

Den teokratiska statsåskådningen var ett så mycket naturligare stöd för konungamaktens ideella maktställning, som den sidan af dess konsolideringssträfvande, hvilken låg i dess urgerade och äfven så småningom i väsentlig mån förvärfvade makt öfver kyrkan, svårligen kunde tillfredsställa samtidens religiösa uppfattning utan en förutsatt alldeles speciell gudomlig fullmakt, ett gudomligt uppdrag. I det snart knutna förbundet mellan kyrka och konungamakt var sålunda en alldeles särskild förut-

[1]) O. Petri *Predikan mot ederna* s. 20. Jfr Troil I s. 193.
[2]) G. R. XII s. 187. Jfr det följande.

sättning gifven för den teokratiska statsåskadningens roll som en viktig faktor i den politiska utvecklingen.

Men därjämte var den inre statsutvecklingens tendens i det hela gynnsam för de teokratiska idéernas politiska tillgodogörande. Liksom i flera europeiska stater kännetecknas äfven i Sverige den inre utvecklingen under 1500-talet af en tendens till statlig samling, till statstankens konsekventare utdaning och realiserande inom samhällslifvets olika områden. En närmare utredning af orsakerna till denna företeelse tillkommer icke oss. De kunna i allmänhet sägas ligga i kulturutvecklingen öfver hufvud med dess alstring af mer rörligt, skiftande samhällslif och däraf följande behof af en mer vidtfamnande statsmakt för tryggande af den yttre ordningen och för kulturintressenas från det helas synpunkt mest ändamålsenliga tillvaratagande. I Sverige — liksom flerstädes i Europa — blef *konungamakten* i följd af den historiskt gifna situationen bäraren af och företrädaren för dessa tendenser. Deras förste kunglige målsman blef Gustaf I. Det har sagts, att genom honom först blef *statsidén* i Sverige en verklighet, och det ligger sanning däri. Med de på olika områden kraftigt organiserande initiativ, som utmärkte Gustaf I:s regering, och med det kraf på auktoritet, som däri låg, måste så de teokratiska rättsformlerna komma konungens allmänt politiska — ej blott kyrkliga — strätvanden synnerligen väl till pass. Därför accepterades de så småningom af konungamakten ej blott som raison för dess herravälde öfver kyrkan, utan ock emedan de öfver hufvud voro de närmast till hands liggande, den monarkiska auktoriteten garanterande rättssatser, som den uppspirande svensk-protestantiska, starkt religiöst färgade kulturen inom sig hade att erbjuda.

Men — de teokratiska lärorna voro ej lämpade att föra till torgs under upprorstider, såvida ej de kungliga maktresurserna kunde förläna de för maktlystna folkelement tämligen utmanande satserna påtaglig motsvarighet och säkert stöd i imponerande kunglig maktutveckling. Därför förnimmes ock under de första oroliga åren af de nya lärorna föga; man märker, att de börja intränga i konungamaktens statsrättsliga atmosfär, men när den gudomliga legitimationen inför folket af konungen åberopas — såsom vid Strängnäsriksdagen — så sker det blott för att äfven

från denna synpunkt hämta anledning att ytterligare betona konungens *plikt*. »Hans Nåde», heter det, »bekänner hans konungsliga välde ther til skickadt vara af Gudi, att han skall straffa de onda och styrka de goda»[1]. Och i ett bref till Smålandsallmogen från samma tid säger sig konungen, så länge hans regemente »vara skall af Gudi», näst Guds hjälp intet annat vilja »företaga, göra eller uppå slå, utan det som kristeligt är, och den mene man till godo och gagn»; han vill hålla dem »en och alla vid Sveriges lag, goda gamla kristeliga sedvänjor, frid, sämja, ro och endräktighet»[2]).

Men när den oroliga allmogen ändtligen till en tid lugnats, da kunde konungens offentligt förkunnade statsåskådning också mer ostördt tillägna sig äfven *den* sidan af den teokratiska uppfattningen, som var ägnad att framhäfva konungens af Gud honom lämnade vördnadsbjudande *makt*. Särskildt skönjbar blir utvecklingen i den riktningen under påverkan af de tyska inflytelser, som i slutet af 1530- och början af 1540-talet förlänade konungens politiska tendenser och sträfvanden en så absolutistisk prägel. Utan tvifvel fick konungen vid denna tid sin smak för de teokratiska talesätten i hög grad uppodlad; han måste därtill känna ett behof af att låta dem bilda liksom en ideel bakgrund, ett ideelt stöd för de djärfva centraliserande omstöpningsförsök, som vid denna tid kännetecknar hans inre politik.

Sitt klassiska uttryck har Gustaf I:s nu i full medvetenhet framträdande tro på sin af Gud gifna myndighet fått i det bekanta mandatet till Upplandsallmogen af 1539. Med breda, lifliga färger beskrifver här konungen allt det goda, folket har honom att tacka för, erinrar med förkärlek om, huru han »af synnerliga Guds kraft och skickelse» reste sig mot Kristiern och räddade landet undan hans tyranni »icke annars än lika som den helge Moses». Han förehåller sina undersåtar, att de ej därför visat sig tacksamma, att de ofta låtit intala sig missnöje mot konungens påbud och velat lära honom, huru han regera och tro skulle. »Nej, icke så», utbrister konungen. »Vak-

[1]) R. A. s. 132.
[2]) G. R. VI s. 87 o. f.

ter I edra hus, åkrar, äng, hustrur, barn, fä och boskap, och sätter oss intet mål eller tal uti vårt regemente eller religionen. *förty oss bör, på Guds och rättvisans vägnar, och efter all naturlig skäl, att vi såsom en kristelig konung här uppå jorden eder och alle andre våra undersåtar bud och regler sätta skola.* att I, så framt I undfly vele vårt svåra straff och vrede, skole vara vårt konungsliga bud hörige och lydige både uti de världsliga saker, så ock uti religionen»[1]).

Hela tankegången är den teokratiska, om ock möjligen med spår af andra inslag. Särskildt kraftigt betonas det enväldes den samling af statsmakten hos öfverheten, som för hela denna åskådning faller sig så naturlig. För den tanken, hela konungens självhärskarkynne så nära liggande, har han vid denna tid utan tvifvel fått de mest fylliga uttrycken. »När I ville låta eder nöja», skrifver han i ett snarlikt bref från denna tidpunkt, »och hafva omsorg om eder plog och näring, snacka och tala därom, och huru I eder bäst nära och bärga kunnen, och låta oss regera och försörja den andra saken, som är om riksens regemente, då stode det eder bäst»[2]).

För öfrigt får konungamaktens hänvisning till dess gudomliga legitimation äfven under den närmast följande tiden synnerligen fulltoniga uttryck. Vid den beryktade hyllnings- och edsceremonien i Örebro åberopar konungen den allsmäktige Guds gudomliga kraft och makt» som den uteslutande grunden för sin kungliga myndighet[3]). Och i utkastet till traktat med Danmark af år 1540 betonas i ingressen[4]), huruledes de fördragsslutande konungarne äro »af Gud allsmäktigs synnerliga skickelse och nåd» komna till det kungliga väldet med »dess fullkomligheter, högheter, värdigheter och bördor», och teorien får större innehåll och fyllighet än annorstädes genom den därtill uttalade uppfattningen, att »Gud af kreaturens begynnelse alltid förmedelst sin gudomliga kraft hvar och en gudfruktig öfverhet i lifsens ande, det naturliga förnuftet, mera förstånd ingifvit och inblåst hafver, och henne lärt och viss gjort, huru

[1]) G. R. XII s. 253 o. f.
[2]) G. R. XII s. 263.
[3]) R. A. I s. 253.
[4]) Det svenska inflytandet på affattningen torde i denna punkt ej varit obetydligt. Pyhys namn står bland öfriga svenskars under dokumentet.

hvar och en öfverhet på jorden» bör regera och styra sina undersåtar[1]).

Otvifvelaktigt får den teokratiska statsläran i de officiella tonfallen från ifrågavarande tid en annan färg än i Luthers och Olai Petri trosvarma förkunnelse. För dem var konungen, såsom af Gud insatt, främst en Guds tjänare, för Gustaf och hans tillskyndare är konungen på grund af sitt gudomliga mandat främst härskaren öfver sina undersåtar. Väl fattas i hans uttalanden från denna tid ingalunda trohjärtade uttryck för känslan af hans mer direkt från teokratisk synpunkt fattade kungliga plikt. Han vill, skrifver han t. ex. 1539 till Upplandsbönderna, dem »nådeligen hos Guds heliga ord, en god kristlig tro, frid och enighet och vid ett lofligt regemente, med hustrur, barn, gods och ägodelar uti all välfärd beskydda och beskärma»[2]). Men det är dock den kungliga *rätten*, som konungen vid denna tid från den teokratiska utgångspunkten främst är angelägen att framhäfva; vid dess försvar först är han verkligen vältalig. Olaus Petri har också själf vid denna tid från sin religiösa synpunkt förehållit konungen detta i de kraftiga ord, han i sin ryktbara predikan mot ederna tämligen direkt adresserar till honom personligen, sedan han förehållit honom hans synder och försummelser i det omhandlade ämnet. »Hafver dock Gud», säger han bland annat, »gifvit dem (herrarne) den makt, de hafva, för sin skull och icke för deras skull, att de skulle med samma makt fordra hans vilja, ära och pris, och äro de hans befallningsmän och icke sina egna herrar. Ty borde dem ock mera akta hans ära än deras egen. Dock sådant aktas intet»[3]).

---

[1]) Citatet med en och annan uteslutning. Traktatutkastet är dateradt d. 1/11 1540 i Kalmar. G. R. XIII s. 144 o. f. — Öfver hufvud påminna vissa bestämmelser så väl i utkastet som i den definitiva traktaten af 1541 slående om tendenserna från den heliga alliansens tid i vårt århundrade. Så detta betonande af konungamaktens gudomliga upprinnelse, och därtill i den slutliga traktaten en bestämmelse om ömsesidig hjälp vid uppror i ettdera landet. Rydberg III s. 216. I bref af 1543 till den oroliga Smålandsallmogen säger sig ock konungen vid försvaret för sin lagliga rätt lita till Guds hjälp och »alle Christne Herrer och Furster». G. R. XV s. 346.

[2]) G. R. XII s. 257

[3]) O. Petri *pred. mot ederna* s. 18. Omedelbart förut heter det: »Ther them skeer sielffuom itt ord emoot aff theres undersåtar, kunna the mz then mact gud them giffuit haffuer, straffa ther offuer, och taga ther icke heller försummelse före. Men ther theres herre och gud, som them mact och her-

Den gudomliga härskarrätt, som konung Gustaf i öfvermättet af sin maktkänsla vid denna tid för sig häfdade, bragte honom för öfrigt i direkt personlig brytning med de svenska reformatorerna och deras själsfränder. Det var dessa mäns — närmast Olaus Petri och Laurentius Andreæ — självständiga hållning gent emot konungen och hans kyrkopolitik, deras oförfärade, från religiös synpunkt öppet förkunnade kritik af hans handlingar, som närmast kom brytningen åstad. Bakom deras uppträdande stod deras teoretiskt förkunnade, äfven af Luther häfdade rätt för predikaren att utan hänsyn till personen oförfärad utsäga sanningen; innerst gällde det — ehuru icke tydligt utsagdt — den protestantiskt-kristliga frihetsprincipen, som låg i rätten och plikten att mer lyda Gud än människor[1]). För konungens särskildt vid denna tid synnerligen sensibla maktkänsla var en dylik hållning från det kyrkliga hållet ej tilltalande, så mycket mer som denna ådagalagda kyrkliga självständighet innebar och äfven i vissa sina yttringar tydligen uppenbarade ett principielt motstånd mot den benägenhet, konungen vid denna tid visade, att i sin kyrkliga, af Gud förlänade myndighet äfven innefatta den uteslutande afgöranderätten i »religionen»[2]).

Den kristliga frihet, som alltid efter omständigheterna mer eller mindre måste reagera mot dylika tendenser, just därför att den sammanhänger med den kristnes högsta och direkta ansvar inför Gud, den friheten var för konung Gustafs utåtvända, praktiska sinne ofattbar. Han såg saken politiskt, visste af erfarenhet, att de religiösa tvistefrågorna lätt satte sinnena i svallning, kände, att den frimodiga kritiken måste försvaga den rent personliga auktoritet, som var den reella kärnan i hans kungliga makt. Så försvinna för konungen de teoretiska nyanserna. Äfven det öppna ogillandet af hans handlingar blir för

---

ligheet giffuit haffuer, warder så iemmerliga försmädder, bespottat och begabbat, thet acta the intit, vtan hielpa fast sielffue til med androm til exempel.»

[1]) Därmed är naturligtvis ej förnekadt, att icke ifrågavarande brytning kan betraktas äfven från andra synpunkter, ty här är blott betonad den statsrättsligt intressanta sidan af densamma.

[2]) Jfr ofvan ordalagen i brefvet till Upplandsallmogen af 1539. — Jfr f.ö. Norlin, *Stat och kyrka* etc. i Teol. Tidskr. 1866 s. 153, Anjou I s. 109 o. f., Ahnfelt i Tidskrift för Teologi 1893 s. 285 o. f., 303.

honom helt enkelt ett brott mot hans gudomliga rätt, mot den undersåtliga lydnadsplikten. Det gör ett eget intryck, att t. ex. i anklagelseskriften vid den 1539 iscensatta rättegången mot Olaus Petri och Laurentius Andreæ[1]) höra konungen förebrå dessa män — som från början just i det politiska lifvet inympat tron på konungadömets oantastlighet — att de »underdånerna emot deras öfverhet till uppror och ohörsamhet uppväckt»[2]), höra honom förebrå dem, att de eggat undersåtarne till »all köttslig frihet»[3]) och »platt förgätit, hvad som säges i Rom. 13 och i 1 Petri kap. 2: ärer konungen»[4]).

Med anledning af dessa konflikter är också konungen vid denna tid synnerligen angelägen att specielt erinra kyrkans män om, att »Kristus och Sancte Påvel lärt att predika lydnad»[5]). Han inskärper som en af deras främsta plikter den, att de skulle »underdånerna mot deras timliga öfverhet till kärlighet, fruktan, frid och hörsamhet flitigare, än härtill skett, på predikstolarne undervisa»[6]). Och i de af Norman inspirerade s. k. Articuli Ordinantiæ är äfven en rätt utförlig ledtråd gifven för predikanternas förkunnelse i detta stycke. Tre saker skulle

[1]) Anklagelseskriften är in extenso tryckt i G. Bergs afhandling: *Bidrag till den inre statsförvaltningens historia under Gustaf den förste*, s. 199—226. Bergs något fria text är jämförd med handskriften af Tegels historia i *Upsala bibl.* E. 237.

[2]) Berg s. 207.

[3]) Berg s. 216.

[4]) Berg s. 204 (Citatet något fritt anfördt) — Ej heller Olai Petri krönika går fri från dessa förebråelser. Den indirekta kritik, som Gustaf med eller utan skäl där trott sig finna, åstadkommer, menar han, att ᴅden menige man, eller hvem henne läs fastmer till ohörsamhet än till lydnad och troskap ledde blifvaᴅ. Berg s. 220. — Jfr f. ö. i fullmakten för Norman såsom ᴅordinator och superattendentᴅ konungens klagan öfver att ᴅnågre vschickede och vtrogne schwermende Sectepredichere, och Roteander, medt dheres motstandige, förförissche, vprörische anhang, vnder Ewangelii friie schinn wore vnderdåner mygit mehr till vhörsamhet — — — anföre, Dhett onde, och openbarlige landzförräderii, medt Ewangelio smucke och blome, Dhen helige schrifft, till dheres welfelle, och eghen pungenyt, ille och freuelige förtöghe, Måghen tuiffwell och vtilbörlig disputation, emot theres offuerheet, på predikestolerne, jdkelige producereᴅ. G. R. XII s. 265 o. f. — I ett bref till Luther från 1640 tackar konungen denne och Melanchton, att de upplyst, huru Guds namn i sanning skall helgas, bl. a. äfven ᴅdurch gehorsam der Obrígkeitᴅ, och försvarar f. ö. sin framfart mot predikanterna; han hade androm till varnagel mäst straffa dem »Ihrer offenbaren missethaten von Gotts vnd vnsers König ampts vnd gewaltz wegenᴅ. G. R. XIII s. 100 o. f.

[5]) Brefvet till Laurentius Petri d. $^{24}/_{4}$ 1539, G. R. XII s. 187.

[6]) Instr. för Norman G. R. XII s. 266. Jfr instr. för konservatorn och religionsråden i Vestergötland G. R. XIII s. 30 o. f. samt äfvenledes regementsformen för Vestergötland R. A. I s. 283.

företrädesvis betonas. Först skulle de inskärpa, att öfverheten är en gudomlig ordning, hvilken Gud bjuder att vörda. Vidare, att denna ordning är nödvändig för detta lekamliga och borgerliga lifvet så väl för att skydda de redliga som för att straffa de onda; härvid skulle ock läras, att öfverheten har Guds uppdrag att straffa de lagligen dömda, hvarför man ej kunde anse, att konungen härutinnan handlade tyranniskt. Och ändtligen skulle församlingarne förmanas, att för öfverhetens välgärningar gifva henne tillbörlig skatt, heder och fruktan, alltså öfver hufvud lydnad[1]).

* * *

Men samtidigt med att de teokratiska statsidéerna sålunda liksom i ett slag af konungamakten demonstrativt sanktioneras, framträder som inslag i den kungliga statsrätten ännu en statsrättslig idéströmning i de mer eller mindre *patrimoniala* åskådningssätt och rättstendenser, som vid denna tid i de offentliga urkunderna komma till synes. I motsats till 1540 års officiella teokratiska statslära, som redan förut tilldels var inhemsk, måste denna företeelse betecknas som en vid ifrågavarande tidpunkt afgjordt *ny* statsrättslig impuls inom det svenska politiska lifvet. Den kan så mycket mer såsom sådan betecknas, som dess genesis ligger i öppen dag. Ty att impulsen genom de pyhyska inflytelserna direkt från den tyska furstemaktens privatsrättsligt feodala föreställningskretsar förmedlats, är alldeles uppenbart. Därmed är emellertid icke bestridt, att icke för de patrimoniala idéernas tillgodogörande förefunnos vissa inhemska *förutsättningar*. Ty dylika rättstankar hafva — såsom i inledningen på-

[1]) Den latinska texten i Tidskrift för Teologi 1892 s. 372. Är på svenska refererad af Ahnfelt i Tidskrift för Teologi 1893 s. 291 o. f.

En annan ganska muntrande anvisning ges i anklagelseskriften mot reformatorerna. På tal om att konungen ofta mer eller mindre af predikanter betecknats som en tyrann, säger han sig väl kunna lida, att predikanterna sådana exempel af tyrannisk öfverhet, Faraonis, Saulis, Joæ, Antioki, Herodis och andra flere talat hade allenast att de därhos betrakta ville, hurulunda de skulle applicera eller ingifva den menige man sådana exempel, att dem ej därigenom någon orsak gifves till ohörsamhet, utan mycket heller därhos indragas skulle, att detta rike (Gud dess lof) uti H. K. M:ts regements tid icke herodiskt eller pilatiskt utan nådeligen och väl med regeradt och med handladt ärd. Berg s. 224.

pekats — lätt att spira upp i skuggan af ett dominerande germanskt kungadöme, och specielt konung Gustafs realistiska syn på tingen lågo de utan all fråga ganska nära[1]). Men de *formella* uttrycken för dessa åskådningssätt äro dock afgjordt att hänföra till direkt tyska inflytelser.

Dessa patrimoniala tendenser göra sig framför allt gällande i det egendomliga sätt, hvarpå konungadömet omkr. 1540 utvecklas i riktning mot ärftlighet. Formuleringarne af vissa urkunder från denna tid vittna nämligen oförtydbart om *en benägenhet att fatta konungadömets ärftlighet såsom en absolut rättsprincip, giltig, oberoende af uttrycklig positiv lagstiftning.* Detta intryck ger framför allt, trots dess grumlighet, den s. k. arfhyllningen i Örebro af 1540. I viss mån har väl denna ed eller försäkran samma karaktär som föregående dokument angående successionen[2]), karaktären af ett bindande personligt löfte att medverka till att konungens ätt i framtiden skulle innehafva tronen, hvilket löfte i och för sig icke innebar vare sig grundande eller erkännande af någon egentlig arfsrätt[3]). Men denna Örebroedens karaktär är i dess egna ordalag mycket tillbakaträdande. I stället frapperar det, att arfkonungatiteln utan vidare tillägges konungen, att bindande trohetsförsäkringar utställas till konungens »förstlige unge lifsarfherrar» utan några som helst förutgående förklaringar om att successionen till tronen tillägges eller blott utlofvas konungasönerna[4]). Skall Örebro ed benämnas »arfhyllning», så må alltså därvid fastslås, att

[1]) Det var nog icke utan direkt anledning, som Olaus Petri direkt polemiskt riktat sina angrepp mot den uppfattningen, att konungen af Gud var satt öfver »*sitt eget*». Jfr föreg. s. 49.

[2]) Vi tänka här närmast på rådets löfte af 1526, samt på slottslofvens ställande på hertig Erik, hvilket sedan 1537 varit i bruk. R. A. I s. 46. G. R. XI s. 222, 376, 418, 429, XII s. 27, 41, 277, 280 m. fl. st.

[3]) Jfr ordalagen i den vanliga formuleringen af slottslofven före 1540: »Hwar och så hender ath — — — — — then alz:te gudh vnner och förläner forbe: de wor elste szon Hertug Erick liffuet och riigisens Regimente, Dhå skall» etc. — I Örebroeden är det egentligen blott följande ord, som kunna anses innebära blott ett löfte om framtida medverkan: »skole vi . . . . hans kong. M:t och hans kong. M:tz konunglige och förstlige unge lifsarfherrer hos alle och hvar thette rikes erf heller chör, crone, regalier, regimenter, land och fålk medh våre lif och lefverne, manligh förnufft och ridderlige gerninger handthafve, beskydde och beskerme». R. A. I s. 251 o. f.

[4]) Det är att märka, att de i föregående not anförda dunkla raderna komma först mot slutet af urkunden. Tydligt är för öfrigt, att förbindelsen afges till konungens »lifsarfherrar» *såsom blifvande konungar*, då den närmast har karaktären af en tjänsteed af det nyinrättade regementsrådet.

denna hyllning *icke* enligt sina egna ordalag kan betraktas som en *grundval* – vare sig definitiv eller blott preliminär – för arfsrätten till tronen, utan fastmer *förutsätter* denna arfsrätt såsom redan förefintlig, allmängiltig rätt[1]). Denna Örebroedens grundkaraktär blir fullt tydlig, om man med själfva edens ordalag sammanställer de ord, hvarmed konungen vid densammas högtidliga afläggande skall hafva tilltalat de närvarande. Konungen talar här om »den allsmäktige Guds gudomliga kraft och makt, hvilken oss *och alla våra kungliga och furstliga lifsarfherrar från arfvingar till arfvingar* unnat och förlänt hafver öfver eder och alla våra undersåtar uppå jorden att styra och råda». Arfsrätten fattas sålunda såsom en *gudomlig*, alltså såsom en enligt tidens föreställningar i eminentaste mening absolut rätt[2]).

Förefintligheten af denna dogmatiska rättsuppfattning vinner ytterligare stöd i den omständigheten, att bredvid erkännandet af konungasönernas arfsrätt ett bemödande så småningom framträder att teoretiskt grunda konungens *eget* trontillträde åtminstone delvis på arfsrätt. Tydligt framträder detta först — så vidt vi kunnat finna — i Vesterås arfförening, där konungen betecknas såsom »en naturlig efter linien till Sveriges krona en arfkonung». I Strängnäs riksdagsbeslut af 1547 säges han vara »af gammal infödd konungasläkt födder», och i en till utlandet riktad skrift af samma år med anledning af väckta olikartade arfsanspråk från Kristierns arfvingar åberopas uttryckligen släktskapen med Karl Knutsson som grund för denna arfsrätt[3]).

[1]) Detta då med någon reservation med hänsyn till de i not 3 föreg. sida anförda orden; särskildt synes sammanställningen »eif heller chörd» alternativt förutsätta kommande *val*. I någon mån gör sig alltså en vacklan i rättsåskådningen gällande, ehuru den *egentliga* grunduppfattningen hos dokumentets författare enligt min mening afgjordt är den i texten framställda.

[2]) Häremot strider ingalunda, att konung Gustaf själf företrädesvis uppfattar Örebroeden som själfva *grundvalen* för arfsrätten. (Jfr den nya formuleringen af slottslofven, hvilken nu ställes på drottning Margareta »till tess Höghorne Furste och Herre, Hertig Erick ... kommer till sin laga ålder, och dhå *efter som beleffuedt är*, rigisens regemente och Swerigis Crone (atf Gudz schickelse) vndfongendis worder». G. R. XIV s. 233, XV s. 200). Rectt och historiskt måste naturligen densamma så betraktas, och, ehuru konung Gustaf ej var personligen främmande för Pyhys statsrättsliga dogmatik, så var han dock framför allt den store realisten, som bedömde saker och ting främst efter deras faktiska betydelse.

[3]) R. A. I s. 383, 532. Stjernman, *Bihang* s. 87. Om sist anförda skrift vidare i det följande. Konungen ansåg sig för öfrigt tydligen både på fäderne och möderne härstamma från kungaätter. Jfr G. R. XVII s. 608. En utförligare redogörelse för konung Gustafs påstådda härkomst ger Peder

Ovisst torde vara, om dessa funderingar först framkommit, sedan anspråken från Kristierns arfvingar visat sig kunna blifva farliga, eller om de datera sitt ursprung från de patrimoniala idéernas första glanstid. Ett och annat talar emellertid för det senare antagandet. Framför allt låter den arfkonungatitel, som konung Gustaf redan 1540 tillägger sig[1]), med detta antagande bäst förlika sig[2]). I hvarje fall hör denna teori om konung Gustafs egen arfsrätt till sin karaktär på det intimaste samman med Örebroedens statsrättsliga grundåskådning.

Men den patrimoniala statsåskådningen framträder vid denna tid äfven i andra statsrättsliga former än dem, som stodo i direkt samband med teorien om arfsrätten till kronan. Den vidgar äfven ut sig till de rättsområden, som beröra konungens förhållande till *land* och *folk*.

Beträffande konungens rättsliga förhållande till landet, kommer den uppfattningen till uttryck, att landet, *jorden* i grunden är en konungens och kronans *domän*, *egendom*. Kända utslag af densamma äro dels konungens pretenderade rätt att fråntaga skattebönderna deras skattehemman — *kronans* skattegårdar enligt hans terminologi — för så vidt de vanhäfdade desamma[3]),

---

Svart i sin likpredikan öfver konungen. Bevisligen kan enligt honom släktregistret ledas tillbaka till konung Inge, från denne till Erik den helige, vidare från konung Erik Läspes broder. »then sigh til hustru togh then högtprijsade dägelighe Jungfru, benämbd Sigret then Wänа». Så vidare till konung Karl, hvilken antvardade regementet till sin systerson Sten Sture. »Then ock Barnlöös dödde, hwilkens Systerson war Stormechtigeste Furstes vthi aldrigh förgäteligh åminnelse Saligh Konung Göstaffz Fadher». SVART, *Arepredikan* s. 47.

[1]) Utom i själfva Örebroeden förekommer denna titel på ett par ställen i Regementsformen för Västergötland, i ett bref till upplandsallmogen af den $^3/_2$ 41 samt möjligen på ett eller annat ställe därtill. R. A. I s. 283, 288, G. R. XIII s. 201. –

[2]) Samtiden torde för visso i arfkonungatiteln inlagt företrädesvis den föreställningen, att vederbörande var konung *genom* arf, icke att han var konung öfver ett arfrike. Så kallas Erik XIV den förste arfkonungen, och för öfrigt peka äfven de ofvan i texten anförda orden ur Vesterås' arfförening i samma riktning. Geijer, som icke observerat teorierna om konungens egen arfsrätt, menar tydligen, att Gustaf på grund af Örebro ed antagit arfkonungatiteln. GEIJER II s. 117. Mig förefaller det emellertid på anförda grunder, som om redan 1540 teorien om konungens egen arfsrätt till riket förefunnits, och att det är på den grund, som han redan nu titulerar sig arfkonung.

[3]) Det klassiska uttrycket för denna rättsuppfattning innehålles i det af GEIJER (II s. 116) citerade brefvet till Upplandsallmogen af d. $^{15}/_4$ 1541: »Så latha och Skattebönderne siig tyckie, ath effter the äre medt lagligit arff, köp, eller ellies kompne till slige skatta heman, måge the wäll fara med thom, huru them synes... Ther sware wij så till, ath så lenge the holle så-

dels ock den bekanta af honom uttalade satsen om konungens och kronans äganderätt till »sådana ägor, som obyggda ligga».[1]) Båda dessa häfdade rättigheter sammanhängde tydligen med en äfven utan tvifvel för konungen i viss mån medveten föreställning om en konungen tillkommande primär egendomsrätt öfver all jord. Teoretiskt har emellertid aldrig denna uppfattning officielt i sin allmänhet formulerats, och den feodala uppfattningen var i det hela alltför främmande för den gammalsvenska rättsåskådningen för att kunna få någon som helst varaktig betydelse.

Mer betydelsefull är då onekligen den i afseende på konungens förhållande till *folket*, *undersåtarne* uppenbara tendensen att genom affordrade edliga förbindelser ställa dessa i ett ovillkorligt förpliktande, af inga andra hänsyn försvagadt tjänste- och trohetsförhållande till konungen och hans lifsarfvingar. Typisk för dessa nya förbindelser är den förut diskuterade Örebroeden. De nykonstituerade regementsråden förbinda sig här bland annat att »ifrån denna dag och datum hvarken ifrån högbemälte Kong. M:t eller hans kongliga och förstliga lifsarfvingar *för platt ingen lifsnöd, fara eller för andra orsakers skull icke afvika*»: »hvarken gunst eller fiendernas väldiga motstånd, ingen fara eller nöd, utan allenast Gud och döden» skulle kunna tränga dem från deras plikt att bevara land och rike åt konungen och hans ätt[2]). Tydligen smyga sig in i ordalagen åtskilliga reminiscenser från de feodala vasall- och tjänsteförpliktelserna[3]), och i hvarje fall är uppenbart, att Örebroeden genom sina stränga, för dem, den gällde, ovillkorligt förpliktande trohetslöften ställer de nya regementsråden i ett rent personligt privaträttsligt — icke af statshänsyn betingadt —[4] tjänsteförhållande till ko-

dana Cronennes heman wiid magt, med laga bygninger, och andre nöttorffter, Dhå måge the wäll höre them till, men när thet icke skeer, Dhå höre the oss och Swerigis Crone till». G. R. XIII s. 249.

[1]) Satsen uttalad i bref till Gestrikar, Helsingar och Ångermanländingar d. $^{20}/_{4}$ 1542. G. R. XIV s. 41. — Jfr f. ö. angående detta och öfriga s. k. grundregalier, som af konung Gustaf häfdades, Styffe, *Framställning af de så kallade Grundregaliernas uppkomst och tillämpning*.

[2]) R. A. I s. 250, 252.

[3]) Exempel härpå är äfven talet om »manligh förnufft och ridderlige gerninger». R. A. I s. 252.

[4]) Icke af statshänsyn betingadt därför, att ingen som helst med förpliktelsen till konungen sidoställd förpliktelse till riket, staten i eden före-

nungen, ungefär af den art, som fordom band det germanska följet vid herren. Uppenbart är, att vi här hafva för oss en yttring af den patrimoniala statsåskådning, som gör konungen till en husbonde, *herre* i förhållande till sina undersåtar. Och den patrimoniala karaktären får därtill ett anmärkningsvärdt fulltonigt uttryck däri, att den ovillkorliga förpliktelsen ej blott gäller konungen utan äfven hans arfvingar.

Möjligen torde kunna sägas, att Örebroedens vittnesbörd i detta stycke för en förefintlig patrimonial statsåskådning i någon mån försvagas, om man tager hänsyn till dess öfvervägande karaktär af en tjänsteed, afgifven af konungens närmaste medhjälpare i riksstyrelsen, samt om man vidare observerar den personliga karaktär, som vid denna tid kännetecknade förvaltningens organisation: allt liksom koncentrerades hos konungen, hvarigenom de i förvaltningen verksamma personerna främst uppfattades som konungens personliga tjänare, icke som rikets ämbetsmän[1]). Men härvid kan dock anmärkas, att en dylik ed bestämdt annullerar, strider emot hvarje form af självständig förpliktelse till riket och därmed för regementsrådens del, i och med detsamma äfven som allmän princip förnekar ett af allmänna hänsyn betingadt rättsförhållande mellan konung och undersåtar. Och invändningen mister ytterligare i vikt, då man finner, att snarlika formulär för tjänsteeder, ställda till konung *och konungaätt*, finnas affattade ej blott för exempelvis slottsbesättningar och för tjänstemännen i det tilltänkta landsregementet i Vestergötland utan äfven för af konungens personliga initiativ i sin tjänsteutöfning så oberoende funktionärer som häradshöfdingarne och lagmännen[2]). Ja, när konungen efter Dacke-

finnes; förpliktelsen till konungen saknar hvarje restriktion till rikets förmån, en restriktion t. ex. af den art, som landslagens folked har i sin villkorliga klausul, och som innebäres redan i konungens motförpliktelser till lagen och rikets bästa.

[1]) Jfr härom utredningarne på olika ställen hos Edén *Om centralregeringens organisation under den äldre Vasatiden.*

[2]) Edsformulär för besättningen på Kalmar slott G. R. XIII s. 75; för tjänstemännen i landsregeringen i Vestergötland R. A. I s. 284 o. f. Två formulär för häradshöfdingarnes och lagmännens trohetsed G. R. XIII s. 134 o. f. o. s. 243 o. f. (blott det senare gäller uttryckligen äfven lagmän). Tillkomsten af dessa senare eder, hvilka äfven, såsom sig bör, innefatta förpliktelse att med oväld skipa rätt, är ganska karaktäristisk. De hade närmast af-

fejden af allmogen mottar nya trohetsförsäkringar, förnärkas i dessa, åtminstone enligt konungens referat, besläktade ordalag; de sägas vara ovillkorligen ställda till konungen och hans lifsarfvingar, hvarvid dock den patrimoniala karaktären försvagas af en ofta — ej alltid — förekommande sidoställd förpliktelse till riket och af en konungens stundom vidfogade allmänna motförpliktelse att regera dem, såsom en konung ägnar och bör[1]).

Att sålunda det rent statsrättsliga momentet i Gustaf I:s omkring 1540 utbildade delvis nya absolutistiska styrelseprinciper jämte de teokratiska idéerna äfven bestämmes af i olika riktningar manifesterade patrimoniala askådningssätt beror emellertid ej blott på den yttre anledning, som med de tyska impulserna var för handen. Förhållandet får äfven sin förklaring i den starka frändskapen mellan de teokratiska och patrimoniala statsåskådningarne, en frändskap, hvilken just möjliggör deras samtidiga tillgodogörande sida vid sida, och hvilken också allt sedan den teokratiska statsåskådningens upptagande inom den europeiska kulturvärlden ända fram till våra dagar kommit de båda att liksom uppsöka hvarandra och inbördes stödja hvarandra[2]). En direkt förbindande länk är redan däri gifven, att för den teokratiska statsuppfattningen utan all fråga *börden* är ett vida mer tilltalande insegel på konungens gudomliga auktorisation än folkets val, vid hvilket de rent mänskliga inflytelsernas spel är vida svårare att bortse från såsom ett gifvet faktum[3]). Ett direkt uttryck härför är t. ex. konung Gustafs 1540 uttalade

---

seende på Vestergötland, och orsaken angifver konungen själf vara den, att domarne genom sina afkunnade domar tillstädja, »ath Cronnenes godz och ägor formijnskede och med vskälige syner forrycte bliffua». G. R. XIII s. 51. Därför är också i det senare formuläret inryckt en bestämmelse, att vederbörande ej finge döma kronans bönder någon »dell i frå emott rett och skiell», utan att ett kronans ombud fanns tillstädes att bevaka kronans rätt. — För öfrigt kan i detta sammanhang annoteras ännu en belysande förbindelse, affordrad med samma ovillkorliga formulering en hr Peder i Vassunda för bekräftelse å Lena pastorat; den ovillkorliga förpliktelsen anges gälla vid vite af »forbe:te Lenna prestegeldz forlusth». G. R. XIII s. 140.

[1]) G. R. XV s. 358, 360, 372, 394, 458 m. fl. st.

[2]) Jämför 1820-talets och närmast följande årtiondens teokratiska legitimitetsläror!

[3]) Man jämföre Olai Petri förut omnämnda egendomliga föreskrift, att folket, före val af konung, måtte bedja till Gud, så att just den väljes, som Gud har utkorat.

påstående, att Gud äfven förlänat hans arfvingar kronan[1]). Och härtill kommer, att för båda statsuppfattningarne, i deras konsekvenser utförda, är all statsmyndighet samlad in under konungen. Konungen är *subjekt*, undersåtarne hufvudsakligen *objekt* för riksstyrelsen. Så hvilar också utan tvifvel för konung Gustaf och hans tyske rättslärde den »höga och konungsliga makt, våld och fullkomlighet», hvarom i urkunderna från omhandlade tidpunkt så gärna talas, både på teokratisk och patrimonial rättsbasis, tillerkännes konungen både såsom Guds ämbetsman och såsom landets och folkets ägare och herre, ehuruväl den teokratiska synpunkten tydligen därvidlag är den öfvervägande såsom den teoretiskt mer klart formulerade.

* * *

Men — de tyska nyheterna voro komna något för hastigt uppå, och för deras omedelbara realiserande fanns ej tillräckligt bearbetad jordmån. De hade alltför hänsynslöst och oförmedladt trängt sig fram i högsätet för att kunna påräkna att länge sitta i fullt orubbadt bo. Förebuden till snar reaktion röjas ännu under triumfens dagar i en påtaglig oemotsvarighet mellan teori och praxis, mellan ansats och utförande. Liksom den vidlyftiga omorganisationen af statsförvaltningen i många fall redan från början stannade på papperet, så förmärkes äfven inom den statsrättsliga uppfattningen ett egendomligt drag af outförd tanke, af tvekande halfhet.

I ögonen fallande är särskildt, huru litet det förnimmes af fullt medveten sträfvan att i detalj formulera det reala *innehållet* i den kungliga maktfullkomlighet, hvilken de offentliga urkunderna så gärna föra till torgs. Undantager man den för den statsrättsliga uppfattningen in toto tämligen oviktiga grundregalierätten, hvilken från konungens sida af rena ekonomiska intresseskäl så småningom tämligen tydligt i olika riktningar formulerades, så finnas för öfrigt i det hela blott få, ofta i förbi-

[1]) Å andra sidan har den germanska patrimoniala rättstanken om konungadömets ärftlighet på sitt sätt visat ansatser att framalstra teokratiska föreställningar i föreställningen om de gamla kungaätternas härstamning från gudarne.

gående eller blott indirekt gjorda antydningar till precisering af olika speciella kungliga rättigheter. Mest framträda - ehuru onekligen i mycket grumligt och famlande - konungens anspråk på att i sitt maktinnehåll innefatta den uteslutande afgörande-rätten i *religiösa* ting[1]). Men därbredvid förnimmas blott ytterst knappa antydningar till häfdandet af en konungens principiella *lagstiftningsrätt*[2]) — en nödvändig konsekvens af envåldsidéerna. Och lägges så härtill, att konungen i ett eller annat bref tydligen förutsätter sig innehafva den principiella *beskattningsrätten*[3]), så är därmed omnämndt det lilla, som i detta afseende står att finna.

Och till denna brist på positiva konsekvenser af den generella absolutismen i de speciella fallen komma som mer direkt negativa moment de drag af det folkliga lagkonungadömet, som ännu trots de öfverväxande nya rättstankarne låta identifiera sig. I det förut omnämnda utkastet till traktat med Danmark af 1540 förbinda sig de båda konungarne till att »styrka, handhafva och beskydda» sina undersåtar »uti allt det, som rättfärdigt, kristeligt och billigt är, och *dem vid deras gamla och nya goda friheter, privilegier och härligheter, lag, rätt och rättvisa, efter som i hvart rike för sig (med skäl och tillbörlighet) brukligt är, alltid behålla, stadfästa och roborera*[4]).

---

[1]) Faktiskt genomförde konungen de kyrkliga nyheterna af egen maktfullkomlighet blott i afseende på kyrkostyrelsen. I afseende på lära och kult anlitades kyrkomötes medverkan. Ahnfelt i Tidskrift för teologi 1893 s. 317 o. f. — Teoretiskt föreligger emellertid ej någon bestämd distinktion i berörda afseende.

[2]) I anklagelseskriften mot Olaus Petri och Laurentius Andreæ omtalas, huru »de filosofi» kalla lagen »öfverhetens stämma eller påbud, vox magistratum lex est inquit ulphus». Berg, s. 208 o. f. Tydligen är det Pyhy, som här fått in satsen från den romerska rätten. — — I Örebroeden förbinda sig regementsråden att såsom domare ansvara för att »hvar och en *effter hans Kong. Mtz lagh*, rätt och rettvisenes ordningh tilbörligen må handthafvat och beskyddet blifve» R. A. I s. 251.

[3]) I brefvet till Upplandsallmogen af 1539 ställer konungen sig själf i motsats till de utländska »Herrer, Furster och städer», som »drapeligen beskatte theris vndersåter», och berömmer sig af att »till thenne tiid ingen szynnerlig skatt» hafva lagt på undersåtarne; han hade väntat, att de i stället till tack för alla hans omsorger »sielffue nägen tacknemmelighett tilbiude eller mett framkoma skulle». Sålunda, konungen menar sig *kunna* utan vidare pålägga skatter. G. R. XII s. 254 o. f.

[4]) G. R. XIII s. 160. Någon motsvarande bestämmelse finnes ej i Brömsebrotraktaten.

Gustaf I befinnes också minst lika mycket som förr vid denna tid i sina bref åberopa — eller skjuta framför sig — Sveriges lag som auktoritet. Och ännu vet konungen, trots den i orden pösande självtillräckligheten icke alldeles att förakta den samverkan med de folkliga elementen, genom hvilken hans konungamakt från början mödosamt upptimrats. Det är karaktäristiskt, att i samma myndiga bref, i hvilket konungen sträft ber Upplandsbönderna sköta sitt och ej bekymra sig med regementet, där beklagar han ock, att han ej vid tillfället kunnat personligen komma till tals med dem[1]). Och bredvid åberopandet af sin höga konungsliga rätt försmår ej konungen i sina bref att hos menige man befästa sin auktoritet genom utförliga motiveringar af sina åtgärder och genom stundom mycket lyriska skildringar af sitt lyckosamma och välsignelsebringande regemente.

Så kom då Dackefejdens pröfvande tid, under hvilken det nytimrade nationella konungadömet skakades i sina grundvalar. Den krisen blef i mer än ett hänseende proberstenen för konungens nya program. Och mycket var, som ej höll profvet. Det tyska inflytandet, en af de verkande orsakerna till krisens utbrott, försvann i det väsentliga och därmed åtskilligt af dess nyskapelser. Och så kunde åter de nationella traditionerna tränga upp till tronen och tala ett språk, som det småländska bullret måste förläna kraft och eftertryck.

Åter fick konung Gustaf taga i anspråk sin pröfvade förmåga att tala förstånd till en tredskande allmoge, och åter var han hänvisad till de tonfall, som kunde finna genklang hos menige man. Så möter då i de mångfaldiga, märkliga bref, konungen under denna jäsande orostid utsände, den gamla statsåskådningen från de förra tiderna. Och den träder här åter till mötes i kraftiga, fasta drag, och ordens äkta klang intygar, att de ej blott äro framsprungna ur ögonblickets trångmål, att de ej blott berodde på den bristande ressonans, som 1539 och 1540 års arfkonungadöme af Gudi med dess myndiga härskarbud hade i det folkligt nationella medvetandet. Man märker fastmer, att konungadömet självt ännu i grunden hade känning af dess folkliga ursprung och ännu bakom självhärskarlaterna

[1]) G. R. XII s. 252.

bar frisk och lefvande känslan af dess begränsning genom lag och folkvilja, af dess berättigande i osviklig pliktuppfyllelse.

Konungen betygar för undersåtarne, att han aldrig någon tid har befallt antingen en eller annan att handla med dem annat, *än som Sveriges lag utvisar och innehåller*[1]). »Nu kunna vi», säger han i ett annat bref, »med godt kristeligt skäl och samvete väl bevisa, att vi intet annat, sedan vi först till detta riksens regemente komne äro och till denna tid, sökt och åstundat hafva, utan det, som vårt fädernesrikes gagn och bästa varit hafver, alltid gärna seendes, det allmogen hållen varder vid Sveriges lag och det, som skäl och rätt är [2]). Därför borde ock undersåtarne »oförsumligen» ge konungen sina »brister och klagomål» tillkänna. »Finnes där då något ibland, som märkeligt är eller böter och förandring behöfver, vele vi då skicka oss emot eder, efter som tillbörligt vara kan» — annat tal än de afvisande orden från 1539![3]) Och så blir mattstocken för själfva upprorets orättmätighet icke företrädesvis konungens gudomliga härskarrätt, utan den blir arten af hans eget regemente. »Så skall Gud kännat», skrifver konungen, »vi för vår person till sådant obestånd hafva hvarken gifvit orsak eller tillfälle»[4]) — samma skäl, som dalallmogen åberopar i bref till de närgränsande sydligare bergslagerna[5]). Och då upproret på denna grund är orättmätigt, stämplas de upproriske såsom både konungens *och rikets* otrogna undersåtar. Så blir också återknytandet af det förra förhållandet ett ömsesidigt. Mot de upproriskes förnyade trohetsförpliktelse ställer konungen sin förpliktelse att efter yttersta makt och förstånd söka arbeta för

[1]) G. R. XIV s. 274 o. f.

[2]) G. R. XIV s. 393.

[3]) G. R. XIV s. 69 o. f. Denna vädjan 'att vända sig till konungen» »och icke sielffwe bliffwe edre egne Domare j saken» (G. R. XV s. 371) är typisk för konungens bref från denna tid. Jfr t. ex. G. R. XIV s. 236, XV s. 285, 533.

[4]) G. R. XV s. 371. Jfr G. R. XIV s. 225, 258, XV s. 286, 345 m. fl. ställen.

[5]) »Och haffwe samme Smålenninger, som wij förnimme, till sådane theris otilbörlige förrädere stycker, hwarcken för Gud eller menniskier, någen skälig orsack, Förty wij wetted vdj sanning, att hans nåde haffwer icke bewist, heller them, än oss annett än alt thet gott är, och än gärne her effter bewise will». G. R. XV s. 625.

deras och rikets gagn och bästa, att i allt förhålla sig som en kristen konung egnar och bör emot sina undersåtar[1]).

Men de nya idéerna, specielt de teoretiskt mer medvetet formulerade teokratiska[2]), hade dock skurit för djupa märken för att alldeles plånas ut af första stormil, och det är egendomligt att skönja, huru de åter visa benägenhet att träda fram i dagen, så fort stormen visar benägenhet att sakta af och konungadömet åter segrande höjer sig öfver de oroliga folkelementen. Nu få menige man höra, att de genom sin upproriskhet brutit mot Gud och »hans heliga skickelse»[3]), att det är rådligast att blifva »vid den herre och öfverhet, som Gud dem skickat hafver», ty annars ville det ej väl bekomma dem[4]). Och i ett märkligt bref till Upplandsallmogen återkomma de teokratiska själfhärskartankarna från 1539, ehuru i tonfallet mindre utmanande. Konungen erinrar om bibelns ord, att det rike, som är tvedräktigt i sig själf, måste förgås. »Hvarför råde vi eder alla», tillägger han, »hvar som sådan ond grund eller falsk mening uppå färde vara kan i en landsände eller annan, att I rätten eder själfva och gifven Gudi först sin rätta lydnad, därnäst eder rätta öfverhet, därnäst skickandes eder emot hvarannan med en broderlig kärlek, som kristet folk bör att göra, och så ären I rätte kristne, eljest icke, och hvar blifvandes vid sitt skick, som Gud budit hafver. Herrskapet sköte sin befallning. Köpmän vakte uppå sitt. Hofmannen blifve, som han är. Bonden sköte sin åker och äng. Så står riket i bästa måttan, och det är den äldsta och bästa sedvana, som riket nyttigt vara kan»[5]). Sålunda, de upproriske felade ej blott däri, att de rest sig mot den konung, som Gud gifvit dem, utan äfven däri, att de öfver hufvud genom de fordringar och anspråk, som de genom

---

[1]) Jfr G. R. XIV s. 176, 221, 392 o. f. XV s. 17, 394. En del af dessa citerade försäkringar från konungens sida afges till dem, som fortfarande varit trogna, hvilket är sakligt detsamma.

[2]) Om spåren af patrimoniala åskådningssätt vid återknytandet af det undersåtliga förhållandet är förut taladt.

[3]) G. R. XV s. 393.

[4]) G. R. XV s. 346. — Antydningar till teokratiskt betraktelsesätt förekomma först i ett bref från Östergötlands ständer af d. $^{21}/_{9}$ 1542. G. R. XIV s. 416. Karaktäristiskt nog finnes emellertid ett annat bref från samma dag, troligen afsedt att alternativt användas, där tankar i denna riktning knappast kunna spåras. G. R. XIV s. 414. R. A. I s. 303 o. f.

[5]) G. R. XV s. 288.

upproret med våld gjorde gällande, blandade sig i ting, som de ej hade något att skaffa med. Den teokratiska statsåskådningen skymtar åter fram i sin fulla vidd, förläggande all afgöranderätt i rikets angelägenheter hos det af Gud insatta »herrskapet».

Så uppenbara urkunderna från Dackefejdens tid, liksom äfven i viss mån från den närmast föregående tiden, en tydlig slitning mellan olika statsrättsliga åskådningar, mellan germanska idéer och teokratiskt-patrimoniala idéer. Och denna slitning befinnes förefintlig äfven inom konungamaktens egen rättsuppfattning. De nya tankarna hafva ej ens där, trots 1539 och 1540 års afgörande impulser, afgjordt rådt på de gamla. De trängas alla där om hvarandra, visa blott hvar för sig tendens att dominera, de nya idéerna, då konungamakten känner sig mer stark i sig själf, de gamla, då den får starkare känning af sina folkliga rötter.

Detta är det utmärkande draget för de statsrättsliga strömningarne i början på 1540-talet, och samma drag återfinnes äfven under den närmast följande tiden, ehuru på samma gång där skönjes en af de förutgående slitningarne påkallad tendens till ömsesidig anpassning.

* * *

Ur Dackefejden utgick konungadömet rikare på erfarenhet och renadt från 1540 års hänsynslöst absolutistiska tendenser, men också med en genom segern tillkämpad förnyad auktoritet och kraft. Hvad konungamakten vunnit — men också förlorat — det ådagalägger den märkliga Vesteråsriksdagen 1544. Och klarast afspeglar sig kanske vinsten och förlusten — om den så må kallas — i Vesteråsdokumentens statsrättsliga grundidéer.

Dessa dokument äro väsentligen två: Konungens tal till ständerna och själfva arfföreningen.

I konungens innehållsrika tal[1]) göres utförligt och ener-

[1]) Angående författarskapet till talet uppger den i handskriften förekommande titeln, att talet författats af Pyhy och försvenskats af Per Brahe. E. Hildebrand förmodar i stället, att Norman är författaren, hvilket ock af olika skäl förefaller sannolikare. Att dock konungen själf i vissa delar t. o. m. i detalj bestämt tankegången, är emellertid högst antagligt. Talet var afsedt att uppläsas å konungens vägnar; det talas öfverallt om »h. K. M:t», icke första personen. Jfr R. A. I s. 377.

giskt den teokratiska statsåskådningen gällande. Med god blick för realitetens bevisande makt låter författaren de nyss förlupna händelserna i saken aflägga vittnesbörd: »Så hafve I ock nu, Gud dess lof, själfve sett och funnit, att, ehuru hårdt man hafver sig i detta uppror och tillförene emot H. K. M:t uppsatt eller uppkastat, så hafver dock Gud allsmäktig likväl alltid stått med H. K. M:t och hulpit honom utaf hans nöd och anfäktningar»[1]). Så förlänar den nyss förlupna krisen åt den af konungamakten häfdade gudomliga legitimationen något af den rena verklighetens påtaglighet. Med för den religiöst emottagliga samtiden öfvertygande kraft kunde författaren så förvisso upprepa talet från 1540, att »Gud allena regemente, hufvud och öfverhet i världen sätter och förordnar», att han är den, »genom hvilken alla konungar och potentater råda och regera», och att »den samme evige, barmhärtige Gud hafver denne närvarande stormäktigste furste, till denna regering beropat, insatt och förordnat»[2]).

Men denna beherskande tanke får genom det detaljerade utförandet en annan karaktär än i 1539 och 1540 års urkunder.

Bredvid den af Gud gifna *rätten* är konungen nu minst lika angelägen att betona sin kungliga *plikt*. Lifligt skildras, huru undersåtarne genom konung Gustaf äro »uti frid och rolighet» och »till den sanna Guds kunskap»[3]) komne, huru konungen åter igen upprättat »lofliga ordningar, lag, rätt och kristeligt regemente». Och denna konungens gärning sättes i närmaste förbindelse med hans ställning som en Guds utkorade tjänare. Det försäkras, att konungen velat vara för sina undersåtar ej blott en konung utan ock en fader, och att han dem ännu »för kärleken till sitt fädernesrike och *det ämbete, som honom af Gud befalldt är*, och på öfverhetens vägnar kristeligen och väl menar»[4]). Konungens ansvar inför den Gud, som korat honom, erkännes därtill fullt ut; han säges alltid vara i det

[1]) R. A. I s. 356.
[2]) R. A. I s. 339. Jfr a. a. s. 345, 347, 357 m. fl. st.
[3]) R. A. I s. 339. Jfr s. 370 o. f. m. fl. st.
[4]) R. A. I s. 340. Jfr strax ofvan talet om konungens bekymmer och arbete för riket, »der till Gudz alzmecktiges kallelse och en godh vilie till sitt fädernes rike till det meste trängt och förorsakat hafver».

sinnet att vilja så »förhandla med sina undersåtar», *efter som han det för Gud försvara kan*[1]).

I det hela inskärper talet strängt undersåtarnes absoluta lydnadsplikt med stöd af den heliga skrift. Särskildt citeras Pauli och Petri utsagor, och därtill bilägges den lutherska tolkningen af fjärde budet, enligt hvilken under »de ord Fader och Moder» äfven innefattas öfverheten. Och med en liten släng åt de forna vedersakarne på predikstolen erinras öfver hufvud om, att »edra predikanter och själasörjare själfva kunna i den heliga skrift se och besinna, hur man skall skicka sig mot öfverheten, och hur Gud själf »alltid hafver stått med öfverheten och ännu till änden emot alla upproriska, vedervärdiga och listiga praktiker, skalkheter och förräderi henne hjälp och bistand göra vill»[2]). Därjämte får Nils Dackes »ände och afgång» tjäna till ett exempel för dagen, huru Gud straffar upprorsmän[3]). På ett par ställen insmyger sig emellertid tankegången från de sista tiderna. Den upproriska allmogen tillhålles, att den »utan all skälig och rättmätig orsak» rest sig mot sin rättmätige konung[4]). Och särskildt tydlig har den häri dolda tankegången kommit fram i ett med anledning af riksdagen kort efter densamma utfärdadt bref, hvilket i detta sammanhang må omnämnas. Konungen berättar där, att småländingarne hade tillsports, hvarför de företagit »sådana otillbörliga och upproriska handlingar». »Dock visste eller kunde de», tillägger konungen, »platt ingen skälig orsak emot oss eller de, oss tillhöra, förevända eller bevisa», utan bekände öppet sina missgärningar. Och *för den skull*, menar konungen, hade han haft god fog och orsak att straffa upprorsmännen efter högmålsbalkens föreskrifter om straff för den, som reser sig mot sin rätte herre[5]). Så utesluter icke konungens gudomliga legitimation och ansvar inför Gud fullt tanken på ett konungens effektiva ansvar inför folket, om ock erkännandet af detta ansvar kommer fram mer indirekt under form af

---

[1]) R. A. I s. 355.
[2]) R. A. I s. 356 o. f. Jfr s. 369.
[3]) R. A. I s. 367.
[4]) R. A. I s. 352. Jfr s. 354.
[5]) Bref till allmogen i Bro, Håbo och Erlinghundra härader. R. A. I s. 393. — På annat ställe i konungens tal åberopas högmålsbalken R. A. I s. 369.

ett bestridande, att något berättigande för dess effektiva tillämpning under upprorets form med de gifna förhållandena förelåge.

Liksom i detta stycke så kommer en liten reservation i germansk anda till synes i den utredning af konungens och folkets ömsesidiga insats i statsarbetet, som i talet lämnas med användning af den klassiska liknelsen om människokroppen. »Hufvudet på människan uppehåller alla de andra ledamöterna. Hvar nu hufvudet på människan är svagt, då se I och befinne, att alla de andra lederna på människan blifva ock svaga. Göra nu lederna hufvudet ingen hjälp, så är hufvudet fördärfvadt, så är det platt ute med lederna, och kunna så lederna icke förutan hufvudet vara eller behålla sin styrka. I så måtto går det ock till i regementet emellan öfverheten och undersåtarne. Förty att om öfverheten blifver föraktad med ohörsamhet och ingen hjälp af undersåtarne bekommer, där blifver hufvudet, som är öfverheten, försvagadt och fördärfvadt, och så få lederna, som äro undersåtarne, uti deras nöd och trångmål finna, hvad skada och fördärf däraf efterfölja vill. *Så kunna undersåtarne icke utan hufvudet vara, hufvudet icke heller utan undersåtarnes gudfruktighet, hörsamhet, hjälp, tröst och undsättning, så framt deras välfärd uppå alla sidor skall förfordrad blifva*»[1]). Alltså, öfverheten såsom hufvudet är det centrala, ledande, allt sammanhållande i statskroppen. Men öfverheten behöfver stöd, ej blott i ren hörsamhet, underdånighet, utan därtill med mer positiv hjälp. Närmast tänkes härvid, såsom af näst föregående stycke framgår, på hjälp med tillbörlig »skatt och tull», hvilken sak alltid varit ett kritiskt spörsmål mellan konungen och allmogen. Men denna hjälp fattas dock som en positiv, öfverheten stödjande insats i statsarbetet, ej blott som en form af hörsamhet mot öfverheten, då han pålägger skatt. Och ordalagens allmänna hållning utesluter ej, att tanken har en mer allsidig, principiell innebörd; i slutet af talet betonas ock nödvändigheten af, att »lemmarne med hufvudet sig inbördes väl fördraga och tillsammans förknippa», denna gång som inledande synpunkt till framställningen om nödvändigheten af en definitiv öfverenskommelse rörande den framtida tronföljden[2]).

[1]) R. A. I s. 358. Citatet är gjordt med en del uteslutningar och ett och annat förtydligande.

[2]) R. A. I s. 371.

Så tränger sig här fram idén om en nödvändig *samverkan* mellan konung och folk i det, som är riket till gagn, en samverkan, visserligen fattad med öfverheten som den ledande och principielt bestämmande faktorn, men dock till sin karaktär en bestämd kontrast mot den afvisande självtillräcklighet, som konungen med hänvisning till det af Gud anförtrodda konungaämbetet förut vetat framhäfva.

Så är nu den teokratiska statsåskådningen från absolutismens år afknappad och beblandad. Konungens rätt, såsom af Gud gifven, har starkare och fylligare kompletterats genom det oförbehållsamma erkännandet af konungens honom af Gud ålagda plikt. Föreställningen om konungens ansvar uteslutande inför Gud brytes i någon mån med föreställningen om hans ansvar äfven inför folket, och undersåtarne framstå nu ej längre företrädesvis som passiva föremål för öfverhetens omsorger, utan som själfva i viss mån direkt verksamma i det helas tjänst.

Men äfven vissa *patrimoniala* rättsåskådningar från absolutismens tid uppträda i Vesterås riksdagens handlingar — framför allt i själfva arfföreningen — liksom de teokratiska i brytning med uttryck för mer folkligt germanska åskådningar.

Den *arfsrätt* till kronan a priori, som förut af konungamakten tillsynes omfattats, och det erkännande af densamma, som i Örebroeden förelåg, kännes nu ej tillräcklig för tryggande af den kungliga ättens säkra besittningsrätt till tronen. Nu vädjas äfven till *rikets ständer*, och dessa taga saken i öfvervägande, emedan de rikets »och Sveriges kronas medledamot och stöder äro och fördenskull det tillkommande, såväl som det närvarande eller det nu för ögonen är, med Guds nådiga tillhjälp och högsta förnuft, vishet och försiktiga råd uti verket att förfordra ägnar och bör»[1]).

Så uppträder *folkviljan* som medbestämmande konkurrent till den patrimoniala arfsrättsteorien, och nästan öfverallt i arfföreningen flätas de båda principerna samman. Konung Gustaf själf säges vara »en naturlig efter linien till Sveriges krona en arfkonung», men i samma andetag därjämte en »öfver riket utvald, hyllad, utförsedd och stadfäst konung». Och om den framtida tronföljden heter det: »*anamme* vi fördenskull de samma

[1]) R. A. I s. 380.

hans kongliga M:ts unge lifsarfvingar, födde och ofödde, *såsom ock oss efter naturen och alla kristliga stadgar och rätter och efter blodslinien ägnar och bör*, till våra rätte och näste Sveriges kronas och rikes arfvingar»[1]). Sålunda, på samma gång ett erkännande af arfsrätten till kronan som en principiell och naturlig rätt, och därjämte ett anammande, en bestämd folklig viljeakt som rättsbasis för tronföljden! Och denna folkliga viljeakt är ej uteslutande, såsom af de citerade ordalagen förefaller, af denna naturliga rätt motiverad, utan förklaras i föregående framställning tillkommen äfven på grund af politiska skäl af olika art — tacksamhet mot konungen för hans välgärningar, omsorg att undvika framtida tvedräkt. Sålunda är den forna absoluta arfsrättsprincipen, ehuru fortfarande som allmängiltig rätt erkänd, nu reelt reducerad till att erbjuda basis för *rättsanspråk*, hvilka på sin höjd kunna vara *motiv* för folkviljans beslut.

I detta sammanhang bör äfven bemärkas, att denna den »naturliga» arfsrättens blott relativt erkända reella giltighet motsvaras af en otvetydigt blott relativt erkänd giltighet af den arfsrätt, hvilken för framtiden skulle hafva arfföreningen själf till rättsbasis. Väl erkännas konungens afkomlingar utan vidare för »Sveriges kronas och rikes arfvingar»[2]). Men å andra sidan ange sig ständerna vilja sörja för, att icke framtida tvedräkt må uppkomma »genom oordentligt och partiskt *kor och val*», utan i stället laga så, att »i sådana *kor och val* efter Guds skickelse och försyn den rätta börds- och blodslinien naturligen följes»[3]); i dessa ordalag uppfattas arfföreningen tydligen såsom den där vill *reglera och utstaka de kommande konungavalen*. Och i den detaljerade tronföljdsordningen kommer samma dubbelhet till synes. Å ena sidan användas uttryck i riktning, att ständerna *redan nu* anamma och bekänna respektive afkomlingar som blifvande konungar enligt fastställd succession. Å andra sidan talas om, att de skola af ständerna och deras efterkommande »som rätta arfvingar till Sveriges krona och rike *hyllade, valde och svorne blifva*»[4]). Ordasätten fläta underligt

[1]) R. A I s. 383.
[2]) Jfr föreg. citat.
[3]) R. A.. I s. 381.
[4]) R. A I s. 385.

tillhopa de båda uppfattningarne, men i allmänhet kan den senare anses som den principielt behärskande, då ordalagen i den förra riktningen blott användas om konungens söner personligen, hvilka redan nu -- särskildt Erik — kunde hyllas som blifvande konungar. Men äfven för dessa — särskildt de yngre — förutsättes tydligen en kommande insättningsakt[1]).

Bredvid en mer absolut uppfattning af den nygrundade arfsrättens innebörd tränger sig sålunda mäktigt fram den föreställningen, att arfföreningen själf endast grundar ett *anspråk*, hvilket folkviljan visserligen är absolut förbunden att respektera, men hvilket dock ej för framtiden försätter densamma folkviljan i afgjord passivitet med hänsyn till den fastslagna tronföljdens efterföljd. Ordalagen antyda, under hvilken form folkviljans medverkan vid arfföreningens kommande realiserande tänkes skola ske. Dels antydes ett kommande »*val* i stadgad ordning»[2]. Dels hänvisas också till den undersåtliga *hyllningen och eden* vid trontillträdet. I detta senare moment ligger utan tvifvel den statsrättsliga kärnpunkten fördold[3]). *Ty folkets högtidliga edsförpliktelse pekade enligt det nationellt folkliga rättsmedvetandet hän på en motsvarande edlig förpliktelse af konungen till folket och riket som gifven förutsättning.* Det är utan tvifvel främst vid de ömsesidiga edsförpliktelserna, som den folkliga uppfattningen mer eller mindre medvetet fasthåller, såsom de där jämte själfva arfsanspråket måste vara af konstitutiv betydelse för trontillträdet. Det är, som om ständerna instinktlikt ryggade tillbaka för att genom erkännande eller fastslående

---

[1]) Erik framhålles uttryckligen vara vid tillfället som konung hyllad, hvarför han ock sedan intill sitt trontillträde benämndes »utvald konung», en konungatitel, som sedan vanligen tillkom närmaste tronarfvinge — om han han var hyllad — eller konung, intill dess alla insättningsceremonier voro klarerade. — Om Johan heter det, att han i stadgad ordning skall »för en hyllet, svoren, utvald och stadfest konung till Sverigis crone och rike inträde»; »så vele och skole vi», tillägga ständerna, »honom för vår konung och herre her med aldelis krefftelige och oigenkallelige anama, hylle, lofve och sverie hulskap, manskap och troskap altid stadigt fast och uthan all medel eller gensegn att holle». R. A. I s. 385. Ordalagen balansera onekligen på ett oklart sätt mellan de båda betraktelsesätten.

[2]) Hjärne, *Grundlinier* s. 42.

[3]) Detta så mycket mer, som ett kommande formligt val under normala förhållanden såsom särskild ceremoni ej gärna kunde tänkas förekomma, utan naturligen måste sammansmälta med, gå upp i den högtidliga hyllningen och eden.

af arfsrättsprincipen fullt ut försvaga konungadömets ansvarskänsla och minska möjligheten för ett folkviljans fortvarande inflytande på dess organisation och funktionering. *Mot det patrimoniala enväldets hotande spöke strider folkviljan för sin egen tillvaro som statsrättslig faktor.*

Men äfven i en annan gestalt återkomma i Vesteråsriksdagens urkunder de patrimonialt-privaträttsliga uttryckssätten från år 1540, genombrutna och bemängda med andra tankeelement.

Vesteråsriksdagens handlingar äro rika på af undersåtarne afgifna stränga trohetsförpliktelser till konungen och hans arfvingar, naturligt för öfrigt vid en tidpunkt, då ett farligt uppror nyss kufvats och den kungliga ätten högtidligen tillförsäkrades en framtida besittningsrätt till tronen. Mångenstädes förekomma i dessa förpliktelser ordalag, som i obeveklig stränghet tyckas vilja binda undersåtarne fast vid den kungliga ätten i samma rent *personliga*, af andra hänsyn i ingen måtto restringerade tjänsteställning, som trohetsförpliktelserna från 1540 synas afse. I Vesterås' arfförening lofva t. ex. ständerna, att, så länge konung Gustaf eller hans ättlingar lefva, »dem för våra och menige rikets naturliga konungar, herrar och regerande potentater hålla och hafva, uti den måttan hvarken fiendskap, vänskap, gunst, gåfvor, skyldskap, hat, nit *eller någrahanda andra saker* där ifrån tränga, öfvertala eller beveka låta skola». De lofva högtidligen, att, om något uppror påkomme, »sådant obestånd uppå högbemälte K. M:ts nådiga begäran allvarligen hjälpa att undertrycka och straffa och dem (de upproriske) med lif, lefverne förfölja och nederlägga»[1]).

Men dessa och snarlika vittnesbörd för ett fortlefvande öfvervägande privaträttsligt uppfattadt förhållande mellan konungaätt och undersåtar neutraliseras i ej ringa mån af andra och motsägande vittnesbörd. Främst är att observera, att 1544 års edliga förpliktelser till konungaätten till hela sin innebörd förutsätta en konungaättens motförpliktelse till folket, riket. Denna motförpliktelse kan anses ligga redan däruti, att själfva arfsrättsbeslutet, hvarmed undersåtarnes edliga förpliktelser sam-

[1]) R. A. I s. 387. Citaten med uteslutningar.

manhänga, i arfföreningen är politiskt motiveradt förutom af tacksamhetskänslan gent emot konungen personligen äfven af hänsyn till *rikets* framtida bästa. Arfföreningen förutsätter sålunda, att, liksom under konung Gustaf riket hade kommit »uti frid, rolighet och välmakt», så skulle ock genom tronens bevarande åt ätten sörjas för, att »riket och vi alle svenske inbyggere uti sådan frid och rolighet igenom Guds tillhjälp beständigt blifva och behållas»[1]). Än tydligare framträder mot förpliktelsen i konungens tal. På samma gång det ges uttryck at konungens tillit till undersåtarnes trohet mot hans ätt, försäkras det, att både konungen och hans arfvingar »till eviga dagar» skola undersåtarne af allt hjärta älska och vara dem »tröstlige, biståndige och hjälpaktige». Och liksom ständerna i arfföreningen afgifva sina förbindelser för sina efterkommande födda och ofödda, så afger ock konungen *sin* förbindelse för hela ätten, försäkrande, att hans arfvingar skola obrottsligen iakttaga densamma[2]). Konungen omnämner ock för allmogen i ett bref kort efter riksdagen, att en af hans arfvingar utsetts, på det att han efter konungens död undersåtarne »hos Guds helga rena ord och lärdom vid lag, rätt, rättvisa och riket uti frid och rolighet behålla måtte», och konungen säger sig vilja uppfostra hertig Erik så, att han sedan skulle regera »som en kristelig konung uti frid, välfärd och rolighet»[3]).

Men den patrimoniala uppfattningen i detta stycke är genombruten äfven däruti, att undersåtarnes förpliktelser esomottast äro ställda till både konung jämte arfvingar *och riket*. Den

[1]) R. A. I s. 382. Jfr slutet af arfföreningen, där ständerna förklara, att beslutet »på menige Sverigis rikes, crones och inbyggeres välfartz, rolighetz, nytte och gagns vägne skedt är». R. A. I s. 389.

[2]) R. A. I s. 376. — Jfr f. ö. ordalagen i allmogens i Redväg härad trohetsförsäkran. Först uppräknas konungens förtjänster om riket, bl. a. att han »sin kongl. nåde och gunst sielf tillsagt, veliandes blifva och vara oss för en nådig konung och herre, oss, våre fattige hustrur, barn, godz och äger emot alt öfvervold medh Gudz tillhielp nådeligen beskydde och beskerma vill; *Therföre*», tillägges det, »lofve, svärie och tillseije vi» etc. R. A. I s. 409. Jfr ock det odaterade mandatet af konungens sändemän af 1545. De referera de 1544 förlupna händelserna så, att konungen å sin sida lofvat på Guds befallning försörja dem »medt then rätta och Christelige lärdom» etc., att han lofvat hålla alla vid Sveriges lag och skydda och beskärma alla, hvaremot ständerna endräkteligen erkänt konungens ättlingar för sina blifvande konungar. G. R. XVII s. 633 o. f.

[3]) R. A. I s. 396 o. f.

betydelsefulla skillnaden i detta afseende mellan 1544 och 1540 års formuleringar faller särskildt klart i ögonen vid en jämförelse mellan själfva örebroeden 1540 och 1544 års formulering af rådseden, hvilken senare i mycket torde kunna betraktas som pendant till den förra. Äfven i denna rådsed ingår en sträng trohetsförpliktelse till konungen och hans arfvingar, men denna kommer först som andra punkt. I den första punkten åter förbinda sig råden — nu betecknande nog kallade »hans K. M:ts och hans M:ts unge lifsarfherrskapers och *rikes* råd — att »alltid efter det högsta förstånd fliteligen, gärna och troligen råda och dåda», förbinda sig *att iakttaga och fullborda »allt hvad H. K. M:t till detta vårt fädernesrikes välfärd, både i de andliga och världsliga saker» förordnat eller förordnandes varder*[1] — en formulering, som i någon mån för erinringen till landslagens ryktbara, förut omnämnda villkorliga lydnadsklausul. Här har sålunda den personliga lydnadsförpliktelse, som uteslutande genomgår Örebroeden, fått något maka åt sig till förmån för förpliktelsen till det allmänna bästa, till riket. Samma förhållande gör sig för öfrigt gällande i flertalet af 1544 års affattningar af undersåtarnes edliga förpliktelser, liksom det äfven redan förut framträdt — såsom i det föregående antydts — i trohetsförpliktelserna från dackefejdens senare tider[2]

* * *

Åren 1539—44 innesluta det nya nationella konungadömets stora afgörande brytningstid. Den föregående sammanställningen och analysen af statsakternas vittnesbörd torde hafva ådagalagt, att denna brytning på det statsrättsliga området icke är minst framträdande. Den statsrättsliga krisen följer och afspeglar noga krisens förlopp i sin helhet, bidrar kanske i sin man att till det yttre markera dess konturer. Den kännetecknas i

---

[1]) Det nya formuläret till rådsed. R. A. I s. 404 o. f.

[2]) Ständerna lofva i arfföreningen att hafva »lif, lefverne, godz, äger, hustru, barn och alt thet vi ägha» ospardt »för hans K. Ma:tz *och vårt fädernes rikes skuld* udi nöden»; de vilja göra allt för »vår rette naturlige infödde konunger och herrer *och vårt fädernes landz frihet*». Konungen hoppas i ett bref, att undersåtarne »hoss oss *och menige rigit* vele effter thenne dag upsättie emot alle våre *och rikesens* fiender»., R. A. I s. 384, 387, 394 Jfr s. 397.

sin begynnelse af en väl i någon mån förberedd, men dock med stor kraft på en gång framträdande ny idéströmning, som tager konungadömet fånget politiskt, men ock för visso i ej ringa grad rent ideelt. Nu ökas förståelsen för den protestantiska idévärldens förut af Olaus Petri förkunnade statstankar och framför allt för deras politiska användbarhet. De omsmidas till skyddsvapen för konungamakten och inrymmas i dess statsrättsliga arsenal. *Konungadömet af Gudi* framträder med djärfva anspråk midt ibland de nyss lugnade, självfradiga bondeskarorna. Och bredvid de teokratiska rättsformlerna anpassa sig smidigt importerade patrimonialt feodalrättsliga föreställningar och rättssedvänjor. Konungen är den vördnadsbjudande härskaren af Guds nåde och den väldige landsherren[1]), egendomsherren i en och samma person.

Så kommer den af maktanspråkens och de politiska reformplanernas öfverspänning framkallade djupgående folkliga reaktionen. Sammanstötningen slutas med kompromiss, politisk och statsrättslig, i sin helhet till sin karaktär dock bestämd af konungamaktens faktiska seger och däraf nyvunna pondus. Ur krisen framgår konungadömet, ännu starkt genomträngdt och uppburet af de teokratiska och patrimoniala rättsidéerna. De äro, särskildt de fylligare tillgodogjorda teokratiska, ännu de behärskande uttrycken för konungadömets egen rättsuppfattning. Men därtill är konungadömet genomströmmadt af en genom pröfningen vunnen förnyad och fördjupad ansvarskänsla, ej blott inför Gud, men inför folk och lag. Den nyvordne landsherren af Guds nåde är åter ett stycke germansk folkkonung äfven i uttryckssätten.

Den statsrättsliga idéutvecklingen har så i grunden resulterat i en det politiska tänkandet och de politiska uttrycksmedlen klart behärskande *dualism*. De nya tankarna hade trängt sig fram med den formulerade dogmens imponerande anspråk och ideella pondus och därtill attraherade af konungamaktens politiska intresse. Men de gamla tankarna behöllo segt fotfäste, väl mindre medvetet, mer rent instinktivt till sin innebörd fattade, men i stället desto djupare rotade i en nedärfd nationell åskådning.

[1]) »Landsfurste» benämnes han i Örebro ed.

Denna statsrättsliga dualism träder särdeles klar och påtaglig fram i dagen uti några sins emellan sammanhörande politiska dokument från de efter Vesterås' riksdag närmast följande åren. Deras statsrättsliga innehåll är värdt uppmärksamhet såsom ett ytterligare vittnesbörd om den nyss genomlupna krisens statsrättsliga resultat, men äfven i följd af vissa där förefintliga nya rättsliga ansatser.

I ej ringa mån måste dock ifrågavarande innehåll bedömas äfven efter den tillfälliga anledningens nödvändiga synvinkel. Anledningen till dokumentens affattande var gifven i utrikespolitiska förvecklingar af rätt gammalt datum, orsakade af de uppdykande arfs- och ersättningsanspråk af olika slag, hvilka af konung Kristierns släkt gjordes gällande. För att inför Europas furstar rättfärdiga Sveriges afvisande hållning gent emot dessa anspråk och för att på samma gång värja sin egen kungliga rätt lät konungen till utlandet utgå ett högtidligt bemötande af de gjorda rättsanspråken, först i eget namn och senare i ständernas. Båda skrifterna finnas i svenska och tyska editioner; den senare finnes därjämte i en fri latinsk, med utsmyckande citat från klassiska auktorer försedd bearbetning[1]).

Bevisningens kärnpunkt blef naturligen uppvisandet af det rättmätiga i konung Kristierns afsättning. Situationen var från konungens sida ny och något egendomlig. Nu kunde ej konungen med full entusiasm föra det oantastliga konungadömets talan. Nu satt han själf på de anklagades bänk som upprorsmannen, den där satt sig upp emot sin lagliga öfverhet, konung Kristiern. Däraf kommer ock i någon mån bevisningens mycket blandade karaktär. Ty, på samma gång som tankarna tvingas

---

[1]) Skriften i konungens namn är intagen odaterad i 1545 års registratur i svensk affattning. Dess ursprung torde därför härleda sig från detta år. Den ingår äfven på andra frågor, hvilka i Sveriges utrikespolitik voro aktuella. — Den latinska bearbetningen af ständernas skrift har länge ansetts vara af Laurentii Petri hand, ursprungligen enligt STJERNMANS uppgift i »*Anonymorum centuria prima ex scriptoribus gentibus sviogothicæ*» s. 6. Enligt E. Hildebrands på grund af stilen i ett handskrifvet samtida fragment uttalade förmodan torde emellertid Norman vara verkställaren af denna edition, liksom af den tyska. Att konungen åtminstone i någon mån haft sin hand med i tankarnas tillformande, torde vara att förmoda. Ehuru det torde vara ovisst, om någon ursprunglig svensk edition finnes, torde det ej anses inkorrekt att såsom här skett följa denna af Stjernman tryckta framställning på svenska. Jfr R. A. I s. 542.

öfver de nya tidernas märkligheter bort till den tid, då Sveriges folk under Gustafs ledning reste sig mot tyrannen, så är det, som om de gamla folkliga i frihetsrörelsen manifesterade statstankarna vaknade till större medvetenhet, och så korsas underligt bevistrådar af nyare kynne och af gammalt kynne i en enda villsam härfva.

Behärskande äro dock — åtminstone kvantitativt — de nya tankarna.

Gud insätter själf, säges det, »efter sin gudomliga vilja och goda behag» öfverheten[1]). Så är ock Kristierns störtande och Gustafs uppsättande på tronen »ingen människas verk allena, utan »den Allsmäktige hafver synnerligen skaffat sin vilja och ordning därutinnan»[2]). Konung Kristiern hade gjort sig skyldig till sådant tyranni, »att den allsmäktige i himmelen icke kunde sådant i längden ostraffadt låta»[3]). Så hade Gud, säga ständerna, »vår konung och herre, som på den tiden fast en ung herre och person var, nådig hjälp och bistånd gjort och förlänt, styrkt och ingifvit hans Kong. Majestäts hjärta mod, kraft, vishet och förstånd, utan sky och oförskräckt Guds vilja och befallning att anamma och fullborda»[4]. Och det antydes, att Gustaf redan i sin lyckade flykt från Danmark hade rätt att spåra en Guds ledning och legitimation för sitt företag[5]).

Jämsides med denna teokratiska bevisföring göras arfsrättsliga synpunkter gällande. Flerstädes antydes, att konungen »af stam, släkt och linien» varit närmast berättigad till tronen och släktskapen med Karl Knutsson understrykes särskildt[6]). Däremot häfdas om Kristiern och hans fader Johan, att de »trängde sig huldskap och manskap till», ehuru de »hvarken af Gud, eller med någon lag, ordning eller på naturens vägnar» hade därtill »rätt eller skäl»[7]). Kristiern var sålunda i fråga

---

[1]) Stjernman, *Bihang* s. 108. Jfr G. R. XVII s. 599, 609, 620 m. fl. st.

[2]) Stjernman, *Bihang* s. 106. Jfr s. 78.

[3]) G. R. XVII s. 606.

[4]) Stjernman, *Bihang* s. 107. Jfr s. 109 o. f.

[5]) Stjernman, *Bihang* s. 106.

[6]) G. R. XVII s. 609. Jfr Stjernman, *Bihang* s. 75, 78, 87, 110, 113 m. fl. st. — Jfr den lat. ed.: ». . . Regio in super stemmate prognatus ab vniuersis Suetiæ ordinibus coleretur». Stjernman, *Bihang* s. 161.

[7]) Stjernman, *Bihang* s. 89. Jfr s. 114 o. f.

om Sveriges krona »utan all rättighet eller tillbörlig titel»[1]). I Gustaf I:s börd menas sålunda en bättre rätt förefunnits till tronen, än den Kristiern för sig kunde åberopa, och, om denna rätt ej precis anses utan vidare kunnat göras gällande gent emot Kristiern — ty börden fattas i 1544 års anda väsentligen som grund för ett *anspråk* -- så säges konung Gustaf dock, då Kristierns grymhet trädde i dagen, på grund af denna arfsrätt »ordentligen och med rätt sig företagit att afvända och förtrycka konung Kristierns grufveliga mord och tyranni»[2]), en rätt, som tydligen fattas vara af annan och högre art än en simpel upprorsrätt.

Men så komma ock andra rättssynpunkter fram. Konung Gustafs egen gärning får äfven annat berättigande än det, som låg i Guds utkorelse och vilja och den egna ärftliga rätten. Äfven i Kristierns tyranni allena, oafsedt andra synpunkter, häfdas han »nogsamt fog och orsak haft att bekymra sig med sitt fäderneslands förlossning, hvilket hos de gamle», tillägges det, »så väl hedningar som kristna för den högsta och berömligaste gärning aktad och hållen var och ännu är»[3]). Och bredvid konung Gustaf själf som redskap eller orsak kan ej heller Sveriges folk alldeles lämnas ur sikte. Sveriges folk hade likvisst en gång svurit Kristiern tro och lydnad[4]). Huru rättfärdiga, att det sedan rest sig mot Kristiern, afsatt honom och utkorat Gustaf? Den tanken kunde minst i en ständernas egen skrift undanskjutas, och äfven konungen stannar inför den i sitt svaromål. Lösningen anges i ett uttryckligt häfdande af *ett ömsesidigt betingadt rättsförhållande mellan konung och folk*. På de af konung Kristiern »förseglade och utlofvade konditioner och villkor» — att hålla alla vid frid och rolighet, iakt-

---

[1]) Stjernman, *Bihang* s. 115.

[2]) Stjernman, *Bihang* s. 109. Jfr s. 117 och G. R. XVII s. 609.

[3]) Stjernman, *Bihang* s. 109. I den latinska bearbetningen nämnas som antika föredömen Camillus, Horatius Cocles och Qvintus Fabius Maximus, Stjernman, *Bihang* s. 165.

[4]) Ständerna erkänna själfva denna deras trohetseds förpliktande innebörd i och för sig. Stjernman, *Bihang* s. 97 o. f. Detta hindrar ej, att de oupphörligen söka förringa hans lagliga rätt, äfven frånsedt hans tyranni. Han hade ej arfsrätt, var därför ingen »rätt och naturlig» öfverhet och därtill »där Kooret ock Wahlet, hwarken aff hans förfädre eller honom, vthi någen måtte — — — — förvtan inträngsel, någen reese lagligen eller ordenteligen skedde». Stjernman, *Bihang* s. 114 o. f.

taga lag och gamla privilegier etc. — blef folkets hyllning »rätt uppå de samma konditioner och icke annars skedd och betrodd vorden»[1]). En kristlig öfverhet är skyldig »att hålla sina tillsager, eder, löften och förpliktelser, som i kröningen, genom handlingar, fördrager och eljest skedde och beslutne varit hafva, och undersåtarne ifrån Guds ära, icke heller ifrån deras friheter och rättigheter att förtränga». Iakttager öfverheten icke sina förpliktelser, äro undersåtarne fria från sin trohetsed, dock så, säges det, »att icke riket, utan de förbemälte (furstarne) för sig hafva själfva trängt och skilt sig ifrån sådant regemente, efter, hvad de utlofvade, blef platt intet hållet»[2]). Alltså, Kristiern har genom sina löftesbrott gifvit ständerna rätt att vända sig från honom. Och denna villkorlighet i den kungliga rätten antyda ständerna vara förefintlig äfven för konung Gustaf själf: »Efter vi nu», säga de, »utaf högbemälte Kongl. Majest. till Sverige och hans kristeliga och lofliga regemente sådant konungsligt och faderligt tillbenäget mod, vilja och fordring förnummit hafva, så äro vi åter tvärt om igen efter Guds befallning på ärans och all tillbörlighets vägnar (såsom de tacksamme) skyldige och pliktige undersåter»[3]).

Så brytas här åter de gamla motsatta idéerna, de, som sträfva att förlägga konungens rätt öfver all laglig villkorlighet, i Guds insättning och i egen börd, och de, som begränsa denna rätt genom en af folkviljan garanterad laglig pliktuppfyllelse. Intressant är därvid att finna, att det föreliggande rättsfallet åt dessa senare germanska rättsidéerna förlänat så verkligt positiva och direkta, ehuruväl jämförelsevis sparsamt förekommande uttryck. Otvifvelaktigt står äfven därmed i visst sammanhang, att en viss tendens till jämkning mellan de olika rättsåskådningarne här och hvar söker sig uttryck, en tendens, i öfrigt anmärkningsvärd såsom här först märkbar efter den tidpunkt, då den statsrättsliga dualismen på allvar gör sig gällande i de

[1]) S. R. XVII s. 605 o. f.

[2]) Stjernman, *Bihang* s. 89. I den latinska bearbetningen häfdas en mer direkt afsättningsrätt. Om konung Johan säges det: »Postquam vero viderent Sueci de conditionibus sibi condictis nihil seruari, sed eo omnia tendere, quo modo libertate erepta, opprimerentur vniuersi, Regi conditionaliter suscepto, iure postea renuntiauerunt». Stjernman, *Bihang* s. 126. Jfr dock s. 127, där textens tankegång finnes.

[3]) Stjernman, *Bihang* s. 113. Jfr s. 75 o. f., 109 o. f., 118 o. f.

politiska urkunderna. Denna jämkningstendens gör sig ej blott gällande i uppfattningen af bördens rätt, hvilken här liksom 1544 väsentligen reduceras till ett rättsanspråk, den gör sig äfven gällande i uppfattningen af den teokratiska rättens giltighet. Som rättfärdigande för Kristierns afsättning kommer t. ex. följande tankegång fram. Öfverheten är insatt, de fromma och goda till beskydd, de onda till straff och för att »undersåtarne uti god frid och välfärd skola och måga hållne vara». Men då konung Kristiern i intet af dessa afseenden förhållit sig rätt, säga sig ständerna på grund häraf icke kunna »akta konung Kristiern för någon *förordnad* öfverhet»[1]). Och konung Gustaf betygar å andra sidan om sig själf: »Vi äre också en af Gud utförsedd och stadfäst konung, *i det att* vårt rike hos Guds fruktan, i välfärd och god politi hållet blifver»[2]). Den i citaten inneslutna tanken är denna: *blott den öfverhet, som uppfyller sin åt olika sidor utstakade plikt, kan anses såsom af Gud legitimerad.* Genom denna restriktion mister den protestantiskt-teokratiska uppfattningen i själfva verket sin udd, så mycket mer som det i tillämpningen måste vara åt mänsklig omdömesförmåga öfverlåtet att afgöra, *när* öfverheten svikit sin plikt — häri är för öfrigt själfva öfvergången till de germanska rättstankarna förmedlad, och det stricte taget med öfvervikt för dessa senare.

På sätt och vis kan som ytterligare illustration till denna den teokratiska åskådningens tillfälliga aftrubbning tjäna det af prästerna formulerade beslutet från Strängnäsriksdagen 1547. I detta beslut förklara prästerna resolut och utan omsvep, att Kristiern har till Sveriges krona »för Gud och all världen all rätt margfaldiga förverkat»; de hålla före, »att ingen, som skäl och rätt akta vill, skall kunna straffa svenska män, att de hafva i deras högsta nöd och farlighet gripit till nödvärn och fördrifvit honom, som intet utan fördärfva ville, af riket»[3]). Bland undertecknarne äro både Laurentius och Olaus Petri. Äfven den svenska protestantismens målsmän rygga sålunda liksom

[1]) Stjernman, *Bihang* s. 116. — Med »förordnad» menas tydligen »*af Gud* förordnad».

[2]) G. R. s. 619. — Jfr det förut citerade yttrandet från Strängnäsriksdagen 1529, hvilket går i samma riktning.

[3]) R. A. I s. 531.

kort förut Luther själf tillbaka för teoriens absoluta tillämpning inför realitetens afgörande kraf. Hvilket dock ingalunda motbevisar en hos den svenska kyrkans målsmän fortfarande befintlig stark, ärlig teokratisk uppfattning med stor politisk vikt under ej allt för starkt pröfvande intressekonstellationer.

Så få ej heller de berörda deduktionerna i sin helhet utan vidare betecknas som fullt typiska utslag af det *närvarande* konungadömets statsrättsliga karaktär. De direkta uttrycken för germanska statstankar och den teokratiska åskådningens närmande till dessa äro förvisso att lägga märke till. Men den praktiska rättsfrågan torde väsentligen tillerkännas betydelsen att hafva gifvit dem denna markerade, positiva form. Allt fort behärskades konungadömet själft och därmed den politiskt aktuella statsuppfattningen i hög grad af tron på öfverhetens af Gud förlänade helgd, hvilket äfven i deduktionerna framlyser i den förkärlek, hvarmed däråt syftande tankar åter och åter ge sig uttryck.

Men därmed är icke deduktionernas vittnesbörd för det politiska lifvets statsrättsliga dualism jäfvad. Och den tankebrodd i förmedlande riktning, som sparsamt skönjes, tyder därtill på ett hos samtiden själf klarnande medvetande om förefintligheten af denna dualism.

* * *

I Gustaf I:s testamente, »den nya tidens första grundlag», samla sig liksom i en enda brännpunkt alla de typiska statsrättsliga drag, hvilka så småningom under den väldiga nydaningskrisens förlopp i allt fastare linier format konturerna i det nya nationella konungadömets rättsliga gestaltning. Klara och rena skönjas här dragen, vittnesbörd om ett första mer definitivt resultat af de statsrättsliga idéernas brottningskamp.

Här möter oss åter konungen af Guds nåde med fast tro på sin gudomliga sändning. Gud är det, som »utförsett, fordrat och förhulpit» konungen »till denna svåra och mödosamma börda och konungsliga kronas värdighet». Han har ock honom nu uti åtta och trettio år därtill med sina milda gåfvor och faderliga hjälp alltid nådeligen bistått, beskyddat och beskärmat»[1]).

[1]) R. A. I s. 678. Jfr s. 676 o. f.

Här möter oss åter landets herre, nu skiftande arfvet mellan de sina, då »icke allenast all världslig lag och rätt det kräfver, utan också den naturliga och infödda faderliga kärlek, som Gud allsmäktig uti alla fromma föräldrars hjärtan inplantat hafver». Åt sin äldste son öfverantvardar han sin »konungsliga krona, stol och spira», åt de andra hvar för sig väldiga skiften af riket »med alla deras underliggande land, folk, adel, klerkeri, borgare, bönder, skatt, afrad, räntor, tullar, sakören och andra uppbörder, item liggande grund, åker, ängar, skogar, jakter, strömmar, salta och färska vatten — — — och in summa med alla deras tillhörigheter och nyttigheter»[1]).

Och här möter oss åter i imponerande majestät den väldige självhärskaren, som för sin ätt och sina undersåtar af sin »konungsliga auktoritet, våld, makt och höghet» förkunnar sin vilja, bjudande, att de den »alla samtligen och hvar för sig troligen, stadeligen och obrottsligen till evig tid hålla och efterkomma skola — — — såsom deras hörsamma plikt, troskap, ära, kristeliga tro och den tillsaga, där med de oss förvandte och förbundne äre, det fordrar och kräfver»[2]).

Men — förunderliga motsats — denna allt dominerande kungliga vilja klafbinder icke för framtiden undersåtarne i blind passiv lydnad under konungamaktens envåldsherrskap. Utan de bud och bestämmelser, som i testamentet kungöras, dem skola den kommande konungen »*samfäldt med alla riksens ständer* och ledamöter förpliktade och skyldige vara, som föreskrifvet är, efter deras högsta förmögenhet därutöfver hålla, att det alltsammans så fast och obrottsligen fullgjordt och efterkommet varder»[3]). Och denna ständernas såsom självständig fattade medverkan är därtill i ett par fall specielt organiserad[4]). Så har den germanska statsprincipens tendens till samverkan mellan och självständig insats af olika samhällselement i statsarbetet här vunnit ett fullt erkännande — ehuru förkunnad af kunglig maktfullkomlighet.

---

[1]) R. A. I s. 678 o. 680.

[2]) R. A. I s. 677 o. f. Ständernas beslut innebär ock närmast en förbindelse att ställa sig testamentet till efterrättelse, ej egentligen ett bifall till detsamma. Jfr t. ex. adelns beslut R. A. I s. 721 o. f.

[3]) R. A. I s. 689. Jfr s. 693.

[4]) R. A. I s. 681, 687.

Och så — sist men viktigast — riktar sig denna i testamentet manifesterade kungliga vilja icke blott, knappast ens företrädesvis på de egna familjeomsorgerna. Utan den griper med sällsynt energi fast i den germanska statsidéns kärna: omsorgen om lag och rätt, frid och rolighet, det allmänna bästa genomdallrar öfverallt landsfaderns viljeförkunnelse. Af denna högsta hänsyn har hertigdömesinstitutionen fått vidkännas en på den ensidigt privaträttsliga åskådningen starkt inkräktande organisatorisk reglering med den mot en genomförd patrimonial uppfattning stridande kungliga förklaringen, att han icke »aktar söndra riket och det åtskilja»[1]). Samma högsta hänsyn anger han öfver hufvud som målet och syftet med sitt eget regemente. I motsats till Kristierns regemente med »högre och lägre ständers utrotning, lag, rätt och rättvisas undertryckelse» sätter han nu som ofta tillförene sitt eget, genom hvilket han »undersåtarne, så väl högre som ringare ständer, till rolighet, frid, god politia, all deras välfärd och till gods och ägodelar förhulpit»[2]). Och de egna regeringsomsorgerna testamenterar han till sin ätt och sitt folk. Sina söner *befaller* och förmanar han att älska och försvara Guds rena ord, att »menige riksens bästa, nytta, tillväxt och förmering med troskap, högsta flit och förmåga sig antaga»[3]), därmed infriande, så mycket på honom ankomme, den ansvarsförbindelse för sin ätt, på hvilken arfföreningen hvilade som förutsättning. Till sträfvan för samma höga syfte uppkallar han ock rikets ständer. Han *befaller*, förmanar och beder »alla och hvar en vårt rikes undersåtar», att de ville låta sig »detta Sveriges rikes, deras kära fäderneslands välfärd och lycksaliga medgång efter deras högsta förmåga och efter den skyldiga och pliktiga trohet alltid till det bästa låta anbefalld vara»[4]).

Egendomligt koncentrerade komma i denna märkliga testamentsurkund fram tidens stora statsrättsliga motsatser, hopträngda i en enda skarp motsättning mellan själfhärskaren, en-

[1]) Förklaringen finnes i det bevarade utdraget af den framställning, som skulle göras till ständerna. R. A. I s. 674.

[2]) R. A. I s. 676 o. f.

[3]) R. A. I s. 679, 691.

[4]) R. A. I s. 693 o. f. Jfr för öfrigt om testamentet i sin helhet Hjärnes mästerliga karaktäristik, *Grundlinier* s. 42 o. f.

våldshärskaren af Guds nåde och af egen rätt, och folkkonungen, ytterst delande ansvaret för det hela med sitt folk. Men på samma gång framträder här klarare än eljest, *hvarför* just Gustaf I:s konungagestalt i sig kan innesluta, förkroppsliga båda dera, *hvarför* självhärskaren af Guds nåde och den germanske folkkonungen äro i Gustaf I liksom uppgångna i en högre enhet. Den sammanhållande länken är konungadömets mäktigt manifesterade *pliktmedvetande*, som inunder sig kan rymma och fylla de af Gud ålagda och de af det allmänna betingade krafven.

Ty den germanska statstanken, så förtrogen med de rent personliga krafternas insats, är långt ifrån främmande för ett konungadöme, som, utan att förlora sitt folkliga fotfäste, genom personlig auktoritet, vunnen på den offentliga pliktuppfyllelsens väg, i imponerande majestät höjer sig öfver de folkliga samhällselementen. Ja, den germanska folkandens benägenhet att tillskrifva de uråldriga folklagarnes upprinnelse stora kungliga lagstiftare (S:t Eriks lag) tyder på en djupt rotad sympati för detta konungaideal. Så kan ett germanskt konungadöme genom sin faktiska öfverlägsenhet utan att förlora sitt särkynne väl erbjuda anknytning för självhärskarteorier af olika slag, helst när äfven dessa ej äro främmande för ett rättens och pliktens inbördes samband.

Ett sådant konungadöme var Gustaf Vasas i de senare faserna af dess tillvaro, fullt medvetet om ansvaret i de af Gud, af det allmänna, af folk och lag ålagda uppgifterna och därför självhärskande på samma gång i tron på Guds uppdrag och genom styrkan af folkets förtroende.

III.

Formerna för Eriks trontillträde vittna oförtydbart om den fasta auktoritet, den stadgade position, som Gustaf I:s gärning i förening med de nya rättstankarna förlänat konungamakten

och den kungliga ätten. Erik tillerkännes redan under faderns lifstid af ständerna den fullständiga arfkonungatiteln utan någon som helst högtidlig motförsäkran. Och de edliga förbindelser, som vid den nye konungens kröning efter öflig sed ömsesidigt afgifvas, utmärkas från konungens sida af den största möjliga knapphet och brist på preciserande detaljering, från ständernas sida af den största möjliga ovillkorligt förpliktande stränghet.

Konungen förpliktar sig att frukta och älska Gud och vidmakthålla den rätta religionen och Guds rena ord, att skydda och beskärma »kyrkans och det helga evangelii ämbete samt med de personer, som däruti stadda äro och tjäna skola», att älska sina undersåtar, hålla dem »vid skälig tillbörlighet och rätt landslag», att beskydda dem, som väl lefva, och näpsa och straffa dem, som illa göra. Intet spår till inskränkande förbehåll såsom garanti för maktmissbruk!

Undersåtarne förplikta sig att i alla sina lifsdagar hålla och bekänna Erik för deras rätte herre och konung »och ingen annan, så länge hans Kong. Majestäts lifstid varar», att vara konungen behjälpliga att bemästra stämplingar och uppror, att därtill »uti alla mått söka och veta all hans Kong. Majestäts affödas gagn, bästa och bistånd»[1]). Sålunda en utan inskränkning aflagd förpliktelse till konungen och hans ätt! Landslagens villkorliga klausul är struken, och ingen som helst hänsyn till det allmänna kommer till direkt uttryck.

* * *

Konung Eriks högtidliga kröning gaf anledning till ett mot Olai Petri kröningspredikan svarande förnyadt teoretiskt vittnesbörd om den i den svensk-protestantiska kyrkans världsåskådning inneslutna teokratiska statsuppfattningen. Men istället för 1528 års predikant, den frimodige, djärfve reformatorn, framträder nu hans broder, den svenska kyrkans ärkebiskop, som förkunnaren och uttolkaren af den bibliska statsläran. Redan denna skiljaktiga yttre personliga ställning torde få tillerkännas ej ringa betydelse som förklaringsgrund till skiljaktigheterna i de två brödernas statsuppfattning. Den ene stod mer fri och självständig i och

[1]) R. A. II s. 33 o. f. Jfr adelns snarlika försäkran vid riksdagen i Arboga kort före kröningen. R. A. II s. 29 o. f.

genom sitt glödande reformatoriska nit: den andre var mer bunden och fjättrad genom hela sin ställning, sedan länge en rikets högt uppsatte, en konungamaktens trogne medarbetare i nydaningsarbetets mödofulla hvardagsvärf. Var Olai Petri förkunnelse främst buren och inspirerad af de nya religiösa tankarna själfva, blott mer tillbakaträdande i vissa nyanser färgad af nationella politiska impulser, så blir Laurentii Petri förkunnelse mer politiskt medveten och kunde specielt ej undgå att starkt påverkas af de åskådningssätt, som under de sista tjugo åren så småningom utvecklats inom det kring konungamakten sig grupperande politiska lifvet, på samma gång som den rent teokratiska grunduppfattningen liksom hos brodern sjäffallet blef den gifna utgångspunkten, bildade den yttre ramen för det hela.

Redan i Laurentii Petri på konungens befallning några år förut nedskrifna svenska krönika spåras för öfrigt i statsrättsligt hänseende hans dubbla intresse såsom de protestantiskt kristna idéernas målsman och såsom nationell politiker. Han gör där exempelvis å ena sidan gällande, att öfverheten är af Gud förordnad, och att det icke är tillåtet att »med högmod och öfverdådighet» sätta sig upp »emot Guds ordning»[1]). Men å andra sidan uttrycker han i motsats till brodern fullt oförbehållsamt sina sympatier för Engelbrekt, som den där frälsat rikets inbyggare »samt med deras arf och eget» »ifrån utländska tyranners händer»[2]). Tydligen ställes Engelbrekts bedrift som parallel till konung Gustafs befrielsegärning, hvilkens förhärligande är ett så typiskt drag i den politiska retoriken under konung Gustafs tid.

På annat sätt framträda emellertid de dubbla impulserna i kröningspredikan, här framför allt aldrig mot hvarandra tillspetsade i direkt motstridiga tankar[3]).

---

[1]) S. R. Sv. II Sectio posterior s. 62, 65, 69, 70, 150.

[2]) S. R. Sv. II Sect. post. s. 116. — Med anledning af Karl Knutssons upprepade afsättning menar författaren, att dennes brister aldrig kunde »så stoor hafva varit, at trogna, fridsamma och hörsamma undersåtar iu äre plichtige them, och än större, med theres rätte Herre och Öfverheet lide och undgelle». S. R. Sv. II Sect. post. s. 133. Det är nästan, som om härmed indirekt medgåfves, att afsättning dock i yttersta nödfall är försvarlig. — Laurentius Petri menar ock, att västgötarnes brott mot konung Ragvald var »väl vållat». S. R. Sv. II Sect. post. s. 62.

[3]) I krönikan, där Laurentius Petri först, ehuru sparsamt gifvit uttryck åt sin statsrättsliga åskådning, förekomma för öfrigt ännu några

Laurentii Petri kröningspredikan lämnar en relativt vidlyftig framställning af sitt ämne, anges ock vara i sin tryckta edition en utvidgning af den vid själfva kröningstillfället hållna predikan. Till det yttre är den strängt teologisk, begynner med romarbrefvets kända ord som text, på det att, som det heter, talet »må under sig hafva någon viss grund», och på den ötliga bibliska citatkryddan sparas icke. Men inom det teologiska omhöljet röra sig lekmannatankar tämligen fritt, och öfver hufvud kan som mätare på graden af Laurentii Petri humana syftning tjäna det medgifvandet, att »hedniska mästares och filosofers lärdom och skrifvelse» icke alldeles är att förkasta, om än bibeln ger bättre besked[1]).

De karaktäristiska egendomligheterna för Laurentii Petri statslära komma i sina olika riktningar bäst fram, om man särskiljer å ena sidan hans uppfattning af öfverhetens rättsbasis och rättsliga befogenheter i förhållande till undersåtarne, å andra sidan de öfverhetens maktutöfning inskränkande plikter och hänsyn, som han gör gällande.

Öfverheten är ej, säger Laurentius Petri, som de påfviska mena, »ett platt världsligt, ja ett oheligt och ogudeligt ting», utan en gudomlig ordning, nödvändig ytterst därför, att »alla människor äro af naturen onda, så att hvar och en söker sitt eget — — — — platt intet aktandes, hvad androm antingen till skada eller fromma vara kan»[2]). Gud har äfven, säges det i anslutning till bibelutsagor, gifvit öfverheten sitt gudomliga namn, kallat konungar och furstar för gudar[3]). Med denna öfverhetens gudomliga insättning tänker sig Laurentius Petri gärna förenadt, att Gud gör öfverheten särskildt skicklig att fylla sitt kall,

idéer af statsrättslig innebörd. Konungen är sålunda för Laurentius Petri lagstiftaren, men lagen bör så affattas, »at thet måtte draga öfvereens medh naturen och Guds beskrefne lagh». Men så framhålles ock, att det konungsliga ämbetet kräfver, att undersatarne måtte hållas vid lag och rätt: »all öfverheet är cenkannerliga thertill af Gudi, at hon rettena styrkia och vrång heeten straffa skall». S. R. Sv. III Sect. post. s. 61, 65, 73. I själfva verket innehålla dessa tankar anslagen till viktiga sidor af kröningspredikans statsrätt.

[1]) L. Petri, *Kröningspred.* bl. D 1.

[2]) L. Petri, *Kröningspred.* bl. A 4 o. f. — Öfverheten inrättades, anser Laurentius Petri i anslutning till medeltida åsikter, efter syndafloden med dessa Guds ord: »Den, som utgjuter människoblod, hans blod skall ock af människor utgjutet vardа».

[3]) L. Petri, *Kröningspred.* bl. A 6.

förlänar henne alldeles särskilda »invärtes och andeliga gåfvor» såsom »förstånd, försiktighet, vishet etc.»[1]). Därtill har ock Gud, säger han, »tagit öfverheten uti sitt eget gudomliga hägn och försvar och hjälper henne utaf mångahanda farlighet»[2]).

I typiskt teokratisk anda fattas öfverheten som den ende innehafvaren af all statsmyndighet, undersåtarne som allenast föremål för hennes omsorger och som undergifvet lydande. »Likavisst som hufvudet styrker, vederkvicker, regerar och uppehåller hela kroppen, så att hvar och en ledamot därigenom blifver vid makt och väl uträttar sitt eget naturliga verk, så regerar och styrker och vidmakthåller en god, from, dygdesam och gudfruktig öfverhet genom Guds nåd och sina lofliga dygder alla sina undersåtar till deras välfärd, gagn och långliga bestånd, *där de eljest lyda vilja och uti all tillbörlig underdånighet låta sig skäligen regera*»[3]). Så lyder Laurentii Petri genomförande af den kända parallelen.

Af Gud har öfverheten sålunda fått den mest vidsträckta befogenhet. Gud har gifvit henne »makt och våld, land och rike, gods och penningar»[4]). Öfverheten skall ensam »sitta vederredo till att sköta alla», skall förskaffa många tusenden »frid och rolighet, lag och rätt, bröd och bärgning»[5]). Regenten äger att vårda sig om *gudomliga* ting; dock skall detta ej så förstås, att »dessa tu ämbeter, nämligen världslig öfverhet och kyrkotjänsten», åter skola »mängas ihop»[6]). Regenten har *rätt att stifta lag*. Han skall »besörja det (riket) med god, nyttig och rättvis lag»; han har makt »med fromma och visa mäns råd till att rätta och förbättra landslag, där man i sanning finner så behöfvas»[7]). Han är vidare *högste domare*. Gud har fått honom »domareämbetet i händer, hvilket (såsom Moses betygar)

---

[1]) — — — »Men the inwertes och andeligha gåffuor, som Öffuerhetenne gerna fölia plägha, och (så framt mz Regementet någhot wel skal tilgå) fölia moste, äro än tå mykit större, och höghre achtandes, såsom förnemliga är förstånd, försigtigheet, wijsheet etc.» L. Petri *Kröningspred.* bl. A 6. Jfr bl. F 5.

[2]) L. Petri, *Kröningspred.* bl. A 6.

[3]) L. Petri, *Kröningspred.* bl. D 7 o. f.

[4]) L. Petri, *Kröningspred.* bl. A 6.

[5]) L. Petri, *Kröningspred.* bl. D 8 o. f.

[6]) L. Petri, *Kröningspred.* bl. A 7 o. f., B 2 o. f.

[7]) L. Petri, *Kröningspred.* bl. B 3 o. f.

rätteligen är hans eget»[1]). Han har ock *beskattningsrätten*. Han äger för att »regementet, som mycket vill kosta, skall kunna varda hållet vid makt», att pålägga »skatt, tull och allehanda utskylder», ej blott uppbära »laga utgäld», utan äfven, om så påfordras, »öfver laga utgäld pålägga nya gärder och hjälpskatter». Undersåtarne äga å sin sida icke att se till, »huru samma skatt, tull etc. kan varda brukad, väl eller ille, så att man skulle för den skull göran ut eller låtan tillbaka, ty därföre skola icke undersåtarne, som skatten utgifva, utan öfverheten i sin tid göra Gudi räkenskap». Undersåtarne måste tvärt emot utan vidare betala de pålagda skatterna; »slikt kan man med intet godt samvete förvägra». Och Laurentius Petri hänvisar härvid till Kristi och Pauli ord: Gifver kejsaren, det kejsaren tillhörer, gifver honom skatt, som skatt bör[2]).

Undersåtarne å sin sida skola ock i allmänhet hålla öfverheten »uti all ära och vördning»[3]). Framför allt skola de bevisa konungen och hans befallningsmän lydnad. De få ej härvid se på de personer, »som uti öfverheten stadde äro, hvad heller de äro bättre eller sämre, inländska eller utländska, ja hedningar eller kristna», utan blott på »själfva ståndet och ordningen, som Gudi tillhörer och för samma Guds ordnings skull (eho den är, som där kan vara tillkommen) alltid stå vid lydnan, lida och umgälla, hvad som helst sig uti regementet kan tilldraga, det där med än vara kunde några märkeliga besväringar»[4]). Men detta må blott förstås om det, som kan vara möjligt »till att lida eller göra, det är, när öfverheten intet bjuder, som är tvärt emot Guds klara och rena bud, tron och kärleken». Synnerligen målande är denna kända tanke framställd med hänvisningen till martyrernas exempel. »Ändock de väl visste», säger Laurentius, »att man är öfverheten efter Guds befallning mycket pliktig — —, likväl, medan de ock det visste, att Guds lydnad, likasom den allra högsta herrens, bör alltid gå före, och att för honom måste alla ting både i himmel och jord vika, kunde de ock då det väl besinna, att dem icke annat i saken stod till

[1]) L. Petri, *Kröningspred.* bl. A 6.
[2]) L. Petri, *Kröningspred.* bl. E 7 o. f.
[3]) L. Petri, *Kröningspred.* bl. D 7.
[4]) L. Petri, *Kröningspred.* bl. E 3.

görandes, än det de gjorde, nämligen att de för Guds buds skull vore människobud, som däremot föllo, olydiga»[1]).

Men bestämdt opponerar sig Laurentius Petri mot, att denna rätt till olydnad skulle så förstås, »lika som därmed vore lofgifvet sätta sig upp emot öfverheten och hämnas. — — — Ty här möter åter Guds bud, som så lyder: min är hämnden». Nej, »synden och det onda, som öfverheten påbjuder, skall man hvarken gilla eller göra; likväl skall man låta henne blifva, den hon är, och gifva Guds hämnd rum, lidandes dessförinnan, hvad påläggas kan. Ty ingen mister sin rätt därför, att han något lider. Ja, han gör honom därmed så mycket bättre. Utan där en hämnas, sker både, nämligen, att han mister den rätt, som han eljes hafver, och varder där ofvan uppå saker till en annan större orätt»[2]).

I allmänhet vill Laurentius Petri hafva undersåtarnes hela förhållande till öfverheten prägladt af den största försynthet och undergifvenhet. Undersåtarne skola frukta öfverheten, dock ej med »trälafruktan». De skola bevisa henne all heder, ej blott »i utvärtes åthäfvor med nigande och bugande» utan äfven i hjärtat. De skola uttyda »alla hennes anslag, så mycket någorlunda kan vara möjligt», till det bästa, »helst när orsakerna därtill icke äro allmänt kunniga». Om öfverheten i något brister, skall man ej genast »hetsliga skria och ropa» utan söka »öfverhöljat och skylat»; dock skall detta ej förstås så, att undersåtarne skola gilla det uppenbart dåliga »såsom skrymtare och smickrare göra», utan så, att den, som är en »en slätt person och underdån», skall låta bli att döma; blott predikarne, »hvilka af Gud befaldt är allmänt utan åtskillnad och personers anseende straffa synden», och rådgifvarne, »hvilka öfverheten uti slikt fall förmana skola», må härvid kunna säga ut[3]).

Dragen i denna grundriktning äro i allt väsentligt de för den lutherska statsläran typiska. Men särskildt i jämförelse med Olai Petri statslära falla lätt vissa nyanser i ögonen.

Onekligen är konungadömet för Laurentius i och genom sin gudomliga upprinnelse mer vördnadsbjudande, mer upphöjdt

---

[1]) L. Petri, *Kröningspred.* bl. E 4 o. f.
[2]) L. Petri, *Kröningspred.* bl. E 7. Jfr bl. A 7.
[3]) L Petri, *Kröningspred.* bl. F 5 o. f.

öfver menigheten, än för Olaus. Konungen är för Laurentius Petri ej mera en af menigheten, som icke borde förhäfva sig öfver sina bröder: genom de af Gud förlänade särskilda regentegenskaperna och genom hans särskilda beskydd får han en viss helgad nimbus, som skiljer honom från folket, höjer honom öfver detsamma. Tydligen är det Gustaf I:s konungadöme i dess senare storhet, som här återspeglas i teokratiska färgskiftningar. Och nästan direkt föres tanken tillbaka till de senare tiderna vid de varningar mot öppen tredska, öppet klander gent emot konungen, som Laurentius Petri riktar till undersåtarne. Fastän han liksom Olaus fortfarande förbehåller predikaren» full rätt att klandra, och fastän han själf här och där i sin kröningspredikan tydligen gent emot Erik personligen begagnar sig af denna rätt, så erinra hans ord, ehuru i formen hofsamma, osökt om konung Gustafs egna vresiga förebråelser mot de frispråkiga folkpredikanterna. Det är, som om intrycket af Gustaf I:s myndiga befallningar till sin ärkebiskop i brefvet från 1539 att söka afstyra det öppna klandret mot öfverheten hos denne ännu icke förbleknat.

Men ännu i ett annat hänseende afspeglar Laurentii Petri statsrätt från den teokratiska ståndpunkten konungadömets under de föregående tiderna tillkämpade auktoritet. Det faller i ögonen den medvetenhet och detaljering, hvarmed han hos konungen ensam förlägger olika speciella maktfunktioner. Särskildt är hans tillerkännande åt öfverheten ensam af all beskattningsmyndighet att lägga märke till. Af undersåtarnes direkta positiva insats i statsarbetet spåras knappt något. Med undantag för det sparsamma talet om visa och förståndiga mäns och rådgifvares medverkan[1]) och det »predikaren» tillerkända privilegiet inskränker sig undersåtarnes roll väsentligen till att lyda öfverheten, vörda henne, på sin höjd att bedja för henne[2]). Hela detta ignorerande af rikets ständers positiva betydelse kan väl synas vara en egendomlig naivitet hos Laurentius Petri, en

[1]) Öfverheten kunde förbättra landslag »med fromma och visa mäns råd». Jfr föreg. Angående de kyrkliga angelägenheterna säges det: »På thet alt slijkt må bliffua j lengdenne beståndigt och wahrachtigt, författar hon och bekräfftigar thetta medh skickeligha och aff förståndigha män beramade stadgar och ordinantier». L. Petri, *Kröningspred.* bl. B 3.

[2]) Jfr L. Petri, *Kröningspred.* bl. F 7.

oförklarlig blindhet inför den reella verklighet, som konung Gustaf själf flerfaldiga gånger äfven under de senare tiderna gifvit uttryck åt, och man kan fördenskull vara böjd att alldeles skjuta åsido denna hans åskådning såsom för den reella verklighetens värdesättande ointressant. Men det är att märka, att Laurentii Petri behärskande synpunkt var den teokratiska, som naturligast trängde in all statsmyndighet under den af Gud till regementet utsedda personliga öfverheten. Och i det reella statslifvet *var* nu konungadömet den erkändt ledande, allt sammanhållande principen, hvilken uppbar och ledde allt statsarbete, och statsarbetets organisation var byggd på *samverkans* idé. Någon självständig folklig motsättning gent emot konungamakten af den art, att folkmaktens självständiga betydelse vid sidan af konungadömet markerades, låg därför ej inom de senare tidernas erfarenhet. Därigenom fattades ock en impuls, nog kraftig att i den teokratiska statsåskådningen inspränga för densamma främmande idéer, hvilka förutsatte en samfälld och utskiftad *medansvarighet* i statsarbetet. Och så skymde från det teokratiska perspektivet den ledande konungamakten för Laurentius Petri fullt förklarligt folkelementens positivt statsrättsliga betydelse. De detaljerade uttrycken för den teokratiska tankegången i denna punkt kunna så fullväl sägas afspegla konungadömets hela öfverlägsenhet, om man blott efter den teokratiska statsåskådningens egen färgskala bedömer deras förklarliga men i förhållande till den statsrättsliga verkligheten öfverdrifna värdesättning.

Men är sålunda den rättsliga grundstommen rent teokratisk, utan hvarje tillstymmelse till demokratisk anstrykning, så komma dock inom densamma fram statstankar, som, ehuru till det yttre skickligt infogade i den teokratiska byggnaden, dock afgjordt peka utom densamma, och som röja, att Laurentius Petri dock har känsel för andra sidor i Gustaf I:s konungadöme än de imponerande själfhärskaranspråken. Dessa tankar komma särskildt till synes vid framställningen af de plikter och hänsyn, hvilka Laurentius Petri anger som normerande vid den kungliga myndighetens utöfvande.

I tydlig anslutning till Pauli ord, att öfverheten skall vara dem till straff, som illa göra, anger Laurentius Petri som öfver-

hetens centrala uppgifter, att den skall värda och vidmakthålla lag och rätt, samt att den skall efter lagen döma[1]. Här sättes sålunda som auktoritet gent emot öfverheten *lagen*. I lagens efterlefvande och aktualiserande har öfverheten sin främsta uppgift och på samma gång sin begränsning i maktutöfningen gifven.

Hvad förstår då Laurentius Petri med lagen? Den är af tveggehanda art: *Guds (och naturens) lag* och *landslag*. Guds lag eger konungen naturligen främst att underordna sig. Efter Guds och naturens lag skall han afpassa landslagen, och han kan äfven straffa direkt efter Guds lag i saker, som icke äro i landslagen detaljeradt omnämnda: särskildt gäller detta om brotten mot den första taflan, hvilka icke i (den svenska) landslagen äro »så egentliga författade»[2]. Men äfven landslagen sätter Laurentius Petri som ett band på, en auktoritet gent emot öfverheten. »*Och skall hon*», säger han, »*helst blifva vid de lagar och stadgar, som af ålder vaxit hafva och således hafva utaf tiden bekommit kraft och stadsfästelse*. Ty det bekommer sällan väl, att man förändrar och förnyar landslag, särdeles när det sker i oträngda mål, utan går därmed sasom Salomo säger: den, som en gård nederrifver, han varder stungen af ormen, och den, som stenar välter, han skall hafva möda därmed»[3]. Dock må öfverheten, såsom förut är nämndt, enligt Laurentius Petri »rätta och förbättra landslag», där så påfordras. Hon skall se till, att de lagar, som äro i bruk, »och så i sanning äro, som de hetas, nämligen lag och icke olag». Särskildt skall landslagen afpassas efter »naturen» och »Guds beskrifna lag», ty Laurentius Petri uppfattar landslagen såsom till sin idé »*det bästa och rättaste, som efter landets lägenhet närmast följer tio Guds bud och kärlekens regel*»[4]. Sålunda: landslagen tillerkännes i viss man en självständig auktoritet, ehuru den underordnas öfverhetens lagstiftningsmyndighet i syfte att blifva närmare korrigerad efter gudomlig och naturlig lag. Och denna

[1]) L. Petri, *Kröningspred.* bl. A. 7. — Därjämte tillfogas en tredje uppgift: att han skall med straff fullborda sin dom.

[2]) L. Petri, *Kröningspred.* bl. C 3.

[3]) L. Petri, *Kröningspred.* bl. B 3.

[4]) L. Petri, *Kröningspred.* bl. B 4. Som exempel på lagstiftningsåtgärd efter den angifna principen anföres Birger Jarls afskaffande af järnbörden.

landslagens auktoritet gent emot öfverheten utsträcker Laurentius Petri uttryckligen till att gälla äfven öfverhetens mer privata förhållanden vid sidan af den egentliga regementsutöfningen. »*Och på det lagen*», säger han, »*skall hafva dess mera kraft hos undersåtarne, skall öfverheten själf samt med sitt hoffolk och dagliga tjänare också vara den undergifven.* Eljes hvar öfverheten med sitt eget efterdöme och exempel icke stadfäster och vidmakthåller den lag, som han gjort eller gillat hafver, varder den hos undersåtarne för sa mycket mindre och ringare räknad. Därför är ock det ordet allmänt vordet, som så lyder på latin: patere legem, quam tuleris, det är: lid ock själf den rätten, som du gifvit hafver»[1]).

I denna Laurentii Petri lära om öfverhetens förhållande till lagen, särskildt till landslagen, är inflytandet af germanska rättstankar oförnekneligt. Väl framstår regenten principiellt som härskare öfver den positiva rätten: han har rätt att af egen vilja ändra densamma, hans personliga lagbundenhet häfdas blott från den politiska klokhetens synpunkt, och bakom tankegången skymtar, ehuru ej uttalad, tanken på en regentens principiella rättsliga obundenhet af positiv lag. Men å andra sidan är särskildt att lägga märke till, att öfverhetens underordnande under den positiva lagen häfdas ej blott från den politiska lämplighetssynpunkten, att vidare den positiva lagens tänkta öfverensstämmelse med den gudomliga och naturliga lagen särskildt betonas som motiv för den positiva lagens auktoritet — en tankegång, som senare i de kontinentala teorierna kommer fram[2]). Och framför allt är att observera talet om en landslagen tillkommande, *af dess ålder, dess långvariga tillämpning* vunnen kraft. I denna tendens att fatta den positiva rättsordningen såsom en af ålder eo ipso gifven, den yttre statsmyndigheten reglerande statlig faktor förmärkes en alldeles särskild anklang af germanska föreställningar. Och därtill måste också hela Laurentii Petri sträfvan öfver hufvud att med band af olika valör och hållfasthet binda öfverheten vid den gifna positiva rättsordningen betecknas som en afgjord attraktion till den germanska rättsstatsidén.

---

[1]) L. Petri, *Kröningspred.* bl. B 4 o. f.
[2]) Jfr Gierke, *Althusius* s. 280 o. f.

Med detta sträfvande att inom den gifna teokratiska grunduppfattningen i vidast möjliga mått underordna öfverheten under statens rättsordning kan äfven sammanställas Laurentii Petri sträfvan att fastslå helgden af konungens i kröningseden och andra förbindelser iklädda förpliktelser. »Det hörer ock», säges det, »rättfärdiga furstar till, att de hålla ord och lofven till alla människor, så väl ovänner som vänner, hedningar så väl som kristna, synnerligen där ed och Guds namns åkallan är emellan gången». Och härvid åberopas bl. a. som varnande exempel Kristiern II, som af Gud straffades »med ett sådant gräsligt nederfall», emedan han höll »hvarken ord eller eder»[1]). Det är emellertid karaktäristiskt, att Laurentius Petri ej känt behof af att närmare ingå på arten och karaktären af öfverhetens edliga förpliktelser, att han ej varit medveten om, huru den närmare reflexionen öfver dessa kunde leda till en helt annan uppskattning särskildt af folkviljans statsrättsliga betydelse, än den han behärskas utaf. Men så låg ock medeltiden med dess konungamakten af folkviljan ofta aftvungna detaljerade valkapitulationer och edliga förpliktelser ett stycke tillbaka i tiden, och den edliga förpliktelse — Erik XIV:s kröningsed —, hvilken närmast torde hafva framkallat ifrågavarande uttalanden i kröningspredikan, sträckte sig ej till innehållet utom Laurentii Petri idékrets: det kan tvärt om vara af ett visst intresse att lägga märke till, att Erik XIV:s kröningsed innefattar blott och bart en kort sammanfattning af de förpliktelser, hvilka Laurentius Petri i sin kröningspredikan ålägger öfverheten[2]).

Laurentii Petri statslära erbjuder i sin helhet från två synpunkter intresse, dels som uttryck för den officiella, af konungamakten tillägnade statsuppfattningen, dels som uttryck för

---

[1]) L. Petri, *Kröningspred.* bl. D 2 o. f. — I dessa förpliktelser innefattar Laurentius Petri äfven folkrättsliga fördrag; det anföres, huru Guds hämnd gick öfver konung Vladislav af Ungern, då han 1444 bröt fördraget (»fridzståndet») med turken och kort därefter stupade.

[2]) De båda första punkterna upprepa i korthet öfverhetens i predikan uppräknade förpliktelser att upprätthålla och häfda Guds rena ord och den svenska kyrkan. Den tredje artikelns tal om »rätt landslag» får en alldeles särskildt fyllig belysning vid jämförelse med predikans tankegång och upprepar för öfrigt Pauli ord om att öfverheten skall beskydda de goda och straffa de onda, hvilka ord i kröningspredikan äro en viktig utgångspunkt för tankekedjan. Med all säkerhet har Laurentius Petri själf formulerat kröningseden.

den i den svenskprotestantiska kyrkan immanenta statsåskådningen. Synpunkterna äro betingade af Laurentii Petri hela ställning och af de tillfälliga omständigheter, under hvilka hans statslära förkunnades. Endast båda synpunkterna tillsammans förmå ge den fulla förklarande belysningen och därmed afvinna den dess fulla intresse. Men å andra sidan är det äfven af vikt att anlägga dem hvar för sig.

Som officiel ger Laurentii Petri statslära oomtvistligt uttryck åt konungamaktens centrala maktställning, dess myndighet och autokratiska tendenser. Men på samma gång visar den, att konungadömet ej ideelt lösslitit sig från de germanska grundvalarne, att det bredvid den af Gud förlänade rätten ännu har känsel för sin begränsning i germansk folklag lika väl som i Guds bud.

Som uttryck för den svenskprotestantiska kyrkans teokratiska statsåskådning ådagalägger den en inom densamma förefintlig tendens till nationalisering, till assimilerande af svensk-germanska statstankar. Utvecklingsgången — särskildt i jämförelse med Olai Petri statslära[1]) — påminner om Luthers egen: en ökad uppskattning af den världsliga rätten såsom opersonlig statsmyndighet bredvid den personliga öfverheten. Laurentii Petri egen uppfattning i detta stycke får några år senare liksom en kyrkans sanktionering i ett uttalande af biskopar och präster, gående ut på, att »*Guds ord ogillar icke någon landslag, där den icke faller tvärt emot hans gudomliga lag och naturlig lag*«[2]). Tankeutvecklingen innebär utan tvifvel i sin mån i grunden ett begynnande försvagande af den svenska kyrkans betydelse som bålverk för det strängt oantastliga konungadömet[3]).

* * *

Den inre motsättning, som framför allt genom reformationen hade åstadkommits inom det svenska stats- och kulturlifvets statsrättsliga uppfattning, hade ännu icke bragts till fullt med-

[1]) Specielt i dennes kröningspredikan.
[2]) R. A. II s. 248.
[3]) Laurentii Petri kröningspredikan är förut behandlad af SCHÜCK i hans litteraturhistoria I s. 466 samt af H. LUNDSTRÖM i hans inledning till editionen af Laurentii Petri 1568 författade skrift »*Quæstiones aliquot circa magistratum*». Lundström opponerar sig mot Schücks ringaktande

veten klarhet. De germanska och teokratiskt-patrimoniala åskådningarna löpa sida vid sida, ofta mängda in i hvarandra, men aldrig mot hvarandra tillspetsade i en tydlig idékonflikt. Gustaf I:s faderliga, af stark ansvarskänsla färgade absolutism hade genom ett med rättsanspråket med tiden intimt förenadt pliktmedvetande afstubbat hvarje möjlighet till en politisk konflikt, där de germanska statstankarna kunde uppbäras af intressen med den styrka och beskaffenhet att förmå i full medvetenhet göra dem gällande gent emot af konungamakten med förkärlek tillägnade och af den kyrkliga åskådningen uppburna rättsföreställningar. Och en sådan konflikt var med de företrädesvis kulturella förutsättningarne nödvändig för en mer medvetet självständig formulering af dessa germanska statstankar.

Den ledande och sammanhållande enhet, som Gustaf I:s mäktiga härskarpersonlighet i den kaotiska nydaningsprocessen bildat, kunde emellertid ej i Eriks person realiseras. Hans regering utvecklades i följd af hans olyckliga personliga fel mer och mer till en despotism af den kalla, hänsynslösa renaissancetypen[1]), och ur det af olika skäl jäsande missnöjet framväxte ett motstånd, som till en tid alldeles rubbade den af fadern nödtorfteligen tillämpade jämvikten inom statskroppen.

Under denna politiska kris, hvilken utmynnade i Eriks afsättning, trädde för första gången efter det nationella konungadömets återuppståndelse fram maktelement, som till synes voro detsamma öfvermäktiga. Därmed skapade också krisen förut-

---

uttalanden om skriften, särskildt mot beskyllningen för servilism — beträffande Laurentius Petri gammal och känd. En utsträckning af denna opposition äfven till skriftens mer teoretiska sidor torde den föregående framställningen ådagalagt ej vara alldeles obefogad.

[1]) Teoretiskt var dock Erik angelägen att betona, hurusom han väl ihågkom sin kungliga plikt. Intressanta äro i det hänseendet några ord i en instruktion för Hogenskild Bjelke och Olof Henriksson för en beskickning till hertig Johan. Denne hade begärt lejd, hvilken Erik finner onödig; Erik betygar, att han honom »ingen orätt giort hafver eller något öfver lagen göre vilde, uthen hans kong:e Ma:t kommer sigh, Gud thess lof, väll i hugh, hvad hans kong:e Ma:t udi sinn kongelige cröningh almenneligen lofvedt och svoredt hafver, så atth hanns kong:e Ma:t thet som sant och rättvist är styrkie skall och ingen till lif eller lem förderfve lathe, uthen han kann lagligen blifve tilvunnen. Thett samme hafver hanns kong:e Ma:t och härtill giort och obrotzligen hollit och vill thet med thenn alzmechtige Gudz tilhielp här effter och så gärne göre, så att hanns kong:e Ma:t hafver icke giort någon thenn ringeste öfver lagen och thet som rätvist vare kann». R. A. II s. 94.

sättningar för en af starka politiska intressen uppburen statsrättslig idékonflikt. Krisens jämförelsevis korta varaktighet och lätt genomförda afveckling gaf emellertid ej synnerlig eggelse åt mer teoretiskt begrundande. Men ett och annat af rätt stort intresse erbjuder dock konflikten från statsrättslig synpunkt.

De båda stridande parternas olika rättsståndpunkter äro knappast på någotdera hållet mer sammanfattande och typiskt kodifierade — dock möjligen med undantag för ständernas bekanta vidlyftiga motivering för sin afsättningsåtgärd. De olika rättsåskådningarna få så hopflickas ur den mängd af skriftliga uttalanden, som från båda sidor föreliggа[1]).

Det är naturligen om *rätten att afsätta konung*, alltså om arten af konungens ansvar, som meningsbrytningarne röra sig — alltså en rättsfråga, där särskildt de teokratiska och germanska idéernas djupa motsättning måste tydligt framträda.

Från upprorspartiets sida pekar man på, att Erik ej hållit den ed, som han uti kröningen meniga Sveriges rikes ständer lofvat och svurit hafver»[2]). Han har genom sitt edsbrott, säges det i ständernas slutliga förklaring, »*gjort sin kungliga hyllning och deras ed själf kraftlös och om intet*»[3]). Därmed är uttryckligen proklameradt ett i de edliga förbindelserna uttryckt, ömsesidigt betingadt rättsförhållande mellan konung och folk. Så hänvisas i allmänhet till Eriks okristliga och tyranniska regemente — hvilket exemplifieras med en riklig samling af speciella anklagelser. Eriks tyranni jämföres flerstädes med Kristiern II:s och anses fullt uthärda jämförelsen. Gärna betonas ock, att *hela riket* genom Erik är kommet »uti all som största skada, fördärf och armod»[4]), att man är mer skyldig »ett helt konungarike till att hjälpa och frälsa, än en ond och ogudaktig tyrann till att höra och lyda»[5]). Det framlyser sålunda — åt-

---

[1]) Från hertigarnes sida föreligga förutom ständernas slutliga försvarsskrift en massa trohetsförbindelser från ständerna i de olika orterna jämte hertig Johans egna manifest och instruktioner för underhandlare i orterna. Från Eriks sida föreligga manifest, dels i eget, dels i ständernas namn samt ett par rätt belysande bref till hertig Karl.

[2]) R. A. II s. 195.

[3]) R. A. II s. 339. Jfr s. 340. Egendomligt nog förekommer ej så ofta en direkt hänvisning till eden.

[4]) R. A. II s. 192.

[5]) R. A. II s. 340.

minstone i orden — tanken, att upprorsrätten är blott en ytterstа nödfallsrätt — men dock en rätt.

Från Eriks sida åberopas särskildt »Guds lag, som bjuder, att man sig icke emot sin ordentliga och af Gud tillförskickade öfverhet uppsätta skall»[1]; »Gud allsmäktig är den, som allt uppror hårdeligen straffa plägar»[2]. »I kunne icke heller», skrifver Erik till hertigarne, »med någon fog och rätt sätta något regemente öfver eder öfverhet, alldenstund det är eder af Gud allsmäktig icke befaldt»[3]. Därjämte hänvisas oupphörligen på de upproriskas fordom afgifna eder och förbindelser, som de för sina själars salighet äro pliktiga att hålla[4].

Dessa parternas skarpt motsatta hufvudargumenter äro emellertid hvar för sig uppblandade med idéer, besläktade med det motsatta lägrets, ett förhållande, förklarligt af behofvet att så vidt möjligt åt alla sidor trygga den egna rätten och i sin art belysande för dubbelheten i tidens statsrättsliga åskådning.

Erik är sålunda synnerligen angelägen att tillbakavisa alla beskyllningar för tyrannisk och okristlig regering, väl närmast för att ej själf framstå som edsbrytare, då han så energiskt tillägger motståndarne det epitetet, men därjämte ej utan att ett indirekt erkännande af upprorsrättens berättigande under vissa omständigheter stundom framskymtar. Hertigarne hade, säges det t. ex. i ständernas öppna bref, utan all rätt, skäl och orsak börja tuppror, och konungen hade »med grundfasta skäl och bevis» öfvertygat ständerna, att hertigarne farit med osanning[5]. Äfven däri kan Erik sägas frångå den stränga teokratiska ståndpunkten, att han gärna identifierar sin sak med rikets, därmed på sätt och vis erkännande, att hans egen kungliga rätt

---

[1]) R. A. II s. 237.

[2]) R. A. II s. 238. — På beskyllningen, att genom danska kriget många ödeshemman uppkommit, svarar Erik, att de flesta uppkommit »af Gudz store straff Pestilentzie», straff bl. a. för »olydno emot Öfverheten». Stjernman. *Bihang* s. 223.

[3]) Tegel, s. 309.

[4]) Stjernmann, *Bihang* s. 219, 223; Tegel, s. 309 m. fl. st.

[5]) R. A. II s. 237. — I Eriks bref till hertig Karl af d. $^{25}/_{8}$ 1568 heter det: »Högborne Furste, som I skriffuer (liugendes) att Wij haffue giffuit Eder och mongen Suensk Man godh orsak och föghe, til att giöra uppror och förräderi emoot Oss seijendes derhos, att Wij ett ochristeligit Regemente fört haffue, så skall thet aldrigh bewises af Eder heller Edre lögnaktige Rådgiffuere, att Wij något ochristeligit Regemente fördt haffue heller annorledes Oss förhollit änn som en trogen och ärligh Suensk Konung ägnar och bör at giöra». Tegel, s 308.

intimt sammanhängde med rikets skyddande och häfdande. Hertigarne hade, säger Erik, satt sig upp »emot oss och Sveriges rike, deras kära fädernesland»[1]), en sammanställning, hvars berättigande hertig Karl på det kraftigaste bestrider[2]). — Ändtligen kan förtjäna påpekas Eriks hänvisning ej blott till gudomlig utan äfven till »världslig lag och rätt», mot hvilken äfvenledes hertigarne enligt Eriks mening genom sitt uppror förbrutit[3]).

Å andra sidan förmärkes hos det segrande partiet en oförtydbar benägenhet att från teokratisk ståndpunkt försvara sin sak. Mest framträdande är den gamla tanken från 1546 och 1547 års skrifter att i det hela se en Guds skickelse, ett Guds särskilda ingripande. Den framträder naturligen i sin fulla styrka först efter den definitiva segern, men är äfven förut märkbar[4]). Så inskärper Johan i november 1568 hos sina underhandlare i orterna att betona, att man af händelsernas utgång »klarligen kan se och förnimma, att sådant är skedt utaf Guds synnerliga eget verk och bedref, ty att Gud, som i längden allt ogudaktigt väsende icke låter ostraffadt, han hafver ock nu icke längre kunnat tillse konung Eriks oförstånd, ogudaktiga, tyranniska och skadeliga regemente»[5]). Ett typiskt uttryck får tanken i ständernas försvarsskrift. Gud hade, säges det, »för många gudfruktiges suckan, innerliga bön och begäran» uppväckt hertigarne och några de förnämste af adeln att resa sig mot Erik, och Guds särskilda hjälp bevisades däraf, att ehuru de »på den tiden hvarken hade land eller någon synnerlig förmögenhet, därmed något sådant stort verk kunde bedrifvas», så föll dock Eriks välde »uppå så stackot och liten

---

[1]) Stjernman, *Bihang* s. 217. Jfr s. 223, Tegel, s. 309, R. A. II s. 237.

[2]) Konungen hade, skrifver hertigen till Erik, låtit utropa »ebland then enfållige almoge, at Wij skole haffue upsat Oss emot wårt Fäderneslandh, Szå skal thet aldrigh nu eller framdeles med sanfärdigh skäl bewijses». Tegel, s. 306.

[3]) Tegel, s. 309. — I ständernas öppna bref uppräknas såsom lagar, hvilka hertigarne brutit emot, Sveriges beskrefna lag, Gustaf I:s testamente och Arboga artiklar. R. A. II s. 237.

[4]) Så t. ex. i den egendomliga motiveringen af en trohetsförsäkran från präster och bönder i Ås, Redvägs och Frökinds härader: »— — — effther thett vi fattigh men hafva så offtha och lennge bedit Gudh alzmechtigh om enn god förlossningh ifrå sådana sorgh och vedermöda, som vi nu dragit hafva, sedan kong Erich kom till regemenntit, ther for nödgas vi at op seija thenn edh — — —, som vi honnom lofvat och svorit hafva». R. A. II s. 199.

[5]) R. A. II s. 253 o. f. Jfr s. 209, 242, 250, 293.

tid och utan »någon synnerlig stor blodsutgjutelse [1]). I samma ständernas försvarsskrift framträder äfven *en direkt tendens att slå brygga öfver från upprorsrätten till den teokratiska ståndpunkten.* All öfverhet är, säges det, af Gud förordnad »det goda till att fordra och det onda till att straffa». Då nu Erik »tvärt emot de onda hafver upphäfvit och de fromma orättvisligen förföljt», så har han »uppenbarligen handlat emot Guds ordning, vilja och befallning», hvaraf ovillkorligen följer, att han för Gud förbrutit »sin kungliga höghet och rättighet [2]». Sålunda supponeras för konungens ställning till Gud samma villkorliga rättsförhållande beträffande erkännandet af konungens rätt som det, hvilket i samma skrift häfdas med hänsyn till konungens och folkets ömsesidiga ställning — med den skillnad likväl, att konungen i förhållande till Gud tänkes i ett afgjordt tjänsteförhållande. — Denna analogi är därtill fullt medveten, ty konungens rättsförhållande å ena sidan till Gud, å andra sidan till folket framställes i ett sammanhang. Den något grumligt antydda slutsatsen ur detta fastslagna rättsförhållande mellan Gud och konungen blir den, att en konung, som för Gud förverkat sin rätt, ej heller kan hafva anspråk på att af människor få densamma erkänd[3]). Härmed är ett bestämdt steg taget från den äkta reformatoriska läran om dygden i den kristliga undergifvenhet, som äfven i tyrannen såg den af Gud förordnade, den där var sänd, om ej för annat, så till straff för människornas synder. Författaren till skriften känner äfven detta. »Och ändock», säges det liksom till försvar, »tyranni, så väl som alla andra plågor, äro syndastraff, så kommer dock tyranni mest af deras egen onda fria vilja och misstanke, som det bedrifva, och deras onda rådgifvare, att de taga för groft till saken, så att Gud måste taga där ofvan uti med, så framt land och rike icke skola gå alldeles till grund»[4]).

[1]) Det är, tillägges det, för »höge och veldige potentater, til itt gräseligit exempel och en vardnagel, at vare sigh så veldigh och mectigh som någen kan, så straffer Gudh doch likvel tyranni — — — om sidher grufveligen och förfärligen genom hvadh medel, som honom tå synes». R. A. II s. 318.

[2]) R. A. II s. 339.

[3]) Slutsatsen sticker fram i följande uttalande något nedanför: »Och efter vold och orett, blodz uthgiutelse och tyranni är styggeligit för Gudh, så är icke synd för menniskior at skilie sigh ther af medh, helst», tillägges det, »när man ser, at thet vil gå alt för högt upå». R. A. II s. 340.

[4]) R. A. II s. 339.

Öfverblickar man till sist de i de politiska aktstyckena framskymtande rättsåskådningarna, så är å ena sidan att konstatera, att den germanska statsåskådningen fått ett gent emot de teokratiska idéerna fullt medvetet oppositionelt uttryck. Men å andra sidan framlyser jämväl, i huru hög grad den teokratiska statsåskådningen verkligen genomsyrat tidens statsrättsliga tänkande, hvilket icke minst bevisas af det försök, som särskildt i ständernas skrift göres att i logiskt acceptabel form försvara den af den politiska situationen betingade ståndpunkten med utgångspunkt därifrån, att konungen är af Gud insatt.

Ett synnerligen intressant vittnesbörd om mäktigheten i denna teokratiska statsåskådning lämnar äfven — trots allt — den numera ganska uppmärksammade[1]) skrift af Laurentius Petri, i hvilken han söker intaga sin position i rättsfrågan. Vi behandla denna skrift här i ett sammanhang, dels emedan den kan anses som en den kyrkliga åskådningens försök till självständig insats oberoende af och bredvid de stridande parterna — ty skriften bär vittne om ett i det väsentliga af stundens lidelse oberördt, allvarligt begrundande —, dels äfven emedan den som enda föreliggande teokratiska utläggning från krisen förtjänar en särskild framställning.

Skriftens titel är i den helt säkert ursprungliga[2]) latinska texten: »*Quæstiones aliquot circa magistratum*». Den behandlar ämnet i frågor och svar, sex af hvardera. Själf uppger den sig (i slutorden) vara författad under Stockholms belägring 1568. Enligt en i det hela trovärdig uppgift i Sven Elofssons Parallipomena författades den af den orsak, att några af Eriks hofmän och anhängare, bland dem konungens betrodde man Olof Larsson, förfrågat sig i ämnet hos den i staden varande ärkebiskopen, hvilken då skriftligen formulerat sin mening. Uppgiften bekräftas

---

[1]) Skriften omnämnes af Schück i hans litteraturhistoria I s. 466, är nyligen af H. Lundström utgifven i en af utgifvaren med en längre inledning försedd edition på latin och svenska, och är föremål för ett vidlyftigt referat i Karl Hildebrands afhandling »*Johan III och Europas katolska makter*» s. 39 not 1.

[2]) Åtminstone är den af Lundström parallelt återgifna svenska texten en öfversättning från den latinska. Detta framgår af dess rikedom på otympliga uttryck, hvilka endast kunna förklaras såsom dålig öfversättning af den latinska texten. Ex. (s. 4 och 5) religio jurisjurandi — edens gudfruchtighet.

af hela skriftens karaktär, huru man med all sannolikhet — såsom af det följande torde bestyrkas — har att antaga, att icke en utan flera hänvändelser till ärkebiskopen i ämnet förekommit. Af skriften själf synes vidare framgå, att dess första del författats före de sista kritiska dagarne — därom vittnar utom innehållet äfven det relativt vidlyftiga dryftandet af de uppkastade frågorna. Däremot tyder så väl innehållet som den mer lakoniska formen i dess senare del på, att åtminstone denna tillkommit under de sista dagarnes kritiska situation: det är särskildt blott under förutsättning, att denna del nedskrifvits under en kris, som hastigt skred mot sin upplösning, som innehållet kan ordentligt uppskattas och förstås[1]).

Den först uppkastade frågan, om undersåtarne få resa sig emot den öfverhet, som väl eller åtminstone hjälpligt[2]) sköter riksstyrelsen, kan naturligen Laurentius Petri ej besvara med annat än ett obetingadt nej: skriften tillåter det under inga förhållanden[3]). Skriften inskärper tvärtom på olika ställen lydnad mot öfverheten[4]), hvartill kommer, att trohetseden såsom afgifven under Guds namns åkallan bör hållas helig.

Den andra frågan gäller resning emot den öfverhet, som ofta missbrukar sin makt till orättrådighet gent emot många af undersåtarne[5]). Ej ens detta synes skriften tillåta, utan tvärtom förbjuda: Gud tillhör hämnden, och tålamod är de kristnes dygd[6]).

Den tredje frågan företer ännu en stegring. Huru bör man förhålla sig till den uppenbart tyranniska och brottsliga öfverheten?[7]) Laurentius Petri konstaterar, att uppror i sådana fall ofta i historien förekommit, men han kan icke finna, att skrif-

[1]) Det, som i det följande kommer att uttalas angående särskildt den senare delens successiva tillkomst, gör naturligen ej anspråk på att vara annat än en hypotes, särskildt emedan en närmare inblick i situationens utveckling dag för dag inom stadens murar ej kan fås. Hypotesen grundar sig blott på skriftens inre kriterier, men dessa hafva förefallit mig så slående, att jag ej kunnat undgå att lämna en framställning af innehållet under den form, jag gjort.

[2]) »Vtiliter aut saltem tolerabiliter». L. Petri, *Quæstiones* s. 2.

[3]) »Hoc scriptura nullo modo permittit». L. Petri, *Quæstiones* s. 2.

[4]) Paulus, Petrus och Kristus själf åberopas.

[5]) »Quodsi magistratus fuerit iniquior, ita vt sæpe abutatur potestate ad iniuriam *multorum ex subditis*, num etc». L. Petri, *Quæstiones* s. 6.

[6]) L. Petri, *Quæstiones* s. 6. o. f.

[7]) »Quodsi magistratus ob manifestam tyrannidem et vitam flagitiosam existimetur iam esse intolerabilis — — — —» L. Petri, *Quæstiones* s, 10.

ten gör något undantag från det allmänna lydnadsbudet, om icke i de speciella fall, där öfverheten handlar emot Guds ord[1]. En ond öfverhet är ett Guds ris, hvilket ingen har rätt att våldsamt rycka ur Guds hand; man har blott rätt bedja Gud att af sin mildhet ej använda det[2]. Med många exempel visas, huru grymt Gud straffat upprorsmän, och huru han följaktligen afskyr sådana[3]. Och med tydlig polemisk udd bestrider Laurentius Petri, att det, att öfverheten mot sin ed missbrukar sin makt, skulle rättfärdiga, att äfven undersåtarne blefve trolösa, ty aldrig ursäktas en synd med att andra begå samma synd[4]. Blott i det alldeles extraordinära fallet äger någon rätt att träda upp emot öfverheten, när genom uppenbarelse meddelats ett alldeles särskildt Guds uppdrag att döda eller störta tyrannen, ett sådant uppdrag, som Gideon, Samson m. fl. mottogo. Men tryggast är dock för den, som vill behålla samvetet rent, att bedja och afvakta hjälpen från himlen[5]. — Denna obetingade lydnadsförpliktelse är fullgiltig äfven för undersåtar med högre samhällsställning[6].

Därmed vill dock Laurentius Petri icke säga, att den tyranniska öfverheten ej behöfver frukta uppror. Ty vanligen äro de verkliga kristna i afgjord minoritet gent emot den ogudaktiga hopen, som föga aktar sin trohetsed, utan trots Guds förbud griper till vapen mot sin öfverhet. Väl är dylikt en svår synd, men Gud kan dock ofta tillstädja framgång åt den onda saken. Detta blir dock till fördärf för båda parterna, straffet drabbar både öfverhet och undersåtar, skyldiga och oskyldiga. Blott

---

[1]) L. Petri, *Quæstiones* s. 10.

[2]) »— — — hoc certe flagellum nemini licebit Deo violenter e manu eripere, sed ut ipsemet idem clementer deponat, pijs præcibus est sollicitandus». L. Petri, *Quæstiones* s. 12.

[3]) L. Petri, *Quæstiones* s. 14.

[4]) »Nec probat Deus, si magistratus contra suum iuramentum abutatur potestate, ut subditi quoque mox fiant periuri et seditiosi. Nunquam enim peccatum peccantium exemplo excusatur — — —». Med tydlig direkt polemik far Laurentius Petri i detta sammanhang ut mot dem, som för eget gagn pådikta öfverheten ogärningar och dölja allt det goda öfverheten gör. L. Petri, *Quæstiones* s. 16.

[5]) L. Petri, *Quæstiones* s. 16. Jfr s. 12: »Quemadmodum et fecerunt sancti martyres ecclesiæ primitiuæ, videlicet oratione non seditione suos tyrannos dejiciendo».

[6]) »— — — subditis excellentioris gradus». L. Petri, *Quæstiones* s. 18. Jfr frågans formulering s. 10.

högst sällan kastar Gud riset i elden och afstår från att straffa de brottsliga upprorsmännen. Men därför behöfves förvisso en alldeles särskild bot, om öfver hufvud en sådan bot är att förhoppas, särskildt af dem, som varit upprorsrörelsens ledare[1]).

När man läst svaret på denna tredje fråga, får man afgjordt det intrycket, att Laurentius Petri därmed sagt sitt sista ord. Af flera uttryck att döma menar han utan tvifvel, att svaret skall hafva afseende på äfven den högsta möjliga tänkbara form af tyranni från öfverhetens sida[2]). Han ställer sig dock afvisande, förutsatt, att icke någon särskild Guds befallning kan påvisas. Han försvarar därmed ej Eriks sak, ty Erik är dock tydligen för honom tyrannen, som väl är förtjänt af ett Guds straff, men *som kristen* måste han säga nej. Han förutsätter dock, att upproret till det yttre kan få framgång, låter t. o. m. framskymta en möjlighet för upprorsmännen att undgå Guds straff, men möjligheten är ytterst svag och innebär intet som helst tummande på rättsståndpunkten.

Med Laurentii Petri besked synas emellertid ej de ängsliga spörjarne varit fullt tillfreds. Eriks sak var tydligen förlorad, och det var angeläget att ej i onödan spjärna emot den stundande nya regimens målsmän. Så frambäres till Laurentius Petri en invändning. Huru bör då Mackabeernas sak betraktas, de, som utan Guds uppdrag motsatte sig tyrannen Antiochus? Skola äfven dessa Gudsmän anses vara inför Gud brottsliga[3])?

---

[1]) Referatet, ehuru något fritt hållet, torde i det hela korrekt återgifva innehållet i den synnerligen karaktäristiska, ehuru något grumliga framställningen s. 18 och 20. — Det tillägges beträffande upprorsledarnes eventuella bot: »Cum enim seditio eum locum obtineat in republica, quem hæresis in re ecclesiastica ac religione, sicut rarissime fit, vt hæresium authores resipiscant, ita et authores seditionum».

[2]) Intet tyranni, menar han t. ex., var värre än Faraos mot Israels barn, och ändock ville Gud icke tillåta, att de hämnades med uppror, och han drar fram Davids förhållande till Saul, »quod sanctissimi viri exemplum validissimus est aries contra omnes seditiosorum hominum prætextus», och tillägger: »Quis — — — tyrannus crudelior Saule»? L. Petri, *Quæstiones* s. 10 och 12.

[3]) Fjärde frågan lyder: »Quid igitur sentiendum est de Macabeis, qui absque mandato dei (vt videtur) se opposuerunt tyranno Antiocho, quem tamen habuerunt pro magistratu?» Att en fråga af dylikt innehåll — med undantag af det, som ligger i de inryckta orden »vt videtur», hvilket tydligen antyder Laurentii Petri egen tanke — verkligen framburits, synes mig vara tydligt bl. a. af en passus å s. 22: »Si quis ergo *nobis* persuadere ac certos reddere cupiat» etc.

Laurentius Petri medger sig vara öfvertygad om, att Mackabeerna handlat i helig nitälskan[1]). Men han varnar för att ur speciella personliga fall draga generella slutsatser[2]). Det är ej tillräckligt att blott åberopa Mackabeernas exempel, man bör äfven visa sig i allo hafva lika sak med dem, visa sig vara besjälad af samma nitälskan för Guds ära som de, och ändtligen visa sig vara bland dem, genom hvilka fosterlandets räddning är utlofvad — ty Gud hade genom Daniel lofvat Mackabeerna hjälp, och sålunda kunna äfven de sägas hafva handlat på Guds uppdrag, om ock ej tydligen uttaladt[3]). Kan man icke det, då är det tryggast att hålla sig till det allmänna lydnadsbudet och följa Kristi och apostlarnes exempel, hvilka hellre ledo allt, än de i ord och handling förbröto sig mot den lagliga öfverheten. Vill Gud genom människor straffa den tyranniska öfverheten, så kan han ju lätt använda sig af dem, som ej äro så samvetsömma[4]), och undvika att befläcka de frommas händer och samveten med öfverhetens blod[5]).

Laurentius Petri är sålunda ännu i det hela afvisande. Det enda medgifvandet skulle törhända innebäras i erkännandet af möjligheten, att ett särskildt Guds uppdrag kan föreligga utan uttrycklig manifestering. Men medgifvandet göres blott i förbigående utan särskild betoning.

Men situationens kritiska allvar lämnar tydligen den gamle ärkebiskopen ingen ro. Ställningen blir mer och mer ohållbar, men huru reda sig med fredadt samvete?

Då synes antingen till Laurentius Petri framburits eller hos honom själf upprunnit ett förslag till kompromiss: Erik skulle som oduglig att regera med bibehållen konungavärdighet afstängas

[1]) Som paralleler drar han fram berättelserna om Moses, som drap egyptiern, och om Kristus, som dref växlarne ut ur templet.

[2]) »Sed interim meminisse oportet, ex factis adeoque ex mandatis personalibus generales regulas non esse faciendas». L. Petri, *Quæstiones* s. 22.

[3]) »Maccabeos illos extitisse, per quos paruulum illud auxilium, de quo in Daniele refertur, a Deo erat promissum, atque ideo non absque Dei mandato, si non expresso saltem tacito, rebellionem contra tyrannum Antiochum suscepisse». L. Petri, *Quæstiones* s. 22.

[4]) »conscientiæ iudicium susque deque ferentes». L. Petri, *Quæstiones* s. 24.

[5]) Denna sista, synnerligen karaktäristiska tankegång illustreras med berättelsen om David, som icke ville med filisteernas konung strida mot Saul, hvilken Gud dock beslutit straffa för hans synder. L. Petri, *Quæstiones* s. 24.

från riksstyrelsen och en riksföreståndare utnämnas att i hans namn styra riket. Laurentius Petri frågar sig i den femte frågan, huru man bör förhålla sig, om öfverheten besväras af obotlig sjukdom eller af andra skäl ej kan styra riket[1]. Och tydligen med en djup lättnadens suck förklarar han i korthet, att svaret ej förorsakar bryderi; själfva saken kräfver, att då någon utväljes, som i öfverhetens namn såsom förmyndare förestår riksstyrelsen[2], — och de oundgängliga bibliska prejudikaten bifogas[3].

Projektet om ett riksföreståndarskap måste emellertid snart visa sig vara outförbart. Johan hade ju öfverallt i orterna mottagit hyllning som konung, och Eriks ställning var tydligen alltför svag, för att segrarne skulle nöja sig med en kompromiss. Så träder åter den hårda nödvändigheten i hela dess brutala kraft de belägrade inpå lifvet. Äfven ärkebiskopens trygga betänksamhet sviker honom. Han fattas, äfven han, af oro för det kommande. Hans vänner öfverhopa honom med ängsliga föreställningar. Så kapitulerar han, dock ej genast, men småningom. Han frågar sig till slut, om det ändå ej finns orsaker, för hvilka undersåtarne med godt samvete skulle kunna svika sin lydnadsplikt mot öfverheten och öfverflytta densamma på annan person[4]. Och han medger att dylika fall finnas. Han uppräknar två.

Det första fallet är, då öfverheten är besegrad, tillfångatagen eller flyktad och därför ej kan försvara sina undersåtar. Vilja dessa då ej alldeles gå under, måste de ge sig åt segraren och lyda hans befallningar: berättigandet säges ligga däri, att till gengäld för undersåtarnes lydnadsplikt är öfverheten skyldig

---

[1]) Frågan lyder: »Quodsi magistratus vel laboret incurabili morbo vel alioquin ob certos defectus siue ob ætate siue aliunde prouenientes iam non valet rempublicam salubriter gubernare?» L. Petri, *Quæstiones* s. 24. Den främst nämnda obotliga sjukdomen för afgjordt tanken till Eriks abnorma själstillstånd.

[2]) »Nam ipsa res suadet imo prorsus postulat, vt tunc aliquis eligatur, qui nomine talis magistratus reipublicæ instar tutoris præsit». L. Petri, *Quæstiones* s. 24.

[3]) Bl. a. David, som på gamla dagar lämnade regementet till Salomo.

[4]) »Suntne et aliæ causæ his proximis similes, ob quas subditi magistratui siue volenti siue nolenti bona conscientia detrectent obedientiam eamque ad aliam personam transferant?» L. Petri, *Quæstiones*. s. 26.

dem skydd och försvar[1]) — alltså ett närmande till den germanska uppfattningen af ett ömsesidigt rättsförhållande mellan konung och folk. Noga taget innebär emellertid medgifvandet ej, att undersåtarne skulle hafva rätt att resa sig mot öfverheten. Med den förevarande faktiska situationen i sikte kan man ur detsamma blott frampressa en tillåtelse, redan dikterad af nödvändigheten, att foga sig i det fullbordade faktum och i segraren erkänna sin öfverhet.

Medgifvandet synes emellertid hafva varit för knappt för de belägrade, hos hvilka af olika skäl planen att formligen förråda Erik och hjälpa de belägrade att intaga staden alltmera mognade. Ännu en gång ansättes ärkebiskopen, och nu ändtligen kommer den klara kapitulationen. Har konungen med sina rådslag ställt så till, att själfva staten råkat i den mest öfverhängande fara, och han, ehuru varnad[2]), ej ändrar sig, då tvingas undersåtarne att se sig om efter en annan styresman, som gör sin plikt. Ty om furstarne blott fördärfva allt — hvilket är emot deras ämbetsplikt[3]) — så äro de statens fiender, ej beskyddare, och undersåtarne hafva rätt att bekämpa dem och ej vidare lyda deras bud[4]).

Att helt fria Laurentius Petri från beskyllningen för en mot innersta öfvertygelse af stundens nödtvång och rådvillhet framtvingad eftergifvenhet synes oss vara ogörligt[5]). Men afgjordt

[1]) »Nam quemadmodum subditi debent magistratui obedientiam, ita vicissim magistratus debet subditis defensionem, quam vbi amplius præstare non valet, coguntur ipsi victori se dedere atque imperata facere, nisi velint funditus perire». L. Petri, *Quæstiones* s. 26.

[2]) Den svenska öfversättningen har orden: »— — — och han tå bliffuer laglige förmant och tå icke will affstå». Detta tal om den afsättningen föregående förmaningen, snarlikt det vid Strängnäsriksdagen 1529, återkommer äfven en passant på ett par ställen i ständernas definitiva försvarsskrift. R. A. II s. 319 och 339.

[3]) Det säges jämförelsevis: »Nam quemadmodum S. Paulus de gubernatoribus ecclesiarum ait, datam esse eis potestatem ad ædificandum non ad destructionem, ita et existimandum est gubernatoribus rerum publicarum». L. Petri, *Quæstiones* s. 28.

[4]) Att i den gjorda framställningen det senare momentet af svaret på den sjette frågan betecknas som tillkommet afgjordt senare än det första, torde måhända förefalla något konstruktivt och förutsätter i alla händelser en lätt redaktionell öfverarbetning. Men visst är, att den olika karaktären på de båda medgifvandena är så i ögonen fallande, att ett starkt berättigande otvifvelaktigt förefinnes att, såsom här skett, beteckna dem som märkesstenar vid det successiva afprutandet på den från början exklusiva ståndpunkten.

[5]) H. Lundström, som i sin inledning till editionen synes vilja befria

orätt är det a andra sidan att i Laurentii Petri ögonskenliga kapitulation se ett bevis på den politiska maktlösheten och betydelselösheten af den protestantiskt-teokratiska statsåskådningen vid denna tidpunkt. Tvärtom, den ögonskenliga inkonsekvens, i hvilken den i de sista raderna gjorda kapitulationen står till hela den föregående fyndiga och utförliga bevisföringen vittnar just om, huru helt och fullt den tidens protestantiska tänkande tänkt sig in i sin statsuppfattning. Att utan motiveradt försvar handlöst förneka sin mening är onekligen ej förtroendeingifvande, men just själfva bristen på motivering, bristen på modulerande öfvergång till den nya ståndpunkten vittnar ändock starkt om, hvar rätten enligt tidens religiösa åskådning fanns. Så är då Laurentii Petri omhandlade deduktion, liksom hans kröningspredikan, ett betydande, talande vittnesbörd om den för reformationstiden så betydelsefulla teokratiska statsåskådningens fortvarande framskjutna plats inom det svenska kulturlifvets statsrättsliga idévärld.

IV.

Erik XIV:s afsättning var naturligtvis af stor betydelse för gestaltningen af tidens statsrättsliga uppfattning. Konungadömets auktoritet hade åtminstone för ögonblicket blifvit något rubbad, erbjöd ej utan vidare samma tillförlitliga anknytning för teokratiska och patrimoniala rättsidéer. Däremot hade det folkligt germanska åskådningssättet brutit fram i en afgörande politisk handling, som framför allt var ägnad att framhäfva *villkorligheten, begränsningen i konungens rätt*. Och denna

Laurentius Petri från beskyllningen för inkonsekvent efterlåtenhet, fäster sig särskildt (s. IX) vid, att i det sista svaret talas om, att *själfva staten* (»ipsa respublica») råkar i största fara, hvari han tydligen vill se en ytterligare stegring utöfver det i frågan 3 omhandlade fallet. Denna åsikt måste af förut påpekade skäl bestridas, och till det förut sagda kan läggas, att begreppet »ipsa respublica» torde till sin innebörd vara väsentligen liktydigt med begreppet »populus subditus» å s. 12. (Jfr frågan 2: »ad injuriam multorum ex subditis» s. 6). I hvarje fall, både någon motsättning, någon ytterligare stegring vis à vis frågorna 3 och 6 varit medveten för Laurentius Petri själf, både han helt säkert markerat densamma, hvilket på intet vis är förhållandet.

begränsning i konungens rätt, närmare specificeradt rättmätigheten af Eriks afsättning, måste af den nye konungen själf i grunden erkännas som en gifven förutsättning för hans egen rätt såsom konung.

Den genom krisen 1568—69 och dess resultat framburna rättsuppfattningen fick äfven i formerna för Johans trontillträde från olika sidor synnerligen markerade uttryck.

Så är med arfsprincipen som grund för Johans rätt till tronen på ett framträdande sätt kombinerad valprincipen. Sålunda är väl den omständigheten, att Johan näst efter Eriks linie »på successionens vägnar är den nästa till regementet»[1]), för ständerna ett uttryckligen betonadt *motiv* till Johans hyllande som konung, men ett motiv bland andra, t. o. m. rätt tillbakaträdande[2]). Men denna den stränga arfsprincipens ringa vikt framträder kanske än mera anmärkningsvärd i det sätt, hvarpå ständerna garantera kronan åt Johans arfvingar. I ett par trohetsförsäkringar från orterna säga sig ständerna vilja anamma Sigismund som konung efter Johans död, »*om han eljest till sådant kungligt ämbete skicklig och tjänlig blifva kan*»[3]). Och i förnyelserna af arfföreningen lofva ständerna blott att efter Johans död som konung erkänna Sigismund eller den af konungens söner, som konungen med råds och ständers samtycke därtill förordnar[4]). Sålunda synes närmast åsyftas ett *val bland konungens arfvingar* såsom garanti för kommande innehafvares lämplighet för konungavärdigheten.

Vidare hvilar ständernas hyllning uttryckligen på en konungens motförpliktelse som förutsättning. Särskildt gäller detta

---

[1]) Jfr rådets förnyelse af arfföreningen. R. A. II s. 293.

[2]) Synnerligen belysande, om ock kanske ej så korrekt, är i en bevarad berättelse om riksdagen 1569 redogörelsen för rådets förhandlingar med ständerna om konungavalet: »— — — effther thett han är, sade riksens rådh, 1) gudfruchtigh, 2) sachtmodigh, 3) rättferdigh, 4) vill gärna hålla alla vett lagh och rätt, 5) är from uthi alla måtta; för thesse orsaker skuld hafve vi, sade riksens råd, utvaldt hertigh Jahan, och tilsporde then menige man, om the och thett ville gilla. — — — Så samtychte tå menige man thet med uprächte hender — — —. Sedan sade rikesens råd, att thet var och så rätt, atthe uthvalde hertigh Jahan, effter han är nempst till regementet effter arfsrätten». R. A. II s. 278.

[3]) R. A. II s. 210, 223. Ett par andra försäkringar erkänna honom som efterträdare utan villkor. R. A. II s. 226, 247. I allmänhet beröra ej dessa försäkringar den kommande tronföljden.

[4]) R. A. II s. 295, 300, 359.

om den definitiva utkorelsen vid riksdagen i januari 1569. Konungen frambar till ständerna en uttrycklig förbindelse att försäkra och privilegiera alla ständer här i riket, hvar efter sitt mätt och tillbörlighet, och hålla dem vid Sveriges beskrefne lag och uti alla måtto söka menige riksens och alla dess trogna inbyggares gagn och bästa»[1]). Till denna kungliga förbindelse hänvisade ständerna som ett motiv bland andra för trohetsförpliktelsen till konungen och hans ätt, och de understryka ytterligare det villkorliga i deras trohet till konungen genom att i ett samband lofva att fordra och främja konungens — med lifsarfvingar — *och Sveriges rikes* gagn och bästa[2]).

Ändtligen är att lägga märke till den anmärkningsvärda precisering och detaljering, som kännetecknar Johans förpliktelser. Särskildt är att observera formuleringen af den högtidliga kröningseden, i mycket skild från Eriks. I stället för Eriks sväfvande förpliktelse till »rätt landslag lofvar Johan utan vidare att »hålla Sveriges lag och goda gamla kristeliga sedvänjor vid makt». Som nytt är därtill intaget det viktiga löftet att undersåtarne från lagens bud »utan deras goda vilja och samtycke intet tränga», hvarigenom ständernas aktiva betydelse för lagstiftningsmyndigheten uttryckligen fastslås i landslagens anda[3]). Härtill komma då privilegiebrefven till hertigen och

---

[1]) I en promemoria på de punkter, som skulle framställas för ständerna. R. A. II s. 285. Denna Johans förpliktelse kan säga ligga redan i de motiv, han framskjuter som försvar för företaget mot Erik, nämligen, att han ville hjälpa fäderneslandet och dess inbyggare ur nöden och jämmern »till frid, rolighet oc ett christeligit regemente igen». Jfr t. ex. R. A. II s. 197.

[2]) Jfr rådets förnyelse af arfföreningen. R. A. II s. 295. — Äfven i trohetsförbindelserna från landsorterna hänvisas ofta till Johans löfte att fordra Sveriges gagn och bästa. Jfr t. ex. R. A. II s. 199, 210. Dock förekomma äfven fullt obetingade förpliktelser. Ex. R. A. II s. 208, 214. — Undersåtarnes trohetsed vid kröningen finnes icke i formuleringen bevarad men torde med all säkerhet icke haft samma ovillkorliga affattning som vid Eriks kröning. E. Hildebrands uppfattning (E. Hildebrand s. 223) torde icke vara korrekt.

[3]) R. A. II s. 399. — Inskränkningen i konungens lagstiftningsmyndighet var redan under Erik af ständerna uttryckligen betonad. »Vi hafve och», säga de, »samtycht och bevilliget, såsom vi nu härmedt samtyche och bevillige, att högstbemelte kongl. Maij:t hädhe nu och uthi tillkommandes tider, effter sitt kongl. och höge af Gudh begåfvede förståndh och thesse tiders lägenheter, ma fritt vare medh Sveriges rikes ständers samtycke förandre Sveriges lagh». Förklaring af biskopar, ordinarier och några stadspräster 1566. R. A. II s. 149.

adeln, hvilka i samband med trontillträdet afpressades[1]) konungen, och af hvilka särskildt adelns innehöll åtskilliga rena nyheter. Öfver hufvud innebära de af Johan vid trontillträdet afgifna förpliktelserna ej blott ett konungadömets stränga bindande vid lag och gamla sedvänjor, utan äfven en folkviljans — representerad af olika samhällselement — direkta inflytelse i statsrättsligt hänseende bredvid konungamakten, en inflytelse, för ögonblicket manifesterad i af konungamakten affordrade strängare förpliktelser, men därjämte i viss mån för framtiden garanterad genom vissa af kröningsedens bestämmelser[2]).

I allmänhet kan om de rättsliga formerna för Johans trontillträde sägas, att, liksom Eriks afsättning innebär en seger för germanska statstankar, så innebära ock dessa former en gifven utveckling i germansk anda af konungadömets hela rättsliga innebörd och karaktär. En jämförelse med Erik XIV:s trontillträde är i detta fall öfvertygande.

Men emellertid får betydelsen af krisen för de allmänna statsrättsliga idéernas stadgande i afgjordt germansk anda icke anslås alltför högt.

Ty det är att märka, att krisen knappast till sin innersta karaktär är att betrakta som en brytning mellan konungamakt och folkmakt. Genom hertigarnes afgjordt ledande och initiativtagande ställning får den i stället öfvervägande *karaktären af en inre strid inom dynastien;* den saknar härigenom i det hela innebörden af medveten opposition mot det nya arfkonungadömet och dess allmänna tendenser. Blott högadeln hade i striden ett mer direkt intresse, som ställde densamma i någon mån som självständigt ledande bredvid hertigarne. Endast hos adeln röjas ock — särskildt i striden om dess privilegier — ansatser till medvetet upptagande af en strid till egen förmån gent emot konungadömets dominerande maktställning. Men folkets, ständernas uppträdande i dess helhet uppbars ej af något klart utprägladt syfte i denna riktning. I följd häraf blir därför ock den germanska statsåskådningens

[1]) Adeln hänvisar i sin besegling af arföreningen till konungens löfte om nya privilegier som ett motiv för hyllningen.

[2]) Eden innehöll äfven en förpliktelse att ej börja krig utan de förnämsta ständernas, särskildt rådets samtycke »med mindre nöden aldelis så fordrer».

segrande brytning mot de af konungamakten uppburna självhärskarteorierna af en företrädesvis rent spontan karaktär. Krisen garanterade ej för en längre framtid en politiskt inflytelserik allmän folkanda, som i styrka och medvetenhet kunde i statslifvet afgjordt göra gällande den i densamma inneboende statsåskådningen. Blott adelns, närmast högadelns, genom krisens förlopp vunna mer framskjutna politiska position och vaknande intressen kunde innebära förutsättningar för utbildning af politiska maktelement, hvilkas hela åskådning måste reagera mot ensidigt monarkiskt-absolutistiska rättsidéer.

Härtill kommer ännu en viktig omständighet. Den svenska kyrkan, den betydelsefulla härden för den teokratiska statsåskådningen, hade icke varit i krisen intresserad. Dess förtroende för konungadömet såsom sådant hade icke tagit skada. Den sant kristliga undergifvenheten under »Guds skickelse», hvilken äfven under krisen fått sig uttryck, förlikte helt visst det religiösa medvetandet — till dess natur gärna politiskt passivt, så länge det ej gäller egna vitala intressen — utan större samvetsnöd med de nya tingens ordning. Så stod kyrkan fortfarande redo att med den i dess tänkande immanenta teokratiska statsuppfattningen gifva konungamakten sitt stöd, ett stöd, som i ett tidehvarf, då de religiösa intressena intogo en så framskjuten kulturel och politisk plats, alltid i sig måste vara betydande. Det är för öfrigt märkligt, att just med Johans insättande i konungavärdigheten skönjes först en tydlig benägenhet att tillägga *kröningen* en konstitutiv statsrättslig betydelse för själfva trontillträdet[1]), ett förhållande, belysande den teokratiska statsåskådningens fortvarande politiska aktualitet.

Så var den statsrättsliga dualismen fortfarande tillfinnandes

[1]) Före januaririksdagen 1569 bar Johan ömsom hertigtitel, ömsom titel af »utvald konung och arffurste», hvilken titel särskildt efter den definitiva segern öfver Erik kommer i bruk. Då kröningen ej genast vid riksdagen för det öfverhängande danska kriget kunde ske, anse sig ständerna särskildt böra förklara, att konungen ändock skall »i alle måtto niuthe, bruke och beholle then konge höghet och rättighet, sammeledes och then fulkomlige tittil, som en rätt smord och crönt Sverigis konungh ägner och bör, nemligen Sverigis, Göthis och Vendis konungh». R. A. II s. 295, 300. Man jämföre därmed, att Erik redan 1560 utan tal om kröning tillägges arfkonungatitel, och att han i sitt öppna bref om kröningsgärd säger sig hafva det kungliga regementet »inträdt och anammadt». R. A. II s. 31. Jfr E. Hildebrand s. 220, där förhållandet påpekas.

och dess öfvervinnande i den ena eller andra riktningen åt den kommande utvecklingen öfverlämnad.

* * *

Under loppet af Johan III:s regering förberedes och utvecklas emellertid så småningom en allvarlig intressekonflikt mellan konungamakt och olika folkliga element, hvilken konflikt med Johans död genom de särskilda då inträdande förhållandena hastigt mognar till en brytning mellan konung och folk af den mest djupgående och afgörande innebörd. Härigenom skapas ock förutsättningar för en mer definitivt afgörande strid mellan de olika statsrättsliga åskådningarna.

Konflikten utvecklar sig under Johan III:s regeringstid på två linier. Dels utvecklas mer och mer de frön till maktkonflikt mellan arfkonungadömet och aristokratien, som redan med Johans trontillträde äro tillfinnandes. Dels förbereder den liturgiska striden, i den mån den rena protestantismen i Sverige vinner terräng i folkmedvetandet, en religiös brytning närmast mellan konungamakt och kyrka, men genom kyrkans djupa folkliga rötter och de religiösa intressenas centrala ställning ytterst mellan konungamakten och folket i dess helhet. På båda hållen ge de motsatta intressena anledning till utveckling af statsrättsliga idéer och teorier, hvilka äro af intresse såväl i och för sig som framför allt såsom förberedande den följande afgörande krisens statsrättsliga moment.

Af de båda jämnlöpande konflikterna har utan gensägelse den mellan konungamakt och *kyrka* den största politiska men ock statsrättsliga innebörden för framtiden.

Den protestantiska samhällsuppfattningen förhöll sig ingalunda afvisande mot ett den världsliga öfverhetens normerande och lagstiftande ingripande i andliga ting. Tvärtom betonade särskildt Luther, att öfverheten som kristen hade ej blott rätt utan äfven plikt att ställa sin myndighet och auktoritet till kyrkans tjänst. Denna uppfattning gjordes, ehuru med uttrycklig reservation mot sammanblandning af kyrka och stat, i Sverige gällande bl. a. af Laurentius Petri[1]) och är för öfrigt en

[1]) Jfr föreg. och för öfrigt Anjou II s. 157 o. f.

ideel förutsättning för det svenska reformationsverkets hela yttre genomförande.

Men öfverhetens myndighet i andliga ting hade enligt protestantisk uppfattning en betydligt mer spröd karaktär än dess världsliga myndighet. I uppfattningen af den religiösa auktoriteten är protestantismen i grunden rent individualistisk. För den enskilde var icke mänsklig auktoritet, utan blott hans egen uppfattning af Guds i den heliga skrift och i samvetet förkunnade bud det i yttersta hand normerande. Talet, att »man måste mer lyda Gud än människor», hade här full och stark bärvidd. Öfverhetens kyrkliga lagstiftning — för så vidt den berörde det egentliga trosområdet — hade sålunda ej någon förpliktande kraft i och för sig, utan blott för så vidt undersåtarne funne det med sin religiösa öfvertygelse förenligt att göra densamma effektiv.

Gustaf I och Erik XIV hade i allmänhet låtit den religiösa opinionen fritt utformas af dem, hvilka ansvaret i religiöst afseende närmast åläg: biskopar och präster. Blott konung Gustaf har under den absolutistiska perioden visat tendenser i motsatt riktning, dock helt säkert utan att fullt klart åsyfta en afgörande maktfullkomlighet på det egentliga troslifvets område[1]. Konungamakten och statsmakten öfver hufvud hade i allmänhet hittills inskränkt sig till att med sin auktoritet och organisatoriska myndighet ge stöd åt en redan företintlig opinion med skälig hänsyn tagen till dennas samklang med dess eget intresse.

Johan III tog saken annorlunda. Han gjorde anspråk på att själf vara teolog och framsköt därför utan tvekan i sina bekanta liturgiska sträfvanden sin personliga mening och sin kungliga vilja som bestämmande auktoritet[2]). Och, ehuru han ej underlät att genom ständernas och kyrkomötens bifall och löftesförbindelser och genom speciella underhandlingar i orterna

[1]) Det var kyrkopolitiska frågor, som närmast intresserade konungen. Dessa tangerade väl ock trosområdet, och fullt fri är icke konungen från tendenser i antydd riktning, hvilket ock den förut omnämnda konflikten med reformatorerna visar. Men det är mer ansatser, förklarliga af konungens vid denna tid allmänna absolutistiska sträfvanden, ej i sina teoretiska konsekvenser fullt klargjorda.

[2]) Jfr t. ex. konungens muntliga förklaring vid kyrkomötet 1577, att han för sin del ville blifva fast vid liturgien, och att de, som genom motstånd väckte missnöje och oro i landet, skulle därför inför honom och riksens råd ansvara. ANJOU III s. 118. Jfr s. 76.

trygga genomförandet af de kyrkliga reformerna, så blef det dock med en helt annan pretention, som konungamakten nu uppträdde som lagstiftare i andliga ting, och konungens egen pretenderade auktoritet gaf karaktär åt statsmyndighetens kyrkliga lagstiftning öfver hufvud, sålunda äfven där ständernas meddelaktighet i densamma förefanns och erkändes. Då nu de med nyheterna inom kyrkan missnöjda snart allt bestämdare vägrade ställa sig den världsliga öfverhetens bud till efterrättelse, utvecklade sig sålunda denna liturgiska strid äfven till en *rättskonflikt* mellan öfverhet och undersåtar.

Konung Johan å sin sida och de trogna liturgisterna med honom visade stark benägenhet att tillägga öfverhetens lagstiftning i andliga ting samma ovillkorliga rättskraft som i världsliga. Konungen betecknade de motsträfviga prästerna som ohörsamma emot den världsliga öfverhetens bud[1]), och de liturgiska prästerna betecknade sina oliksinnade medbröder som »ohörige och olydige män»[2]). Men ej nog därmed. De betecknas snart, såsom de där »hafva haft i sinnet att komma uppror, tvedräkt och förräderi åstad»[3]). »Ty hvad äro de», utbrister konungen i ett af sina tal i ämnet, »annat än skälmar och förrädare, alldenstund de sätta sig emot sin rätta öfverhet och deras konung, den Gud hafver satt dem till en herre och regent»[4]). De hafva enligt konungens mening gjort sig skyldiga till crimen læsæ majestatis[5]), och hans liturgiska anhängare bestrida det åtminstone icke[6]).

---

[1]) Anjou III s. 107.

[2]) Prästernas förnyade bekräftelse på liturgien 1582. R. A. II s. 638. — I det bekanta brefvet från biskop och präster i Vexiö stift d. $^{22}/_{5}$ 1588 anklagas hertigdömets präster att hafva »med försmädelige och otilbörlige ord» brustit i vördnad mot konungen, och de lofva, att de icke skola låta sig af dem förföras »ifrån then trohet, som vi högstbemälte Kongl. Maj:t lofvat och svorit hafva». A. M. Fant, *Historia Consilii Upsaliensis*, Upsala 1792 s. 20 not k.

[3]) Johans patent till prästerna i hertig Karls furstendöme. Bergius s. 204.

[4]) Konungens långa, belysande tal till prästerna i Småland och Öland, samlade till möte i Borgholm 1588. Talet är citeradt efter en handskrift i *Upsala universitets bibliotek, Nordinska samlingen 39.* — Jfr Anjou III s. 194.

[5]) Anf. tal.

[6]) I ärkebiskop Andreas' och Upsala domkapitels bref till Strängnäs' stifts präster d. $^{13}/_{1}$ 1589 säges det, att, om de senare begått crimen læsæ majestatis, det må världsliga domare afgöra. Nettelbladt, IV s. 91.

Gent emot dessa anklagelser betyga de antiliturgistiska prästerna åter och åter sin vördnad för och underdånighet under den världsliga öfverheten. Angermannus betygar å prästernas vägnar deras och sin egen »pliktiga, rättrådiga, edsvurna hörsamhet, på hvilken aldrig är brist funnen»[1]. Hertigdömets präster försäkra, att de »aldrig haft eller ännu hafva något förrädiskt uppsåt eller upprorisk stämpling emot Kongl. Majestät, utan alltid bevist den lydnad och hörsamhet, som vi efter Guds heliga ord H. K. M:t pliktiga äro»[2]). Allt hvad som talats och skrifvits mot liturgien, häfda de, »går intet emot *den politiska hörsamheten* och lydnaden, som vi vår konung och herre skyldige äro till att bevisa»[3]). Ty det häfdas å andra sidan bestämdt -- och detta är det viktiga — att i religiösa ting är icke världslig myndighet utan Gud ytterst auktoriteten. Det är otillbörligt, säger Angermannus, att »af öfverhetens och riksens ständers höga och värdiga namn — — — göra en förskräckelig kuse — — — likasom Guds kyrka så blind vore, att hon icke såge eller betänkte, hvad Gudi och hans rike bör, och hvad kejsaren och hans rike tillhörer». »*Så kunna vi icke*», säger densamme om liturgien, »*vårt jaord därtill gifva, förrän vi se goda och kristeliga skäl, att det sig förenar med den heliga skrift, på hvilken allena vi vårt — - - — samvete kunna bygga och försäkra*»[4]). Strängnäskapitlet ber liturgisterna se sig visligen före, att de ej så göra människorna till viljes, att de synda mot Gud[5]), och samma kapitel påpekar i en utförlig svarsskrifvelse till ärkebiskop och kapitulares i Upsala, hvilken skillnad det är att bekänna sin religiösa tro, falsk eller sann, och att begå crimen læsæ majestatis. Ty vore detta ett och det-

---

[1]) I företalet till hans edition af Laurentii Petri verk »*Om kyrkio Stadger och Ceremonier*», Wittenberg 1587.

[2]) Prästernas i hertigdömet bref till rådet d. $^1/_4$ 1588. Bergius s. 221. — Kapitulares i Strängnäs försäkra, att de aldrig »med ord eller gierningar, någen tijd thet hafve företagit, antingen hemligen eller vppenbarligen, som emot then tilbörliga hörsamhet och lydno sträfwar, huilken wij wår allernådigste konung och herre plichtige äre, til att bewijsa och altijd bewisa wehle, så lenge wij lefwe». Domkapitlets i Strängnäs bref till biskoparne d. $^1/_4$ 1588. Kopia i *Upsala Univ. Bibl. Nordinska saml. 39.*

[3]) Bergius s. 220.

[4]) Angermannus, Anf. företal.

[5]) Kapitlets ofvan anf. bref till biskoparne.

samma, då hade äfven Kristus och apostlarne begått majestätsbrott[1]).

Gent emot denna antiliturgisternas klara rättsståndpunkt kunde konungen och hans trogna ej gärna i princip något invända. På samma gång konungen vresigt håller på sin mening, erkänner han, »att hvar och en kristen människa bör hafva Gud i största vördning och mera frukta för honom än någon människa anten en eller annan, vare sig konung, kejsare eller hvad han vore för en monark». Detta vore rätt sagdt, menar konungen, »af den förrädarehopen, så framt jag något ville göra eller påbjuda emot Gud och hans helga ord». Men det är just detta, Johan förnekar. Han har aldrig påbjudit något mot Guds bud. Han tackar Gud, att han »studerat» och hört, hvad hans »själs salighet anlangar». Han vet bättre än »de förrädare», hvad han tro skall. Han bryr sig hvarken om påfven i Rom eller patriarken i Konstantinopel eller Alexandria »och mycket mindre, hvad en bondepräst på bygden anten gillar eller ogillar»[2]). Teoretiskt kan Johan sålunda ej förneka antiliturgisternas rätt att vägra lydnad, för så vidt öfverhetens bud befanns stridande mot Guds ord, men han vänder i stället deras förbrytelse därhän, att de djärfts förneka, att hans mening är den rätta, och *därför* fasthåller han ock vid sitt hot att utan nåder straffa dem[3]). Och han håller fortfarande — trots deras för-

---

[1]) »— — — constat, quod videlicet alia actio sit edere confessionem suam de religione, sive falsam contra verbum Dei, quod faciunt hæretici, sive veram juxta mandatum Dei ex verbo ipsius, quod nos evidenter fecimus, et alia actio est committere crimen læsæ Majestatis, ut manifeste patet ex tenore Legis Sueciæ, crimen præfatum describentis. Nam si nullum harum actionum discrimen esset, nihil different Prophetæ, Christus ipse, Apostoli et pii Confessores omnes ab illis hominibus, qui vere rei sunt criminis læsæ M:is secundum humanas leges.» Något nedanför heter det i detta märkliga bref: »Qui vero falsam tuetur opinionem in religione, non committit Crimen læsæ Majestatis humanæ, sed divinæ — — —. Palam enim est ex historia ecclesiastica, multos hæreticos disputasse in religionem, contra sententiam etiam pii Magistratus sui, et tamen non numeratos fuisse inter illos, qui crimen læsæ M:is commiserunt, sed verbo Dei in Synodis legitime convocatis refutatos et damnatos esse. Spiritualibus enim armis ejusmodi veritatis hostes juxta Paulum 2 Cor. X expugnandi sunt». Bref våren 1589. NETTELBLADT IV s. 92 o. f.

[2]) Johans anf. tal.

[3]) »Men på thet i skohle see thet iagh iche will lijde sådant af mine vndersåter ther the så grofwe lögner welte migh vppå, will iagh vthan nådher låthe straffe them. Ty the haffua såsom wij seijr på Latin Commiserunt Crimen Læsæ Majestatis.» Anf. tal. slutet. I patentet mot hertigdömets

nekanden — fast vid, att hans motståndare äro upprorsmän. »Nils Dacke han begynte sitt uppror i lika mätto, som dessa göra, ty i förstone visste han icke annat förebära, utan det han beropade och utropade för gemene man, det kungen hade låtit slakta uti fastan 100 oxar och lät uppgrafva heliga mäns ben»[1]).

Vida bättre än konungen har då ärkebiskop Andreas uttryckt det berättigade, som enligt tidens åskådning kunde sägas gent emot de tredskande prästerna. Han medger teoretiskt, att det är skillnad mellan heretici och upprorsmän i deras förhållande till den världsliga öfverheten, men framhåller, att i verkligheten starka beröringspunkter dock finnas. Ty underliga och oroliga sinnen oroa ej blott de kyrkliga förhållandena, utan pläga äfven oroa staterna, hvilket historien och erfarenheten intygar[2]). Härmed antyder ärkebiskopen den tidens innerliga förbund mellan religiösa och politiska intressen, hvilket gjorde, att religiös söndring alltid tillika var politisk söndring. Om nödvändigheten af en för det svenska folket enhetlig trosbekännelse voro också i själfva verket de båda oliktänkande religiösa partierna i grunden ense. Den nödvändigheten dikterade det

---

präster säger Johan bl. a.: »Och är ded den störste försmädellse, som the oss någon tijd göre kunne, att the seije oss biude och befale emot Gudh Alzmechtig och hans helige ord». BERGIUS s. 207 o. f.

[1]) Anf. tal. Parallellen med Nils Dacke förekommer äfven i patentet af 1583. BERGIUS s. 207. Den besvaras af hertigdömets präster i deras utförliga försvarskrift till rådet »— — kan sådant förrädeligit sinne och skämmelig missgierning, som Nils Dacke och alle andre förrädare emot theras rätta Öfverhet företagit och bedrifvit hafwe, oss fattige män ingalunda tillmätt varda; ty wij läre dageligen uti vare församlingar, at Christi Rijke icke blifwer med werldzligt wåld förfrämet — —». BERGIUS s. 221 o. f.

[2]) I bref till Strängnäs stifts prästerskap heter det bl. a.: »In responso vestro hisce diebus redditis studiose admodum et accurate refellere conamini crimen læsæ Majestatis, facta quidem distinctione inter hæreticos et homines seditiosos: hoc homines, illud Deum spectare. Sed licet hæc enormia crimina inter sese magno discrimine sunt distincta, tamen, proh dolor! sæpe, imo plerumque, cohærent. Nam ingenia curiosa et inquieta non modo ecclesias turbare, sed etiam regna et politias bene constitutas movere solent, quod universi mundi historia et experientia ostendit.» — Ärkebiskopen håller för öfrigt ganska strängt på den kungliga ståndpunkten. Så heter det t. ex.: »Nec scimus an illi dicendi sint de aliquo honorifice sentire, qui verbis nudis honorem et reverentiam alicui tribuunt, velut Pharisæi Christo dicentes: Ave Rabbi, et re ipsa inobedientiam et resistentiam ostendunt in aliis requisitis omnibus.» Han förebrår dem för öfrigt skarpt, att de ej blygas att förlikna sig vid Kristus själf. NETTELBLADT IV s. 94 o. f.

vid 1582 års riksdag uttalade så karaktäristiska önskemålet »en gudstjänst, en konung och en lag»[1]), och det var samma nödvändighet, som sedan framtvang Upsala möte.

Denna för tidehvarfvet egendomliga samhörighet mellan religion och politik får man för öfrigt skarpt hafva i sikte för att tillfullo kunna uppskatta betydelsen af antiliturgisternas rättsposition för den fortgående statsrättsliga idéutvecklingen.

Denna betydelse har sin statsrättsliga rot däruti, att *den stränga protestantismen genom konflikten tvangs att alldeles särskildt lägga vikt vid just de sidor af den protestantiska samhällsuppfattningen, som med den germanska statsåskådningen äger största frändskap.*

Främst är en viktig analogi tillfinnandes i häfdandet af rätten att vägra öfverheten hörsamhet, då den befaller något mot Gud. I stället för Guds bud sätter den germanska statsuppfattningen lagen, det allmänna, som högre hänsyn, och den sträcker motståndstanken öfver till det aktiva handlandet för lag och allmänt väl, nöjer sig icke med den passiva underlåtenheten. Skillnaden är tydlig, men å andra sidan stå dock de olika idékretsarne här i en djup samklang — om ock tonklangen varierar.

Härtill ansluter sig nu en annan analogi, visserligen mindre teoretiskt fixerad, men dess mer betydelsefull i sitt praktiska framträdande. Det är betonadt, att den protestantiska uppfattningen i grunden ställer den enskilde i trosfrågan fullt obunden af yttre mänsklig auktoritet, har en rent individualistisk prägel. Den ställer specielt den enskildes religiösa öfvertygelse som det afgörande för hans görande och låtande gent emot öfverheten. Men denna individualistiska uppfattning utesluter ingalunda möjligheten af en samhälleligt uttalad och fixerad trosöfvertygelse — för så vidt en väsentligen enhetlig samhällelig opinion föreligger. Och där i följd af yttre tvång och stadgad opinion sträfvanden i denna riktning förefinnas, där ligger det för protestantisk uppfattning närmast till hands att, allrahelst när en väsentligen af öfverheten eventuelt fastslagen samhällelig, religiös bekännelse a priori är misstänkt som inkorrekt, få denna gemensamma opinion uttalad genom de individuella öfvertygel-

[1]) Anjou III s. 184.

serna själfva, alltså under form af en i det hela genom folket själft eller de religiösa intressenas speciella målsmän tillkommen samhällelig trosbekännelse[1]. Man finner ock under den liturgiska striden, att hand i hand med den växande åtrån efter en för Sverige enhetlig religiös bekännelse växer den tanken ut, att denna bekännelse skall fastslås på *ett allmänt fritt koncilium*[2]. Tanken accepteras tidigt — ehuru något ovilligt — äfven af Johan, och träder hos det strängt protestantiska partiet med allt större styrka fram, ju mer utsikten ökas att få en enhetlig nationell öfvertygelse uttalad i önskad riktning[3]. Här är tydligen en påtaglig parallel till den germanska rättsidé, som i folkets eget ja och samtycke söker den djupaste garantien för, att den fastställda lagen är ett uttryck för det folkliga rättsmedvetandet. Och öfver hufvud är denna för den protestantiska åskådningen så naturliga tendens ägnad att särskildt gent emot och bredvid öfverheten framhäfva de folkliga elementens själfständiga ansvar och aktiva betydelse för det hela.

Kort sagdt, den liturgiska striden gaf en central betydelse åt den i protestantismen inneslutna idén om *den kristliga friheten under högsta ansvar inför Gud*, hvilken idé har en stark motsvarighet i den germanska idén om *den politiska — personliga och folkliga — friheten under högsta ansvar inför lagen och det allmänna.*

Hvad betydelse har nu detta närmande för den statsrättsliga idéutvecklingen?

---

[1]) Denna tendens är inom kristenheten ej något för protestantismen eget. Den ligger till grund för de gamla konciliernas myndighet i trosfrågor, och den går under medeltiden igen trots dess böjelse för auktoritetstro särskildt däri, att påfven fränkändes den högsta auktoriteten i trosfrågor, hvilken i stället tillades konciliorna. Det för protestantismen egendomliga är villigheten att ej ens binda auktoriteten vid de samlade klerici utan på det allmänna prästadömets grund tillägga äfven lekmäns trosöfvertygelse själfständig rätt.

[2]) Jfr R. A. II s. 767. Prästmötet i Upsala 1588 begär bl. a., att en »almenneligh conventus» måtte komma till stånd. Utlåtande dat. d. $\frac{10}{7}$ 1588 i *Upsala Bibl. Nord. saml. 39.* Jfr ANJOU s. 719.

[3]) I bref till öfriga stift beder domkapitlet i Strängnäs, att prästerna icke måtte »innmänga världzlig Öfverhet, uti thenne Religions saken — — — och thet icke vända in på Öfverheten, som med rätta af oss inbördes här handlat warda, som uthi Prediko Embetet stadde äro». Bref till biskop Nils och kapitlet i Vexiö. *Ups. Bibl. Nord. saml. 39.* — Samma kapitel hänvisar senare på, hur hæretici fordom fördömdes »verbo Dei in Synodis legitime convocatis». NETTELBLADT IV s. 93. Jfr f. ö. ANJOU III s. 221.

Betydelsen är tvåfaldig.

Det genom liturgiska striden framskjutna protestantiskt-kristna frihetsbegreppet måste genom dess ideella makt verka väckande och befruktande på det *germanska* frihetsbegreppet, måste gynna dess vaknande till större medvetenhet och större politisk aktualitet, och det desto verksammare, ju mer de allmänt folkliga intressena vunnos för den stränga protestantismens sak. Hade protestantismen förut genom sin dominerande lära om öfverhetens af Gud förlänade oantastliga myndighet verkat nedtryckande, hämmande på den germanska folkandan, så verkade den nu genom sitt af omständigheterna framskjutna frihetsbegrepp positivt stödjande i riktning mot »en uppresning af den germanska folkandan»[1]).

Därjämte ökades med nödvändighet hos den protestantiska idékretsens egna målsmän förståelsen och sympatien för den germanska samhällsåskådningens grundtankar. Situationen öfverflyttade hos kyrkans målsmän hufvudintresset från den förut dominerande idén om lydnaden för öfverheten och samlade detsamma mer och mer omkring den kristliga frihetens idé, och så befann sig det protestantiska tänkandet på den punkt, där utsikten öfver den germanska idévärlden tedde sig jämförelsevis mest fördelaktig, mest förföriskt lockande. Den liturgiska striden gjorde väl aldrig konflikten så allvarsdiger, att lockelsen för det kyrkliga tänkandet att bestämdt svika sig själft och afgjordt våga språnget blef för öfvermäktig. Men det är som ett tidens tecken förvisso ej utan sin märklighet, att från antiliturgisternas sida stundom höras ord, däri bestämdt afstånd tages från den ursprungliga och äkta, snäfva teokratiska ståndpunkten, som blott i den monarkiska öfverheten ser statsmaktens egentlige representant. Så t. ex. vädjar Angermannus äfven till de »högvise herrar rikes råd och riksens värdiga ständer» och har sig mycken möda att bortförklara, att liturgien dock antagits af ständerna[2]). Strängnäs stifts prästerskap vädjar med bref ej blott till konungen, utan äfven till rådet, och detta senare bref talar om lydnad ej blott för »öfverheten, hvilken regementet

---

[1]) Hjärne, *Grundlinier* s. 27.

[2]) Angermannus, anf. företal.

innehafver», utan äfven för »lag och rätt»: det talar ock om en »regerande öfverhet, *högre och lägre*[1]). Tilldels visa dessa uttalanden hän på en konsekvent utveckling i germansk anda af den statsrätt, som genom Laurentius Petri framställts.

Så gaf den liturgiska striden åt det protestantiskt-kyrkliga tänkandet en för den germanska statsåskådningens ideella och politiska stärkande alltigenom gynnsam vändning.

* * *

Medan sålunda den liturgiska striden inom det religiösa tänkandet tränger fram i förgrunden de rättstankar, som äro mest ägnade att möjliggöra ett förstående af och t. o. m. direkt väckande inflytande på de germanska statsidéerna, bringas den germanska statsrätten själf, buren af de aristokratiska intressena, till allt klarare medvetenhet och teoretisk precisering.

Aristokratiens redan vid Johans tronbestigning skönjbara sträfvan efter större politiskt och socialt inflytande kom gifvetvis att gå hand i hand med en ökad uppmärksamhet på de gamla, nationelt gifna institutionerna: det var det medeltida statsskicket som hägrade som idealet och blef eggelsen till den nya maktsträfvan. Så blef aristokratien, vid denna tid företrädd och ledd af män med hög bildning och intelligens, bärare af den nationelt germanska rättshäfden gent emot arfkonungadömets traditionella rättstendenser, och detta ej blott därför, att denna rättshäfd i sina positivrättsliga detaljer stödde de aristokratiska maktanspråken, utan äfven därför att den i sina grundidéer förnekade en dominerande konungamakt.

Adelns rättsposition antyder redan i dess framställningar 1569 om ökade privilegier, hvilka framställningar upprepade gånger hänvisade till Sveriges lag och till forna privilegier som hemul; den första inlagan skjuter karaktäristiskt nog fram den allmänna begäran, att konungen måtte vara dem alla »samt menige Sveriges inbyggare — — vid Sveriges beskrifna lag bättre hållandes, än som under konung Erik skedt är»[2]). Och

[1]) Bergius s. 219.

[2]) R. A. II s. 368. — Rådet ville hafva i konungens privilegiebref insatt, att han ej kunnat underlåta att bevilja råd och adel »sådane friheter och privelegier, sasom the i många år af the fremende intrengde herrer hafve varidt ifrå tränngde.» R. A. II s. 372.

under Johans regering framträdde snart den adliga rättsståndpunkten tydligt fixerad.

Denna fixering skedde ej i förstone i följd af direkt konflikt med konungamakten, ty konungamakten och aristokratien voro ännu en tid till det yttre bundsförvanter. Det är i stället närmast konflikten mellan Johan III och hertig Karl, som gifvit den yttre anledningen härtill. I denna konflikt var aristokratien, särskildt rådet, konungamaktens trogna bundsförvant, mer dock till synes, än af själ och hjärta, ty dess ställning bestämdes nog härvid i grunden af motviljan mot den patrimoniala uppfattning af arfriket, hvilken ligger till grund för hertigdömesinstitutionen i dess mer utpräglade form. Under den rättsliga polemikens gång utvecklade ock aristokratiens ledande män rättsidéer, hvilka voro i rak strid mot åtskilligt i arfkonungadömets ännu ej fullt uttryckligt bestridda självhärskarteorier. Johan III höll i sin förblindade maktkänsla tacksamt till godo med hjälpen.

Hufvudskriften från den kungliga sidan i striden mellan konung och hertig är Erik Sparres ryktbara skrift »*Pro Rege, Lege et Grege*», hvilken särskildt afser att uppvisa, det 1582 års bestämmelser angående hertigens maktbefogenheter äro fullt rättmätiga[1]). Skriftens allmänna statsrättsliga intresse knyter sig till den rättsliga grundåskådning, hvarpå hela deduktionen hvilar[2]).

Själfva titeln anger, att Erik Sparre jämte konungen och folket betraktar *lagen* som en tredje självständig faktor i statsorganismen. Och det är i själfva verket lagen, han sätter främst af de tre[3]). Ty deduktionen är alltigenom behärskad af den grundåskådningen, att *den högsta instansen i den föreliggande*

---

[1]) Enligt Sparres förteckning af 1598 på handlingarna i hans »kantor» i Stegeborg författades skriften »efter Kong. Jahans egen befalning wartt honom och twå gånger föreläsed». *Acta Hist. Riksark.*

[2]) Skriften är citerad dels efter Schröders edition af dess första del och i fortsättningen efter den paginerade handskriften i *Upsala universitetsbibliotek, Nordinska saml. 833,* hvilken handskrift Schröder själf anger sig hafva användt för sin edition.

[3]) Några handskrifter hafva ock den mer expressiva titeln »Pro *Lege,* Rege et Grege.»

rättstvisten är Sveriges lag[1]). Detta är för Erik Sparre axiomatisk sanning. Hela deduktionen är en positivrättslig bevisning; blott i förbigående påpekar han, att »alla konungar här i riket äro förbundna» till lagen, och det mer teoretiska bestyrkandet inskränker sig till några citat från berömda och lärda män, gående ut på, att lagen bör hållas i helgd[2]). Väl synes det, som om han ej absolut förkastade hvarje annan rättsauktoritet, om ej öfver, så dock bredvid Sveriges lag. Ty han gör sig mycken möda att bevisa, att resultatet af den positivrättsliga detaljdeduktionen öfverensstämmer »med den äldsta, myndigaste och skäligaste lag, som någon tid näst Guds lag hafver varit, under hvilken ock största delen af hela världen hafver varit regerad i några hundrade år, den man kallar *kejsarlagen*»[3]). Men Erik Sparre presterar denna bevisning blott, emedan han anser, att den furstliga beläningen i Gustaf I:s testamente är skedd »på främmande och utländskt sätt», enär ord och hela meningar i detsamma äro »alldeles lydande så, som uti själfva präntade kejsarlagen äro i sådana fall föreskrifna»[4]). Han betonar, att man kan hafva kejsarlagen »till en rättelse, *dock icke oss för någon lag, efter ty detta riket hafver särdeles sin egen kristliga lag och lofliga sedvänjor och friheter*»[5]).

Men det gäller för Erik Sparre att för den positivrättsliga bevisningen äfven fastställa, *hvad som är Sveriges lag*. I denna punkt erbjuder skriften ett mer teoretiskt intresse, i det här spår af en mer principielt allmängiltig ståndpunkt förmärkas.

I uttrycklig anslutning till den bekanta lagdefinitionen »uti de högtberömda gamla romerska lagböcker» ger Erik Sparre följande lagdefinition: »*det kallas vara lag, som ett rike, land-*

[1]) Detta anger han redan i början, då han säger sig vilja bevisa, att 1582 års stadga »iche sträfuer emot then konunglige Arfförening och Sverigis Lagh». Schröder s. 1. — Om hans uppfattning af arfföreningens förhållande till Sveriges lag se nedan!

[2]) Anf. handskr. s. 79, 100.

[3]) Anf. handskr. s. 79. Med kejsarlagen förstår Erik Sparre närmast den medeltida kejserliga *feodalrätten*, som ju i mycket var bemängd med tillsatser från romerska rätten. Bevisningen består i en del citat från feodalrättsliga arbeten.

[4]) Anf. handskr. s. 81.

[5]) Anf. handskr. s. 95.

skap eller stad med allas ja och samtycke sig själf föreställer och stadgar». Och han tillägger: »*Så finnes ock det hafva lagkraft uti Sverige, som af konungen med alla Sveriges inbyggares samtycke och godvilja skipadt, stadgadt och vedertaget varder och ej elliest,* som Sveriges lag förmäler, så lydande: Särdeles att ingen utländsk rätt drages in i riket allmogen till tunga och ingen ny lag gifves allmogen utan ja och godvilja deras fången»[1]).

Genom att sålunda basera landslagens positivrättsliga stadgande om allmogens ja och samtycke på en efter den romerska rättens mönster gjord lagdefinition har Erik Sparre alltså som allmän rättsprincip fastställt lagens karaktär af folklag och folket såsom lagstiftningsmyndighetens egentliga subjekt. Men med indragandet — i landslagens anda — af konungen som medverkande faktor har den romerska rättens folksuveränitetsprincip modererats[2]). Och härtill kommer, att den fortgående detaljdiskussionen ger vid handen, att Erik Sparres hela tankegång är i detta stycke alltigenom germansk, främmande för *hvarje* yttre statsmyndighets herravälde öfver lagen. Ty med erkännandet af en yttre lagstiftningsmyndighets tillvaro förknippar Erik Sparre ej någon tanke på denna myndighets *herravälde* öfver lagen. På ett intressant sätt kommer detta särskildt till synes i hans uppfattning af den *gamla* lagens förhållande till den *nystiftade* lagen.

Rättssatsen om folkets ja och samtycke vill Erik Sparre hafva tillämpad äfven på *uttydning* och *förklaring* af lagen; äfven den skall ske »med de förnämsta och mesta råds och ständers samtycke»[3]). Sammanhanget visar emellertid karaktäristiskt nog, att han tydligen ej har för sig fullt fixerad någon

[1]) Schröder s. 1. Erik Sparre tillämpar definitionen på de för arfriket och hertigdömena konstitutiva urkunderna och betonar, att de lagligen tillkommit, enär de af ständerna medgifvits, a. st.

[2]) Möjligen skulle den första definitionens begrepp »rike, landskap eller stad» kunna sägas innefatta antydning till en statssuveränitet i modern mening. Vid formuleringen torde dock ingen vidare vikt böra läggas, och i själfva verket äro nog begreppen i grund och botten synonyma med begreppet *folk*. — Att folket ändock för Erik Sparre trots konungens deltagande är den viktigaste faktorn vid lagstiftningen, framgår bl. a. äfven af ett par i det följande i texten inryckta citat, hvilka *blott* omnämna »meniga riksens ständer» som lagstiftare eller lagändrare.

[3]) Anf. handskr. s. 100.

väsensskillnad mellan lagförklaring och lagstiftning. Hela framställningen genomandas i själfva verket af den uppfattningen, att *lagen i det hela är en gång för alla fixerad och oföränderlig.* Lagen är tydligen för Erik Sparre närmast den *kodifierade* lagen, på hvilken »Sveriges konungar uti några hundra år hafva svurit»[1]). Denna lag skall vara »oförkränkt uti allt det, som icke utaf meniga riksens ständer annorlunda hafver varit stadgadt». Tankens innebörd framträder närmare i dess tillämpning på Gustaf I:s testamente. Denna statsakt måste »*efter vår Sveriges lag uttydas och mäten blifva* uti allt det, som icke med allmänneligt samtycke utaf menige riksens ständer *fullkomligen och in specie*, såsom testamentet lyder och föreskrifvet står, annorlunda hafver varit samtyckt blifvit»[2]). Lagstiftningens möjlighet, men ock dess i den en gång förefintliga rättsordningen gifna begränsning belyser Erik Sparre med analogier från det kyrkliga området. Han framhåller å ena sidan till försvar för förändrandet af lagen, att »så hafva ock själfva apostlarne, så ock de heliga concilia och synodi gjort»[3]), men å andra sidan till försvar för den gamla lagens auktoritet, att »all den heliga skrifts lärdom, böcker och skrifter böra stämma öfver ens med Guds heliga lag, beskrifven uti det gamla och nya testamentet, och med de gamla heliga lärare, och därefter uttydas och regleras»[4]).

Den kodifierade lagen besitter sålunda såsom den af ålder gällande en självständig auktoritet. Den får väl ändras, men det nya skall dock »mötas» efter det gamla och, så långt tänkbart är, böja sig för dess auktoritet. Lagstiftningsmakten må ej, säges det betecknande på ett ställe, »regerande kejsare eller konungar vara förtagen, när det sker med de förnämsta och mesta riksens ständers samtycke *och icke emot lag eller rättvisa*»[5]). Lagen är för Erik Sparre, liksom fordom för Gustaf I

[1]) Anf. handskr. s. 78. — Det är anmärkningsvärdt, huru det skiljes på »arfföreninger och skrifftelige handlinger» och »Sveriges lag». Erik Sparre kallar de förra aldrig uttryckligen för »lag».

[2]) Schröder s. 46. Jfr anf. handskr. s. 79.

[3]) Anf. handskr. s. 100.

[4]) Schröder s. 46.

[5]) Anf handskr. s. 100. — Erik Sparre finner därför ej heller konung Birgers och hans bröders inbördes rättsställning vara något lämpligt prejudikat för maktfördelningen mellan konung Johan och hertig Karl, »effterdy

under hans tidigare regeringstid, i fullt germansk anda både ett uttryck för allmänviljan och för ett väsentligen konstant, närmast i den gamla lagen manifesteradt, folkligt rättsmedvetande. Därmed står ock för honom lagens i det hela högre auktoritet öfver den yttre statsmyndigheten fast, och den ur den romerska rätten lånade definitionen, hvilken innerst nedflyttar lagen till att vara blott och bart ett uttryck för den yttre statsmyndighetens vilja, motsvarar sålunda ej fullt Erik Sparres egentliga åskådning.

Den fragmentiska germanska statsrätt, som Erik Sparre i det hela förvånande ren och fri från främmande tillsatser i omhandlade skrift utvecklat, kommer äfven till synes och kompletteras därtill i viss mån i några andra från samme författare eller åtminstone från samma aristokratiska föreställningskrets emanerande deduktioner. Dessa utgöras af ett par utkast till kungliga propositioner vid Vadstena riksdag 1587 jämte utkast till ett rådets tal inför ständerna[1]). Intetdera af aktstyckena kom till användning, men de behålla icke desto mindre sitt intresse såsom belysande för rådsaristokratiens allt klarare intagna rättsståndpunkt.

De kompletterande statsrättsliga idéerna i dessa aktstycken röra väsentligen uppfattningen af konungs insättande och myndighet respektive i arf- och valrike. Ehuru den teokratiska åskådningen om konungens gudomliga utkorelse på ett par ställen glindrar fram[2]), betraktas konungadömets organisation nästan

det war ett olagligit och wåldsamt Regemente, som ded och war ett olike och otilbörliget skipte». Anf. handskr. s. 80.

[1]) De tre aktstyckena äro infattade i en volym bland riksdagsakta i riksarkivet, som bär titeln: »Konung Johans proposition och handel medh stenderna uthi Vastena riksdagh, ryska krighet och oenigheten emillan H. K. M. och hertigh Karl». Den första propositionen rör sig mest om ryska kriget, den andra om förhållandet mellan konungen och hertigen. Rådets tal ändtligen är öfvervägande en teoretisk deduktion om olika styrelsesätt, arfrike och valrike etc. Erik Sparre har rättat alla akterna och är troligen att anse som den egentliga författaren; vissa delar äro t. o. m. af honom skrifna. Angående aktstyckenas innehåll i öfrigt och författarskapet se E. Hildebrand i Historisk Tidskrift 1896 s. 279 o. f. R. A. II s. 748 o. f. — Deduktionen om förhållandet mellan konungen och hertigen är enligt Erik Sparres anf. förteckning »någerlunde förfated af Nils Hansson och seden fulborded af wår Salige Her fader och medh Her Abrahams hand vtskrefwen, min hand finnes ock der ibland der och hwar». Äfven i rådets tal — det viktigaste dokumentet — återfinnes Erik Sparres handstil.

[2]) I den första propositionen säges det, att konungen »dett konungzlige Regementett och Rijket vdaf Gud befallet ähr», och i rådets tal säges något

alltigenom som ett utslag af folkviljan. Det äldsta regeringssättet, säges det, var så inrättadt, att »makten att råda och bjuda var hos den menige man, så att de alla skulle kräfvas till råd och samtycke, ehuru vårdande eller ringa sakerna kunde vara». Nästa steg i utvecklingen var anförtroendet af regementet åt några få, hvilket regeringssätt ännu brukas i stora städer och för dem är lämpadt. Det tredje steget var att anförtro regementet åt en enda; detta hålles ock, säger författaren, för det bästa, och till detta slags regemente synes Gud själf »hafva haft bäst behag, därmed att han satte Mose och hans efterkommande allena till en furste och regent öfver sitt folk». Denna successiva utveckling säges ock Sverige hafva genomgått. Men att en enda, konungen, fått regementet, innebär ej envälde. Ty »ändock att de således hafva afskaffat några fås, så ock menighetens makt uti det, som öfrighetsstånd tillkommer, så hafva de likväl därutaf förbehållit de förnämste särdeles makt och myndighet näst konungen, såsom lagboken utvisar, så ock den meniga allmogen». Sålunda, i Sverige hafva både konung och folk politisk myndighet; i lagen beskrifves »både öfrighetens ock undersåtarnes villkor». Denna rättsliga organisation har ej heller rubbats genom arfrikets införande. Författaren utgår från att äfven arfkonungen kunna villkor af undersåtarne »föreställas»[1]). Och i tydlig direkt polemik mot öfverdrifna föreställningar om arfkonungens stora myndighet bestrides bestämdt, — till försvar för arfriket — att »undersåtarne snarare och för ringare orsaker måga gensträfva valkonungar än arfkonungar». Ty »de äro båda människor, och kunna, när olyckas vill, så väl den ene som den andre förbyta sig och därför blifva lagligen afsatta, när deras tid är förhanden, såsom med vår förste arfkonung, konung Erik, hvilken för sitt tyranni all sin rätt förverkade, skedt är, som hvarjom och enom är veterligt»[2]).

Det är af intresse att lägga märke särskildt till denna

---

dität i ett tydligen äfven för författaren något svårutredt sammanhang — han har försöksvis placerat vändningen på olika ställen.

[1]) Författaren menar nämligen, att det ej är nyttigt, att undersåtarne föreställa konungen »några olijdelige wilkor — — antingen han ähr arffuendes heller wäliendes».

[2]) Ofvanstående citat äro samtliga ur rådets projekterade tal. — I »Pro Rege, Lege et Grege» omnämnes Erik XIV:s afsättning på ett par ställen, ehuru utan statsrättsliga slutsatser. SCHRÖDER s. 6. Anf. handskr. s. 98 o. f.

tydligt framträdande tendens att fastslå äfven arfkonungadömets begränsning i lag och folkvilja. Den ådagalägger, synes det oss, en äfven under de första Vasakonungarne förefintlig benägenhet att ställa arfriket till dess idé i nödvändigt samband med monarkiskt envälde. Uppfattningen var för visso oklar, saknade fullständigt teoretisk precisering, men den fanns där dock och hade äfven alldeles afgjordt direkt politisk betydelse som ett drag bland andra i konungadömets statsrättsliga karaktär.

Genom denna mot de patrimoniala envåldsidéerna riktade udd framstår ock den aristokratiska rättsståndpunkten såsom till sin politiska syftning fullt medveten och klar. *Först nu framträda i själfva verket i Sverige de germanska statsidéerna mer självständigt teoretiskt formulerade i direkt opposition mot de absolutistiska idéerna.*

Det är blott den tillfälliga intressegemenskapen mellan konung Johan och rådsaristokratien, som kan förklara, att denna statsrätt så fritt och opåtaldt kunde förkunnas och utvecklas. Ty visst är, att den tidens konungamakt genom sina traditioner aldrig kunde utan vidare acceptera en statsrättslig åskådning, där de mer utpräglade patrimoniala och teokratiska rättsidéerna ej hade någon plats sig anvisad, där de statsrättsliga begreppen *lag* och *folk* voro de centrala. Den första inträffade intressebrytningen mellan konung och aristokrati lade också tydligt i dagen, hvilken skarp rättskonflikt — lika väl som maktkonflikt — så småningom höll på att uppspira mellan dessa bägge statliga maktelement.

Den från mötet i Reval sig härledande brytningen mellan konung och rådsaristokrati[1]) kom väl aldrig att egentligen antaga större dimensioner. Den yttre anledningen var af för tillfällig och obetydlig art att gifva upphof till en verklig politisk kris, och om ock aristokratien för tillfället lyckades böja den

[1]) Af de följande notiserna är största delen hämtad ur en bunt i riksarkivet: »*Skrifter mot och för de på Johan III:s tid anklagade rådsherrarne*». Den innehåller förutom några smärre handlingar en Johans svarsskrift, tryckt i Werwing, anklagelseskriften mot herrarne samt flera försvarsskrifter af dessa senare. Af dessa två äro egentligen af något intresse. Den första bär i det bevarade konceptet påskriften: »Wår förswarelsse skrifftt vppå de ofortiänte tillmähle som wij äre vtropede och beskyldte före Anno e. 1590» (här citat A); den andra bär en senare påskrift: »De anklagade rådsherrarnes försvarelse-skrifvelse» (här cit. B). Af dessa båda skrifter finnas flera exemplar.

kungliga viljan, så var dess ställning dock i grunden för svag, för att den kring sina uttalade eller outtalade intressen skulle kunna fylka ett mer kompakt folkligt motstånd gent emot konungamakten. Men brytningen gaf luft åt gammal hemlig misstämning, särskildt från konungens sida. Vid en bestämd, själfsäker adlig opposition sådan som den i Reval var konungamakten ej van. Konung Johans misstänksamhet var väckt, och han spårade djupare afsikter. Han misstänkte — kanske ej alldeles utan skäl — att den adliga oppositionen innerst gällde själfva dynastiens ställning[1]), och hertig Karl styrkte honom af all förmåga däruti[2]). Och yttringarne af konungens sårade maktkänsla väckte tydligen i sin tur inom de högadliga kretsarne en stark gäsning, som, om ock undertryckt, förvisso bidrog att hos adeln skärpa den politiska målmedvetenheten.

Men i det hela var krisen blott halfgången, erbjuder mest intresse som det första trefvande ackordet till det, som komma

[1]) Johans beskyllning gick till det yttre närmast ut på, att några adelsmän skulle hafva sagt, att det vore så godt, att riket vore ett valrike. Rådsherrarnes svar härtill är bl. a. af intresse såsom röjande åtminstone intresse för och allmän kännedom om utländska politiska skrifter. De förneka eller åtminstone säga sig vara okunniga om saken, men prestera för säkerhets skull ett försvar — ganska naivt —. De mena ej något orätt ligga i »att man af och till samtaals wijs, om Politier och Regemente taled eller disputered hade, all denn stund mann nochsampt kann bewijse, att månnge höglärdhe och ärlige männ, huilke och hafue waridt wunder arfherrer besettne, hafue saachlöst schrifuitt månnge bööker om Politie och Regemennte, wti huilke de både emot och med hafue disputeret, huilkett wore nyttigere Arffrijche, heller dhe som skiptes igenom waal. Ehnn partt hafue halledt med, Enn partt emot, och hafue doch lichuell iche haftt aff deris arffherrer, icke allenist inngenn förfölielsse eller fhara, för sådannt, vtann dristeligenn dediceret och tilschrifuit sielfue herrerne samma bööker, och ähre iche dess mindre med ynnest och nåde blifne belönnte, och jemuell i dheris Rååd och höge Embeter tryggeligenn blifne bruuchede, hafue sig och trognne finne latid». Försvarsskr. A.

[2]) En bland hertigens anklagelsepunkter har ett visst teoretiskt intresse i afseende på tidens uppfattning af arfriket. Han påpekar, att riksråden »hafue schrifwitt och kallet konungen i Pålandh vttwaldh Swerigis Konungh, ther som doch H. K. M:tt efther arffföreningen och vprättede handlinger är en rätt arffkonungh till Swerigis Crone och Rijke». Han hänskjuter till rådsherrarnes egna samveten, om de därmed velat »omkulstöthe och till inthet göre arffföreninghen den theris föräldrer så wäl som andre Rijksens ständer godwilleligen stadgatt, beleffwet och samptycht hafue». Handling med påskrift »Ao 90 Puncter som herdigh Carll hafuer emoot dee beskylte rådzpersoner» i anf. bunt. Hertigen opponerar sig sålunda mot den konungatitel, som både Erik till 1560 och Johan till januaririksdagen 1568 burit, och ådagalägger därmed, att den tendens gent emot valprincipen, som i denna titel fått sig uttryck, af samtiden själf ej alltid fattades som förenlig med en genomförd arfprincip.

skulle. Fragmentariska och brutna klinga också från de olika hållen fram uttrycken för rättsidéernas brytning.

De i Reval framlämnade böneskrifterna äro till det yttre, trots det bestämda, t. o. m. skarpa innehållet, hållna i en mycket underdånig ton. Men bakom ordasätten skymtar dock stundom lejonklon. Den innersta meningen liksom rättsåskådningen genomskådas lätt i t. ex. krigsbefälets i Narva uttalande, att, om de mot förhoppning skulle blifva »förstötte uti yttersta fördärfvet», de då vilja lämna saken »den lefvande Gud i händer med idkesamt suckande och ängslande bedja om nådig hjälp och förlossning utur föreställda högsta fara». Och man blir knappast bragt på andra tankar af deras löfte om »hörsamhet och lydighet i alla kristliga saker all vår lifstid intill döden», såvida konungen bifölle den framställda begäran[1]). Det i första redaktionen af hufvudskriften i frågan förekommande beryktade hotet, att riket i vidriga fall kunde stängas för Johan, låter ock ana tankar, syftande åt Johans vara eller icke vara såsom konung[2]).

Johan såg också i det hela ett försök till uppror på samma gång som ett obehörigt intrång i konungens beslutanderätt. Han betonar redan i Reval sin afsikt att »*vara och blifva absolute konung*[3]). Han är den rätta och af Gud förordnade konungen och öfverheten[4]). Han är icke någon »landshöfding» utan en krönt konung, hvarför han ej heller så lätt kan afsättas, »som en part menar»[5]).

Rådsherrarnes försvar är af ett visst intresse att studera. De tillbakavisa naturligtvis all tanke på upproriskhet. Erik Sparre betygar i bref till konungen, att han alltid tjänt honom »med hjärtans renhet och redobogenhet», och att han väl vet sin lydnadsplikt »både utaf Guds, hedningarnes och Sveriges lag»[6]). Gemensamt betona rådsherrarne bestämdt med hänsyn

---

[1]) R. A. II s. 857 o. f.

[2]) Jämför rörande historien om denna passus E. HILDEBRANDS uppsats: »*Böneskriften i Reval 1589 och rikets stängande för konung Johan*», Hist. Tidskr. 1897 s. 151 o. f.

[3]) Anteckning om Johans svar till rådet i Reval. R. A. II s. 845.

[4]) WERWING, Bilagor s. 34.

[5]) Johans tal till ständerna 1590. R. A. II s. 901

[6]) H. Sk. H. VII s. 86.

till de i Reval framlämnade skrifterna deras karaktär af underdåniga suppliker[1]). De vilja ej vidkännas uttrycket »stänga riket», hvilket också ej i den framlämnade skriften synes hafva förekommit. Men de prestera dock för alla eventualiteter ett försvar därför, ej utan sin understuckna udd, sin indirekta antydan om, att konungens rätt dock ej får betraktas som under alla förhållanden oantastlig. De mena sig varit pliktiga att varna för det, som möjligen ske kunde, »helst när Gud sådant tillstädja vill för syndens skull». De hänvisa till Sauls öde Han som »igenom profeten efter Guds egen befallning till konung utkorad, smord och upphöjd var, hade aldrig tänkt, att den ringa vördade Isais son skulle skilja honom vid riket; hade ock ibland israeliterna fuller funnits de (efter mänskligt förstånd), som hade varit mäktigare och likare därtill, men det skedde icke, utan han var därtill ärnad och utkorad». De hänvisa till Sveriges historia. »Vill man ock se till våra svenska historier, så finnes i lika måtto vara skedt med högloflig konung Gustaf, hvilken Gud tog af en blott adelsman och brukade honom till ett medel att fördrifva den tyrannen konung Kristiern, som var en väldig och regerande konung öfver tre konungariken»[2]). Ehuru höljd i teokratisk inklädnad är innebörden af de historiska hänvisningarne tydlig nog i frågan om den krönte konungens rätt, och med oförneknelig dialektisk smidighet använda de anklagade rådsherrarne den kunglige stamfaderns ärorika strid mot tyrannen såsom ett vapen mot ättlingens oantastliga rätt. Än tydligare kommer uppfattningen af villkorligheten i den kungliga rätten fram i samband med en med den i 1587 års deduktioner snarlik polemik mot arfkonungadömets absolutistiska karaktär. »I det, som konungen och öfverheten är undersåtarne», heter det, »efter Guds och all kristelig lag och skäl, så och på sitt eget ords vägnar, pliktig, är ingen åtskillnad mellan arf- och valkonungar, ty äga bägge parterna regera kristeligen och väl. — — — Elliest kunna de icke på något sätt förverka deras arfsrätt, såsom dock likväl med många finnes lagligen skedt vara»[3]). Oförfärad sätta

[1]) Försvarsskr. A och B.
[2]) Försvarsskr. A.
[3]) Försvarsskr. A.

så de anklagade konungens rätt i innersta beroende af hans pliktuppfyllelse[1]).

För öfrigt är rådsherrarnes försvar i någon mån anmärkningsvärdt däri, att liksom de i allmänhet betona konungens — äfven arfkonungens — bundenhet af lagen, så hänvisa de ock i egen sak oupphörligen till lagen som högsta instans. De hänvisa oupphörligen till deras rätt som rådspersoner att hafva »sitt betänkande fritt», åberopa för öfrigt därför ej blott Sveriges lag, utan »all kristelig beskrifven lag och hela världens exempel»[2]). De hänvisa rörande sin lydnadsplikt till att i lagen ej blott i allmänhet stadgas därom, utan att »där står ock något mera — — — nämligen I allo ty svarligit är både för Gudi och mannom honom att bjuda och oss att göra». Och de protestera energiskt under upprepade hänvisningar till konungens plikt att styrka lagen mot det enligt deras mening lagstridiga tillvägagångssätt, som kännetecknat konungens förfarande i rättegången[3]).

Så står då vid slutet af Johans regering bredvid den kyrkliga oppositionen den aristokratiska, väpnad med en mot konungamaktens innersta rättstendenser riktad, medvetet polemiskt formulerad, af nationelt germanska rättsidéer upptimrad statsrätt.

---

[1]) Det kan för öfrigt vara värdt att i detta sammanhang påpeka, att åtminstone spår af upprorstankar bland de högadliga kretsarne kunna förmärkas. Ett i anf. bunt befintligt upprop enligt anf. förteckning af Erik Sparre härrörande från den orolige Axel Lejonhufvud, befinnes innehålla maning till formligt uppror. Författaren riktar till sina ståndsbröder den uppfordran att »tenckie till andre medell, ther med wij kunne oss af thet omenniskelige wåldh och tyrannij frelsza och förlåssa, så framptt wij alles icke skåle komme åm halsen och vthi förderf med hustru och barn och allt thz wij ägha». Han förmenar, att de »hos gudh alzmechttigh, huilcken alles oskylligess försuar, och alle Tyrannerss mothståndare ähr, samptt alle ehrlige män, skole wara noksamptt vrsechttade, att wij hafue måst till sådanne medell grijpe». Han föreslår vidare samling med väpnade följen på någon ort, Grefsnäs (Lejonhufvudska godset) eller någon annan, att »sedhan ryckie i then Helige Trefallighetz nampn fortt».

[2]) Försvarsskr. A.

[3]) Försvarsskr. B.

V.

Innan vi öfvergå att närmare betrakta de statsrättsliga momenten i den djupgående inre politiska kris, som vid 1500-talets slut skakar det svenska samhället i dess grundvalar, är det nödvändigt för det fulla förståendet af innebörden i de kommande statsrättsliga meningsbrytningarne att i korthet taga en öfverblick af de politiska idéernas utveckling under 1500-talets lopp inom den europeiska kulturvärlden öfver hufvud.

1500-talet är en politisk brytningstid ej blott för Sverige, utan för de flesta europeiska stater. De konflikter inom det svenska samhällslifvet, hvilkas rättsliga uttryck vi i det föregående sökt fixera, hafva äfven i andra länder mer eller mindre sina motsvarigheter. Öfverallt förmärkes denna starka spänning mellan å ena sidan en furstemakt, hvars anspråk hafva sitt reella berättigande i det allmänt förnimbara, starka behofvet af en fast, enande, ordnande statsvilja, och å andra sidan en aristokratiskt ledd folkmakt, som, eggad af vitala intressen, medvetet sträfvar efter organiseradt deltagande i statsarbetet. Och i striderna skymta oupphörligen de brännande religiösa frågorna fram som inslag.

Ur denna för statsrättslig spekulation så frodiga jordmån växer fram en politisk litteratur af betydande omfång och med för framtiden afgörande uppslag. Särskildt i Frankrike, där de inre striderna under århundradets senare hälft antaga en rent kronisk karaktär, ger den politiska eggelsen åt den litterära produktionen ett starkt uppsving.

Denna — företrädesvis franska — publicistik hade som förutsättningar gifna ej blott de impulser, som ge 1500-talets svenska statsrättsliga tänkande sin afgörande prägel: de med protestantismen gifna teokratiska uppslagen och de framkvällande germanska rättsidéerna i hela deras oslipade ursprunglighet. Den kunde därjämte genom den gifna kulturförmedlingen mer direkt och omedelbart anknyta sig till de antika och medeltida

spekulativa traditionerna och företer därför ock genom de många, i stridens virrvarr ej så lätt enade impulserna en brokig, nästan bizarr skepnad.

* * *

Äfven reformationsrörelsens reformerta riktning drog fram ur nya testamentet den teokratiska statsåskådningen. Med vissa modifikationer af Calvin framställd [1]), trängde den sig med de reformerta idéerna fram i västra Europa. Dess öden blefvo mycket växlande. I Skottland blef den genom reformationens brytning med den katolskt sinnade konungamakten redan från början aftrubbad. I England åter växte den under konungamaktens hägn ut och uppbar sedan ideelt det stuartska enväldet. I Frankrike fasthölls den under de religiösa stridernas första tider i hela dess vidd segt af hugenottpartiet [2]) men försvagades i sin position mer och mer, då konungamaktens katolska sympatier med 1572 års händelser ohöljdt trädde i dagen. I de härefter mot konungamaktens rättsliga obundenhet riktade skrifterna — de s. k. monarchomachernas — framträder den blott i de af det religiösa intresset förestafvade försöken att teoretiskt slå en brygga mellan konungadömets gudomliga ursprung och de från andra idékretsar hämtade positiva dogmerna om dess principiella begränsning. Dessa försök påminna i mycket om dem, som vi i det föregående lärt känna i det teoretiska försvaret för Kristierns och Eriks afsättning, men äro mer fyndigt och fullständigt satta i system, särskildt genom dissekerandet af en mängd gammaltestamentliga utsagor, specielt ur de historiska böckerna — en kvasiteologisk, för de religiösa intressenas centrala ställning karaktäristisk bevismetod, hvilken låg nära till hands för den kalvinska riktningen med dess benägenhet att fatta bibeln som en äfven för de yttre lefnadsförhållandena bindande lagkodex [3]).

De positiva idéer, på hvilka monarchomacherna — härunder inbegripna en del protestantiska och katolska, företrädesvis fran-

[1]) Treumann s. 31 o. f. Weill s. 22 o. f.

[2]) Weill s. 34, 42, 46 o. f., m. fl. st.

[3]) Jfr om dessa förmedlande försök Treumann s. 64 o. f., Dock s. 34. — Ett och annat af dessa återfinnas sedan hos några af 1600-talets svenska teoretici, särskildt Paulinus.

ska författare — sökte basera sina af politiska skäl dikterade satser om konungamaktens begränsning, voro af olika ursprung[1]).

Ett betydelsefullt tillskott har utan all fråga den *germanska* statsåskådningen lämnat. Detta skönjes främst däri, att *de positiva lagarne och rättssedvänjorna* få ökad auktoritet och ökad beviskraft sig tillerkända. Hotomani berömda »Francogallia» är alltigenom en positivrättslig deduktion, likaså väsentligen Buchanani »De jure regni apud Scotos»[2]), båda författarne sålunda motsvarigheter till Erik Sparre. Men äfven inom den allmänna teorien omedelbart skönjes den positiva rättens ökade vikt. Man diskuterade ej blott förhållandet mellan konung och folk, frågeställningen blef äfven denna: »Rexne a lege, vel lex a rege?» och principielt svarades: »Lex facit regem»[3]). Som ytterligare germanskt drag må framhållas det genomgående betonandet af *folkets samtycke* som afgörande för lagens rättskraft, en sats, hvars germanska kärna framlyser i den somligstädes uttryckligen framhållna och åtminstone aldrig bestridda begränsningen, att äfven folket är lagen undergifvet, tills den upphäfves[4]). Ändtligen uppställde och utvecklade monarchomacherna den under medeltiden blott svagt antydda teorien om ett *fördrag* mellan härskare och folk, på hvilket den förres makt var beroende, och hvilket, om härskaren bröt detsamma, ej för folket var bindande[5]). Läran var afgjordt inspirerad af germanska rättssedvänjor — särskildt de ömsesidiga ederna — men utbildades med tillhjälp af den romerska privaträttens formler — talet om »pactum», om »reciproca obligatio» emanerar ur romerska rätten. Djärft dragas ur denna teori konsekvenser med hänsyn till folkets rätt att afsätta konung, och i nära anslutning till denna sida af fördragsläran utvecklade

[1]) Här må nämnas de mest kända: fransmännen Hotomanus, den anonyme författaren till »de jure magistratuum», pseudonymen Junius Brutus (länge antagen vara Hubert Languet, af Weill (s. 109 o. f.) antagen vara Du Plessis-Morney), Danæus alla protestanter, Rossæus, Boucherus, katoliker, skotten Buchanan och spanjoren Mariana. Jfr Treumann s. 11 o. f.

[2]) Äfven i Frankrikes politiska lif förmärkas denna tid starka tendenser att i den historiskt gifna positiva rätten söka den rättsliga utgångspunkten. Jfr Weill s. 41, 51.

[3]) Janet II s. 47, Treumann s. 77, 79.

[4]) Treumann s. 75 o. f. Gierke, *Althusius* s. 283 o. f.

[5]) Treumann s. 53 o. f. Gierke, *Althusius* s. 80.

monarchomacherna mer i detalj den ursprungligen antika *tyrannläran*. Det fastslogs utförligt, hvilka dåliga egenskaper och handlingar förvandlade den legitime konungen till en tyrann[1]), hvilken folket i nödfall hade rätt att afsätta, och det beskrefs detaljeradt det rättsligen försvarliga tillvägagångssättet vid afsättning: den tyranniske konungen skulle först varnas, — ett drag, förut påpekadt inom den svenska rättsåskådningen — och först om han befanns oförbätterlig, ägde *ämbetsmännen*, hvar och en eller samtliga, rätt att inskrida; de enskilde, folket i gemen, tillerkändes ej i vanliga fall initiativ, en lära, karaktäristisk för tidens aristokratiska tänkesätt[2]).

Med dessa ingredienser af väsentligen germansk kärna blandades äfven några stänk af *den antikt-medeltida suveränitetsläran*. Monarchomacherna kunde ej låta bli att för sig uppställa den frestande aristoteliska jämförelsefrågan: hvem är mäktigast i staten? Och de svarade naturligtvis: *folket*. Svaret är lätt förklarligt. En konungamakt, hvars myndighet var begränsad och utstakad i väsentligen af folkviljan fastslagna lagar och fördrag, kunde knappast, när frågan en gång var ställd, betraktas annat än som folkviljan principielt underordnad. Folket betraktades som *major, potior* i förhållande till fursten. Den senares makt var honom af det ursprungligen allrådande folket anförtrodd. De konsekvente af riktningen — en Junius Brutus t. ex. — uppfattade fördraget som ett *mandat*, fursten som en *summus magistratus*, som blott å folkets vägnar, ej af egen

---

[1]) Det skildes mellan två slag af tyranner: »tyrannus absque titulo», som utan rättslig hemul bemäktigat sig styrelsen, och hvilken man ej var någon skonsamhet skyldig, och »tyrannus quoad exercitium», den till tyrann urartade ursprungligen legitime fursten, hvilken borde med en viss hänsyn behandlas. Det är ett för den allmänna uppfattningen af konungens helgd karaktäristiskt drag, att någon motståndsrätt mot *konungen* i egentlig mening ej erkändes. Man presumerade genom konungens förvandling till tyrann ett hans eget afklädande af sin kungliga rätt.

[2]) Jfr Treumann s. 68 o. f. Ämbetsmännen tänktes härvid som folkets *representanter*. Tendensen fick sin vidare utveckling i Althusii eforlära. Gierke, *Althusius* s. 217. Hos dåtidens författare voro skiftningarne i detta afseende många, beroende på den representativa idéns vacklande tillämpning. En författare från denna tid formulerar läran så, att den enskilde ej har rätt till aktivt motstånd, att adel och ämbetsmän såsom lagarnes väktare hade rätt att varna konungen och göra honom aktivt motstånd, dock ej afsätta honom, hvilken rätt uteslutande tillkom »les états generaux». Weill s. 88.

rätt, på grund af mandatet regerade[1]). Med hänsyn till monarchomachernas innersta syftemål: härskarrättens principiella begränsning, blef emellertid folksuveränitetsbegreppet icke af någon egentlig betydelse. Det blef liksom ett *insegel* på folkets statsrättsliga betydelse. Men i hvarje fall ansågs fursten hafva en otvetydig *rätt* till sin myndighet, så länge han höll sig inom det i fördraget utstakade maktområdet — ty fördraget var ömsesidigt rättsligen bindande »jure naturæ». Däremot gaf läran onekligen åt folkets afsättningsrätt ett kärfvare kynne: folket tillerkändes vanligen en rent dömande myndighet öfver den pliktförgätne fursten[2]).

* * *

Men den af de skarpt tillspetsade politiska konflikterna orsakade hänsynslösheten i monarchomachernas politiska läroförkunnelse måste framkalla reaktion, så mycket mer som den i grunden föga stämde öfverens med tidens starkt centraliserande monarkiska tendens. Åt denna tendens hade redan förut den teokratiska teorien gifvit en från religiös synpunkt tillfredsställande rättsformel. Men ur de religiösa stridernas tröttande virrvarr framträder med allt större kraft det af renaissanskulturen ideelt stödda rena lekmannaintresset med förnyade anspråk på berättigande. Och i *Bodinus* fick den moderna statens allt mer medvetna enhetskraf dess odisputable lekmannateoretiker.

Det är karaktäristiskt för tidsandans innersta politiska riktning — åtminstone sådan den i Frankrike var beskaffad —, att Bodinus för fram sitt system midt i de inre politiska stridernas tummel; det är ej mindre karaktäristiskt, att han personligen i politiken snarare var en ständer- och religionsfrihetens förkämpe, än det monarkiska enväldets[3]).

Men ej blott i fråga om den allmänna politiska riktningen gent emot monarkisk centralisation äro dessa omständigheter karaktäristiska. De äro det äfven som vittnesbörd om den ideella styrkan

[1]) I allmänhet utfördes ej folksuveränitetsläran i synnerlig konsekvens; monarchomacherna upptogo t. ex. helt ogeneradt och diskuterade den aristoteliska läran om de olika statsformerna.

[2]) Gierke, *Althusius* s. 143 o. f. Treumann s. 60 o. f.

[3]) Jfr Weill s. 147. Själf säger sig Bodinus vilja draga i härnad lika mycket mot machiavellisterna som mot monarchomacherna.

i de rättsidéer, som renaissansen åter framdrog i hela deras ursprungliga innebörd. Ty Bodini statsrätt kan betraktas som *en den antika statsåskådningens genom renaissansen förmedlade insats i den moderna statsrättsliga spekulationen.* Kärnan i Bodini statsrätt är nämligen det aristoteliska suveränitetsbegreppet, hänsynslöst i sina logiska konsekvenser utbildadt, särskildt genom kombination med den romerska rättens kända statsrättsliga formler.

Bodinus accepterar den gamla indelningen af statsformerna i monarki, aristokrati och demokrati. Alla dessa statsformer äro tänkbara, men monarkien ger Bodinus politiskt företräde. Statsformens karaktär är beroende på hvar den suveräna statsmyndigheten är förlagd.

Suveräniteten definierar Bodinus som en »*summa in cives ac subditos legibusque soluta potestas*»[1]). Den monarkiske suveränen — hvilken praktiskt närmast intresserar — får väl makten sig öfverlåten af det ursprungligen suveräna folket, men denna öfverlåtelse är absolut och oåterkallelig. Suveränen är — såsom af definitionen framgår — *obunden af de positiva lagarne*[2]), detta sammanhängande med, att han är *ensam lagstiftare*, han är öfver hufvud ensam fritt handlande å statens vägnar[3]), han kan icke i detta sitt fria handlande bindas af någon riksförsamlings eller korporations samtycke som förutsättning. En *författning* i fullt bindande juridisk mening är därför enligt Bodinus otänkbar[4]). Väl kan monarken i sin

---

[1]) Jfr HANCKE s. 8. — Jag har här upptagit den senare latinska editionens definition.

[2]) Dock häfdar Bodinus i tidens anda, att monarken är bunden vid de lagbestämmelser, som äro med jus divinum et naturale direkt öfverensstämmande. Därjämte häfdar han en viss moralisk förpliktelse för fursten att underordna sig de af honom gifna lagarne. HANCKE s. 28.

[3]) Bodinus uppräknar 8 »jura majestatis», bland dem utom lagstiftningsrätten äfven beskattningsrätten. Jfr HANCKE s. 47 o. f.

[4]) Jfr HANCKE s. 34, särsk. not 38, och s. 43, GIERKE, *Althusius* s. 151, 286, REHM s. 226 o. f. — Är monarken i sin myndighet författningsenligt begränsad, är han i själfva verket ej suverän, blott en summus magistratus. Så menar Bodinus, att Tyskland har en aristokratisk statsform, ty kejsare och riksdag uppbära tillsammans suveräniteten. Frankrike är en verklig monarki, likaså England, ty Bodinus säger sig hört, att parlamentets samtycke ej uppfattas som villkor för konungens beslut. Danmarks statsform med dess delning af jura majestatis mellan konung och riksråd uppfattas som en abnormitet.

regementsutöfning faktiskt anlita andras medverkan, men denna medverkan måste principielt inskränkas till en rådgifvande eller utförande. Bodinus skiljer mellan *statsform* (status reipublicæ) och *regeringsform* (ratio gubernandi). Statsformen är bestämd efter hvilken suveränen är, regeringsformen efter hvilka suveränen anlitar som medverkande i statsarbetet. Suveränen erkänner ingen öfver sig annat än Gud. Verkligt aktivt motstånd mot hans befallningar är otänkbart, och detta gäller än mer om afsättning[1]). Blott passivt motstånd är tillåtet, då suveränen påbjuder något mot jus divinum et naturale stridande[2]). Ty häri är Bodinus ett barn af sin tid, att han erkänner den gudomliga och naturliga lagens juridiskt bindande kraft. Härur flyta ett par suveränitetsbegreppet modererande konsekvenser. Ur den allmänna rätten härflyter enligt Bodinus *suveränens bundenhet vid ingångna fördrag*, hvarvid Bodinus ej i konsekvens med hela sin åskådning kan förstå författningsfördrag, utan sannolikt närmast åsyftar fördrag af privat- och folkrättslig natur[3]). Och vidare häfdas *den privata egendomsrätten* vara i den allmänna rätten juridiskt skyddad.

Bodini statsrätt fick genom den imponerande vetenskapliga apparat, hvarmed den framfördes, ej mindre genom sin klara, plausibla, till synes från de gifna utgångspunkterna oemotsägliga logik ett oerhördt inflytande på samtidens statsrättsliga tänkande. Den blef härigenom, så långt de bländande klara idéerna öfver hufvud det kunna blifva, en eggelse till reel omgestaltning, en *politisk faktor*, som i förbund med tidens oveder-

[1]) Erik XIV:s afsättning i Sverige uppfattar Bodinus sålunda som en underlig anomali. — Var fursten ej verklig suverän, kunde han dock afsättas. HANCKE s. 30 not 23.

[2]) HANCKE s. 29.

[3]) Denna punkt har varit föremål för missförstånd, då Bodinus ej på denna punkt synes tillräckligt preciserat sig. (Jfr citatet från Bodinus, HANCKE s. 32 not 31). Rehm synes anse, att genom fördraget en författning skulle kunna komma till stånd, utan att den monarkiska suveräniteten däraf lede. Likaså, ehuru oklarare, Bluntschli. Riktigast torde Gierkes tydligen som självklar uttalade mening vara, att Bodinus ej tänkt på fördrag med verkligt statsrättsliga förpliktelser. Hancke synes luta åt samma mening. REHM s. 229, BLUNTSCHLI, *Gesch.* s. 24. HANCKE s. 32 o. f. GIERKE, *Althusius* s. 152 (»Nur vor dem Privatrecht macht der absolutistische Souveränetetsbegriff des Bodinus halt: Verträge binden auch den Souverän»). — Häremot strider ej, att senare författare, ex. Reinkingk, citerade Bodini fördragslära för att stödja författningsfördragets rättsligt bindande kraft.

sägligen i det hela monarkiska anda måste sträfva att leda den monarkiska statens inre utveckling hän mot *monarkisk absolutism.*

* * *

Vi stanna ett ögonblick inför det öppnade perspektivet för den statsrättsliga spekulationens framtida utveckling. Bredvid den redan i nya tidens första gryning åter i full kraft framträdande *teokratiska* idériktningen har nu under 1500-talet så småningom gjort sig gällande ett allt mer självständigt spekulativt tillgodogörande af de *germanska* rättstankarne, och bredvid dessa har i fullt medveten motsats den *antika* statsåskådningen framträdt. Så är därmed den divergens mellan de olika idériktningarne inträdd, hvilken innerst har sina förutsättningar i själfva den första brytningstidens karaktär och resultat[1]). Hvad framtiden nu bär i sköte, är i första hand en brottningskamp mellan de tre, en kamp, i hvilken de teokratiska och antika idéerna hafva de gamla kulturtraditionernas öfvervikt, de germanska åter den öfvervikt, som den spänstiga, kärnsunda, lifskraftiga folkandan måste förläna.

VI.

Den politiska situation, som med Johan III:s död inträdde, bragte med ens den förut förberedda brytningen mellan konungamakt och folkmakt till full aktualitet.

Faran för en från konungamakten utgående katolsk reaktion tvingar kyrkans målsmän till energisk handling, och den hastigt mognande religiösa opinionen vidgar det prästerliga motståndet mot de befarade försöken till ett allmänt folkligt. Bredvid prästerna skönjes adeln som den samlade folkmaktens ledare, gripen, äfven den, af det allt enande religiösa intresset, men

[1]) Jfr föreg. s. 37 o. f.

med förutfattad bestämd afsikt att begagna tronskiftets virrvarr för att bringa sina länge smidda planer på ökadt politiskt och socialt inflytande i verkställighet. Och ändtligen framträder hertig Karl, arffursten, som den synlige främste, men utan de dominerande egna intressen och den betydelsefulla initiativtagande roll, som förlänade 1568 års kris en så öfvervägande dynastisk prägel.

De kyrkliga och de världsliga folkliga elementen stå i brytningen sida vid sida, eniga i detta väsentliga: i oppositionen mot konungamaktens befarade katolska missionssträfvanden och i den medvetna afsikten att skaffa fullgod garanti för de egna vitala intressenas framtida politiska skydd.

Denna enighet mellan de kyrkliga och de folkliga intressena motsvaras äfven af en fullkomlig samklang i den statsrättsliga grunduppfattning, som präglar det samlade folkliga framträdandet. Och denna samklang är realiserad i den riktningen, att *det folkligt germanska rättsmedvetandet helt dominerar*. Under den närmaste krisen — Sigismunds trontillträde — nöja sig kyrkans män med att — en enda gång — göra det platoniska erkännandet, att öfverheten bör hållas »för Guds egen goda, nyttiga och nödiga ordning»[1]). Men allt tal om undergifven passivitet under öfverhetens omsorger, om orättfärdigheten af aktivt motstånd mot öfverheten är förstummadt. *Inför den politiska situationens för de kyrkliga intressena öfverväldigande fara kapitulerar den teokratiska statsåskådningen.*

Kapitulationen vittnar otvifvelaktigt såsom sådan om en svaghet i den protestantiska samhällsuppfattningens politiska position öfver hufvud. Den bildar härvidlag blott ett i raden af de många bevis, som reformationstidens historia erbjuder på denna samhällsuppfattnings ringa bärvidd inför en kräfvande politisk situation, särskildt när valet står eller synes stå mellan de religiösa intressena i deras totalitet å ena sidan och den statsrättsliga dogmen å den andra.

Men kapitulationens faktum förstås ej till sina orsaker fullt, om den betraktas enbart som resultatet af ögonblickets starka frestelse. Det är särskildt två synpunkter, som härförutom förtjäna att beaktas.

[1]) I prästernas postulater af d. $^{1}/_{12}$ 1593. R. A. III s. 198.

Dels bör man hålla i sikte, att kyrkans beroende af den världsliga staten var så afgjordt, att den för att vinna ett bestående resultat helt enkelt var hänvisad till att handla inom de gifna praktiskt tillämpliga statsrättsliga formerna; det gällde för kyrkan att anlita den världsliga statens organiserande och skyddande myndighet. Men var den hänvisad till förhandenvarande statsrättsliga former såsom medel, så följde däraf, att hela dess under krisen framlysande statsåskådning lätteligen fick en efter dessa statsrättsliga former någorlunda svarande teoretisk karaktär.

Dels — och framför allt — måste protestantismens eget frihetsbegrepp i väsentlig mån tagas med i räkningen. Det har förut framhållits, huru ett energiskt fasthållande af denna sida i den protestantiska statsåskådningen måste vara i olika riktningar för den germanska andans stärkande gynnsam, och det har framhållits, huru den liturgiska striden genom att småningom öfverflytta det teoretiska hufvudintresset på protestantismens frihetsprincip utan tvifvel har underlättat och befordrat en utveckling af den politiska frihetsanda, som är den germanska statsåskådningen egen. Väl föreligga icke direkta skriftliga vittnesbörd, som tillåta att, särskildt i prästernas statsrättsliga ståndpunkt, vid Sigismunds trontillträde konstatera en genetiskt fortgående teoretisk utveckling af den liturgiska stridens protestantiska frihetsidéer. Men liksom budet, att man mer borde lyda Gud än människor, bildar ett viktigt inslag i åtskilliga af reformationstidens revolutionära statsläror, så har ock samma bud och den i detsamma inneboende frihetstanken förvisso förlänat det kyrkliga och folkliga motståndet vid detta tillfälle åtskilligt af dess nerv, på samma gång som denna religiösa frihetsidé också i mycket förklarar, om ock ej direkt försvarar, den kyrkliga statsåskådningens sammanlöpande med den folkliga. På visst sätt har ock den religiösa frihetsidén i direkt praktisk tillämpning på ett betydelsefullt sätt bidragit att förläna hela krisen dess grundkaraktär och därmed ådagalagt sin inneboende förmåga att under vissa förutsättningar verka positivt eggande på den germanska frihetsandan. Otvifvelaktigt hade *Upsala möte* med dess så småningom utpräglade karaktär af en allmänt folklig viljekraft och löftesförbindelse rent politiskt

en ingripande betydelse såsom första anstöt till de folkliga elementens under krisens förlopp allt mer självmedvetna framträdande såsom samlad självständig politisk makt. Mötesbeslutet självt förkunnar som teoretisk grundval för mötets berättigande, att en lösning af de religiösa tvistefrågorna »icke annars hafver kunnat ske än igenom ett kristeligt, allmänt, fritt, inrikes möte, efter som ifrån apostlarnes tid och allt sedan hafver brukligt varit [1]). Och om ej denna kyrkorättsliga norm direkt under krisens förlopp reproduceras, så återkallade dock dess tillämpning i själfva mötet och kanske än mer i de följande mötesbekräftelserna förvisso i lefvande erinring den germanska rätts- och frihetsidén om allmogens — alle mans — ja och samtycke som förutsättning för den världsliga lagens gällande kraft, hvilken idé utgör ett viktigt inslag i *folkets* politiska myndighet inom den äkta germanstaten. Därjämte stärker mötesbeslutets karaktär af en allmän förpliktelse att häfda och skydda den uttalade religiösa öfvertygelsen den känsla af självständigt och samfäldt ansvar för det hela, som på det innersta sammanhänger med den germanska statsidéns grundprincip, den politiska friheten under lagen.

Emellertid, ehuru den svenska kyrkan såsom sådan ger till spillo den i dess idévärld inneboende specifika teokratiska uppfattning af öfverheten såsom politisk rättsbasis, så återfinnas dock fragmentariska uttryck för densamma äfven i den folkliga oppositionens uttalanden och åskådningssätt. Erik Sparre, som i främsta hand teoretiskt för oppositionens talan, är i viss mån besjälad af densamma. Och dess trots situationen inneboende kraft öfver sinnena bestyrkes i hög grad af den djupa innebörd, som vid Sigismunds trontillträde tydligen tillades kröningsceremonien, en innebörd, nu mer klart framträdande än vid Johans tronbestigning. Ja, i vissa uttalanden är denna ceremoni i dess egentliga mening — alltså kronans påsättande — fattad rent af som det konstitutiva momentet för konungens trontillträde [2]), och i alla händelser är den religiösa uppfattningen af kröningens

[1]) R. A. III s. 87.

[2]) Jfr t. ex. hertig Karls mening, att Sigismund måste afgifva försäkran »för än han kronen bekommer». R. A. III s. 239. Jfr s. 100.

innebörd i sin mån bidragande orsak till den viktiga roll i konflikten, som blef densamma anvisad.

Men trots dessa vittnesbörd om den teokratiska statsåskådningens fortvarande ideella makt, saknar den som helhet hvarje betydelse som inslag i folkmaktens statsrättsliga ståndpunkt, försvinner under den germanska idévärldens mäktigt frambrytande ström.

Så har konungamakten genom den religiösa intressekonflikten förlorat stödet af kyrkans traditionella statsåskådning, och gent emot de af konungamakten framskjutna rättsidéerna ställer den folkliga oppositionen en i det hela enhetlig, germansk rättsuppfattning. Sådan är den statsrättsliga grundkaraktären af den efter Johan III:s död hastigt utvecklade politiska situationen.

* * *

Konflikten mellan konungamakt och folkmakt vid Sigismunds trontillträde fick sin statsrättsliga form genom ståndernas begäran, att konungen skulle afgifva en högtidligt förbindande försäkran af önskadt innehåll. Denna försäkran tänktes främst skola garantera den protestantiska religionens allenavälde i Sverige, vidare binda konungen vid Sveriges lag och slutligen åt de olika länderna tillförsäkra privilegier, hvilkas detaljer af respektive stänger så småningom preciserades[1]. Först tänkte man sig tydligen, att konungen redan innan sin ankomst till Sverige skulle afgifva densamma; sedermera blef den bestämda fordran, att den åtminstone före kröningen skulle afgifvas, »på det icke i själfva kröningen därigenom någon vidlyftighet eller dröjsmål skulle infalla»[2]. Man ville tydligen hafva »klara papper», innan det skreds till konungens högtidliga insättning. Sigismund å sin sida var från början obenägen att tillmötesgå de framställda önskningarne, närmast med hänsyn till det, som rörde religionen, hvilken punkt främst framskjutits såsom den angelägnaste. Konungen hade väl omedelbart efter underrättelsen om faderns död i bref till Sverige utfäst sig att

[1]) Jfr instruktionen för Ture Bjelke. R. A. III s. 156.
[2]) R. A. III s. 187. Jfr s. 199.

hålla alla och hvar och en »vid Sverigis beskrefna lag och kungliga gifna privilegier och friheter», samt att »ingen för trons skull hvarken hata eller älska»[1]). Men utöfver denna sväfvande och utan högtidliga former afgifna förbindelse ville Sigismund i det längsta icke gå; han nöjde sig med att hänvisa till hvad han redan lofvat[2]).

I denna situation låg den frågan nära till hands: var Sigismund *skyldig* att afgifva den önskade försäkran? Frågan låg nära till hands — ty Sigismund kunde hänvisa och hänvisade äfven till sin af ständerna förut garanterade och beviljade *arfsrätt.*

Så kom den statsrättsliga diskussionen främst att röra sig kring arfsrättens innebörd och arfkonungens rättsställning. *Striden står mellan de mer eller mindre utprägladt patrimoniala och de folkligt germanska rättsidéerna.*

Själfva utgångspunkten för rättstvisten blef med nödvändighet den divergerande uppfattningen af arfsrättens betydelse såsom grund för konungens rätt. Var konungen såsom sådan konstituerad väsentligen i och genom arfsrätten, eller förefunnos där bredvid äfven andra statsrättsligt betydelsefulla rättsgrunder? Frågan har aldrig af någondera parten med full klarhet uppkastats eller besvarats, men själfva den sakliga grunduppfattningen skiner igenom på båda hållen.

Den folkliga oppositionen uttrycker upprepade gånger sin respekt för Sigismunds arfsrätt såsom grundande en verklig rätt. I viss mån se ständerna i Sigismund redan från början sin konung. De erkänna, att riket är Sigismund »arfligen hemfallet»[3]), de erkänna honom för sin »rätte herre och arfkonung»[4]), de erkänna sig pliktiga att hålla »den ed, hyllning och trohet», som de konungen förut lofvat[5]), och i samma vändning, som ständerna under de kritiska dagarne i Upsala förbinda sig att som en man hålla fast vid sina fordringar, berättas de på mäster Abrahams förslag hafva aflagt det löftet att vara konungen

[1]) R. A. III s. 152.
[2]) R. A. III s. 169, 217.
[3]) R. A. III s. 155.
[4]) R. A. III s. 264.
[5]) R. A. III s. 10. Jfr s. 5, 264.

hulda och trogna, såsom redeliga svenska män»[1]). Men midt ibland dessa uttryck för undersåtlig trohet smyga sig in ordalag, som i grunden reducera arfsrätten till blott ett rättsanspråk. Sigismund nämnes ofta i rådets och ständernas skrifvelser »tillkommande konung», »tillstundande öfverhet» o. d.[2]). Sigismund erkännes sålunda icke vara konung utan vidare, på grund af sin arfsrätt enbart. Det behöfves något mera därtill. Han är ännu ej besittare af »Sveriges rikes krona»[3]). Och det, som ännu fattas, antyda prästerna redan vid Upsala möte: Sigismund måste blifva »till regementet *tillåten och krönt*»[4]). Alltså var utom arfsrätten erforderlig i första hand en folklig viljeakt, en utkorelse i viss mening, i andra hand själfva den egentliga kröningsceremonien. Det är särskildt den första fordran, som är för den folkliga oppositionens hela statsrättsliga ståndpunkt afgörande. Den blottar den tillsats af *valprincip* uti arfrikets statsrätt, hvilken redan tydligen skönjts i Västerås arfförening, än tydligare framträdt vid Johans trontillträde, och hvilken är betecknande äfven för de urkunder, som lågo till grund för Sigismunds egen arfsrätt[5]). Den närmare formen för det »annammande» af den närmaste arfvingen, om hvilket arfrikets grundlagar tala, utpekas äfven rätt tydligt. I viss mån tänkes väl den folkliga »tillåtelsen» innefatta ett medgifvande af, att den öfliga kröningen med tillhörande ceremonier finge hafva sin gång[6]), men den statsrättsliga tyngdpunkten lägges framför allt vid den högtidliga *hyllningsed*, som i kröningen efter gammal sed var innefattad. Denna ed betonas särskildt i bevarade riksdagsfullmakter och i ständernas böneskrift till konungen i febr.

---

[1]) R. A. III s. 280. — Ständerna förklara sig också villiga att bevista Johans begrafning »till att bevise e. k. M:t såsom vår rätte härre och arfkonung vår tilbörlige hörsamhet och lydne». I samma skrifvelse säga de: »Vi vele, så myket oss någen tidh kan stå till görendes, finnes e. k. M. hulle, trogne och rättrådige undersåtter i alle våre lifsdager». R. A. III s. 264.

[2]) R. A. III s. 5, 11, 156, 163, 234.

[3]) R. A. III s. 235. Jfr s. 239, 287, 289.

[4]) R. A. III s. 100.

[5]) Jfr särskildt 1590 års förnyelse af arfföreningen. Ständerna lofva att »vele och skole anamme och bekenne» Sigismund för rätt konung. R. A. II s. 925.

[6]) Jfr t. ex. hertig Karls utsaga enligt en bevarad berättelse: »Vill hann och icke mäd denne vilkor, så tennke vi icke ens att samtyckia till hanns cröning». R. A. III s. 288.

1594; beviljade ej konungen ständernas fordringar, hade dessa ej af sina »medbröder» tillstånd »konungen någon ed svärja eller bebrefva»[1]). Det sätt, hvarpå här edsceremonien omnämnes, liksom för öfrigt det flerstädes i ständernas inlagor antydda hotet, att »någon oreda sig varder tilldragande»[2]), om konungen ej bifölle deras fordran, ådagalägger fullväl, att för ständerna kröningen och hyllningseden ej voro tomma formaliteter, att tvärtom häri inneslöts en folklig viljeakt — tillåtelse till regementet —, hvilken under vissa förhållanden förutsatte en frihet att säga ja eller nej.

Sigismunds hela åskådning är väsentligen annan. För honom är riket tydligen redan i och genom faderns död honom »arfligen hemfallet» och undersåtarne honom till trohet förbundna[3]). Väl lägger äfven Sigismund tydligen en viss vikt vid kröningsceremonierna. Därom vittnar hans egen ifriga åtrå att blifva krönt. Men han har en annan uppfattning af deras innebörd. Han förutsätter framför allt ej med deras tillvaro någon handlingsfrihet från ständernas sida beträffande deras i hyllningseden innefattade erkännande af hans konungavärdighet. Den trohetsed, som ständerna skola aflägga, den äro de helt enkelt »efter Sveriges lag och arfföreningen» honom såsom »deras rätta konung och öfverhet pliktiga»[4]). För Sigismund har det hela öfvervägande innebörden af gammal öflig sed, mot hvilken ej bör brytas, men hvilkens reella innebörd är obetydlig.

De båda parternas divergerande uppfattningar af innebörden i de statsrättsliga formerna för arfkonungens trontillträde äro väl ej i och för sig af allmänt statsrättsligt intresse, äro snarare att uppfatta som olika åskådningar rörande det svenska arfrikets positiva statsrätt, men de stå dock i den intimaste förbindelse med uppfattningar af ren principiell innebörd. Ty bakom Sigismunds uppfattning af arfsrättens ovillkorliga giltighet skymtar fram ett häfdande af arfkonungens upphöjdhet öfver all villkorlighet. Och ständernas fasthållande vid deras relativa frihet att — trots afsrätten — taga eller förkasta Sigismund som konung

[1]) R. A. III s. 297, 302, 305.
[2]) R. A. III s. 202. Jfr t. ex. s. 318, 321.
[3]) R. A. III s. 151, 193.
[4]) R. A. III s. 219.

är innerst ett uttryck för deras tendens att häfda konungadömets begränsning i lag och folkvilja — samma tendens som redan i Vesterås arfförening låtit sig förmärkas.

En närmare granskning af stridens statsrättsliga detaljer visar detta tydligen.

Den fortgående tvekampen mellan konung och ständer har att uppvisa tvenne olika faser, hvilka dock i tiden i någon mån flyta öfver i hvarandra. Den första fasen kännetecknas af, att konungen ännu fasthåller vid sin principiella vägran att afgifva någon försäkring före kröningen, den senare däraf, att striden väsentligen är öfverflyttad till försäkrans detaljerade innehåll. Stridens första skede erbjuder onekligen det största allmänna intresset från statsrättslig synpunkt, ehuruväl äfven det senare skedet är af en viss allmän statsrättslig innebörd.

De punkter rörande religionen och världsliga frågor — privilegiefrågor och andra — på hvilka konungens bekräftelse begärdes, detaljerades under stridens fortgång i vissa afseenden högst betydligt, och åtskilligt hade utan tvifvel afgjordt nyhetens karaktär. Men det är att observera, att *den begärda försäkran från början af ständerna icke var afsedd att fastslå något nytt.* Upsala möte hade i religionssaken redan hänvisat till den religion, som uti »salig och högloflig hos Gudi i åminnelse konung Gustafs sista regements- och salig ärkebiskop Lars Petri Nericiani den äldres lifstid» var hållen[1]). Och liksom här hänvisades till den gamla religionen, så hänvisade ständerna öfver hufvud som motiv för sina fordringar till den gifna förutsättningen, att konungen »sig i alla måtto och emot alla som en dygdelig kristen Sveriges konung efter riksens lag och gamla frihet varder förhållandes». De säga sig begära, att konungen måtte allt det lofva och hålla, »som konungsed uti vår lagbok ljusligen innehåller och förmäler och under hvar artikel rätteligen och sannfärdeligen bör förstås och begripas»[2]). Och de försäkra, att de ej »H. K. M:t i någon måtto öfver det, som rätt och tillbörligt är och deras föräldrar fordom njutit hafva, förknippa och försnilla ville, mycket mindre, att någon rättighet, som en lagkallad artkonung efter frivilliga

[1]) R. A. III s. 88.
[2]) Instr. för Ture Bjelke, R. A. III s. 156.

laga stadgar tillyder, i någon måtto skulle förtagas»[1]). Ständerna uppfatta sålunda från början den begärda försäkran såsom ett uttryck för ett högtidligt erkännande af konungens bundenhet vid rikets gamla rättsordning, af hvilken den religiösa bekännelsen i och med dess önskade politiska fastslående betraktades som en del.

Det är af vikt att observera, att Sigismund i motiveringen för sin principiella vägran att villfara ständernas begäran icke i förstone låter framskymta någon annan uppfattning af innebörden i den projekterade försäkran. Sigismund framhåller i stället principielt, »hvad åtskillnad, som bör vara emellan valkonungar, hvilka, medan de än utrikes äro, eller eljest, förrän valet alldeles blifver stadfäst och allmänneligen gilladt, pläga vissa villkor föreställas, och mellan arfkonungar, hvilka vid deras kröningstid alla ständer och sedan hvart och ett för sig försäkring om alla allmänneliga nödtorfter, lag och rätt så ock enskilta privilegier och friheter pläga att göra»[2]). Han hade för länge sedan gifvit den begärda försäkringen ifrån sig, om han icke förmärkt sig »därutinnan blifva mera anmodad än H. K. M:ts förfäder, uti så måtto, att den försäkring, som Sveriges konungar hafva gjort på deras kröningstid, den blifver nu framföreat begärd af H. K. M:t endels mera med trug än eljes på det sätt, som det ske borde»[3]). Sigismund ingår således i denna afvisande motivering ej på försäkrans innehåll, hvilket han ej synes i och för sig ogilla. Han nöjer sig med att helt kategoriskt neka under hänvisning till den öfliga kröningseden, hvilken han tydligen är villig att aflägga.

Hvad ligger nu under denna till synes formella tvist om tiden för försäkrans aflåggande?

Sigismunds hänvisning till den statsrättsliga nyhet, som låg i den begärda försäkran, hade sin oförnekliga sanning[4]), och ständerna erkänna detta äfven men hänvisa till situationens extraordinära karaktär. »Ändock några», säga prästerna, »kan

[1]) Adelns inlaga till rådet d. $^{30}/_{10}$ 1594. R. A. III s. 187. Samma uppfattning går i det hela igen ännu i jan. 1594. Jfr R. A. III s. 255, 260.

[2]) R. A. III s. 174.

[3]) R. A. III s. 217 o. f.

[4]) Hertig Karl hänvisar dock till landslagen, enligt hvilken konungaeden afgafs före kröningen. Sigismund ser närmast på arfrikets föregående statsrättsliga praxis.

synas sällsamt och obrukeligt, att man utaf E. K. M:t, som riksens infödde och högtbegåfvade arfkonung är, sådan försäkring begärer, och icke vid det löftet, i själfva kröningen plägar ske, sig låter åtnöja, dock likväl äro högviktiga och nödiga orsaker, som oss beveka, att vi denna vår underdåniga anhållan icke hafva kunnat låta blifva tillbaka»[1]). Denna antydda extraordinära situation manar tydligen ständerna att genom försäkringsfrågans afgörande före kröningen vinna, att konungens bundenhet vid lagen blefve fastslagen i tillräckligt tydliga och bindande ordalag. Ständernas begäran betyder sålunda *ett strängt häfdande af konungens lagbundenhet*, och härtill kommer, att genom ständernas hela ståndpunkt konungaförsäkrans afgifvande får karaktären af ett verkligt *villkor* för konungens definitiva trontillträde; härigenom markeras ytterligare ständernas uppfattning af konungadömets rättsställning, ty *konungens inordnande under och bundenhet vid den gifna rättsordningen ter sig som en absolut förutsättning för hans lagliga rätt till konungadömet.*

Sigismund har å sin sida aldrig uttryckligen tagit afstånd från ständernas allmänna statsrättsliga ståndpunkt. Han erkänner sig upprepade gånger vara villig att styra riket efter Sveriges lag och gamla privilegier och friheter; ej heller aktar han »att vägra riksens ständer deras fria religion»[2]). Vid kröningen vill han med sin kungliga ed bekräfta alltsammans. Onekligt är emellertid, att hänvisningen till kröningseden åt den högtidliga förpliktelsen till lagen mer ger karaktären af gammal öflig sed och härigenom liksom tenderar att öfversläta dess djupa innebörd, att framför allt denna hänvisning mindre är ägnad att framhäfva förpliktelsens karaktär af fundamental förutsättning för arfkonungens rätt öfver hufvud, mera ger konungens underordnande under lagen karaktären af ett medgifvande, frivilligt gjordt och ej framtvunget af en statsrättslig nödvändighet; Sigismund betonar ju uttryckligen, att arfkonungen icke bör i förväg några villkor föreställas, hvilket ordasätt förvisso ej är afsedt att proklamera hans upphöjdhet öfver lag men likvisst antyder en mindre sträng principiell maktbegränsning äfven i förhållande till lagen

[1]) R. A. III s. 198.
[2]) R. A. III s. 254.

än den, som tillkomme valkonungen. Väl får Sigismunds ståndpunkt beträffande tiden för försäkrans afgifvande bedömas med skälig hänsyn äfven till den omständigheten, att han helt naturligt icke medgaf förefintligheten af den alldeles särskilda situation, hvilken enligt ständernas mening fullt motiverade deras begäran. Men ställd i relief af ständernas klara statsrättsliga ståndpunkt får Sigismunds hela hållning i statsrättsligt hänseende något vagt och misstänkt öfver sig, hvilket gör, att man bakom de försiktiga ordalagen ej utan skäl torde kunna förutsätta vissa höga föreställningar om arfkonungens maktfullkomlighet, en förmodan, som bestyrkes af Sigismunds egen tydligt prononcerade motsättning mellan arf- och valkonungens rättsställning.

Af särskildt bestyrkande karaktär är för öfrigt beträffande Sigismunds och hans partis innersta statsrättsliga åskådning den omständigheten, att oppositionspartiet otvetydigt tillade honom afgjorda envåldsteorier med patrimonial utgångspunkt, d. v. s. byggda på Sveriges karaktär af arfkonungadöme. »Ändock väl åtskillnad kan vara», säger hertig Karl i bref till rådet, »emellan arf- och valkonungar, såsom ock förebäres, så bör det likväl icke så förstås, att en arfkonung icke skulle såväl vara förpliktad att försäkra sina undersåtar om trygghet i alla måtto, så att de måtte veta, hvad de till honom kunna hafva att förlita, så väl som en valkonung det göra måste»[1]). Erik Sparre ger sin i det följande närmare afhandlade teoretiska deduktion formen af en direkt polemik mot den föreställningen, att arfkonungen skulle hafva rätt att regera »absolute», d. v. s. icke vara bunden af lagen. Och Chesnecopherus uppger senare på tal om händelserna 1594, att jesuiterna »hade öfvertalat konungen, såsom ock de polackar inbillade sig, att Sigismund skulle hafva *absolutam potestatem* uti sitt arfkonungarike»[2]).

Utan tvifvel betyga dessa vittnesbörd och uttalanden från ståndeoppositionens sida, att de vid arfkonungadömet vidfästade patrimoniala envåldsidéerna under krisen 1593—94 så att säga »lågo i luften», äfven om de ej af Sigismund officielt i tydliga ord framförts: det var förvisso ej utan motiv, som den folkligt

[1]) R. A. III s. 229.
[2]) Chesnecopherus bl. Y 2.

germanska statsåskådningen så positivt gjorde front mot dessa idéer. Chesnecopheri antydan, hvarifrån dessa idéer vid Sigismunds trontillträde särskildt gjorts gällande, äger nog delvis sin riktighet. Särskildt torde det för Sigismunds polska herrar legat nära till hands att — obekanta, som de voro med svenska förhållanden — liksom förstora kontrasten mellan det svenska arfrikets och det polska valrikets olika statsrättsliga traditioner och därigenom tillägga de förra en afgjord benägenhet för obegränsad konungamakt. Men helt säkert har därvidlag ej blott utländskt inflytande spelat in. Man torde utan misstag äfven kunna peka på en nationell tradition. Äfven om de patrimoniala envåldsidéerna ej förut gjort sig gällande i mer utpräglad form, så funnos de dock där förvisso, och senast från Johans tid skönjas äfven på ytan spår af deras tillvaro. Den aristokratiska fraktionen hade helt säkert redan då ej utan skäl mot dem riktat sin opposition. Och för deras nationella traditioner talar därtill utan tvifvel ej litet den omständigheten, att de vid krisen 1593—94 så misstänksamt spårades i Sigismunds statsrättsliga åskådning.

Den strid för lagens auktoritet gent emot arfkonungadömet, som ständeroppositionen här förde, lyktade som bekant med seger. Redan innan det definitiva resultatet uppnåddes, kan emellertid segern anses vara vunnen, nämligen i och med det att konflikten äfven af Sigismund själf småningom föres öfver från den principiella debatten om försäkrans afgifvande till en detaljdebatt om försäkrans innehåll[1]). Detta krisens senare skede har emellertid, äfven det, sitt statsrättsliga intresse. *Striden för lagen aflöses här af striden för folkviljans självständiga betydelse inom samhället, framför allt för rättsordningens fixering.*

Vid en närmare granskning af ständernas detaljerade fordringar finner sig Sigismund hafva anledning att betona, det han »aktar fasthålla vid den konungsrätt och myndighet, som H.

---

[1]) I bref till rådet af d. $^{5}/_{12}$ 1593, där Sigismund intager sin principielt afvisande ståndpunkt mot försäkrans aflåggande före kröningen, slutar han dock med en begäran, att riksråden »ville låtha stella en form, på hvad sätt the mena samma försäkringh blifva skall». R. A. III s. 218. Redan detta innebar tydligen försäkringsfrågans *faktiska* afgörande före kröningen, äfven om konungen ännu en tid höll fast vid sin mening beträffande tiden för försäkrans aflåggande.

K. M:ts förfäder Sveriges rikes konungar hafva haft och hafva böra»[1]). Han beder riksråden se till, »att den konungsliga höghet och myndighet icke måtte mera för H. K. M:t blifva förminskad, än som den för H. K. M:ts älskelige käre faderfader, så ock herr fader, högloflig i hugkommelse, varit hafver»[2]). Sigismund förflyttar sig sålunda på ständernas egen ursprungliga ståndpunkt, ställer sig på den gamla lagens grund och opponerar sig i allmänhet mot hvarje nyhet i den begärda försäkran. Att ständernas fordringar innehöllo verkliga nyheter, det erkänna de själfva under stridens gång allt tydligare. De framskjuta mer och mer ej blott lagen som motiv, äfven rikets välfärd och nytta, nödtorften och »denna onda tiden» åberopas[3]). Äfven Sigismund skjuter väl ej alldeles undan den synpunkten: han erkänner, att man bör taga hänsyn ej blott till »lag och rätt» utan ock till »själfva rättvisan och billigheten»[4]). Men hvad rättvisa och billighet kräfver, därom skifta meningarne hos konung och ständer, och där konungen ej vill ge vika, där menar han sig hafva säker tillflykt under den gamla lagens skydd.

Ju mer konflikten tillspetsade sig, dess mer koncentrerade sig de motsatta viljorna kring en punkt — om bekräftelsen af Upsala mötes beslut. Sigismund för sin del är villig medgifva ständerna att fritt njuta sin religion så, som den var uti konung Gustafs sista och konung Johans första regementstid[5]). Ständerna kräfva därutöfver enständigt uttrycklig bekräftelse på Upsala mötes beslut[6]). Den praktiska fråga, som det här gällde, betonades ock öppet å båda sidor: striden stod om, huruvida religionsutöfning i Sverige skulle kunna medgifvas katoliker, hvilket Upsala mötes beslut uttryckligen uteslöt[7]). Det är af

[1]) Närmast angående bekräftelsen på ärkebiskopsvalet. R. A. III s. 217. Jfr analogt uttryck å samma sida.
[2]) R. A. III s. 299.
[3]) R. A. III s. 235, 237, 263 m. fl. st.
[4]) R. A. III s. 254.
[5]) R. A. III s. 257, 286.
[6]) R. A. III s. 156, 222, 263.
[7]) Sigismund framhåller, huruledes under föregående konungar katoliker »äre blefne ledne här i riket». R. A. III s. 257. Hertigen å sin sida säges i allmänhet hafva förklarat, att Sigismunds erbjudande »är svikligit och gör icke fyllest», ty under förra konungars tid »var och innmängdt mycket mäd ceremonier och annat, som intedt dogde». R. A. III s. 287. — Äfvenledes stod fasthållandet af Upsala möte i samband med fordran på bekräftelsen af ärkebiskopsvalet, en fråga, som i det sista förlängde konflikten.

intresse att finna, att ständerna i denna konflikt ej blott hänvisa till rikets bästa som motiv, utan äfven direkt stödja sig på det folkliga beslutets och den folkliga föreningens eget faktum. Väl förmärkes en tendens att liksom utsläta Upsala mötes innebörd af ett självständigt folkligt initiativ, i det att för dess hållande konung Johans och t. o. m. Sigismunds eget i Vadstena 1587 lämnade bifall åberopas. Men äfven utan detta stöd i konungamaktens på förhand gifna legitimation åberopas uttryckligen mötets beslut. Prästerna förklara uttryckligen, att »det kristliga förbund, som alla riksens ständer sig emellan uti religionssaken *lagligen och tillbörligen* gjort hafva, blifver igenom Guds nådiga tillhjälp väl oupplösligt»[1]. Och Sigismunds förslag om upplåtande af kyrkor åt katolikerna berättas hafva kategoriskt af ständerna afvisats med hänvisning till, att »det är emot Gud och vårt concilium»[2]).

Så häfdas uttryckligen de folkliga elementens rätt till självständig insats för det allmänna: *Upsala möte är i och för sig lagligt och tillbörligt såsom en folklig sammanslutning till försvar för det, som det allmänna rättsmedvetandet godkände som riktigt.* Ständerna sätta klart och fast *sin* samfälda vilja såsom politiskt berättigad gent emot konungens och väja därvid ej ens för konungens i den förutvarande rättsordningen sökta stöd — ty här fordra de uttryckligen en detaljering, fixering utöfver den förutvarande lagen af hvad »den religionsfrihet och bruk» kräfver»[3]).

Som en gifven konsekvens till ständeroppositionens strid för konungamaktens rättsligen gifna begränsning i lag och folkvilja tillkommer slutligen ännu ett drag i dess statsrätt: *det uttryckliga häfdandet af den villkorliga karaktären i den folkliga lydnadsförpliktelsen gent emot konungen.* Ständerna nöja sig ej blott med att vägra att skrida till konungens definitiva insättning, om deras fordringar ej bifölles. De kasta äfven en blick in i framtiden, fastslå, att ständernas framtida trohet förutsatte konungens trohet mot de förpliktelser, som han komme

[1]) R. A. III s. 233.
[2]) R. A. III s. 273.
[3]) R. A. III s. 226.

att afgifva. I fullmakten för böndernas representanter betygas å ena sidan, att »hvar nu detta af H. K. M:t fullkomligen oss försäkras, oryggeligen och obrottsligen varder hållet, vele ock vi, hvad som af dessa våra utskickade efter denna fullmakt varder svoret och försegladt, stadeligen och troligen hålla och efter arfföreningen H. K. M:t samt det hela konungahuset all underdånig och rättrådig huldskap, troskap och manskap bevisa»[1]). Men å andra sidan betyga ständerna i sin samfälda böneskrift, att »hvar det nu utfästade i framtiden varder villeligen och skadeligen brutet och öfverträdt, vele våra medbröder samt med oss efter all skäl och lag och E. K. M:ts eget löfte och förskrifning vara utaf våra löften friade»[2]). Det är, som om ett dunkelt tvifvel om möjligheten af krisens definitiva afveckling genom konungens tillfälliga eftergift dref ständerna att med hänsyn till möjliga framtida eventualiteter redan från början draga ut konsekvenserna af sin statsrättsliga position.

* * *

Den statsrättsliga ståndpunkt, som ständerna gent emot Sigismund i krisen 1593—94 intaga, är utförligare framställd och motiverad i en af Erik Sparre i adelns namn författad inlaga, vanligen benämnd »*Ridderskapets och adelns oration*»[3]). Den trycktes vid tillfället och var närmast afsedd att motivera adelns speciella »postulata», i hvilka visserligen också ständernas gemensamma fordringar inledningsvis voro innefattade.

---

[1]) R. A. III s. 298. Jfr s. 202, 305.

[2]) R. A. III s. 305.

[3]) Erik Sparres egenhändiga koncept till största delen af skriften finnes förvaradt i riksarkivet i en bunt: »*Erik och Johan Sparres bref växling och handlingar*». Af detta koncept befinnes, att äfven andra, särskildt Ture Bjelke, haft sin hand med. Af Ture Bjelkes hand äro nämligen i kanten insatta några tillägg, hvilka sedan inflöto i den slutliga redaktionen, tillägg, af hvilka ett par ej äro oviktiga. Så äro af honom inflickade orden »dogh — — — vedertaghen». (R. A. III s. 384 rad 10 o. f. nedifrån), vidare »tilförene — — — anstelle» (s. 386 rad 13 o. f.), »medh rätte — — — görendes varder» (s. 391 rad 20 o. f. ofvanifrån) samt slutet »thes vi kalle etc.». Själf har emellertid Erik Sparre — och med rätta — beteckna sig som den egentlige författaren.

Såsom en skrift af mer verkligt teoretisk halt kräfver den sin särskilda behandling.

Skriften afser ej blott att vara en statsrättslig deduktion, är såsom sådan föga systematiskt genomförd. Utan den är närmast att betrakta som en af olika motiv stödd *vädjan* till konungen att villfara ständernas önskningar. »Vi *begära*», heter det på ett ställe, »ett tillbörligt, mildt, kristeligt regemente efter fäderneslandets lag och laga stadgar»[1]). Men bland motiven lägger Erik Sparre särskild vikt vid de rent statsrättsliga.

I det hela är den förfäktade grundåskådningen Erik Sparres gamla kända, om ock fylligare, mångsidigare belyst och utförd och äfven på en och annan punkt något modifierad.

Den statsrättsliga bevisningen är öppet riktad mot »det ordalaget, att arfkonungar absolute böra regera»[2]), mot dem, »som således vilja förstå saken, att, efter riket är vordet ett arfrike, så hafver man icke skäl att fordra eller betinga någon ed eller löfte af konungen»[3]). Och emot den ståndpunkten förfäktar han, att »alla konungar äro till lag och rättvisan förbundne»[4]) — således äfven arfkonungarne.

Hvad menar Erik Sparre då med »lag och rättvisan»? I det hela fasthåller han vid sin gamla åskådning. Han tänker förfarande på »Sveriges lag, hvilken för många hundrade år sedan gjord är»[5]). Han betonar, att adeln för sig ej annat begärt än, »hvad våra föräldrar före oss af alla lofliga konungar och regenter välvilleligen hafver varit efterlåtet»[6]), och de särskilda postulaterna äro ock samvetsgrant bestyrkta med hänvisningar till gammal lag och gamla privilegier. Sålunda är lagen för Erik Sparre alltfort något af ålder gällande, visserligen här enligt sakens natur — då det gällde privilegierna — ej så klart begränsadt till den kodifierade lagen, men dock något traditionelt gifvet — mer eller mindre. Blott där ständer-

[1]) R. A. III s. 384. Jfr s. 389.
[2]) R. A. III s. 386.
[3]) R. A. III s. 385.
[4]) R. A. III s. 389.
[5]) R. A. III s. 382.
[6]) R. A. III s. 392.

nas samtycke var konstateradt, kunde någon direkt ändring i den gifna rättsordningen erkännas såsom giltig[1]).

Men det är anmärkningsvärdt, att Erik Sparre äfven visar spår af en annan uppfattning af innebörden i »lag och rättvisan», en uppfattning, som höjer sig *öfver* det formella lagbudet och ser rättvisan från en högre synpunkt, framför allt från synpunkten af dess öfverensstämmelse med Guds lag. I början af orationen talas så om öfverhetens skyldighet att häfda Guds lag, särskildt att straffa dem, som bryta däremot[2]). Och fullt tydligt kommer den högre rättvisans kraf till heders i slutet af orationen, där också Erik Sparre öppet uttalar orsaken till denna vädjan till »högre rätt», den nämligen, att Sigismund gent emot ständernas fordringar sökte skydd i den gamla gifna rättsordningen. »Där finnas ock», säger han, några, som man dagligen hörer, de som säga, att E. K. M. skall försvara den myndighet, rättighet och bruk, lika som E. K. M:ts herr fader, högloflig i hågkommelse, i alla saker både andeliga och världsliga hafver velat haft sig förbehållna. Här borde sådana med rätta ihågkomma, hvad åtskillnad, som är och vara bör emellan den hörsamhet och lydnad, som vi den öfverste Herren först, sedan ock vår världsliga öfrighet skyldiga och pliktiga äro, så kunna de annorlunda och rättare om saken döma, det vi ock förmoda E. K. M. såsom en kristen, mild och förståndig konung görandes varder, *och skulle icke så mycket aktas, hvad här i så måtto tillförene kan skedt vara, som det här ske borde*»[3]).

Vid den detaljerade bevisningen för den förfäktade rättsåskådningen nöjer sig Erik Sparre ej med att konsekvent från en synpunkt motivera densamma. Han känner tydligen behof af att med hänsyn till de olika idékretsar, som representerades af i krisen intresserade element, at olika håll, med olika bevismedel trygga och försvara sin ståndpunkt.

[1]) Jfr den speciella bevisningen mot den meningen, att den absoluta makten tillkommit liksom på sidan af själfva arfrikets instiftande genom ständernas samtycke. »Gifves ock hvar och en at betenkie, om höghbe:te konung Göstaff uthan theres fulkommelige samtyckie och jaord någhet borde heller kunde i så måtte förandre, och hvadh krafft thet medh rätte hafve kunde». R. A. III s. 386.

[2]) R. A. III s. 377.

[3]) R. A. III s. 391.

Han söker främst att från teologisk utgångspunkt söka skäl för sin mening, otvifvelaktigt med hänsyn till det i krisen ovanligt starkt representerade religiösa intresset, och därtill för att parera möjliga motförsök att med teologiska bevismedel försvara Sigismunds position. Erik Sparre accepterar den teokratiska uppfattningen af öfverheten. Konungarne äro, säger han, »i Guds stad, varda ock endels med öfvermänsklig ära af undersåtarne vördade, så att Gud själf synes hafva meddelt dem icke litet af sin utvärtes makt och välde på jorden». Men han skyndar genast att härur draga slutsatser för sin mening. »Konungarne skola icke tänka, att de därtill blifvit uppsatta, enkannerligen därföre, att de dess (ämbetets) villkor och vällust nyttja och bruka skola, utan allramest för det, att de efter Guds lag och ordning skola tjäna det hela mänskliga släktet till godo, hålla frid, lag och rättvisa vid makt på jorden, efter som Gud själf allvarligen bjuder och befaller». Rättvisan är grundvalen till allt kristligt regemente, hon bör utan all väld skipas, hvilket Gud själf kräfver, sägandes: 'Jag är Herren, som gör barmhertighet, rätt och rättfärdighet på jorden, ty sådant behagar mig, säger Herren'»[1]). Konungarne kunna icke draga sig undan »Guds allmänneliga påbud och föreställda villkor, där han så säger: 'Du skall icke begära'». Det budet säger, att man ej skall stå efter annans skada: det syftar »icke allenast på lif och hälsa, utan att regenterna ock i alla andra måtto icke med någon orätt eller oskälig påträngd ålaga betunga undersåtarne eller ock förvägra dem det, som dem med lag och rätt skäligen njuta bör»[2]). Och hvad särskildt arfkonungens pretenderade företrädesrätt vidkommer, betonar Erik Sparre, att »man finner ock icke heller utaf Gud vara någon åtskillnad gjord emellan arfkonungar och valkonungar, hvad ett kristeligt regemente tillkommer»[3]).

Talet om arfkonungens envåldsmakt fick, särskildt genom sitt misstänkta ursprung hos konungens utländska rådgifvare, onekligen medvetet en karaktär af *teori* mer eller mindre, af en internationelt erkänd sanning så att säga. Erik Sparre undan-

[1]) R. A. III s. 376—378.
[2]) R. A. III s. 387.
[3]) R. A. III s. 386.

rycker efter förmåga de teologiska stöden för rättsprincipens allmängiltighet. Men han är därtill tydligen angelägen att äfven kullkasta öfriga möjliga stöd därför. Till den ändan är det, som han — delvis ånyo[1]) — drar fram motbevisande citat från berömda män. Mot Neros mening, att hos honom allena fanns makten »till att förordna om hvars och ens lif och villkor», ställer han Senecas förmaning: »du skall veta undersåtarne icke vara dig antvardade till någon träldom utan till beskydd». Han citerar Hesiodus[2]). Han berättar om konung Alfonsus af Aragonien, som »lät måla en pelikan och där under sitt rim *pro lege et grege*», och han citerar konung Antigonus[3]). Men därtill granskar han äfven andra rikens statsrättsliga förhållanden. Han pekar särskildt på Frankrike, England, Skotland och Böhmen, hvilka, ehuru arfriken, dock hafva sina konungar bundna vid lag och villkor. Särskildt uppehåller han sig vid Frankrikes statsrätt och redogör, troligen på grundval af studium i Hotomani Francogallia, för dess *conventus trium regni ordinum* och dess *lex salica*[4]). Och öfver hufvud menar han, att talet om arfkonungens absoluta myndighet har aldrig i något kristet konungarike »gilladt eller anammadt varit»[5]).

Men på dessa nämnda och dylika grunder lägger Erik Sparre tydligen själf icke hufvudvikten. Hela hans grundåskådning leder honom i stället till att främst i positiv lag och nationel rättstradition söka skäl för sin mening. I grunden är han afvisande mot allt, hvad allmän teori heter. Han lägger i stället vikt vid att betona, att om arfkonungens absoluta myndighet »*är i Sverige icke mycket hördt vordet tillförene*»[6]). Förtrytsamt säger han sig icke kunna förstå, »med hvad rätt andra i främmande land må eller kunna föreskrifva oss någon arfförening här i Sverige, eller ock uttyda, huru förstås skall, annorlunda än som själfva beseglade handlingarna utvisa och bära vittnesbörd om.

[1]) Ett och annat af dessa återfinnes redan i »Pro Rege, Lege et Grege».
[2]) R. A. III s. 377.
[3]) R. A. III s. 384, 391 o. f.
[4]) R. A. III s. 387 o. f. Jfr HOTOMANUS, *Francogallia* s. 65 o. f. o. 142. På det förra stället talas om saliska lagen och om striden mellan Filip af Valois och Edvard III, hvilken strid Erik Sparre omnämner. På det senare stället talas om »trium ordinum conventus».
[5]) R. A. III s. 387.
[6]) R. A. III s. 386.

eller med hvad skäl man skall det vilja påtränga, som icke af någon laglig och frivillig arfförening skäligen och klårligen är förbetingadt»[1]). Och Erik Sparre konstaterar, att för arfkonungens envåldsmakt i ingen laglig arfförening eller arfhandling »finnes det minsta skäl eller vitsord». Ej heller är troligt, »mycket mindre bevisligt, att när högbe:te konung Gustaf hafver handlat om arfsrätten, skulle han hafva låtit sig förnimma, att alla andra sedan deras tillbörliga frihet och villkor mista och umbära skulle», och för öfrigt har konung Gustaf ej kunnat något sådant bestämma med laga kraft utan ständernas »fullkomliga samtycke och jaord»[2]). Det är för öfrigt så långt därifrån, att något sådant finnes antydt, »att icke allenast ständerna, utan ock konung Gustaf själf uttryckligen förmäler arfföreningen därföre vara stadgad och samtyckt, att alla ständer i riket till deras fullkomliga frihet och rättighet komma och dem i alla måtto tillbörligen njuta skulle» — en riktig hänvisning till den ömsesidiga förpliktelse mellan konungaätt och folk, som utan tvifvel ligger till grund för arfriket[3]). Äfven ett annat drag i den nationella rättstraditionen åberopar Erik Sparre. »Är ock därmed nogsamt påsyndt, att, när konung Erik trädde af vägen och gjorde det ondt och orätt var, bleef han tillbörligen afsatt, hvilket eljes intet med någon rätt hade kunnat ske, mycket mindre, om han således varit fri för alla

---

[1]) R. A. III s. 389.

[2]) R. A. III s. 386. Detta ständernas nödvändiga samtycke betonas för öfrigt så kraftigt, att i viss mån ett slags *folksuveränitetsidé* hos Erik Sparre skulle kunna spåras. Han talar nämligen om, att ständerna ej *afsagt* sig sina friheter till konungens förmån, betraktar sålunda en eventuel envåldsmakt såsom tillkommen genom ett afstående från folkets sida af dess makt. Men Erik Sparre kan dock blott vidkännas ett slags aning om en *ursprunglig* folkets suveränitet, ungefär af den art, som redan i 1587 års akter antydes. Någon principiel folksuveränitet vet han ej af. Lagen är för honom det högsta, och på den är konungens makt fotad. Han betonar sitt varma intresse för, att »konungens höghet och myndighet skal i alle måtte vare så krafftig och helhållen, som thet sigh bör». R. A. III s. 389.

[3]) R. A. III s. 386. — I samband med denna bevisföring anser sig äfven Erik Sparre böra vederlägga dem, som påstå, »at vi stå effter andre uthländske, store och otilbörlighe vilkor, och at här i riket inge privilegier heller friheter för konung Göstaffs tidh varit hafve». Särskildt protesterar han mot meningen, att fordom »här vore inge ständer». »Monde här ock inge hafve varit, när the giorde och samtyckte arfsrätten? Huru ville thet elliest gå till?» R. A. III s. 390.

villkor, han eller hans arfvingar sägas ifrån deras arfsrätt, såsom dock skedde»[1]). »Öfver allt detta», säges på annat ställe, »så befinnes ock klarligen af de orsaker, som konung Johan lät utgå af trycket, för hvilka konung Erik vardt afsagd ifrån riket, huru vidt arfsrätten förstås bör»[2]). På samma gång Erik Sparre sålunda för sin bevisning åberopar konung Eriks öde, har han också — liksom ständerna — satt rätten att afsätta konung som en naturlig konsekvens af konungens lagbundenhet.

Med den af Erik Sparre författade orationen har adeln i den samlade folkmaktens tjänst ställt den inom densamma redan förut teoretiskt utbildade statsrättsliga traditionen. Men utöfver denna tradition, åtminstone i dess förutvarande teoretiska framträdande, föreligger här ett försök att liksom inrikta den kyrkligt-teokratiska tankegången mot samma rättsliga önskemål: konungens lagbundenhet och ansvar inför lag och folk. Härigenom har Erik Sparre, på samma gång han liksom kungör den kyrkliga tankeutvecklingens faktiska sammanlöpande med den adligt-nationella statsrätten, äfven måhända besparat den kyrkliga åskådningens egna målsmän det helt säkert rätt besvärande arbetet att bryta med den gifna och ännu under Johan erkända statsrättsliga traditionen och teoretiskt motivera den nya ståndpunkten[3]).

Inför en sådan företeelse, som Erik Sparres här mer allsidigt utvecklade, väsentligen germanska statsrätt, vill man gärna söka klargöra för sig, i hvilken grad utländska impulser varit för densamma bestämmande. Att Erik Sparre, liksom flera af hans svenska samtida inom adeln, var en i politisk litteratur beläst man, lider intet tvifvel. Hans första statsrättsliga arbete röjer ingående kännedom om romersk och feodal rätt, är äfven i viss mån byggdt därpå, och i orationen hänvisar han på ett ställe till »lärda mäns böcker och skrifter»[4]). Att han från politiska arbeten lånat en del speciella citat, torde ock vara

[1]) R. A. III s. 387.
[2]) R. A. III s. 388 o. f.
[3]) Det är dock rätt egendomligt, att från ingen af kyrkans män föreligger försök till teoretiskt rättfärdigande af den nya ståndpunkten. Möjligen har Angermanni kröningspredikan öfver 1 Tim. 2 erbjudit ett och annat af intresse, men den finnes, så vidt jag vet, ej i behåll.
[4]) R. A. III. s. 387.

otvifvelaktigt, ehuru det är lönlöst och ofruktbart att häri söka uppspåra hans källor. Hufvudfrågan är, om i hans *allmänna* ståndpunkt kan spåras något afgörande utländskt inflytande. Närmast föres tanken härvid till den politiska litteratur, som framkommit under väsentligen lika situationer som den vid Sigismunds trontillträde, af religiösa skäl närmast föranledda konflikten mellan konungamakt och folkliga element. Har Erik Sparre rönt inflytande af monarchomacherna?

Frågan kan så mycket mer hafva skäl för sig, som dåtidens svenskar hade sina ögon starkt fästade på de snarlika tilldragelserna i andra länder, hvilka på så förskräckligt sätt visat, »huru illa, oskickeliga och otillbörliga i landet tillgår, där öfverheten icke är ense med undersåtarne uti läran»[1]. Så vidt vi kunna se, får dock frågan besvaras med ett afgjordt *nej*. Möjligen torde Erik Sparre fått vissa intryck från studiet af Hotomanus, med hvilkens allmänna metod han, såsom Schück riktigt anmärker, röjer oneklig frändskap. Men de mer typiska monarchomacherna synes han däremot ej närmare känt. Deras utmärkande läror, skillnaden mellan konung och tyrann, härskarfördraget och folksuveräniteten hafva ingen motsvarighet hos Erik Sparre, som egentligen ej motiverar andra rättsidéer än sådana, som förut i Sveriges politiska lif mer eller mindre fått sig uttryck. Helt säkert är man fullt berättigad att i Erik Sparres statsrätt se en i det väsentliga fullt självständig nationell företeelse, tillfyllest förklarad genom de politiskt eggande intressenas befruktande inverkan på den äfven i Sverige representerade nya renaissancebildningen med dess allmänna tendens till skarpare iakttagelse inom de rena lekmannatingens mera näraliggande, ännu jämförelsevis så ogenomforskade områden.

Så är Erik Sparres statsrätt förvisso beaktansvärd såsom en med andra analoga företeelser likställd och jämförlig yttring af den germanska statsandans framträdande i större medvetenhet inom den teoretiska spekulationens råmärken — ett framträdande, som, såsom förut påpekats, är förberedt och gifvet redan genom den nya världsåskådning, som öfver den medeltida tankevärldens ruiner med den nya tiden tar sig gestalt.

* * *

[1]) R. A. III s. 235.

På visst sätt kan äfven ett mer teoretiskt anlagdt försvar för Sigismunds rättsståndpunkt sägas föreligga. Såsom sådant torde nämligen den bekante Jakob Typotii 1594 från trycket utgifna »*Oratio Inauguralis*» i någon mån få uppfattas. Så vidt skönjas kan, har denna oration aldrig öfver hufvud till sitt afsedda ändamål användts — trots titelns uppgift, att den föredragits i konungens och ständernas närvaro den 15 Februari[1]). Tydligen gjorde situationens delvis oförutsedda utveckling, att den kom att skrinläggas. Af samtiden har dess innehåll tydligen ej uppmärksammats, och af eftervärlden är den så godt som alldeles förgäten[2]).

Typotii oration bär i långt mindre grad än den af Erik Sparre författade en statsrättslig prägel. Närmast åsyftar den tydligen att stödja och försvara det *politiska* program, som Sigismund för den närmaste tiden för sig uppställt: de båda religiösa partierna tolererade bredvid hvarandra efter polskt mönster. Typotius ställer sig själf neutral[3]), manar partierna att icke inbördes strida, framför allt icke med världsliga vapen, och pekar på konungen, såsom den där som en domare bör stå öfver menighetens tvister. Och till yttermera visso söker han genom att slösa på Sigismund det mest superlativa beröm förmå parterna att trygga sig till denne, såsom den där i alla afseenden förmår fylla sin höga uppgift[4]). I dessa delvis rent panegyriska utgjutelser äro emellertid här och där statsrättsliga tankar och idéer inströdda. Deras mer tillfälliga förekomst och de delvis rätt vaga ordalag, i hvilka de äro uttryckta[5]), göra väl, att någon större vikt ej vid dem får fästas såsom specielt afsedda att just teoretiskt fastslå Sigismunds statsrätt. Men onekligen erbjuda de ett och annat af ett visst intresse

[1]) De samtida berättelserna om händelserna i Upsala hafva hvarken under den 15 Februari eller någon annan dag något att förmäla om orationens afhållande. Däremot förmäles, att vid Johans begrafning »Typotius hade en narrationem historicam på latin». R. A. III s. 274. Jfr WERWING I s. 228 o. f. samt om TYPOTIUS och hans öfriga verksamhet GJÖRWELL i K. Bibl:s tidningar om lärda saker 1767 II s. 161 o. f., 177 o. f.

[2]) Jag har användt mig af ett tryckt exemplar i de Palmsköldska samlingarna i Upsala Bibl.

[3]) »Neutram nomino, utramque factionem officij admoneo.» TYP. bl. G 4.

[4]) Jfr. särsk. TYP. G 2 o. f.

[5]) Typotii stil är i allmänhet rätt grumlig och långt ifrån klassiskt felfri.

till belysande af de statsrättsliga idéer, som i 1593—94 års kris emot hvarandra brottades.

I afseende på grunden för konungens rätt är den teokratiska uppfattningen genomgående. Gud har insatt Sigismund till konung, och af lydnad för Gud, hvilken står öfver hvarje mänsklig makt, skall man vara honom underdånig[1]. Förgäfves söka människorna sätta sig upp emot Gud: blott den har en konungs myndighet, hvilken Gud unnar en sådan[2]. Och specielt den *ärftliga* konungavärdigheten fattas såsom något af Gud helgadt[3]. Konungens rätt får därför icke kränkas, och eder och fördrag få icke brytas, utan skola vara heliga — trots en Macciavellis läror, ty Gud lämnar icke en sådan synd ostraffad[4]. Och Typotius far ut mot sin egen tid och dess seder, som medgifva att af föregifna orsaker svika sin öfverhet: detta förbjuder Guds lag, ja, själfva förnuftet, ty gent emot konungen hafva undersåtarne icke någon rätt[5].

Öfverheten, konungen, betraktar Typotius såsom i eminent mening den ledande, bärande kraften i staten. Konungen är den, som uppehåller, sammanhåller staten, liksom i människokroppen det är hufvudet, som regerar och uppehåller lemmarne. Undersåtarnes lycka beror på konungens mildhet och rättvisa regemente[6]. Enträget manar Typotius menige man att ej bekymra sig med rikets angelägenheter, utan hellre nöja sig med att göra det, som befalles. Den enskilde må sköta sitt och

---

[1]) »Tibi a Deo clavus obtigit. Quo tu cunque ratem dirigis, ferimur, sequimur. Deus te regit, Tu nos gubernas. Amplectimur tuum in obedientia Dei, quæ quavis humana potestate superior est, imperium.» Typotius bl. D 3. Jfr bl. B 1, B 2, C 2, E 3, L 1, m. fl. st.

[2]) »Sed nequidquam Deo homines repugnant, quicunque Deo placuit, Regis habet vigorem». Typ. bl. L 4.

[3]) »nec Reges Regibus, absque Dei providentia nascuntur.» Typ. bl. L 1.

[4]) »Peccatum nullum Deus sinit impunitum, Quomodo pacta solennia pateretur infringi, ad quæ testis ipse sacrosancto verborum apparatu, est advocatus? Luditur tamen perjurijs veluti astragalis et ludendi morem, pro facinus? Macciauellus tradit.» Typ. bl. B 2.

[5]) »merito miramur, si nostra tempora et eorum morem spectamus, qui tam leviter in re gravi se gerunt, at quavis occasione a Magistratu deficiunt, quod nec Deus vult, auctoritas sacræ historiæ et legis, perspicua est, nec ratio patitur: *quia nobis in Principem jus non est.*» Typ. bl. G 1, o. f. De sista orden visa, att Typotius tydligen uppfattar konungens ämbetsmyndighet som absolut.

[6]) »Caput est quod membra regit, ac tuetur.» Typ. bl. B 4 — »Nam vestra felicitas a Regia Clementia et justo regni utriusque moderamine dependet. Rex est, qui Rempublicam continet.» Typ. bl. C 2.

lemna de offentliga omsorgerna åt konungen; han har dock riksrådet vid sin sida, som kan råda honom[1]).

Och liksom Typotius höjer konungen öfver menigheten, så höjer han honom ock öfver lagen. Rätten att stifta lagar, att binda menighetens oroliga sinnen i lagens bojor har konungen fått af Gud till att därmed åstadkomma frid och enighet i riket. *Men den, som har rätt att stifta lagar, är ock fri från lagens tvång.* Ty icke är väl läkaren bunden af de läkemedel, han föreskrifver? Så kan icke heller den binda händerna på sig själf, som binder folket i lagens bojor och tvingar det till borgerlig sammanlefnad[2]). Uttalandet är af intresse, *ty det är första gången den romerska rättens sats om konungens obundenhet af positiv lag, så främmande för svensk åskådning, här i Sverige återklingar.*

Men Typotius är tydligen angelägen att ej gifva sina rättsidéer en alltför förhatlig klang. Han mildrar, modererar i åtskilligt sina kardinalsatser, ofta i samma andetag som han uttalat dem.

Han höjer ej i österländsk teokratisk anda upp konungen till något mystiskt oåtkomligt öfver sina undersåtar. Han framhåller till Sigismunds beröm, att denne väl ihågkommer, att han är en människa, en dödlig liksom andra[3]). Och inför sin nations frihetskänsla böjer Typotius sig. De europeiska folken äro, säger han, ej skapade till slafveri. De äro af stolt sinnelag, tåla ej hårdhet. De vilja ledas, icke pådrifvas. De gamla svearne och götarne vördade väl sin konung som en fader, men de fruktade honom ej som en herre. De hörsammade alltid konungens bud. Men, om han afvek från det rätta, då revolterade de.

[1]) »pacis et belli arbitrium Regi permittendum iudico: cui is Senatus est, quem non fugit, quid facto opus sit. Neminem vestrum publicæ rei cura angat. Faciant potius imperata omnes. Nihil Senatus Regi suggerit, nihil Rex vobis imperabit, quod non sit ratione justæ et commodis Reipublicæ necessarium — — —. Suam quisque rem curet, publicam Regi credat.» Typ. bl. L 3.

[2]) »Soluti legibus sunt, qui leges habent condendi potestatem. Aut forte medicum obligat, præscripta medendi formula? — — — Liber est Medicus. Nec hercle sibi ipse manus ligat, qui in legum vinculis dissonos populi animos illigat et cogit ad civilis vitæ societatem. Hanc potestatem a a Deo datam, ad retinendam in civitate concordiam — — —.» Typ. bl. E 3.

[3]) »nec honore effertur, quod hominem meminerit se esse et nobiscum mortalem.» Typ. bl. F 4.

tvungo konungen öfva rättvisa eller föredrogo den till regent, som var mest angelägen om att öfva billighet. Ja, Typotius är för tillfället så entusiasmerad af de gamla göternas frihetskänsla, att han ej blott nöjer sig med dessa knappa antydningar om deras sätt att behandla sina konungar. Han berättar om, huru en gammal göternas konung blef afsatt af sammansvurne, huru den svenske konung Karl trenne gånger fick gå i landsflykt. Och hvad mer är, han försvarar denna behandling: skulden kastar han på konungarna själfva, som föredrogo ett obilligt regemente framför ett billigt och rättvist[1]).

Detta helt visst tämligen oreflekterade försvar för rättmätigheten af konungs afsättning förekommer i samband med en framställning af konungens plikter. Och här har Typotius liksom sökt motväga, neutralisera konungens absoluta makt i annan riktning: i hans förhållande till lagen. Det är blott, säger Typotius i samband med utredningen af konungens obundenhet i förhållande till lagarne, konungen tillåtet att göra det, som anstår honom, ej hvad än som honom lyster[2]). Konungar hafva väl funnits före de skrifna lagarne, men de hafva dock alltid varit *naturens lag* underkastade. Ty öfver den lagen är ingen höjd: ju större makt man har, desto mer är man underkastad naturen, eller rättare Gud själf[3]). Konungen bör regera med rättvisa, ej

---

[1]) »Regnandi formam sunt qui trifariam dividant, in Tyrannicam, Herilem et Paternam. — — — — — — — Herilis dominatio ferri potest, quod natio quædam sit ad serviendum nata, et quos nescio populos plagis fieri meliores, curiosis ingenijs omnia indagare solitis compertum sit. Verum hanc Europæi abnuunt, nec tantam importunitatem ferre possunt quod, animos grandes gerant, et duci velint non trahi. In Europa si cui genti hæc laus competit, Sveci et Gothi sunt, alijs imperare non parere soliti. Verentur certe Reges ut Patres, ut dominos non formidant. Volvantur annales. Regibus dicto fuerunt semper audientes. — — — — — — — At simul ac a justo discedunt Reges, res novant, et cogunt Reges ad æquitatem, aut justi observantiorem Regno præficiunt. Exemplo sit foris Athanolphus, qui a conjuratis est interfectus, domi Carolus, qui exilij caussa ter solum vertere coactus est. Nec est hæc gentis perfidia, quæ non tantum pro æquitate Regum suorum, sed et gloria dimicat, tam sui suorumque, quam patriæ immemor, sed est eorum culpa, qui immoderatam postestatem justo imperio potiorem statuunt». Typ. bl. G 1.

[2]) »Non quod lubet sed quod decet, Principi licet». Typ. bl. E 3.

[3]) »Reges fuerunt ante Leges, Scriptas ante Leges, fateor extitere Reges. Verum et his Lex Naturæ erat. — — — — Solutus hac lege nullus est, quantumvis magnam nactus sit potestatem, imo quo major alicui obtigit, eo naturæ magis subjicitur, aut verius naturæ Domino Deo». Typ. bl. F 4 o. f.

med godtycke[1]). Han bör utöfva en af lagar begränsad makt[2]): ett välde står fast, om det är grundadt på lagar, men frigjordt därifrån går det sin undergång tillmötes[3]). Typotius ansluter sig till Ciceros mening, att de första konungarne insatts för att just skipa rättvisa[4]).

Samma tendens att strängt underordna konungen rättvisans och billighetens fordringar är ock genomgående för det ymniga beröm, som på Sigismund slösas. Sigismund har, försäkrar Typotius, långt större intresse för det allmänna bästa än för sitt eget[5]). Vördnaden för lagarne skall han återställa[6]), och intet skall han öfver hufvud bjuda, som icke är fotadt på rättvisa och för statens bästa nödigt[7]).

Typotii rättsidéer äro väl af väsentligen annan beskaffenhet än de, som Sigismund själf under krisen med förkärlek framsköt: särskildt frapperar det, huru litet arfkonungadömets speciella rättsställning betonas. Icke förty torde emellertid den allmänna tendensen, som genomgår Typotii oration, sägas ganska troget återspegla Sigismunds hållning i rättsligt afseende. Liksom Sigismunds uppträdande röjer afsikten att för de vitala syftena hålla på absolutismen i princip med skyldigt undseende för öfrigt för hvad gammal lag och skälig billighet bjöd, så ger ock Typotius bredvid fasthållandet vid konungens absoluta rätt och obundenhet af positiv lag sin tillbörliga tribut åt den folkliga frihetsandan, at det allmänna bästa, at de närmast i de gifna

---

[1]) Typ. bl. C 2.

[2]) Jfr Typ. bl. F 4: »Hoc autem evenire passim solet, quod Reges et Principes immoderatam malint, quam Legibus definitam potestatem».

[3]) »ita legibus firmatam, incolume imperium est, dissolutum vero, ruinæ obnoxium». Typ. bl. G 1.

[4]) »M. Cicero Herodotum secutus, primos Reges justiciæ caussa institutos esse scribit. Hanc sententiam ego in libris de Monarchia amplector, et magna me tenet admiratio, quid viri alias eruditi a veritate dissentiant». Typ. bl. C 2. Sammastädes betonas ock från konungens egen synpunkt nyttan af att öfva rättvisa. — Tydligen betyder ej denna hänvisning till ett på lagar grundadt välde som efterdömligt något häfdande af konungens lagbundenhet i strid med förutgående uttalanden utan är blott ett specielt uttryck för Typotii mening, att konungen bör framför allt öfva rättvisa.

[5]) »Nam quæ in eo cupiditas est, in quo major cupiditas est salutis publicæ quam suæ». Typ. bl. F 2.

[6]) Legibus auctoritatem — — — restituat». Typ. bl. L 1.

[7]) »nihil Rex vobis imperabit, quod non sit rationi justæ et commodis Reipublicæ necessarium». Typ. bl. L 3.

lagarne uttryckta oryggliga rättsbuden, såsom allt betingande en den absoluta konungamaktens begränsning af olika hänsyn.

* * *

Tvekampen emellan konungamakt och folkmakt vid Sigismunds trontillträde slutade med folkmaktens seger. Sigismund afgaf före sin kröning den begärda försäkran.

Hvad striden innerst gällde, hvad ständerna i rättsligt afseende med full medvetenhet i främsta rummet rättsligen stridde för, det framgår med full tydlighet af de vid Sigismunds definitiva trontillträde mellan konung och folk växlade högtidliga förpliktelserna.

Från Sigismunds sida är hans konungaförsäkran mest talande. Utan tvifvel är det för situationen betecknande, att denna urkund ej blott innefattar ett bifall till det speciella önskemålet: bekräftelsen af Upsala mötes beslut, utan att det därtill ansetts nödigt att i densamma noga fastslå konungens förpliktelse att »hålla vid makt Sveriges lag uti alla sina artiklar och rätta förstånd». Genom denna konungaförsäkrans generellare syftning kan den i statsrättsligt afseende sägas i allmänhet betyda *ett medvetet, för tillfället segerrikt försvar för den gammalsvenska rättsstaten gent emot verkliga eller åtminstone förutsatta attentat.* Denna fulla återgång till den gamla nationelt gifna statsåskådningen fastslås än vidare af den högtidliga konungaeden med dess arkaiserande imitation af landslagens formulär[1]).

Om möjligt än mer direkt och påtaglig framträder kanske dock den nationella rättsstatens seger i ständernas skriftliga trohetsförpliktelser. *Landslagens villkorliga klausul är nu åter för första gången efter arfrikets införande inryckt*[2]), och lagens karaktär af högsta instans framträder tydligt i löftet att »allt det göra och låta, som ärliga, trogna, rättrådiga undersåtar i alla måtto *på lag och lagliga stadgars vägnar ägnar och bör att göra*»[3]).

---

[1]) R. A. III s. 328 o. f. s. 333 o. f.
[2]) R. A. III s. 340. Jfr s. 373.
[3]) R. A. III s. 340.

Bredvid dessa klara uttryck för de germanska statsidéerna verkar endast matt den svaga återklang från andra tankesfärer, som röjes i *prästernas* i trohetsförpliktelsen inryckta halft ångerfulla löfte att »troligen förmana» sina åhörare »till hörsamhet, trohet, välvillighet och lydnad emot högste K. M:t så väl från varande som närvarande», att så mycket dem var möjligt, »med största flit förekomma allt buller och oro» [1]). Men vändningen röjer dock, att inom de till synes eniga folkelementen dock allt fort halft undertryckta tankar och idéer rörde sig, i grunden andra, än de nu till seger förda, att den af de yttre kulturinflytelserna härrörande brytningen inom det statsrättsliga uppfattningssättet icke var fullt häfd, ehuru af de tillfälliga intressenas makt starkt tillbakatryckt.

VII.

Den lösning, som tvisten om Sigismunds konungaförsäkran hade fått, innebar emellertid blott en tillfällig seger för ständerna, deras intressen och de af dem häfdade statsrättsliga idéerna. Konflikten mellan konungamakt och folkmakt — alltjämt otvetydigt med den religiösa frågan som innersta eggelse — tar snart ånyo upp sig, under andra former och med andra speciella tvisteämnen. Dess under den följande tiden egendomligt segslitna, kroniska karaktär åstadkommer med nödvändighet en allt mer medveten, allt mer fyllig uppfattning och motivering af de skiljaktiga statsrättsliga åskådningssätten, och de nya tvisteämnena bidraga att rikta uppmärksamheten och diskussionen på de olika grunduppfattningarnas konsekvenser i olika riktningar, på samma gång som tvistens i viss mån internationella karaktär bidrager att i diskussionen inmänga idéer och teorier, utbildade under de heta debatterna med anslutning till de mer betydande kulturländernas inre politiska konflikter.

* * *

[1]) R. A. III s. 340.

Den förnyade brytningen mellan konung och ständer, högre och lägre, företer i sin första trefvande utveckling en något splittrad karaktär, har en mängd till synes olikartade smärre tvistefrågor som stoff och anledning och koncentrerar sig först så småningom kring större centrala spörsmål. En skärpt iakttagelse på konflikten redan i dess embryo och första utveckling möjliggör dock ett framletande och särskiljande redan från början af de statsrättsligt betydelsefulla hufvudtrådar, hvilka småningom allt klarare falla i ögonen.

Konflikten i dess första begynnelse rör sig kring frågan om organisationen af och — framför allt — befogenheten hos den interimsregering, som Sigismunds återresa till Polen nödvändiggjorde.

Hertigen och rådet såsom de svenska intressenas närmaste målsmän åsyftade att under interimsregeringen själf så vidt möjligt samla in all svensk regeringsmyndighet. Hertigen specielt tycktes att börja med tänkt sig en af konungen delegerad full kunglig myndighet[1]), modererade och preciserade senare önskemålet därhän, att all kommunikation mellan konungen och hans folk skulle gå genom interimsregeringen[2]). Konungen å sin sida önskade i vidast möjliga mått at sig reservera en aktiv, gent emot interimsregeringen självständig regeringsmyndighet att äfven från Polen utöfva, sträfvade, särskildt genom provinsståthållarnes direkta underordnande under den kungliga myndigheten, att splittra den svenska regeringsmyndigheten för att genom splittringen i vidast möjliga mått behålla utsikt till omedelbart, självständigt inflytande på de svenska sakerna.

I den motivering, som under det fortgående tankeutbytet med konungen från hertigens och rådets sida göres gällande,

[1]) Jfr R. A. III s. 486, 506.

[2]) I Mars 1595 föreslår hertigen det arrangemanget, att några rådsherrar och »andre trogne Swenske Män» måtte vara hos konungen i Polen, »hwilcke *medh H. F. N. och Sweriyis Rijkes Rådz Rådh* kunne rådh före, hans Kong. M:tt om the saaker som thette Rijkett widkommer». Öfver hufvud vill han, att konungen ej måtte något besluta, »hwadh thette Rijkett ahngåer, för än thett är her hoos hans F. N. och Rijksens Rådh befråget». Han tänker sig, att de »gemeene saker» skulle interimsregeringen ensam sköta, men att »andre Rijksens uårdende saaker kunne H. K. M. genom wisse Sendebudh warde tilkenne gifne, att H. K. M:tz högheet och Myndigheet altidt blifwer i acht hollen, och vthan H. K. M:tz wetskap och willie inthz i så måthe företagit». Hertigens inlaga till rådet d. $^{6}/_{7}$ 1595. *Reg. Riksark.*

framträda så småningom ferment till *en principiell statsrättslig ståndpunkt* såsom stöd för den påyrkade karaktären af interimsregeringens organisation. I förstone framhåller hertig Karl helt allmänt, att konungens organisationsprogram ej dugde, »så framt något godt i riksens saker K. M:t och riket till gagn och bästa skall kunna beställdt och uträttadt blifva»[1]. Hvad som hertigen utan tvifvel redan från början innerst härmed åsyftade, utsade han till konungen öppet ett år senare, då han förmenade, att ståthållarnes separering från interimsregeringen åsyftade att underlätta genomförandet af konungens katolska missionsplaner[2]). Tydligen åsyftades särskildt i religionssakens intresse att afhålla den svenska konungamaktens regeringsutöfning från utländska biinflytelser: interimsregeringens skärseld skulle rensa denna regeringsutöfning från obehöriga beståndsdelar. Sålunda, bakom det svenska programmet stod önskemålet att skaffa hållfasta garantier för häfdandet från konungens sida af Sveriges i konungens ed och försäkran fastslagna protestantiska tro. *Hänsynen till den gifna rättsordningen, framför allt till dess med den gifna situationen mest viktiga beståndsdel, bestämmelserna rörande religionen, var afgjordt den innersta driffjädern till hertigens och rådets yrkanden.*

Men hertigen och rådet fasthöllo ock vid sitt program som en *direkt* konsekvens och tillämpning af lagens bud. Det häfdas nämligen så småningom med allt större styrka, att den i Sigismunds konungaed intagna förpliktelsen att styra med hertigens och rådets råd med nödvändighet fordrade den föreslagna organisationen[3]). Här kommer omedelbart fram de svenska intressenas rättsbasis, vid den nyss tilländalupna konflikten med sådan styrka häfdad: *konungens bundenhet i sin regementsutöfning vid svensk rättsordning.* Samma allmänna rättstanke kommer äfven till uttryck i hertigens erinran om gammal sed, enligt hvilken riket aldrig fordom under konungens frånvaro ur riket

[1]) R. A. III s. 492.

[2]) Hertigens bref till konungen d. $^{24}/_{11}$ 1595. *Reg. Riksark.* Jfr. Boëthius i Hist. Tidskr. Årg. 1884 s. 21, 30; Årg. 1885 s. 22.

[3]) Hertigens svar på Jonas Persssons punkter d. [illegible] 1595. *Reg. Riksark.* — Rådets svar d. $^{18}/_{8}$ 1595. *Rådslag. Riksark.*

varit utan regent och hufvud[1]), likaså torde rättstanken inneslutas i talet om rikets »urminnes rättighet»[2]).

Bredvid dessa mer eller mindre tydliga hänvisningar till rättsordningen och rikets bästa såsom kräfvande en koncentration af den svenska riksstyrelsen framträder äfven ett hertig Karls speciella motiv. Tidigt framlyser, att han anser sin ställning som *arffurste* göra honom berättigad och förpliktad att i främsta rummet taga sig an regeringen i konungens frånvaro; den rättsgrunden har äfven sin udd riktad mot rådet och bär i det följande upp hans med kraft och energi häfdade ställning som den egentligen ledande[3]). Men hertigen vidgar äfven denna rättstanke till motiv för hertigens och rådets hela program. Han häfdar, att hans egen »myndighet och stånd» kräfver en koncentration af regeringen, att »ingen må eller bör före eller bredvid oss i regeringen satt varda, både för den skyldskap, som emellan Eders K. M:t och oss är, så ock för det vi äro en riksarffurste, som riksens skada icke bör eller tillstädja må». Det är egendomligt, att sålunda i den svenska, Sigismund motsatta ståndpunkten, särskildt sådan den af hertigen häfdades, är inmängd en åskådning med afgjordt *patrimonial* läggning, ehuruväl med annat kynne än Sigismunds patrimoniala absolutism.

I det hela är den svenska ståndpunkten denna, att fullmakten »*lagligen och skäligen varit begärd*»[4]), hemulen för den begärda organisationen förmenas öfver hufvud ligga däri, att densamma vore betingad af hänsynen till rättsordningen och rikets bästa.

* * *

Emellertid kom ej under konungens vistelse i Sverige någon definitiv öfverenskommelse till stånd angående interimsregeringens organisation, närmast regeringsfullmaktens lydelse. Sigismunds sist utfärdade fullmakt *förkastades* af hertig och råd såsom

[1]) Karls bref till Sigismund d. $^{29}/_{7}$ 1595. *Reg. Riksark.*
[2]) Karls svar på Lindorm Nilssons värf d. $^{6}/_{3}$ 1595. *Reg. Riksark.*
[3]) Jfr. t. ex. R. A. III s. 449 o. f., 487, 499; Rådet till hertigen d. $^{28}/_{2}$ 1595. *Rådslag. Riksark.* — Äfven rådet erkänner i ett par af anf. akter hertigens speciella rätt som arffurste.
[4]) Karls bref till Sigismund d. $^{29}/_{7}$ 1595. *Reg. Riksark.*

till sitt innehåll otillfredsställande. Sigismunds afresa försvårar vidare underhandlingar och fördröjer det definitiva afgörandet.

Den härigenom uppkommande extraordinära situationen frammanar nya statsrättsliga problem.

Förhållandena nödvändiggjorde nämligen en organisation af centralregeringen i Sverige, tills vidare utan konungens medverkan. Väl voro både hertigen och rådet tydligen ense om, att denna organisation principiellt tillkomme konungen, om ock hertigen, såsom i det följande närmare skall papekas, äfven i saken lade vikt vid ständernas hörande. Men då till en tid en tillfredsställande anordning från konungens sida ej stod att få, valde hertigen och rådet den utvägen att på egen hand åtaga sig och i den önskade riktningen organisera interimsregeringen.

Detta skedde genom *hertigens och rådets ömsesidigt afgifna försäkringar i september 1594*. Den härigenom fastslagna organisationen afsåg naturligen att så vidt möjligt söka realisera det svenska programmet. Men karaktäristiskt nog för den intagna rättsståndpunkten nöja sig hertig och råd med att blott i allmänhet förplikta sig att befatta sig om rikets angelägenheter, »både hvad vår kristliga religion, Sveriges lag och riksens friheter och privilegier fordra och kräfva». Åtgärden förklaras ske på konungens »yttermera förklaring» och konungens »höghet och rättighet förbehållen och oförkränkt»[1]). Ehuru den interimistiska karaktären af hertigens och rådets åtgöranden därmed var understruken och konungens sanktion eller kommande definitiva anordning förutsattes, så innebar detta uppträdande dock afgjordt åtminstone en antydan till *en självständig positiv insats till förmån för rättsordningen och det allmänna på sidan och oberoende af konungamakten*.

Härigenom var en första anstöt gifven att åt den statsrättsliga diskussionen förläna en mer mångsidig karaktär, än den haft under 1593—94 års kris. Den statsrättsliga diskussionen under denna kris hade främst gällt *konungens underordnande under lagen och rikets bästa*. Konungen fattades — för öfrigt i öfverensstämmelse både med landslagens åskådningssätt och reformationstidens traditioner — axiomatiskt, som

[1]) R. A. III s. 499 o. f. Jfr. s. 502. Det bör äfven tilläggas, att man åberopar sig på, att konungen uppdragit regeringen åt hertig och råd.

den där omsorgen om det allmänna, om rättsordningens skydd och bestånd främst och närmast ålåg; han tänktes utan vidare som den ledande, under hvilken de olika politiska folkelementen skulle underordna sig, ehuru med fasthållen politisk självständighet och aktivitet. Ett politiskt uppträdande för det allmänna *emot, oberoende* af konungen var blott häfdadt, dels — företrädesvis praktiskt — för så vidt det gällde att vid trontillträdet inordna konungadömet under rättsordningen och riksintresset, dels — mer medvetet teoretiskt — för så vidt situationen i framtiden kräfde, att konungen uppsades tro och lydnad, då han trädde ut ur den rättsordning, till hvilken han förpliktat sig. Men nu var konungen genom kröningen definitivt insatt, och ej heller kunde från Sigismunds sida ännu i hans anordningar sägas ligga ett öppet *brott* mot rättsordningen[1]), om ock hertigen och rådet förmenade sig hafva dess speciella stöd för sina fordringar. Snarare förelåg från konungens sida en *försummelse* i uppfyllandet af regeringsplikterna, i det att genom hans afresa någon definitiv anordning af interimsregeringen i den riktning, som af hertig och råd senare betecknades som »laglig och skälig», ej var vidtagen. Den härigenom betingade nödvändigheten af hertigens och rådets självständiga uppträdande fordrade *ett statsrättsligt försvar för rätten att oberoende af konungen självständigt organisatoriskt ingripa i angelägenheter, som den samtida statsrättsliga uppfattningen utan meningsskiljaktighet*[2]) *normalt förlade under konungens maktsfär.* Den frågan är det nya i den följande konfliktens statsrättsliga sida. Den träder fram bredvid de gamla redan debatterade frågorna: om konungens lagbundenhet och om folkets rätt att afsätta konungen.

Det är tydligt, att det nya statsrättsliga problemet först så småningom kunde till sin räckvidd fattas och parternas statsrättsliga positioner bestämdt intagas. Redan i de första för-

[1]) Härvid äro närmast Sigismunds anordningar angående interimsregeringen åsyftade. Väl hade Sigismund tillåtit sig direkta afsteg från sina förpliktelser i religiöst afseende, men dessa voro dock i stort sedt obetydligheter.

[2]) Det är att märka, att, äfven om hertigen och rådet vidhöllo, att den önskade anordningen var i öfverensstämmelse med lagens mening, dock saken kräfde en *närmare anordning*, enär den positiva rättsordningen ej innehöll otvetydiga, detaljerade föreskrifter, beräknade för en situation, sådan som den med Sigismunds afresa inträdda.

klarande skrifvelserna från Sverige röjes emellertid en begynnande reflexion i frågan. Särskildt belysande är rådets bref om saken. Det ådagalägger å ena sidan mycken respekt för konungens lagliga myndighet. Riksråden förklara sig »väl veta, hvad makt eller myndighet vi såsom undersåtar hafva sådant till att göra, E. K. M:t ovetandes». De underkänna sålunda nästan befogenheten att handla så, som skett. Men å andra sidan skjuta de framför sig hertigens bestämda vilja, hans vägran att utan en dylik förening befatta sig med regeringen, samt framför allt det motivet, att »riksens högvårdande ärender — -- — intet längre dröjsmål lida kunde», i korthet »höga nödtorften». De fatta sålunda problemets kärna klart i sikte: frågan gällde *en konflikt mellan konungens myndighet, öfver hufvud den formella rätten, och hänsynen till det allmänna.* Blott med stor tvekan ställa riksråden det allmänna såsom det högre kravet. I sin tveksamhet söka de blunda för rättskonfliktens tillvaro: de »*förhoppas*, att det icke skall vara emot E. K. M:ts höghet», och försäkra, att deras ed och trohet till konungen icke är genom den ingångna föreningen tillbakasatt[1]).

Helt annan anda karaktäriserar hertigens bref. Äfven han godkänner tydligen tillvaron af en konungens formella rätt. Han förklarar liksom rådet, att åtgärden vidtagits på konungens »vidare förklaring», och begär en tillfyllestgörande fullmakt. Men å andra sidan röjer han inga skrupler öfver det skedda. Tvärtom, han väjer ej för tanken på en organisatorisk anordning *utan* större förhoppning på konungens sanktion. Han förklarar nämligen, att, om ej någon ordentlig fullmakt af konungen erhålles, då vill han sammmankalla rådet och alla ständer och gifva dem »att betänka, af hvem och huru de uti E. K. M:ts frånvaro vilja regerade varda». Han menar sig sålunda tydligen i nödfall kunna åstadkomma slag i saken utan konungens medverkan[2]).

Ehuru hertigen och rådet i det väsentliga äro eniga om, *att* deras uppträdande är berättigadt, röjes sålunda dock i deras respektive uttalanden en skiftning i rättsuppfattningen, i det hertigen röjer mindre, rådet mer respekt för den formella rätten, för konungens myndighet, såsom den där äger att »rike styra».

[1]) Bergman i Hist. Bibl. II, s. 260 och i utdrag i R. A. III s. 507.
[2]) R. A. III s. 506.

Ehuru rådet till en tid ryckes med af hertigens starkare vilja, skymtar dock senare då och då fram den skiljaktiga rättsliga liksom politiska ståndpunkten, och själfva den slutliga brytningen har, som senare skall påpekas, sin förklaring i rådets afvikande rättsuppfattning likaväl som i dess speciella politiska tendenser.

Konungen å sin sida undviker att tillsvidare öfver hufvud yttra sig öfver lagligheten i den självständiga organisationen af regeringen. Han kritiserar enskilda uttryck men förkastar ej uttryckligen föreningen. Han erkänner tydligen dess faktiska nödvändighet och undanskjuter i denna punkt tillsvidare rättsfrågan, så länge ett kommande samförstånd ännu ej var uteslutet. Men hans rättsståndpunkt var icke tvifvelaktig. Den kan anses ligga innesluten i konungens uppmaning att tillse, det regeringsordningen och annat, som han bestämt, måtte hållas vid makt[1]).

* * *

Emellertid, hertigen och rådet anse sig tydligen genom 1594 års förening tillsvidare nödtorfteligen hafva på gemensam rättsbasis organiserat sig som interimsstyrelse. Under det att den närmaste tiden vidare brefväxling och underhandling mellan konungen och den svenska regeringen ännu fortgår rörande en konungens definitiva anordning, hafva hertigen och rådet så närmast den uppgiften sig förelagd att i praktiken söka realisera det föresatta programmet, tillvaratagandet af rättsordningens och det allmännas kraf, sådana de af dem uppfattades. Försöken i denna riktning kommo emellertid helt naturligt att gång på gång törna emot konungens motsatta intressen, och så framskaffas så småningom material till nya statsrättsliga konflikter.

Dessa konflikter kommo till en början väsentligen att röra sig om frågan, huruvida specielt interimsregeringen var skyldig att respektera de af konungen vidtagna anordningar och utfärdade befallningar, som enligt dess mening stredo emot lagen och rikets bästa. Denna rättsfråga inneslutes redan i hertigens och rådets uppträdande gent emot konungen beträffande inte-

[1]) Jfr Boëthius i Hist. Tidskr. 1884 s. 59 o. f.

rimsregeringens konstituering. Men andra anledningar tillkommo. I sitt bref till konungen i nov. 1594 klagar rådet öfver konungens bekanta öfverträdelser af sina iklädda förpliktelser med hänsyn till anordning af katolsk gudstjänst i Sverige och tillsättning af katolska ämbetsmän[1]). Konungen å sin sida klagar i sina bref, att hertigen och rådet skiljt ämbetsmän från deras ämbeten, återkallat beviljade förläningar, ej respekterat konungens försvarelsebref, annullerat af konungen uppgjorda köpekontrakt. Och konungens begäran att få skinnvaror af rikets uppbörd sig tillsända gaf regeringen särskild anledning att begrunda den undersåtliga lydnadsförpliktelsens omfattning[2]).

Den svenska ståndpunkten har rådet i princip klart formulerat. »Underdånligen bedja vi ock», säga riksråden, »att E. K. M:ts kungliga påbud, bref och befallningar måtte således likmätiga E. K. M:ts kungliga nådiga ed och löfte vara och utgå, att de oss *tillbörligen och lagligen kunna stå till att efterkomma och fullborda, och de således vid sin tillbörliga kraft och anseende blifva*»[3]). Sålunda, Sigismunds befallningar är man enligt regeringens mening skyldig att lyda och respektera, blott för såvidt de icke äro lagstridiga.

Sigismund å sin sida känner ingen sådan restriktion. Han häfdar, att *allt, »hvad vi förordnat, bebrefvat och gjort hafva, må i alla måtto efterkommas, och icke till vår kungliga höghets förringelse blifva tillbaka drifvet»*[4]). Vill rådet alltså böja konungens myndighet under lagen, så tenderar Sigismund å sin sida att uppfatta konungens bjudande myndighet såsom i och genom sig själf af absolut giltighet[5]).

Så bryta sig meningarna i principen skarpt emot hvarandra.

---

[1]) »weet och menige hoopenn nogh till att beropa sig wpå thet som E. K. M. i sinn Konungc Cröningh bade mundteligenn och skriftligenn tilsagdt haffuer, att sådannt icke skulle skee och tilbiudes». Bergman i Hist. Bibl. II s. 262.

[2]) Jfr Boëthius i Hist. Tidskr. 1884 s. 60 o. f.

[3]) Bergman i Hist. Bibl. II s. 263.

[4]) Sigismunds bref d. $^{30}/_{11}$ 1594. Afskr. i *Saml. 1594—98. Riksark.*

[5]) Redan före Sigismunds afresa märkes i underhandlingarne differensen. Rådet föreslår, att i regeringsordningen måtte inryckas som motiv för att undersåtarne skola respektera konungens anordning, en konungens försäkran att ej vilja påbjuda något annat än »thett som lagligit, tilbörligit och vart konge lyffte likmätight är». Sigismund betonar särskildt t. ex. den absolut gällande kraften af sina försvarelsebref. R. A. III s. 464, 476, 479.

Den praktiska tillämpningen lider ännu en tid, särskildt från hertigens och rådets sida, af en viss vacklan, intressant att iakttaga såsom belysande rättstankarnas mödosamma arbete fram till full medvetenhet och konsekvens.

I det hela är väl ståndpunkten äfven i tillämpningen klar. Det häfdas, att flera af konungen tillsatta ämbetsmän afsättas »icke utan orsak», i allmänhet, att regeringen blott vill respektera sådana af konungen förordnade män, som »därtill efter H. K. M:ts ed och försäkran brukas kunna och äro H. K. M:t och riket trogne, nyttige och rättrådige»[1]). Specielt anföres, att regeringen icke respekterat Erik Brahes ståthållarskap, emedan emot honom »efter H. K. M:ts egen kröningsed och skriftliga försäkran samtliga riksens ständer insagor hafva»[2]). Konungens gifna privilegier och försäkringar hade man haft skäl att ej respektera, enär dylika böra gifvas »såväl med hans F. Nådes som riksens råds råd, hvilket dock ej skedt är»; dylika hafva ock gifvits, som kunde vara konungen och riket mer till skada än nytta[3]). Ett af konungen afslutadt kontrakt var »för själfva nöden och icke andra orsakers skull blifvet tillbaka»[4]).

Men midt under det fasta häfdandet af rättsordningen och rikets bästa förnimmas otvetydiga uttryck af respekt för den kungliga myndigheten såsom sådan. Särskildt är regeringens hållning med anledning af konungens begäran om skepp, skytt och skinnvaror anmärkningsvärd. Hertig Karl häfdar väl, som det synes, utan klar bevisning[5]), att denna begäran är »emot H. Kon. M:ts ed, löfte och tillsägelse», framhåller äfven detta i bref till Sigismund men förklarar samtidigt, att det *ej* kan konungen »förvägradt och nekadt varda»[6]). Och rådet, som väl ej synes dela hertigens mening om befallningens olaglighet men dock vara öfvertygadt om dess betänklighet för öfrigt, fram-

[1]) Rådets svar på Lindorm Nilssons punkter d. $^{2}/_{3}$ 1595. *Saml. 1594—98. Riksark.* Jfr Karls svar på Jonas Perssons punkter d. $^{8}/_{8}$ 1595. *Reg. Riksark.*

[2]) Rådets svar på Jonas Perssons andra skrifvelse d. $^{18}/_{8}$ 1595. *Rådslag. Riksark.*

[3]) Karls svar på Jonas Perssons skrifvelse d. $^{8}/_{8}$ 1595. *Reg. Riksark.*

[4]) Rådets bref till Sig. med Lindorm Nilsson d. $^{2}/_{3}$ 1595. *Saml. 1594—98. Riksark.*

[5]) Jfr Boëthius i Hist. Tidskr. 1884 s. 63 o. f.

[6]) Karls inlaga till rådet d. $^{6}/_{3}$ 1595, svar på Lindorm Nilssons kreditiv och ärender, två bref af s. d. *Reg. Riksark.*

håller, att saken »kan vara en ringa ting, *efter H. K. M:t är en arfkrönt och besvuren konung här i riket*»[1]).

Emellertid, som helhet får regeringens rättsståndpunkt sin prägel af dess fasta, tydliga afsikt att så vidt möjligt realisera det föresatta programmet: häfdandet af lagen och rikets bästa. Och det är att märka, att regeringens framfärd härvidlag i åtskilligt visar tendens att fullfölja, hvad den ingångna föreningen från början antydt, nämligen att i nödfall oberoende af och emot konungen *positivt* ingripa till förmån för de krat, som ställts öfver konungens rätt. Ty regeringen nöjer sig ej blott med ohörsamhet mot konungens bud, då de finnas strida mot lagen och rikets kraf, den företager sig äfven flerfaldiga åtgärder, hvilka med annullerande af konungens anordningar innebära ett *direkt omorganiserande ingripande i styrelsen*. Mer betydelsefulla än förut antydda åtgärder i denna riktning äro de fortgående bemödandena att emot konungens tydliga vilja söka afgjordt underordna de insatta provinsståthållarne under centralregeringen[2]). Här beröres en af de mest viktiga intressekonflikterna mellan konungen och den svenska regeringen, och den kungliga intressepolitikens rättsståndpunkt reagerar äfven bestämdt och tydligt emot regeringens inkräktningar. Klas Fleming svarar på riksrådens uppmaning att förena sig med dem, att han väl vill »vara i råd, men icke i det råd, att H. K. M:ts kungliga myndighet icke skulle vara aktad och vördad utan edra befallningar mer än K. M.». »Aktar intet», skrifver han, »hvad I mig emot K. M. befallning tillskrifve: I ären mina likar, han är en konung och blifver en konung, *intet annat Eder Gud befalldt*»[3]). Och Gustaf Brahe förklarar sig beträffande hertigens anordningar icke vilja inlåta sig »i det, som K. M:ts regalia och kungliga myndighet är för nära skedt»[4]).

Under dessa mer spridda, fragmentariska statsrättsliga meningsbrytningar växer nu så småningom fram en politisk situation, som med ens åt diskussionen ger en principiell hållning och eggande väckelse och ställer de divergerande rättstankarna i en klar, kontrasterande belysning. De fortgående

[1]) Rådslag till hertigen d. $^{28}/_{2}$ 1595. *Rådslag. Riksark.*
[2]) Jfr härom Boëthius i Hist. Tidskr. 1884 s. 30—54.
[3]) Bergman i Hist. Bibl. II s. 265 o. f.
[4]) Boëthius i Hist. Tidskr. 1884 s. 41.

underhandlingarna med konungen om en tillfredsställande anordning af regeringen krönas ej med framgång på grund af konungens bestämdt afvisande hållning. Interimsregeringen mötes i sina ansträngningar att på egen hand ordna det hela i önskad riktning af ståthållarnes motstånd. Och på grund af dessa omständigheter besluter hertigen *att påkalla biträde af riksens ständer* och genomdrifver trots rådets motstånd en riksdagskallelse, utfärdad af interimsregeringen[1]).

* * *

Frågan om ständernas hörande angående interimsregeringens organisation var redan under Sigismunds vistelse i Sverige från hertigens och rådets sida bragt å bane, och den fasthölls alltjämt från den svenska regeringens sida som aktuel. Konungen var från början obenägen, och de olika uppfattningarna härvidlag tjäna i viss mån att belysa de differerande statsrättsliga meningar, som så småningom utpräglas i allt skarpare motsättning. Rådet yrkar tidigt, att den tillämnade regeringsordningen skulle »alla ständer i riket vara veterlig», »tillkännagifven»[2]), och hertigen skärper yrkandet därhän, att riksens ständer skola tillfrågas, »om de ock därtill bejaka och samtycka vilja»[3]). Senare växer tydligen, särskildt hos hertigen, medvetandet om nödvändigheten af ständernas hörande. Han anför t. o. m. som skäl mot den kungliga regeringsfullmakten, att saken ej hade blifvit ständerna kunnig och tillkännagifven[4]). Konsekvent erkänner han sig för regeringens skötsel stå i ansvar ej blott inför konungen, utan äfven inför riksens ständer[5]).

Gent emot denna uppfattning står Sigismunds afvisande ståndpunkt. Han finner det »fast betänkligt» att kalla flera ständer tillhopa för den orsaken än högste furste och riksens

[1]) Betr. de historiska fakta hänvisas till Boëthii flerstädes citerade framställning.

[2]) R. A. III s. 455, 470.

[3]) R. A. III s. 472.

[4]) Karls bref till Sig. d. $^{29}/_{7}$ 1595. *Reg. Riksark.* Jfr Karls svar på Lindorm Nilssons ärender d. $^{6}/_{3}$ 1595. *Reg. Riksark.*

[5]) R. A. III s. 485, 502. Karls bref till Sig. d. $^{29}/_{7}$ 1595. *Reg. Riksark.* Karl är också angelägen betona, att utom rådet äfven i Stockholm närvarande ständer bedt honom åtaga sig regeringen. R. A. III s. 505. Jfr s. 504.

råd»[1]). Han förbjuder upprepade gånger uttryckligen regeringen att öfver hufvud sammankalla ständerna[2]). Han förklarar som motiv för sitt upprepade förbud, att man icke bör medgifva, att »*undersåtarne skola vara regerade icke efter deras rätta öfverhets vilja, utan efter deras egen föreskrifvelse och begäran*»[3]).

Dessa Sigismunds anförda ord ställa de olika uppfattningarna bestämdt afgränsade gent emot hvarandra. Emot den kungliga ståndpunkten, som i mer absolutistisk riktning är böjd att underkänna ständernas politiska myndighet och reducera dem till blott lydande i ödmjuk passivitet under öfverhetens vilja, står hertigens ståndpunkt, som åt folkviljan tillerkänner en afgörande politisk betydelse. I det hela är förvisso hela denna senare åskådning att betrakta som *en frukt af den folkandans väckelse till politisk aktivitet, som den religiösa konflikten framkallat*, och den tendens till fortvarande anlitande af den samlade folkvilja, som i Upsala möte framträdt, beror utan tvifvel på hertigens välgrundade benägenhet att i den åter uppflammande striden innerst se en kamp för och emot Sveriges protestantiska religion.

Emellertid, att hertigen fullföljde sin gamla tanke och genomdref ständernas sammankallande, har ej sitt främsta intresse som konsekvent tillämpning af hans folkliga statsuppfattning. Det afgörande i åtgärden är, *att saken företages mot konungens bestämda förbud*. I ett bref från våren 1595 hade Sigismund förklarat, att, om hertigen fullföljde sin hotelse och sammankallade riksens ständer, så ville han ej låta det »uti någon måtto bestå»[4]. När så ändock riksdagskallelsen beslutes, söker väl rådet ett yttersta medel att afböja den definitiva konflikten, i det på dess yrkande sammankomsten uppskjutes, till dess att konungens utlåtande om riksdagskallelsen äfvensom om de punkter, som för ständerna skulle framställas, kunde hinna ankomma[5]). Men denna sista möjlighet till konfliktens förebyggande gick om intet, när kort efter riksdagen konungens

[1]) R. A. III s. 471.
[2]) R. A. III s. 491. Sig:s bref till Karl d. $^{31}/_{5}$ 1595. *Acta Hist. Riksark.*
[3]) Sig:s bref till Karl d. $^{31}/_{5}$ 1595. *Acta Hist. Riksark.*
[4]) Sig:s bref till Karl d. $^{31}/_{5}$ 1595. *Acta Hist. Riksark.*
[5]) Jfr Boëthius i Hist. Tidskr. 1884 s. 81.

skrifvelse ankom, i hvilken han förklarade de eventuelt fattade besluten »*ogilla och alldeles tillintetgjorda*»[1]. Nu kunde det gjorda ej gärna göras ogjordt, och så ligger konflikten i öppen dag.

Konflikten måste blifva dess betydelsefullare, som de frågor, till hvilkas lösning hertigen påkallat ständernas medverkan, voro af synnerligen ingripande beskaffenhet. De åtgärder, till hvilka ständerna i hufvudsaklig öfverensstämmelse med hertigens önskan utlofvade sin medverkan, åsyftade ett strängt genomförande af hertigens organisationsprogram: hertigens erkännande som riksföreståndare; en strängt genomförd koncentration af regeringsmakten hos centralregeringen; ingen beröring »immediate» mellan konung och undersåtar, utan all kommunikation genom hertigens och rådets förmedling; afgöranderätten i viktiga saker, specielt afkunnandet af konungens dom och utnämnandet af de flesta ämbetsmän, konungen under hans utrikes vistelse frantagen. Så tillkomma härtill ytterligare anstalter för tryggande af den protestantiska religionens allenavälde.

Brytningen i dess statsrättsliga sida är en konsekvent utveckling af den rättsdivergens, hvars första början är att söka i hertigens och rådets förening af 1594. Det gällde äfven här ett positivt handlande för det allmänna oberoende af och emot konungen. Men konflikten hade nu på en gång växt ut till stora dimensioner. Interimsregeringen hade förut trädt till verket i förhoppning på konungens kommande sanktion, nu gällde i stället att rättsligen häfda fattade beslut gent emot konungens uttalade vilja och afgifna protest. Förut stodo blott hertig och råd mot Sigismund, nu stodo riksens ständer samfäldt såsom politisk makt gent emot konungen.

Rättsligen ställde sig frågan sålunda: *Var riksdagskallelsen utan konungens samtycke ogiltig, och voro ständernas beslut genom konungens protest annullerade?*

Vi hafva förut påpekat, att i de tidigare försöken att få organisationsfrågan löst genom konungen ligger från hertigens och rådets sida ett afgjordt erkännande åt konungens allmänna ledande och initiativtagande ställning inom staten. Väl hade

[1]) Boëthius i Hist. Tidskr. 1885 s. 50.

redan tidigt yrkats, att ständerna i saken borde höras, men häri låg intet som helst erkännande till förmån för en ständernas *uteslutande* rätt att taga frågan om hand: tanken var att konung och ständer *samfäldt* skulle besluta. Men den omständigheten, att denna konungens »naturliga» ledande ställning ej var positivrättsligt specialiserad, framför allt ej med hänsyn till nu inträdda extraordinära förhållanden, gjorde saken statsrättsligen oviss, inbjöd till vidtgående principiella meningsbrytningar. Diskussionens kärnpunkt måste likväl nödvändigt blifva den statsrättsliga fråga, som redan under de mera preliminära meningsbrytningarna framskymtat, den, *om konungens allmänna myndighet såsom den ledande faktorn i statslifvet borde tillerkännas en absolut eller en af andra hänsyn betingad, blott villkorlig giltighet.* Men frånvaron af fasta hållpunkter för det rättsliga afgörandet kunde äfven föranleda diskussionens inledande på andra vägar.

Hertigens och rådets första uttalanden i ärendet till konungen kort efter riksdagskallelsens utfärdande innehålla ej mycket till rättsfrågans klarerande. Tydligen vill man ej från början rent af egga konungen till invändningar. Hertigen hänvisar i allmänhet till, att »nu många saker förefalla, som riket anliggande äro», och försäkrar — tydligen som ytterligare försvar för den kommande riksdagen —, att »intet annat skall handladt eller beslutet varda än det, som E. Kon. Mt och riket till välfärd och bästa lända skall»[1]. Hertigens framhållande af de allmänna krafven upprepas, ehuru med betydlig tveksamhet, af riksråden. De förklara sig »nogsamt hafva haft i betänkande» att bifalla riksdagskallelsen men hafva »dock på det sista efter denna besvärliga tids lägenhet» icke kunnat neka att lemna sitt bifall[2]».

Vid själfva riksdagen i Söderköping hafva tydligen meningarna om ständernas kompetens oberoende af konungen varit mycket delade. De bibehållna svaren eller förslagen till svar[3]) förete skiljaktiga statsrättsliga uppfattningar. De ofrälse stånden hysa i allmänhet inga som helst betänkligheter att utan

[1]) Karls bref till Sigismund d. $^{27}/_{9}$ 1595. *Reg. Riksark.*
[2]) Bergman i Hist. Bibl. II s. 270.
[3]) Tryckta af Boëthius i Hist. Tidskr. 1885 s. 85—96.

vidare bifalla de af hertigen yrkade, vidtgående åtgärderna. Men bland adeln är man delvis betänksam, och likaså är Stockholms borgerskap tvehågset. För bifall till hertigens fortvarande regentskap åberopas gärna konungens fullmakt och regeringsordning, hvilken tillika fastslås som regeringens rättesnöre[1]) — ehuruväl på ett par håll med tillagd restriktion: »så vidt som han är öfverens med konungens ed och Sveriges lag»[2]). Titulaturfrågan — hertigens riksföreståndartitel — hänskjutes på ett par håll uttryckligen till konungens afgörande[3]). Äfven öfriga påtänkta organisationsåtgärder hänvisas gärna till konungens afgörande, stundom med tillagd tvekan, om det öfver hufvud kunde förbjudas någon att i »domarsaker» vädja till konungen i Polen, »alldenstund han är vår infödde, utvalde och krönte konung»[4]).

Men i det hela är den för hertigen gynnsamma stämningen den starkare, och själfva beslutet, ehuru i viss mån med karaktär af kompromiss, låter af betänkligheterna föga förnimmas: det enda af dessa, som kommer till synes, torde vara hänvisningen till konungens uppdrag som ett motiv för hertigens fortvarande regentskap[5]).

Som allmänt motiv till riksdagen framhålles i beslutet, att det varit nödvändigt att afhjälpa den oordning »i regeringen och regementssaker», som yppat sig i riket, hvilken oordning konungen trots påminnelser ej »kunnat eller täckts» afhjälpa — alltså liksom i hertigens och rådets förut afsända bref en hänvisning till situationens, till det allmännas kraf[6]). Den allmänna rättshemulen för besluten betonas ligga däri, att åtgärderna vidtagits till konungens och fäderneslandets »menige gagn och bästa», att de äro grundade på »det, som högbemälte Kong. Majest. riket försäkrat hafver»[7]). Alltså, *legitimationen för ständernas uppträdande sökes direkt i hänsynen till rättsordningen och det allmänna bästa.* Därbredvid utmärkas äfven ordalagen af en viss lojalitet gent emot konungen. Hertigen

[1]) Jfr t. e. adelns »första svar». Boëthius i Hist. Tidskr. 1885 s. 85.
[2]) Boëthius i Hist. Tidskr. 1885 s. 88, 89.
[3]) Boëthius i Hist. Tidskr. 1885 s. 89, 93.
[4]) Boëthius i Hist. Tidskr. 1885 s. 88, 90, 93.
[5]) Stjernman I s. 437 o. f. — Denna hänvisning gör för öfrigt hertigen själf i sitt bref till konungen d. $^{14}/_{11}$ 1595. *Reg. Riksark.*
[6]) Stjernman I s. 435.
[7]) Stjernman I s. 441.

nämnes till riksföreståndare, uttryckligen konungens höghet och konungsliga rättighet icke förnär». Och öfver hufvud häfdas, att besluten fattats »H. K. M:ts höghet och rättighet, efter som Sveriges lag fordrar och kräfver», och ständernas ed »alldeles förbehållen och oförkränkt». Uttryckligen förnyas ock den trohetsed ständerna förut afgifvit till konungen och hans arfvingar, dock med tillägg af samma fint antydda hänvisning till konungens iakttagande af sina förpliktelser såsom förutsättning, hvilken förut förekommit i rådets 1594 afgifna förbindelse till hertigen[1]).

Genom den allmänna försäkran, att ej konungens rätt trädts för nära, är det, som om ständerna söka bortse från, blunda för, hvad de innerst kände, att frågan gällde: ett undanskjutande af konungens rätt för rikets kraf. De senare erkännas väl tydligen vara af högre valör, men helst vill man om möjligt öfversläta den befintliga konflikten mellan hänsyn, hvilka hvar för sig erkändes vara berättigade.

Konungens kort efter riksdagen ankomna bref med den högtidliga protesten mot så väl beslutet självt som dess giltighet måste emellertid ytterligare skärpa reflexionen på det föreliggande statsrättsliga spörsmålet. Det var tydligt, att konungen strängt skulle hålla vid sitt, och å andra sidan var det på svensk sida för långt gånget för att en kapitulation på allvar skulle kunna ifrågasättas.

Ordasätten i konungens bref tvinga nu till ytterligare upptagande af frågan, om konungens myndighet genom riksdagen kunde ansetts blifvit kränkt. Både hertigen och rådet försvara i denna kritiska punkt den svenska ståndpunkten på i det hela enahanda sätt.

Rådet säger sig hoppas, att, om konungen ville betänka, hvad honom och Sveriges rike efter denna lägenhet kan nyttigt och gagneligt vara, »desslikes ock för sin person rikets inländska fred, enighet och inbördes rolighet (där uppå och alla denna riksdags förhandlingar och beslut lända) vill eftertänka, såsom en svuren trygger och trogen konung mot all sin allmoge ägnar och bör att göra — — —, så skall icke befinnas, att vi här något handlat och samtyckt hafva, som skall förkränka den kungliga myndigheten och högheten, rikets värdighet och hög-

[1]) Stjernman I s. 436, 438, 441. R. A. III s. 499.

het, E. K. M:ts kungliga, så ock allas vår gjorda och gifna ed och försäkring i någon måtto»[1]). I hertigens bref saknas försöket att stödja bevisföringen direkt på konungens ed, alltså den positiva rätten. I stället lägger han uteslutande vikten på framhållandet af rikets kraf. Han förklarar, liksom rådet, att riksdagen ej varit konungens myndighet för när, och beviset är detta, att »det är allena handladt och trakteradt vordet, som detta konungarikes tarf och lägenheter kräft och tillsagt hafva», att intet »i förde samkväm» är åsyftadt, »utan det, som länder till Guds ära och öfverenskommer med E. K. M:ts ed och försäkring, Sveriges lag, föregångna, beslutna handlingar, och till enighet i riket tjenligt, så att sådant försvarligt är för Gud och hela världen»[2]).

Den motivering, som här presteras för det kategoriska påståendet i Söderköpings beslut, att konungens rätt genom detsamma icke blifvit kränkt, blottar ganska tydligt den rättsåskådning, som trots alla fiktioner till förmån för konungens höghet dock måste kännas vara den enda hållbara. Försvaret genomandas nämligen tydligen af den uppfattningen, *att konungens myndighet som den ledande inom statslifvet blott har sitt berättigande under förutsättning, att den är i sin effektivitet strängt begränsad af hänsynen till det allmänna; en självständig insats för det allmänna är berättigad, då den genom konungens försummelse är nödvändig, och den kränker därför ej konungens höghet.* Otvetydigt sättes här det *allmännas rätt framför konungens rätt.*

Tankegången är otvifvelaktigt af hertigen inspirerad[3]). Djärft kommer den i hans skrifvelse fram, och utan tvekan fasthåller han vid densamma. »Kunna för den skull icke», säger han, »tänka eller besinna, med hvad skäl E. K. M:t må eller kan kraftlöst göra det, som samtliga riksens ständer enhälligt af godt och tidigt betänkande beslutat hafva». På samma gång som han här tämligen bryskt tenderar att sätta ständernas vilja emot konungens vilja, så är det det *rättmätiga* i beslutet, som ändock innerst i hans uppfattning förlänar det dess giltighet.

[1]) Rådets bref till Sigismund d. $^{7}/_{11}$ 1595. *Rådslag. Riksark.*
[2]) Hertigens bref till Sigismund d. $^{14}/_{11}$ 1595. *Reg. Riksark.*
[3]) Jfr Boëthius i Hist. Tidskr. 1885 s. 51.

Och i tryggheten till riksdagsbeslutets rättmätighet rädes han ej heller att draga vidtgående konsekvenser. »Hvar E. K. M.», säger han, »gör ogillt och kraftlöst, hvad som uppå förme riksdag handladt och beslutadt är, så gör och E. K. M:t därmed ogild och kraftlös den rättrådighet, trygghet och trohet, som ständerna hafva lofvat och tillförene tillsagt E. K. M:t, den vi ock nu med ständerna på nytt i samma beslut yttermera med segel och bref bekräftat hafva»[1]). Vägran att respektera och godkänna beslutet är så enligt hertigens mening ett brott mot konungens lagliga plikt, som kan berättiga ständerna att anse sig lösta från sina undersåtliga förpliktelser.

Tveksammare förefalla då riksråden. De betona här liksom i brefvet före riksdagen sitt mycknа »betänkande och öfvervägande», säga, att de för sina personers del helst önskat, att riksdagen ej blifvit af. Tydligen ligger härunder en stor respekt för den kungliga rätten, en respekt, som otvifvelaktigt står i samband med deras bemödande att förlika riksdagens faktum med *den formella rätten*. De framhålla nämligen, ehuru utan närmare bevisning, att riksdagen hållits »efter detta rikes gamla och lofliga sedvana och rätt» och på den grund icke konungens »höghet och rättighet uti någon måtto förnär»[2]).

* * *

För det trotsiga fasthållandet vid Söderköpingsriksdagens beslut var det klart, att Sigismund ej utan vidare skulle falla undan. Därtill var de ömsesidiga intressenas motsättning af för djupgående karaktär. Men därvid måste Sigismund ock låta sig angeläget vara att ej lemna hertigens och rådets liksom riksdagsbeslutets egen *rättsståndpunkt* oemotsagd. Detta låg ock så mycket närmare till hands, som de rättstankar, hvilka från svensk sida kommit till uttryck, otvifvelaktigt måste genom sin nyhet väcka till lifs tvekan och motsägelse, framkomna också, som de voro, under säregna omständigheters tvång.

Innan vi ingå på det officiella bemötandet från konungens sida af det presterade försvaret för det skedda, kan det vara af ett visst intresse att i korthet uppmärksamma en handskrif-

[1]) Karls anf. bref.
[2]) Rådets anf. bref.

ven deduktion mot Söderköpingsriksdagen, möjligen afsedd att prestera ett officielt försvar för Sigismund; i hvarje fall var författaren Sigismund från början närstående. Skriften, föga märklig i sig själf, erbjuder dock i alla händelser ett visst intresse som uttryck för de statsrättsliga tänkesätten inom vissa samhällskretsar, hos hvilka Sigismund såsom laglig konung alltid hade att påräkna ett visst stöd.

Skriften bär (på baksidan) titeln: »*Claus Slattes författede Puncter emott Söderköpings besluth, II. Carll och Rijkzens Rådh*»[1]). Författaren var hofjunkare i Sigismunds tjänst men hade som bofast i Östergötland ej åtföljt konungen till Polen utan stannat i Sverige, hvarifrån han enligt uppgift 1597 flydde till Polen. Han var med vid Söderköpings riksdag och synes där hafva spelat en viss roll som ledare för vissa mot hertigen tredskande element bland adeln[2]).

Det utmärkande draget i Slattes bevisning är det stränga fasthållandet vid konungens formella rätt såsom den ledande och initiativtagande. »I Sverige», säger han på ett ställe, »bör en konung vara, och han bör styra och råda och ej flera». Konungens bref och befallningar böra aktas, antingen han är från- eller närvarande; inga bref eller befallningar böra vara öfver konungens, hvarken i Sverige, eller i något annat konungarike. Denna är den allmänna utgångspunkten för hans kritik af Söderköpingsbeslutet. Riksmötet själft är tillkommet mot

[1]) Finnes på Riksarkivet i en bunt: »*Politiska strids- och partiskrifter från slutet af 1500- och början af 1600-talet*».

[2]) Jfr Anrep IV: 1 s. 14. — Slatte är tydligen den hofjunkare Claes Slatte, som under underhandlingarne mellan hertigen och konungen i juli 1594 användes som konungens budbärare. Jfr R. A. III s. 492. Jfr om hans uppträdande vid Söderköpings riksdag H. Sk. H. X s. 13 o. f.

Skriften bär den för denna tidens handlingar ej ovanliga påskrifna notisen: »Kom ifrån Poln 1656». En senare hand har angifvit skriften såsom »Kon. Sigismundi swar till dhe beskyldninger konungen vthi 1595 åhrs beslut tillmäthe warda». I viss mån kan denna supponerade karaktär af officiell försvarsskrift anses bestyrkt af slutorden: »thetta är thed suar, som H. K. M. gifuer» etc. och äfven ett och annat tonfall för öfrigt ger detta intryck. Under förutsättning, att Anreps uppgift om året för Slattes flykt till Polen är sann, torde skriften anses vara författad i Sverige under loppet af år 1596 under det färska intrycket af händelserna i Söderköping. Möjligen har Slatte på Sigismunds direkta uppmaning skridit till skriftens affattande, möjligen har det skett på eget initiativ; ett och annat af bevisningen tyder onekligen mer på den trogne tjänarens egna goda vilja att i vått och torrt försvara sin herre, än på hans egenskap att vara ett utsedt språkrör för konungens officiella rättsposition.

konungens »vilja, uppenbarliga befallning och förbud». Beslutet angående ämbetstillsättningar är ett intrång i hans fria beslutanderätt. Råd och ständer kunde icke bevilja hertigen riksföreståndartiteln »emot H. K. M:s vilja och samtycke och kungliga höghet och dess rättighet uti saken». Genom den åsyftade organisationen af regeringen skulle konungen i själfva verket blifva beroende af hertigens och rådets samtycke, »hvilket rörer H. K. M:s kungliga regalier, herrlighet, välde och höghet allt för mycket när i alla måtto». Förbudet mot appellationen till Polen är olagligt, ty »H. K. M:s — — — kungliga ord och dom skall vara aktad öfver alla domare i Sveriges rike, som lag säger och förmår». Riksdagsbeslutet i dess helhet gör konungen »med lag, makt och kunglig rätt och välde slätt om intet — — — i alla måtto».

Den rätt att regera, som sålunda helt och utan reservation förbehålles konungen, fattar Slatte tydligen i det hela såsom fotad på positiv lag och nationella rättstraditioner. Han citerar t. ex. på ett ställe som stöd lagen, som säger, att »alla skola konungen lydnad hålla, bud hans ståndа och till tjänst vara, för konungarne», tillägges det, »hafva makt till att bjuda och undersåtarne till att göra i det, som svarligt är både för Gud och människor». Och det betonas, att konungen har samma kungliga rätt, »som Sveriges konungar före H. K. M. haft hafva, hvilken rättighet, herrlighet och myndighet H. K. M. vill Sveriges tillkommande konungar efter sig låta».

Slattes deduktion har så företrädesvis blott det principiella intresset, att han under alla förhållanden *håller på effektiviteten af konungens lagliga rätt som den styrande*[1]). Dock framskymtar svagt, t. ex. i ofvan anförda hänvisning äfven till andra konungariken, en viss dogmatisk grunduppfattning. Det är heller icke utan, att Slattes benägenhet att i försvaret för konungens politik glida förbi motpartiets åberopande af positiva rättsbud äfven i någon mån pekar i samma riktning. Rätt karaktäristiskt är onekligen försvaret för utnämnandet af katolska ämbetsmän.

[1]) Blott ett par antydningar till reservation finnas, den ena landslagens af Slatte inryckta villkorliga klausul i nyss anförda citat, den andra, då Slatte på ett ställe förbehåller konungen rätt att bjuda och befalla i sitt rike, »besynnerliga till thed som kunne lända Sveriges Crona och thess trogne undersåter till gagn och godho».

Hade konungen ej rätt att härvidlag fritt handla, menar Slatte, »så vore en den armaste bonde i friare villkor än H. K. M., förty en bonde spörjer icke sin arbetskarl eller legodräng till, när han tager honom uti sin tjänst, hvad för religion han är stadder uppå — — — utan han spörjer honom till, när han tager någon i tjänst, om han vill vara honom huld och trogen och rättrådig. — — — Hvi skulle då vara H. K. M. förment och sättas någon regel före att hafva i sin kungliga tjänst, hvem H. K. M. täcktes, först han var ärlig och H. K. M. trogen?» Konungens edliga förpliktelse förbigås sålunda alldeles, och det är, som om författaren menar, att konungen på grund af en självklar frihet att tillsätta sina ämbetsmän utan vidare vore höjd öfver det inskränkande lagbudet. Karaktäristiskt är äfven parerandet af hänvisningen till konungens skyldighet att styra med hertigens och rådets råde som skäl mot appellation till Polen. Slatte menar det helt enkelt vara förgripligt mot konungens höghet och myndighet, att »H. K. M. måtte hafva dem alltid hos sig, som skulle lära och undervisa H. K. M., hvad H. K. M. samtycka eller låta skulle», liksom om han »icke hade det förstånd i Polen om Sveriges lag, som H. K. M. hade, när H. K. M. vore uti Sverige».

Men trots dessa antydningar till en mer principiell uppfattning, så är det dock främst konungens af ålder ledande ställningen inom den svenska staten, som Slatte hänvisar till, hvilket visar, huru stark ställning Sigismunds sak otvifvelaktigt hade inom den positiva rättens råmärken.

Men tidens anda var alltför böjd för dogmatisk uppfattning och den positiva statsrätten alltför litet utbildad, för att en strid enbart på positivrättslig mark skulle vara tänkbar. Sigismunds första officiella inlägg, *brefvet till hertig Karl af den 3 Maj 1596,* har ock en afgjord prägel af dogmatisk uppfattning, ehuruväl den positivrättsliga tankegången därmed flätas tillsammans[1].

Själfva utgångspunkten för Sigismunds motbevisning är emellertid positivrättslig. »Konungens bud efter lagen böra undersåtarne ståndа och icke andras». På denna grundvalen riktas angreppet mot riksdagens giltighet: »efter lagen hade bort

[1]) Brefvet finnes i afskrift i riksarkivet. *Acta Historica.*

vara vår beviljelse och tillstånd till samma samkväm». Konungen kan icke finna någon »rätt eller fog» för riksdagens hållande, »hvar icke vilja för lag ginge». Men så omedelbart kommer en dogmatisk ton in i bevisföringen. Sigismund ber hertigen ihågkomma, »att, sedan Sverige har blifvit ett arfrike och varit regeradt af vår kongl. släkt, att sådant aldrig har varit tillbjudet antingen uti vår salige faderfaders lifstid eller sedan, förrän högloflig i hågkommelse vår salig herr fader afsomnade, hvarföre ock allt sådant hafver hvarken lag eller sedvana med sig, såsom ock fast ohördt, att man utan öfverheten skall kalla sådana allmänneliga samkvämer eller nya lagar och stadgar göra, konungen icke allenast oveterligen, utan emot konungen, hvilket andra uti deras fria valriken näppeligen djärfvas att våga». Hänvisningen till sedvanan under de första vasakonungarne förmäles här tydligen med en mer principiell uppfattning, i hvilken särskildt den från krisen vid Sigismunds trontillträde välkända föreställningen om *arfkonungens* omfattande myndighet skymtar fram.

Ännu tydligare gör sig den dogmatiska uppfattningen gällande, då Sigismund bestrider den af hertigen antydda villkorligheten i hans kungliga rätt. Hertigens mening, att konungens motstånd mot Söderköpingsbeslutet skulle kunna göra undersåtarnes trohetsförpliktelse om intet, finner konungen orimlig. Han ser icke, säger han, *»huru det efter naturlig skäl och förnuft följa skall»*. »Ty», tillägger han, *»tacka vi Gud och våra höglofliga föräldrar, som den rättigheten icke allenast oss förvärfvat utan ock handgifvit och stadfäst hafva»*. Ehuru Sigismund i det följande äfven synes erkänna den folkliga bekräftelsens betydelse för hans rätt som konung [1]), så är det sålunda dock i främsta rummet *den gudomliga legitimationen och bördens rätt*, som för honom har den afgörande vikten.

Så skjuter Sigismund fast och prononceradt fram sin kungliga rätt, fast grundad, som den enligt hans mening är i lagens bud, och till sitt ursprung och sin existens af folkviljan oberoende.

[1]) Det tillägges: »Sedan så är dett och icke så lenge sedan wår konung, Cröning stod, att wij iu kunne minnas alt sådant ware klart giort och stadfest hvilked nu gienom denne samquemd slät inted war aff nöden att kalle i tuiffuelsmall, genom ny och onödig stadfestelse». Uttalandet syftar åt den i riksdagsbeslutet inryckta förnyade trohetsförpliktelsen.

Det oblidkeliga fasthållandet vid denna rätt innesluter ock från Sigismunds sida den generella domen öfver hertigens framfärd. »Vi hafva icke», säger Sigismund, »gifvit E. H. absolutum regimen utan limitatum i händer, hvilket icke allenast efter E. H. eller andras godtycke och betänkande utan först och främst efter vår vilja och samtycke borde med rätta vara lagadt och tempereradt, så framt vi vår kungliga rättighet oförkränkt behålla skola». Föga benägen är Sigismund härvidlag att erkänna det berättigande, som hertigen för sitt handlingssätt sökt i hänsynen till det allmänna. Han säger sig väl förstå, hvad han efter lag och rätt sitt fädernesrike och undersåtarne är skyldig. Och hertigens öppna hänvisning till de skilda religiösa intressena som roten till hela konflikten skjuter Sigismund vresigt ifrån sig. »Vore mäkta godt», säger han, »att E. H. låter blifva det religionsskenet, skygget och skuggan och svarade till det, vi E. H. förr hafva tillskrifvit om vår myndighet, den E. H. brukar och missbrukar, och län och land, dem E. H. oss oveterligen emot Sveriges lag förlänar, om våra trogna mäns och tjänares förvisning, afsättning, förföljelse och förlämpande, om våra gåfvo- och försvarelsebrefs förakt och förkränkelse». Sigismund visar sålunda stark benägenhet att hänsynslöst skjuta fram den kungliga rätten såsom sådan i all dess nakenhet som ensamt berättigad utan inskränkning af andra hänsyn. Öppet gör han det icke, ty han erkänner i orden sin kungliga plikt, men å andra sidan har han ej medgifvit, att det allmänna under vissa förhållanden *kan* gälla mer än hans formella rätt som konung.

En ytterligare utveckling och motivering fick den kungliga rättsståndpunkten i samband med den polska legation, som på höstsidan 1596 å de polska ständernas vägnar i medlande syfte ankom till Stockholm. Från de underhandlingar, som då med hertigen och rådet anknötos, förefinnas tvenne dokument, som i förevarande fall intressera, det ena *en oration i de polska ständernas namn*, inför hertigen och rådet föredragen, det andra *ett bref till hertigen från Sigismund*, framlämnadt af Erik Brahe och Arfvid Gustafsson[1]).

[1]) Båda äro tryckta i såväl latinsk som svensk edition i den af hertigen 1596 ombestyrda tryckta samlingen af de med anledning af den polska legationen växlade stridskrifterna: »Mandata Sigismundi et responsa Caroli». I

Af dessa knyter sig det egentliga intresset till orationen: det genom Erik Brahe och Arvid Gustafsson framlämnade bref-vet innehåller närmast en upprepning af de gamla anklagelse-punkterna mot hertigen, bestyrkta företrädesvis med hänvisnin-gar till Sveriges lag.

Syftet med orationen är att motivera de polska och littauiska ständernas begäran, att hertigen och rådet måtte genom att foga sig efter Sigismunds vilja ställa allt till rätta. Tyngd-punkten i motiveringen ligger därvid i uppvisandet af det rätts-ligen oriktiga i den svenska regeringens och i ständernas hand-lingssätt. Bevisföringen härvidlag är företrädesvis af allmän karaktär: blott på ett ställe talas om »gammal lag och rätt», hvaremot de kritiserade handlingarna skulle strida, men utan att denna hänvisning är på något sätt utförd eller motiverad[1]).

För åskådliggörandet af konungens rättsliga ställning i sta-ten användes till en början den välkända jämförelsen med män-niskokroppen. Undersåtarne liknas vid »ledamöterna uti en mänsklig kropp, hvilka hufvudets förstånd och regemente under-gifna äro». Hufvudet är det viktigaste af hela kroppen, så ock konungen i samhället, ty man förnimmer, »att utaf hufvudets liksom deras herres och regents råd och förstånd hela kroppens välmåga och dignitet hänger». Är hufvudet svagt, »och dess myndighet förkortad eller varder af den ringaste led förlåtet, så blifver hela lifvet försvagadt, och de andra ledamöterna för-ändrade — —, efter som naturen och den dagliga förfarenheten (hvilken alla tings läromästarinna är) nogsamt betyga och till-kännagifva». Så är det ock af allra största vikt, att »hvar och en sin herre och öfversta regent, såsom sitt hufvud och regerare — — — förnämligen och särdeles i akt hafver, så att hans höghets præeminens och värdighet uti ingen måtto varder be-tagen». Konungen bör bevisas »tillbörlig reverens, ärevördning, tro och hörsamhet». »Ty hvad som häruti felas, det mista ock

---

Chesnecopheri »Fullkomlige skäl etc.» är den svenska editionen aftryckt. Jag använder mig i det följande af denna hos Chesnecopherus omtryckta sven-ska edition, hvilken vid jämförelse med den latinska texten i »Mandata etc.» befunnits noga med denna till innehållet öfverensstämma.

[1] Chesn. bl. Gg 1.

undersåtarne själfva mycket mera, *efter uti H. K. M:ts rätt och rättighets uppehållande hela rikets välfärd och bästa står*»[1]).

På samma gång som den förfäktade monarkiska principen sålunda till sin idé fördjupas genom att göras solidarisk med statsintresset, »riksens välfärd», så antydes ock just genom det *sätt*, hvarpå denna solidaritet uttryckes, att *monarken är att betrakta som statens nerv, dess bärande och sammanhållande kraft*, alltså i grunden samma idé, som inom teorien specielt funnit sig uttryck i läran om härskarsuveräniteten.

Hvad härskarens sålunda häfdade ställning i staten innebär med hänsyn till härskarrättens *innehåll*, är ej egentligen principielt angifvet. Tydligt framstår dock konungen som den ledande och initiativtagande. Det häfdas gent emot Söderköpings riksdag, att någon riksdag ej i något konungarike »ordentligen och rättvisligen hållen varda kan, med mindre han på konungens samtycke, höghet, ja och egen närvarelse grundad är». Orätt är, om »man går sin rätta öfverhet förbi och efter andras sammankallelse begifver sig till allmänneliga rådslag, gör nya lagar och stadgar, lägger skatter uppå» [2]). Törhända kan man därutöfver med någon fog se en mer direkt antydan om, hur allomfattande härskarrätten i grunden tänkes, i det beröm, som oratorn tilldelar de polska ständerna, för att de »H. K. Majest. *all deras förmögenhet, friheter, ja och själfva lifvet frivilligen hafva förtrodt och tillägnadt*»[3]).

Bredvid den med hänsyn till de aktuella spörsmålen dominerande utredningen af konungens rättsställning inom staten göras äfven här och hvar gällande de rättstankar rörande den yttersta rättsgrunden för Sigismunds kungliga myndighet, hvilka förut i brefvet af den 3 Maj framträdt.

---

[1]) Chesn. bl. Ff 1 o. f. Jfr ock bl. Ff 4: »Ty när H. K. M:tz högheet och wördigheet, så och rätt och rättigheet, warde widh macht håldne, så blifwa och begge Rijken (Sverige och Polen) beståndande: Men om the vthi thet ringeste warde förkränckte, så kunne bådhe konungerijken vthi gott Regemente icke länge behåldne blifwa, efter som hwar och en thet wäl betenckia kan.» Jfr ock Gg 2, där det talas om »thette Arfkonungerijkes wälferd och bäste, hwilket på Konungens myndigheet grundat är».

[2]) Chesn. bl. Gg 1 o. f. Därtill förklaras naturligen ock de öfriga i Söderköping fattade besluten för ogiltiga.

[3]) Chesn. bl. Gg 4.

Framför allt återkommer den *teokratiska* uppfattningen: Konungen är, säges det, »af Gud gifven och förordnad [1]). Och tanken hopbindes äfven direkt med den förhandenvarande frågan: konungens höghet och rättighet kan icke, säges det, »försvagad och fördärfvad varda, med mindre än Gud den aldrahögstes majestät själf (igenom hvilken alla konungar regera och de mäktige dom hålla) blifver förkränkt» [2]). Så häfdas den kungliga myndighetens helgd äfven från en mer absolut synpunkt än statsintressets.

Mindre framträdande är den *patrimoniala* synpunkten. Väl fråssar oratorn med förkärlek i arfkonungatiteln, och väl häfdas, att undersåtarnes lydnadsplikt äfven är grundad i konungens arfsrätt [3]). Men synpunkten prononceras ej särskildt, och — det viktigaste — arfkonungens maktbefogenhet sättes ej i någon som helst motsats till valkonungens: den dogmatiska härskarrätten häfdas fullkomligt oberoende af arf- eller valkaraktären.

* * *

Den svenska regeringen blef ej Sigismund svaret skyldig. På dennes inlägg föreligga tvenne vidlyftiga försvarsskrifvelser, hvilka punkt för punkt upptaga och bemöta uttalandena såväl i brefvet af den 3 Maj som i de senaste framställningarna. Den ena svarsskrifvelsen är afgifven i hertigens och rådets namn och ställd till de polska och littauiska ständerna såsom svar på den i deras namn föredragna orationen. Den andra är afgifven endast i hertigens namn och anger sig afse att speciellt bemöta brefvet af den 3 Maj och den genom Erik Brahe och Arvid Gustafsson öfverbringade skrifvelsen [4]).

---

[1]) Chesn. bl. Ff 4.

[2]) Chesn. bl. Gg 3.

[3]) De polska ständerna ställa »vthi ingen twifwelsmål, At the höghberömde Sweriges Rijkes Ständer, ju widh then Troohet, Huldskap och Manskap emoot K. Maiest. theres nädigeste Herre och Arfkonung, hwilken the bådhe på Naturens och Arfzrättens, såsom och på theres giorde Eedz wägne, förbundne äre.» Chesn. bl. Gg 1.

[4]) Båda svarsskrifvelserna äro tryckta i latinsk och svensk edition i »Mandata etc.», samt i svensk edition hos Chesnecopherus. Dessutom förefinnes en enbart latinsk edition samt en tysk edition. Här är Chesnecopheri svenska edition följd. Beträffande denna må anmärkas, att enligt honom *tre* svar

Man kan ej gärna hysa någon tvekan om, att det är *hertig Karl* som egentligen inspirerat dessa deduktioner. Redan hans odisputabla ställning som de svenska intressenas främste målsman tvingar till antagandet. Och härtill kommer, att rådsherrarnes vid denna tidpunkt fullt skönjbara tvekande hållning vis à vis hertigens politik måste hafva lagt en viss hämsko på deras lust till energiskt försvar för de åtgärder, för hvilkas konsekvenser de började rygga. Visserligen uppenbara sig i deduktionerna tankar och idéer, hvilka förkunnats ur rådsaristokratiens leder — speciellt återkomma Erik Sparres rättstankar, t. o. m. några af hans historiska »belägg» återfinnas — och visserligen röjes flerstädes en beläsenhet i rättsvetenskapen, politiken och historien, som häntyder på sakkunniga medhjälpare — vare sig inom rådsaristokratien[1]) eller bland hertigens skrifkunniga tjänstemän. Men å andra sidan pekar dristigheten och kärfheten i den rättsliga bevisningens kärnpunkter afgjordt hän på hertigen själf, så mycket mer som dessa centrala, för deduktionerna karaktäristiska idéer i grunden blott äro en vidare utveckling af rättstankar, som redan förut i hertigens uttalanden antydts. Då härtill kommer, att helt säkert ingen af de idéer, hvilka man vore benägen att tillskrifva andras tillskyndelse, af hertigen icke sanktionerats eller från hans ståndpunkt kunnat sanktioneras torde, det vara med full rätt, som vi i likhet med föregående författare i det följande beteckna det rättsliga innehållet i omhandlade deduktioner som *hertig Karls statsrätt*[2]).

---

aflämnats. Hertigens i »Mandata etc.» tryckta svar till konungen sönderdelas nämligen af honom i två skrifvelser, en i hertigens och rådets namn, och en i hertigens namn enbart som hans särskilda svar på den till honom på hösten öfverlämnade kungliga klagoskrifvelsen.

[1]) Mähända hafva Erik Sparres kunskaper i romerska rätten här kommit till användning.

[2]) I *Riksarkivet Acta Hist.* finnes en handling med påskrift »Predikan», innehållande i korta punkter en uppräkning af de Sigismunds anklagelser mot hertigen, som förekomma i brefvet af d. 3 Maj 1596. Om hertigen talas det i första person, och ehuru stilen ej är hertigens, så föreligger här åtminstone afskrift af en handling, som häntyder på ett hertigens eget sysslande med de statsrättsliga tvistefrågorna, eventuelt med direkt öfvervägande af en svarsskrift. — Att riksrådens medarbetarskap ej varit synnerligen betydande, bestyrkes för öfrigt af hertigens klagomål vid Linköpings riksdag 1600 öfver att herrarne, ehuru de lofvat hålla fast en för alla och alla för en vid Söderköpings beslut, de dock vid den polska legationens besök läto hertigen »stå allena och förswara, hwad som medh enhälligt rådh uti Suderkiöping giordt ward». Werwing, Bilagor s. 136. Jfr Boëthius i Hist. Tidskr. 1886 s. 101, 112 o. f.

Deduktionerna afse naturligen själfva för ingen del att lämna en systematisk, genomtänkt framställning af en viss statsrättslig åskådning. Själfva uppställningen med bemötandet punktvis af inläggen från motsatt håll förlänar tvärtom det hela en i hög grad rörig och oöfverskådlig prägel. De särskilda rättstankarna föreligga i brokigt virrvarr, kastade om hvarandra, och samma saker förekomma omsagda upprepade gånger, oftast i skilda ordalag. Går man så till dissekeringen och söker af de skilda brottstyckena hopfoga ett helt, så märker man väl, *att* det i grunden är ett helt, men man märker ock, att byggmästaren — eller byggmästarne — icke medvetet afpassat alla detaljer från det helas synpunkt. Vi skola emellertid i det följande söka att — utan att blunda för den här och där framträdande disharmonien — söka påvisa själfva grundresningen i den statsrättsliga tankebyggnad, som af de delvis grofhuggna blocken utan tvifvel står till att hjälpligen hopfoga.

Den dogmatiska prägel, som särskildt Sigismunds senaste inlägg gifvit åt diskussionen, och den principiella anläggning, som tvisteämnenas egen art måste åt densamma förläna, drifver äfven hertig Karl att söka fasta hållpunkter utom det egentliga positivrättsliga området. Väl är det »lagen», som han i regeln vädjar till. Men lagen är i användningen ej blott Sveriges lag. Under hänvisning till »lagen» citeras satser ur den romerska privaträtten, hvilka utan vidare kännas tillämpliga på det statsrättsliga området[1]). »Lagen» är ock flerstädes uttryck för ett allmänt rättsmedvetande utan speciell syftning åt positiva stadganden[2]). Och därtill föres diskussionen fullt medvetet öfver det positivrättsliga området genom de flerstädes förekommande exemplifieringarna från andra länders institutioner och rättsnormer, och — framför allt — på ett par ställen åberopas »folks rätt», *jus gentium*, begreppet definieradt såsom det »hos alla folk hafver varit brukligt»[3]). Åt samma håll tenderar det

[1]) Äfven en och annan sats ur den svenska privaträtten användes på detta sätt.

[2]) Stundom åberopas ock direkt »Naturligh skäl» t. ex. Chesn. bl. Mm 1, Oo 4.

[3]) Det tillägges förkarande: »Ty hwadh bådhe här vthi Swerige, så och Polen, Franckerijke, Engeland, Skotland och Danmarck hafwer brukeligit warit, thet är allom uppenbart.» Chesn. bl. Oo 3, Pp 4.

någon gång förekommande åberopandet af »politiska skribenter, både af vår och den romerska religionen»[1]).

Lagen eller rättsordningen — sådan den nu af hertig Karl uppfattas — ställes nu gent emot och öfver den från Sigismunds sida som central princip framskjutna kungliga viljan. Det inlägges en liten reservation mot den för öfrigt som ganska »bekväm och skön» erkända liknelsen om människokroppen, som den polske oratorn uppbyggt med; det gäller ock att se till, »att icke lemmarnes ämbeter, hvilka bör lyda hufvudet efter, blifva förvillade, eller dem något emot lag och rätt uppåträngdt»[2]). »*Alla regementen äro*», säges det på ett annat ställe, »*därför funderade, att Gud, som allting skapat hafver, måtte blifva prisad och lag och rätt vidmakthållen*»[3]). Det fastslås speciellt, att »H. K. Majts välde igenom ed, löfte, försäkring och Sveriges lag limiterad är och sig icke vidare sträcker, än de medgifva», i allmänhet, att »öfverheten måste mera akta gemene mans välfärd än sin egen». Därför kan konungen ock ingalunda sägas hafva något »absolutum imperium»[4]).

Hertigen är särskildt angelägen att gent emot Sigismunds antydningar i motsatt riktning häfda, att *arfkonungen* icke i förevarande afseende intar någon särskild förmånsställning. »Och är icke», säger han liksom förut Erik Sparre, »arfföreningen därföre förvärfvad, att konungen skall hafva makt att stiga ifrån sin ed, lag och rätt och göra hvad han vill, så ock förhindra all god ordning i landet»[5]). Arfsrätten är tillagd den kungliga ätten »all annan detta rikes rätt och privilegier förbehållna»[6]).

Häraf följer nu enligt hertigens mening oblidkeligt, att *undersåtarne ej äro konungen skyldiga lydnad i det, som han befaller mot lagen och rikets bästa.* Lagens bud få ej så tydas, att undersåtarne skola konungens bud stända, »ehvad han bjudandes eller befallandes varder». Ty däraf skulle följa en »säll-

---

[1]) CHESN. bl. Pp 4. Särskildt nämnes Cominæus. — På ett annat ställe åberopas »främmande Lagh och lärde mäns mening». CHESN. bl. Mm 1.
[2]) CHESN. bl. Pp 1.
[3]) CHESN. bl. Oo 4.
[4]) CHESN. bl. Nn 3.
[5]) CHESN. bl. Kk 3.
[6]) CHESN. bl. Oo 4. Jfr bl. Oo 1.

sam konsekvens: ty då måste man konungens bud stända, hvad heller han befaller, det rätt är eller orätt, hvilket vore en tyrannisk lag och icke någon kristen konungs»[1]). Alla de konungens bref, »som hafva varit emot konungens och rikets gagn skrifna, dem hafva», säger hertigen, »de svenske undfångit, likasom de visserligen hade förstått, att H. K. M. hvarken med bref eller gärningar något begynna ville, som icke med lagen, på hvilken H. K. M. svurit hafver, öfverenskommer och länder till riksens välfärd»[2]). Flera af konungens försvarelsebref hade förkastats, emedan de »emot lagen gifne äro, och därföre icke böra aktas eller gillas»[3]).

Bland de konungens befallningar, hvilka anges från svensk sida ej kunnat åtlydas, nämnes äfven uttryckligen konungens förbud mot att hålla riksdagar[4]). Det gäller då naturligen att uppvisa, det detta förbud är emot lagen och rikets bästa, och å andra sidan att uppvisa Söderköpingsriksdagens giltighet från rättsordningens och det allmännas synpunkt. Kring denna punkt koncentrerar sig företrädesvis bevisningen, och här har man att finna det innersta, typiska i hertig Karls statsrättsliga uppfattning.

Bevisningen i frågan besitter åtminstone vid första påseende ingen organisk enhet eller inre konsekvens. I stället kunna särskiljas olika bevistrådar, som ömsevis upptagas och åter släppas, som i brokigt virrvarr aflösa hvarandra under framställningens fortgång.

Främst skönjas starka ansatser till en ren positivrättslig bevisföring.

---

[1]) Det heter vidare: »Ty ändock Keysaren en Monarch är, hwilken all Lagh hafwer vthi sitt hiertans skrijn, och förmår något stadga emoot werldzligh Lagh, Så hafwer han lijkwäl sagdt, At thet är een sådane röst som en Keysare wäl wärd är, säya sigh wara Laghen vndergifwen.» CHESN. bl. Nn 3. — Fortsättningen är af intresse, emedan den uppenbarar en i viss mån medveten uppfattning af skillnaden mellan den häfdade rättsuppfattningen och den romerska rättens principer.

[2]) CHESN. bl. Qq 3.

[3]) CHESN. bl. Ii 2 o. f. — På ett annat ställe hänvisas i detta sammanhang till landslagens villkorliga klausul. — Som skäl till ohörsamhet framhålles äfven, att »konungens hand och secret må blifwa vthi sin wyrdning, och H. K. M. sigh bättre betänckia». Som historiskt exempel framdrages, hurusom en man Mahetas appellerade från Filip af Macedonien »in til then samme Philippum bätter vnderwijstan». CHESN. bl. Qq 3, Rr 1.

[4]) CHESN. bl. Nn 3.

Hertig Karl tager fasta på de svenska statsrättsliga lagbestämmelsernas ringa detaljering. Han påpekar, att ingen lag finnes, som förbjuder att hålla riksdag i konungens frånvaro, och då »det olagligt heter, som sker emot lag och rätt», skulle riksdagen icke vara olaglig. Ett sådant förbud kan icke heller komma till stånd genom konungens uttalade vilja enbart, ty lag bör stiftas med allmogens ja och samtycke[1]).

Men hertig Karl tager äfven sin tillflykt till *sedvanerätten* och deducerar ur densamma en direkt *tillåtelse* att hålla riksdagar i konungens frånvaro. Härvidlag utvecklas vidare antydningen i rådets bref från hösten 1595[2]). Det häfdas, att »Sveriges rike den makt af urminnes häfd hafver, att riksdagar måga hållas, när konungen utländes är och högsta nöden kräfver», och det hänvisas speciellt till bruket under Erik af Pommern och konung Hans[3]). Och som förutsättning för bevisets hållbarhet fastslås, att ej blott den stiftade lagen har rättsligt vitsord, utan att man äfven må se »uppå själfva bruket och sedvanan, hvilken, sedan hon en laglig häfd på sig bekommit hafver, icke allenast med lagen lika gäller, utan förtager ock henne sin kraft och auktoritet»[4]).

Men det är för hertig Karl karaktäristiskt, att han icke ryggar tillbaka inför möjligheten att hafva de positiva lagbuden emot sig. Han förutsätter öppet, att lagen absolut förbjuder riksdag utan konungens vilja — en tankeutveckling, betecknande för stridens innersta kynne —, och han häfdar till sitt försvar *rätten att i nödfall bryta mot det enskilda lagbudet.* Han fastslår, att *»allmogens eller undersåtarnes välfärd är den aldrahögsta lag»*, hvarför, om den formella rätten vid någon speciell tillämpning skulle råka i strid med det allmännas kraf, »så skulle han uti sådana fall limiteras», eller, såsom det på ett annat ställe till synes något paradoxalt säges, »lag och rätt medgifva, att man uti sådana fall är all lag undantagen»[5]).

---

[1]) Chesn. bl. Nn 1, Nn 3, Qq 1.

[2]) Jfr föreg.

[3]) Chesn. bl. Nn 1, Nn 4, Pp 4 m. fl. st.

[4]) Chesn. bl. Nn 4. — På sedvanerätten stödjes äfven bevisningen för det rättmätiga i den från svensk sida yrkade organisationen af interimsregeringens anordning. Jfr Chesn. bl. Ii 3 m. fl. st.

[5]) Chesn. bl. Nn 4, Oo 4. — På ett annat ställe säges det: »Så hafwer — — — högste nödhen så krafdt, hwilken icke hafwer någhon Lagh».

Tanken är i själfva verket ett troget uttryck för hela situationen med den vitala religiösa intressekonflikten dold bakom de yttre tvistefrågornas mångfald[1]). Den blottar ock hos hertigen en vunnen verkligt organisk uppfattning af rättsordningen, för hvilken uppfattning densamma *ej var blott en summa af speciella lagbud, utan en inre enhet såsom det egentligaste uttrycket för samhällets innersta kraf.*

Men hertigen upptar äfven en tredje bevistråd, hvilken löper fullkomligt oberörd af de båda andra. Han fullföljer den med rent förbluffande konsekvens. »Där alla möten», säger han, »skulle hetas vara lagliga och borde gillas, som äro hållna med öfverhetens samtycke — — —, då ville däraf följa, att många okristliga riksdagar skulle gillas, hvilka således äro skedda, och tvärt emot, många nyttiga möten ogillas, efter de utan öfverhetens vetskap och vilja äro hållna vordne, hvilket vore farligt att säga, efter uti sådana möten mycket är beslutadt, som länder land och riken till gagn och välfärd. — — — *Därföre borde samma argument så blifva ställdt: det är ett lagligt möte, uti hvilket intet annat varder beslutadt, än det lag medgifver*». Nu bevisas på skilda ställen vidlyftigt om de enskilda punkterna i Söderköpings riksdagsbeslut, att de blott betyda ett verkställande af lag, ett utförande af konungens i ed och försäkran iklädda förpliktelser, särskildt — gent emot konungens påstående — att ingen *ny* lag stiftats[2]), ändtligen att punkterna innebära ett handlande, framtvunget af hänsynen till rikets bästa[3]). Alltså blir slutsatsen beträffande Söderköpingsriksdagen: »därföre så är det ett lagligt möte»[4]). Tankekedjan innebär i sina konsekvenser helt enkelt *ett absolut underkän-*

[1]) Hertigen utsäger för öfrigt äfven nu öppet, att den religiösa frågan är stridens innersta anledning. CHESN. bl. Ll 2.

[2]) Jfr CHESN. bl. Oo 1.

[3]) Jfr särsk. CHESN. bl. Ll 4 o. f. På denna bevisning går jag ej här in, då den ej som helhet erbjuder något af större allmänt intresse och i mycket är ett upprepande af från den föregående diskussionen refererade tankar. Speciella uttalanden, för såvidt de äro af principielt intresse, hafva dock naturligen i min framställning in toto uppmärksammats.

[4]) CHESN. bl. Mm 4 o. f. — Samma bevisföring förekommer mer kortfattad flerstädes i deduktionerna. Jfr t. ex. följande uttalande: ᵭalle hafwa dömdt thet Samqwemd lofligit och laghligit, som vppenbarligen skeer, och icke är emoot Konungens och Rijksens rättigheet och wälferd, Ändoch thet kunne wara emoot Konungens wilie, som wijdt ther ifrå stadder ärᵭ. CHESN. bl. Pp 4. Jfr bl. Ii 3.

nande af de statsrättsliga formernas betydelse öfver hufvud, ty, om legaliteten af ett handlande å statens vägnar — här af riksmötet — skulle bestämmas uteslutande af det lofvärda syftemålet med hänsyn till rättsordningen och statsintresset, då vore ej mer tal om den formella *rätten* att handla å statens vägnar; man vore nästan frestad att se åtminstone *en* förklaring till en dylik himlastormande idériktning i tidens egen brist på utvecklade statsrättsliga former, hvilken under de med Sigismunds bortovaro inträdda abnorma förhållandena gjort sig synnerligen kännbar.

Emellertid torde denna sista bevisföring ej till sin verkligen åsyftade innebörd fullt förstås, om den bedömes isolerad, i all dess paradoxala hänsynslöshet. Här föreligga tre tankeutvecklingar, hvar och en åsyftande ett rättsligt försvar för Söderköpings riksdag. Den första bygger försvaret på riksdagens påvisade öfverensstämmelse med de gifna statsrättsliga formerna, den andra medger i nödfall en dispensering från samma former, den tredje underkänner alldeles formens betydelse och fäster sig uteslutande vid handlingen själf, oafsedt dess formella gestaltning. Gifves här någon högre enhet, som inom sig kan inrymma de till synes sinsemellan genstörtiga idéerna? Vi må erkänna, att mästaren försummat den nödiga afrundningen för deras hopfogande till ett harmoniskt helt, men månne icke den inre harmonien ändock träder fram trots den yttre kantigheten?

Vi tro oss kunna uttrycka hertig Karls grunduppfattning sålunda. *De statsrättsliga formerna hafva ej sitt innersta berättigande i och genom sig själfva utan i sitt ändamål, det, att vara ett medel för upprätthållandet och häfdandet af rättsordningen i det hela. Därför, om den statsrättsliga formens kraf skulle råka i strid med de kraf, som rättsordningen och det allmänna in toto betingar, då må konflikten lösas, ej med hänsyn till de förra, men till de senare.* I grunden är hertig Karls uppfattning blott den brutala konsekvensen af den germanska andans oblidkeliga fasthållande vid rättsordningen såsom den »högsta statsmyndigheten». Denna den germanska statsåskådningens innersta kärnidé förutsätter nämligen med nödvändighet, att, *om ej inom de gifna statsrättsliga formerna*

rättsordningen kan häfdas, då är åt det självständiga personliga eller samfällda initiativet som rätt och plikt förbehållet att på sidan om eller med genombrytande af de gifna formerna vädja till rättsordningen direkt som högsta instans under form af självständig positiv insats till dess häfdande och realiserande. Ett sådant självständigt vädjande innebar för hertig Karl utan tvifvel i grunden såväl interimsregeringens som framför allt riksens ständers samfällda uppträdande. Försöken att förlika detta uppträdande med den positiva statsrätten äro blott uttryck för den förklarliga tvekan att bryta sig ut ur de traditionellt gifna formerna, en tvekan förklarlig särskildt därför, att *de statsrättsliga formerna själfva i rättsordningen äro innefattade.* Men det karaktäristiska för brytningens innersta kynne är, att den vaga positivrättsliga bevisföringen icke fasthålles såsom den enda stödjepunkten.

Beträffande försvaret för riksens ständers självständiga uppträdande må särskildt en sak framhållas, nämligen, att hertigen ej häfdat detsamma vara grundadt på någon formel befogenhet, fotad på en allmän statsrättslig princip. Specielt är att märka, att hos hertig Karl knappast spåras någon benägenhet att för riksens ständers rätt häfda någon slags dogmatisk *folksuveränitetsidé.* Det kan väl tyckas, som om någon aning om en dylik tanke skulle förefinnas, då hertigen uttalar, att »de, som sådana allmänneliga riksbeslut, på hvilka hela rikets välfärd hänger, vilja förhindra eller tillintetgöra, handla *både emot folkrätt* och våra förfäders gamla sedvana» [1]). Men utan tvifvel är uttalandet blott att fatta som ett något bryskt uttryck för hertigens flerfaldiga gånger ådagalagda höga uppskattning af riksens ständers aktiva betydelse för statsarbetet. Ty hur främmande hertig Karl i själfva verket är för tanken på en ständernas eller folkets suveränitet, framgår bäst däraf, att han ingenstädes framskjuter ständernas rätt såsom af principielt högre valör än konungens. Någon jämförelse faller honom helt enkelt icke in. Ständernas självständiga ingripande bestrides bestämdt betyda ett underkännande eller ignorerande af konungens myndighet. Ständerna hafva blott ingripit — så är tankegången —, emedan »H. K. M:ts ämbete» hade försummats; de

[1]) Chesn. bl. Pp 4.

hade blott utfört, hvad som närmast ålåg konungen, skaffat enighet i religionen, styrkt lag och rätt, förtagit all oordning i landet och vidmakthållit konungens ed, löfte och arfföreningen. De hafva därför, menar hertigen, varit konungens myndighet mera till styrka än till förkränkelse», ty, när konungens ämbete försummas, »så kan ock icke konungens myndighet längre bestå»[1]. »Ty man kan», säges på annat ställe, »med lag säga om den, hvilken en annans ärender beställer, att honom hans arbete icke bör vara till skada»[2]. *Konung och ständer äro sålunda ej i någon mån fattade som motsatta, konkurrerande maktfaktorer, de äro till sin idé samverkande och hvarandra inbördes stödjande krafter för ett gemensamt syftemål: rättsordningens häfdande, rikets bästa.*

Det af hertig Karl presterade försvaret för Söderköpings riksdag måste otvifvelaktigt betecknas som det mest betydelsefulla af de statsrättsliga momenten i brytningen mellan Sigismund och hans folk. Dess betydelse ligger däri, att den har blottat, klarlagt den innersta kärnan i den germanska statsuppfattningens politiska frihetsidé: den statsmedlemmarne enskildt eller samfäldt tillkommande rätten och plikten att i yttersta hand, oberoende af den normala statsrättsliga organisationen, självständigt ingripa till förmån för rättsordningen och det allmänna. För den svenska reformationstiden var väl tanken ej alldeles ny, ty den ligger otvifvelaktigt bakom den förut häfdade rätten att afsätta konung, — äfven den innebär ju i grunden ett handlande oberoende af de normala statsrättsliga formerna till det allmännas förmån. Men den omständigheten, att i följd af hela den nu omhandlade krisens egendomliga karaktär själfva afsättningsfrågan ej genast kom före, åstadkom, att denna rättsprincip fick en fylligare, mångsidigare belysning. Ty rätten till konungs afsättning hade ju blott häfdats från synpunkten att möjliggöra, skaffa garanti för konungens iakttagande af sina normala uppgifter såsom lagens och det allmännas speciella

[1]) Jfr Chesn. bl. Ll 4 o. f. — Då Söderköpingsbeslutet, ressonneras på ett annat ställe, stärker religionen, afskaffar oordning etc., »Så följer nu oryggelighen ther af, At thette oftabemälte Beslut, meere H. K. M:tz myndigheet och rättigheet Amplificerer och Illustrerer än förkräncker». Chesn. bl. Mm 3.

[2]) Chesn. bl. Mm 3. Uttalandet åsyftar närmast hertigens personliga insats.

målsman. Nu fingo i stället riksens ständer själfva organiserande ingripa och fylla de uppgifter, som närmast tillkomme konungen ensam eller åtminstone konungens initiativ. Därmed var ock den politiska frihetens mening mer medvetet och klart fattad än tillförene.

Det har förut påpekats, att afsättningsfrågan otvifvelaktigt än så länge var skjuten i bakgrunden på den grund, att Sigismunds uppträdande tills vidare öfvervägande haft karaktären af en *försummelse* med hänsyn till hans kungliga plikt, ej så mycket af ett direkt *brott* mot ingångna förbindelser. Men utan tvifvel hade situationen så utvecklats, att försummelsen från svensk sida snarast började te sig som obotfärdig och därmed starkt närma sig gränslinien till det direkta lagbrottet. Hertig Karl hade ock framskjutit afsättningseventualiteten redan i brefvet till konungen närmast efter Söderköpings riksdag, och det är för konfliktens alltmer tydliga utveckling till ohjälplig brytning betecknande, att han nu med anledning af den i brefvet af den 3 Maj lätt antydda meningen om konungens oantastlighet nu tar sig före att tämligen grundligt granska afsättningfrågan från rättslig synpunkt.

Hela hertig Karls uppfattning i öfrigt bjuder som en självklar konsekvens, att han utan tvekan erkänner konungens fulla ansvarighet inför lag och folk. Hans detaljerade bevisning är onekligen rätt märklig[1]).

Hertigen åberopar jus gentium för den rättsregeln, att det är tillåtet för undersåtarne att uppsäga konungen »manskap, huldskap och troskap», »så snart konungen icke hafver velat blifva vid sin ed, löfte och tillsägelser». Och denna i Sverige föga nya rättssats får en märklig teoretisk utveckling genom tillämpning af regler, hämtade från *den romerska privaträtten*. »Den obligation, med hvilken undersåtarne H. K. M:t tillbundna äro, är villkorlig och refererar sig in uppå den ed och löfte, som konungen undersåtarne gjort hafver.» Nu är »det i lagen efterlatet, att man ifrån sin obligation stiga må, när konditionen

[1]) Den återfinnes i hertigens egen skrifvelse. I hertigens och rådets gemensamma svar på orationen gör sig däremot en genomgående lojal anda märkbar. Det betygas, att uppror »aldrig kom uti svenskars hjärtan», att »de svenske» vilja »alltid vara H. K. M:t lydne, trogne och rättrådige». Chesn. bl. Pp 4 Ss 1.

icke varder fullbordad». Alltså, om konungen ej fullgör »konditionen», så gifver han ock tillfälle, att undersåtarne ifrån den trygghet och trohet, som de H. K. M:t tillsagt hafva, stiga måge». En annan privaträttslig regel åberopas därjämte: »gifver lag och rätt med, att, *när den ena parten icke pacta conventionis håller, så är icke heller den andra pliktig dem att hålla* utan må fritt stiga därifrån. Och är emellan herren och undersåtarne lika trohetsbebindelse, så att en trogen herre gör en trogen tjänare»[1]).

I själfva verket återfinnes här väsentligen samma *fördragslära*, som under den närmast föregående tiden utbildats af monarchomacherna, en fördragslära, liksom hos dem byggd på den romerska rätten och uttryckt med väsentligen samma juridiska termer, som hos dem förekomma[2]). Efter allt att döma torde här emellertid ej vara fråga om en direkt påverkan från den kontinentala fördragsläran, utan teorien är troligen, såsom hänvisningen till »lagen» också synes gifva vid handen, af hertig Karl eller någon hans juridiske medhjälpare på egen hand uppkonstruerad med tillhjälp af den romerska rätten[3]). I så fall vittnar dess förekomst här om, huru nära hela denna fördragslära låg till hands för den germanska statsåskådningen under en tidsperiod, då den statsrättsliga fixeringen af rättsförhållandet mellan härskare och folk ännu väsentligen skedde i och genom de ömsesidigt afgifna ederna och försäkringarne.

I ännu ett annat hänseende har hertig Karl sökt utföra bevisningen för rätten att uppsäga konungen tro och lydnad.

---

[1]) Chesn. bl. Oo 2 o. f.

[2]) Så förekommer här själfva den tekniska termen på fördraget, ehuru i något annan ordställning (»pacta conventionis»), och äfven monarchomacherna laborerade med termerna »conditio» och »obligatio». Hertigen använder för öfrigt ungefär samma termer, när han vill bevisa, att Sigismunds regeringsfullmakt ej var för honom bindande. Chesn. Kk 4 o. f.

[3]) Jag har jämfört de viktigaste hithörande ställena hos dem af monarchomacherna, som kunde antagas vara i Sverige kända, men utan att kunna konstatera någon frapperande likhet. Det är föröfrigt anmärkningsvärdt, att jag ingenstädes i skrifterna från svensk sida påträffat någon af dessa författare nämnd, icke ens i Chesnecopheri framställning, hvilken eljest bitvis rent af öfverflödar med citat. Blott i en skrift (otryckt) från Sigismunds sida förekommer en af dem (Buchanan) nämnd.

Han söker motbevisa den invändningen, att den undersåtliga lydnadsförpliktelsen gent emot konungen ej må brytas, »ehuru stor skada de däraf hafva kunna», emedan den är med ed bekräftad. »Ed är icke», invänder hertigen, »orättfärdighetens band, hvilket visserligen häraf följa ville, där konungen måtte fritt ifrån sin ed, löfte och försäkring stiga och likväl hålla undersåtarne vid den huldskap och manskap, de konungen svurit hafva. Ty konungens ed författar intet annat än vår religionsfrihet, och hvad som Sveriges lag och Sveriges rikes urminnes rättighet innehåller, hvilken om konungen måtte tillintetgöra och dock likväl undersåtarne därtill hålla, att de efter deras eds lydelse skulle honom hörsamma vara, då vore visserligen deras ed orättfärdighetens band»[1]). Bevisningen ådagalägger ytterligare — hvad förut påvisats — huru strängt hertig Karl har i sikte, att de statsrättsliga formerna blott hafva berättigande, för så vidt de tjäna till att skydda och upprätthålla rättsordningen i dess helhet.

Det gör onekligen ett egendomligt intryck att under 1500-talet med dess rikedom på gångbara absolutistiska teorier iakttaga, huru en medlem af en regerande dynasti djärft och hänsynslöst personligen träder i breschen för rättsidéer af den beskaffenhet som dem, hvilka innehållas i 1596 års svarsskrifvelser till Sigismund och de polska ständerna. Man frestas att särskildt söka för sig klargöra de innersta motiven till detta fenomen, så mycket mer som hertigen omöjligen kunde alldeles undgå att begrunda den af Sigismund halft varnande, halft spefullt framkastade tanken, att de vapen, som nu hertigen hvässade mot Sigismund, kanske en gång kunde som en nemesis vändas mot hertigen själf och hans afkomlingar[2]).

Två omständigheter synas oss särskildt böra framhållas som förklaringsgrunder. Den ena är *den religiösa frågans af*

[1]) Chesn. bl. Oo 3.

[2]) »— — — och såsom E. H. någorledes wid endan i sit breff tillkenne giffuer, att iu wisserligen tilbefructandes är någen förendring i riched, så wore och rädsampt at E. H. så well som wij sielffue der till ingen orsack giffue och wille det sielff rett betracta, fördij törs någen biuda till förendring emot oss som deres rette herre konung och öffuerhet är, och gud Alzmectig med twenne meetige konunge ricken begärtt haffr, så kan inted felas att sådana och emot E. H. och E. H. käre afföde det samma skulle dierffues att tilbiuda». Sigismunds bref af d. 3 maj 1596. *Acta Historica. Riksark.*

hertigen otvifvelaktigt djupt kända centrala vikt[2]). Liksom den öfver hufvud har kraftigt bidragit till uppryckning af den nationella folkandan och den i densamma inneboende statsuppfattningen, så har den förvisso alldeles afgjordt bidragit att gifva hertigens statsrätt dess kraftiga, djärfva linier. I religionen, skref hertigen till Sigismund kort efter Söderköpingsriksdagen, »kunna vi E. K. M:t ingen lydnad bevisa». Så lyder hans kategoriska förklaring, typisk för 1500-talets stridande kyrka. Och religionssaken var, framför allt genom Uppsala möte och Sigismunds försäkran och ed, i den statliga rättsordningen indragen. Så skärpte den genom dess vitala karaktär blicken för rättsordningens centrala ställning inom staten öfver hufvud, skärpte därtill i eminent grad blicken för rättsordningens inre organiska enhet, lärande, huru det mindre viktiga måste underordna sig det centrala, huru den yttre organisationen måste tjäna de innersta syftena.

Men till denna förklaringsgrund, som sammanhänger med hela krisens karaktär, kommer en annan af speciell dynastisk art. Hertig Karl såg utan all fråga den dynastiska intressefrågan djupare än Sigismund, såg, att *det dynastiska intresset hade sin tryggaste grundval i solidariteten med det allmänt folkliga, med rikets.* Den synpunkten har hertig Karl upprepade gånger gent emot Sigismund med eftertryck häfdat. Om konungen håller sin ed, håller lag och rätt, säger han på ett ställe, då har ock arfföreningen längsta bestånd[2]). Man har intet skäl att tvifla på uppriktigheten i detta utttalande. Tanken har på ett egendomligt sätt kristalliserats i den bekanta positivrättsliga konstruktion, genom hvilken hertigen förband Gustaf I:s förmaningar till sina söner i sitt testamente med själfva arfföreningen: arfföreningens hänvisning till ett kommande testa-

[1]) Det är betecknande, hur skarpt hertigen på skilda sätt framhållit denna frågas afgörande betydelse. I bref till rådet d. $^{7}/_{8}$ 1596 skrifver han smått hånfullt: »Till thett Sidste, Efter man wäll förnimmer, att then störste oreedhe, som i Rijket opkommen är, förorsaker sigh mesth der af, att hog:e Kon. M:tt icke må hafwe Religionen så frijtt her i Rijkett, som H. Kon. M:tt gerne wille, derföre synes H. F. N. att om thett blefwe H. Kon. M:tt frijtt efterlatit, så worde då snartt altt buller och oreede stillet och afstältt». *Reg. Riksark.* — Ej mindre betecknande är, att hertigen i sina framställningar vid de från 1597 täta riksmötena främst frågar, om ständerna vilja stå fasta vid religionen.

[2]) Chesn. bl. Kk 3. Jfr bl. Ll 4, Pp 1.

mente innebar, att arfsrätten var till sin giltighet *betingad* af en sträng pliktuppfyllelse i enlighet med testamentets anvisningar, häfdandet af Guds rena ord, af lag och rätt[1]).

Denna synpunkt belyser och förklarar äfven en förut antydd egenhet i hertig Karls statsrätt, nämligen det patrimoniala inslag i densamma, som var gifvet i åberopandet af arffurstekaraktären såsom motiv för självskrifvenhet till riksstyrelsen i konungens frånvaro. Till ytterligare klargörande af den verkligt *patrimoniala* kärnan i denna teori må en i omhandlade deduktioner förekommande motivering för densamma anföras. »Och är det», säger hertigen, »en gemen regel, att den som nyttan förväntar, han skall ock draga bördan. Och den, som arfsrätten förmodar, skall stå godset före. Hvilken regel, ändock hon gemenligen plägar uti målsmansomdöme eller tutelis brukas, så kan hon dock likväl ock här hafva rum, ty där som samma skäl är, där bör ock samma lag gälla, och lika helgon hafva lika högtid»[2]). Den genomförda privaträttsliga analogien bestyrker, att här i hertigens statsrätt föreligger ett insprängdt brottstycke från den i den germanska världen i viss mån hemmahörande rättsåskådning, som sträfvar att skjuta fram dynastiens rätt, patrimonialt fattad såsom bestämmande för statsorganisationen.

* * *

Hertig Karls 1596 vidlyftigt utvecklade statsrätt åsyftade närmast att åt de från svensk sida redan vidtagna positiva åtgärderna förläna det statsrättsliga berättigandet. Men den innesluter äfven det statsrättsliga försvaret för den följande af hertigen energiskt genomförda politiken ända fram till det yttersta kritiska afgörandet. Det är för denna omständighet betecknande, att 1596 års vidlyftiga svarsskrifvelser till Sigis-

[1]) Boëthius har framhäft hänvisningen till testamentet såsom rent af det centrala i hertigens hela åskådning. Mig förefaller, som om den alldeles icke hade denna betydelse; i de ifrågavarande deduktionerna skymtar den fram rätt flyktigt och sporadiskt. I alla händelser har jag blott här i förbigående erinrat om densamma, emedan den i främsta hand har ett positivrättsligt intresse, blott indirekt är från min synpunkt af vikt såsom återspeglande det dynastiska kynnet i hela hertigens position.

[2]) Chesn. bl. Mm 1.

mund och de polska ständerna icke under krisens vidare förlopp åtföljts af någon mer märklig framställning eller speciell utveckling af rättstankarna i hertigens politiska system. De följande advokatoriska inläggen eller uttalandena från svensk sida upprepa i det hela blott i korthet den i »Mandata» kodificerade statsrätten, möjligen med någon utveckling och detaljering i en och annan punkt. Så blotta 1596 års svenska inlägg klart den inre målmedvetenheten, den orygglgt beräknande konsekvensen i hela denna svenska politik.

Men är 1596 års kodificering af hertigens statsrätt den för hela den följda politikens statsrättsliga karaktär afgörande, så har dock det följande förloppet åt densamma gifvit en skarpare belysning, tydligare preciserat dess särkynne genom den allt mer afgjorda motsättning, i hvilken de divergerande åskådningarna gent emot densamma framträda.

Det för den närmaste utvecklingen karaktäristiska är, att mellan Sigismunds ståndpunkt och hertig Karls kristalliserar sig tämligen tydligt en tredje i och med *den definitiva brytningen mellan hertig Karl och riksråden.*

Brytningens viktigaste moment voro riksrådens obenägenhet att följa hertigen i hans hänsynslösa plan att *med våld* tvinga ståthållarne att underkasta sig den af ständerna organiserade interimsregeringen, hertigens däraf följande förnyade påkallande af riksens ständers biträde, riksrådens afhållande från Arboga riksdag samt slutligen deras flykt till Polen och anslutande till konungen.

Det lider intet tvifvel, att skiljsmässan mellan hertig och råd hade sin grund i viktiga olikheter i politiska intressen, i uppfattningen af, hvad för riket vore gagneligt. Utan tvifvel kände rådsaristokratien föga utrymme för sig under det allt mer intimt knutna förbundet mellan den af hertigen representerade monarkiska principen och den af riksens ständer representerade folkviljan. Utan tvifvel har man ock rätt att tro på uppriktigheten i deras upprepade försäkringar, att de äfven hade fäderneslandets bästa för ögonen: de hafva själfva från det allmännas synpunkt uttalat sin misstro till hertigens politik, betygat sina misstankar, att hertigens väg till endräkt och frid i riket i själfva verket ledde till ohjälplig söndring.

Men säkert är ock, att med denna divergerande politiska uppfattning var förbunden en divergerande statsrättslig.

Den statsrättsliga divergensen var icke af färskt datum. Ehuru till hälften öfverslätad och undertryckt, har den gjort sig gällande från den första stunden af hertigens och rådets samarbete efter konungens afresa. Divergensen är ock i det föregående antydd; dess innersta kynne är *en från riksrådens sida ådagalagd större respekt för den formella rätten, specielt för konungens rätt som den principielt styrande.* Den framträdde redan i rådets förklarande bref till konungen efter den 1594 med hertigen ingångna föreningen, låg otvifvelaktigt under obenägenheten med sammankallandet af ständerna, framträdde i det först från rådets sida förnumna försöket att med historiska prejudikat från äldre tider försvara riksdagens hållande. Allt efter som brytningen med hertigen 1596 och 1597 mognar, prononceras riksrådens statsrättsliga uppfattning allt skarpare, och den återklingar i 1600 års försvarsskrifter. Någon utförligare motivering finnes tyvärr icke.

Redan i frågan om uppträdandet mot Flemming — den definitiva brytningens utgångspunkt — gör den sig gällande. Riksråden afstyrka hertigens plan »särdeles, emedan man väl förnimmer, att konungen utan tvifvel vill hafva honom för våld försvarad och räknar det sig till, hvad honom vederfares, och skulle sedan hetas vara begyndt emot konungen, och allt vore sant, som både herr Claes och tilläfventyrs flera om oss hafva utspridt, att Söderköpings samkväm och beslut därföre hafver gjordt varit, att man sig i alla måtto emot konungen vill upplägga, hvilket ingen man bör eller hafver haft i sinnet»[1]). I ett senare rådslag uttalas den allmänna önskan, att man intet annat må göra och företaga »än det, som kommer öfverens med H. Kong. M:ts *och undersåtarnes* ed», att man därhos må hafva »H. Kong. M:ts höghet och konungsliga myndighet, så vidt, som det medgifver, i tillbörlig akt och anseende», så att ej »för en ringa ting gifves tillfälle till någon vidlyftighet»[2]). De föredraga till olägenheternas afhjälpande i Finland »en ödmjuk, trogen och allvarsam bön, råd, varning och förmaning

[1]) Rådets svar till hertigen d. $^3/_8$ 1596. *Rådslag. Riksark.*
[2]) Rådets svar till hertigen d. $^4/_{10}$ 1596. *Rådslag. Riksark.*

till Kong. M:t, att H. Kong. M:t anseendes sitt kungliga *af Gud* tillbetrodda höga ämbete, varkundsamhet, kristliga samvete och medlidande öfver den finska allmogen sådant ville afskaffa»[1]).

När hertigen så kallade ständerna till Arboga, och rådsherrarne i skrifvelse till dessa framställde de »lagliga och skäliga» orsakerna till sitt uteblifvande, så åberopas bl. a. konungens i dagarne ankomna »stränga förbudsbref». »Så efter vi», skrifva riksråden, »äro pliktiga efter Sveriges beskrifna lag och vår ed, H. K. M:t rätt lydnad hålla och bud hans stända i allt det, som svarligt är, såsom H. K. M:ts bref sig ock däruppå beropar, därföre kunna vi såsom undersåtar och edsvurne oss däremot till att göra intet fördrista»[2]). Och den gamle Nils Gyllenstjerna, som, när hertigen anhåller om rådsherrarnes bekräftelse på riksdagsbeslutet, både för hertigen och sina medbröder erkänner, att han »intet annat däruti befinner vara författadt än det, som kommer öfverens med det uppsaliska och Söderköpings beslut», menar dock, att »det är det högsta att betänka,' att K. M. hafver oss förbudit att draga dit, mycket mindre till att samtycka det, som där beslutadt är»[3]). Mest typiskt för rådsherrarnes åskådning vid denna tid är dock onekligen ett uttalande af Gustaf Banér. »Gifve Gud», skrifver han till Hogenskild Bjelke, »*vi draga icke religionen så långt fram, att Sveriges lag kommer och gör inkast uti alltsammans, så är väl beställdt*»[4]). Rådsherrarne kunna i grunden ej förlika sig med att försätta ett lagbud för ett annat, det vore än aldrig så viktigt.

Rådsherrarnes allmänna åskådning har särskildt Erik Sparre i sin försvarsskrift af år 1599 gifvit uttryck åt. Han försvarar där särskildt, att rådsherrarne åtföljt konungen, då han kom med utländsk krigshär, menar, att konungen hade goda skäl därtill, och häfdar alltså, att rådsherrarne icke »förbrutit Sveriges lag», alldenstund de följde sin rätte herre och konung, »som rätt var kommen till riket, med hvilket följe ingen hvarken lif

---

[1]) Rådets svar till hertigen d. $^{19}/_{10}$ 1566. *Rådslag. Riksark.*

[2]) Rådets bref till ständerna i Arboga. *Riksdagsacta.* Det åberopas dessutom betecknande nog en hel del formella skäl, såsom att rådsherrarne ej kallats i laga former etc.

[3]) Bergman i Hist. Bibl. II s. 326.

[4]) Bergman i Hist. Bibl. II s. 314.

eller gods hade förverka kunnat», efter som Sveriges lagbok lyder. Därbredvid afgifver han högtidliga bedyranden, att han aldrig ment sin konung och sitt fädernesland annat än troligen och väl, att han mer befliitat sig om »det meniga gagn och bästa» än sitt eget. Och så kommer därtill ett viktigt uttalande. *»Och var konungen»*, säger han, *»icke heller då i någon måtto sagd eller skild ifrån riket»*[1]). Sålunda, gent emot Sigismunds tämligen tydliga motsatta ståndpunkt fasthålles vid konungens af rådsaristokratien traditionellt häfdade ansvarighet, men, *så länge detta ansvar ej är utkräfdt, fasthålles, att konungen eger att fordra lydnad såsom den styrande.*

Det lider intet tvifvel, att denna af riksråden företrädda statsrättsliga ståndpunkt är uttryck för under krisen ganska utbredda tänkesätt, hvilkas förfäktare ej med samma hänsynslösa säkerhet som hertig Karl förmådde finna sig tillrätta i den onekligen abnorma statsrättsliga situationen. Vi hafva också förut påpekat yttringar af samma tänkesätt såväl från Sigismunds mer afgjorda anhängares sida som äfven från fraktioner bland ständerna, hvilka förvisso icke få anses åsyftat att gå Sigismunds ärenden, vare sig det gällde den katolska religionens eller den monarkiska absolutismens sak.

Men riksråden framträda dock under krisen afgjordt som de förnämsta, de typiska representanterna för denna *den formella rättens ståndpunkt.*

Det förefaller oss, som om denna rådsaristokratiens position icke blott har sin rot i de mer aktuella förhållandenas makt, utan äger ett djupgående inre sammanhang med dess gifna politiska traditioner. Rådsaristokratiens stränga fasthållande vid den formella rätten är icke någon ny företeelse. Ett klart uttryck härför är redan gifvet i Erik Sparres förutgående författarskap. Hvad annat innebär väl det detaljerade tolkandet af arfrikets grundläggande urkunder i »Pro rege, lege et grege», hvad annat »Postulata nobilium» med dess pedantiskt hopplockade »belägg», hvad annat ändtligen hans på romerska rätten byggda lagdefinition! Blott i adelns oration skymtar fram ett af den religiösa tvisten framtvunget medgifvande, att det icke

[1]) Werwing, *Bilagor* s. 114.

så mycket kom an på, hur lagen var, som fastmer på, hur den borde vara.

Huru då förklara denna genomgående företeelse? Enligt vår mening sammanhänger den innerst med, att rådsaristokratien *själf stirrat sig blind på det enskilda formella lagbudet, nämligen på den rättsliga gestaltning, hvilken rådsinstitutionen i den från medeltiden gifna statsrätten antagit. Genom fasthållandet af denna speciella sida af lagen, dikteradt — hvilket är afgörande — icke af riksintresset, utan af ståndsintresset, förlorades blicken för rättsordningens organiska enhet; lagen blef innerst blott en summa af speciella lagstadganden.* Så sammanhänger rådets rättsståndpunkt på det innersta med hela den högadliga politik, som i krisens virrvarr led skeppsbrott.

* * *

Gent emot riksrådens nu öppna opposition fasthåller hertigen orygglig vid den en gång intagna rättspositionen. »Hafver H. K. M:t», svarar han bl. a. på rådsherrarnes insagor, »mycket hårdare protesterat och sig besvärat, när Söderköpings herredag hölls, och då samma protestation och förbud af riksens råd själfva ofullkomligen aktades, hvi skulle det nu icke vara rättvist, som då syntes dem själfva för oryggeligt?»[1]). Arboga riksdag hvilar så för hertigen fast och säkert på den lagda rättsgrunden. Också återklinga från hertigen och de kring honom fylkade skarorna blott de gamla skälen. Konungens förbud mot riksdagen har ingen kraft, ty man är »icke pliktig konungens bud vidare stånda, än som försvarligt kan vara både för Gud och mannom»[2]). Och riksdagens positiva berättigande ligger i hänsynen till »riksens höga tarf och lägenhet», i rikets »urminnes rättighet», i uppsåtet att befordra Guds ära, den sanna gudstjänsten, lag och rätt, meniga riksens bästa[3]). Ständerna afse ej att besluta något, som deras trohet till konungen

---

[1]) Hertigens svar på rådets beskyllningar i brefvet till ständerna i Arboga. *Riksdagsacta. Riksark.*

[2]) Hertigens anf. svar.

[3]) Arboga riksdagsbeslut. STJERNMAN I s. 441 o. f.

kan vara emot[1]). De förmena tvärtom, att deras ingripande vore konungen till »mycken lisa uti regeringen»[2]). Och åter och åter framskjuta hertigen och ständerna den religiösa frågan som det afgörande intresset. Hertigens främsta fråga till ständerna i Arboga gäller, om de vilja blifva fasta vid den kristliga tro, som är »planterad och upprättad i riket» i Upsala möte, vid konungens kröning, och som sedan i Söderköping är stadfästad[3]). Och ständerna bedyra sitt obrottsliga framhärdande. Den protestantiska bekännelsen blir här rättsordningens allraheligaste, för hvars bästa allt hindrande och skadligt i grunden får vika.

Så drifves krisen oryggligt fram till den ohjälpliga brytningen. Ingen mäkling mellan de stora politiska och statsrättsliga motsatserna är i grunden möjlig. Det medlande rådspartiet förlorar fäste öfver den vidgade klyftan, drifves, bortstött af hertigen, öfver till konungen. Den tilltänkta legationen från Sverige går om intet, Lascys sändning ger intet resultat, och så kommer då med Sigismunds återresa i spetsen för en polsk här det yttersta afgörandet.

Sigismund tager här till synes första steget, är den anfallande, och som sådan är han angelägen om ett tillfyllestgörande rättfärdigande åt alla sidor. Så förberedes företaget från konungens sida äfven genom *ett förnyadt framläggande af den häfdade rättsståndpunkten jämte polemisk vederläggning af det från hertig Karls sida presterade försvaret.*

Det första proklamerandet af Sigismunds rättsståndpunkt föreligger i det tryckta *patentet den 7 jan. 1598*[4], i hvilket konungen förbereder Sveriges inbyggare på sin återkomst med en krigshär. Han säger sig här ämna uppträda så, som »först och främst» hans »kungliga stånd och höghet, — — — sedan ock hela Sveriges kronas och alla dess trogna undersåtars gagn och välfärd höfves». Så sättes karaktäristiskt konungen i främsta rummet, riket i andra[5]). Sigismund åberopar vidare rätts-

[1]) Biskoparnes och prästernas svar vid Arboga riksdag. *Riksdagsacta. Riksark.*

[2]) Stjernman I s. 445.

[3]) Hertigens punkter till ständerna i Arboga 1597. *Riksdagsacta. Riksark.*

[4]) Patentet bl. a. i *Ups. bibl. Palmsköldska saml.*

[5]) Samma värdesättning förekommer i Sigismunds regeringsfullmakt för

grunderna för sin legitima konungavärdighet: egenskapen af »rätt arfvinge», »den makt och myndighet, som Gud gifvit», och ändtligen »undersåtarnes ja och samtycke». Han menar sig som laglig konung hafva obestridlig rätt att med sitt »älskeliga riksråd — — förordna och beställa om riksens regering». Hans utfärdade regeringsordning borde såsom grundad på Sveriges lag hafva gjort tillfyllest. Rättmätigheten af riksmötena bestrides, »efter ingen bör eller makt hafver att sammankalla något samkväm utan konungen allena och den konungen uti sin frånvaro därom betror», och konungen vet sig öfver hufvud icke hafva förverkat arfsrätten eller den tillbörliga hörsamheten, för det han är utrikes. För öfrigt manas undersåtarne till hörsamhet; prästerna erinras särskildt om den lära, de böra predika, den, att man må gifva konungen det honom tillhörer och det Gud honom unnat hafver. Och företaga sig undersåtarne något emot konungen, då skola de erfara den rättfärdige Gudens straff öfver sig och sina efterkommande; särskildt hertigen, som »ville göra en Engelbrekt af sig», erinras om, »hvad ändalykt han fick». Så framstår här Sigismunds rättsuppfattning fortfarande starkt bemängd med absolutistiska teorier.

Bredvid detta allmänna proklamerande af motiven — rättsliga och andra — för sitt företag har Sigismund äfven varit angelägen att få till stånd mer utförliga, ingående vederläggningar af hertig Karls rättsidéer.

Ett försök till dylik vederläggning föreligger så i *en anonym handskrift på tyska*, i titeln uttryckligen betecknad som officiel[1]). Veterligen är skriften ej tryckt, och i hvarje fall är förlusten ringa, ty innehållet är, åtminstone från rättslig synpunkt, föga intresserande och den sakliga tomheten ersättes blott nödtorftigt af en öfverlägset satiriserande ton. Innehållet känne-

---

rådet ensamt af d. $^{13}/_{1}$ 1597. Rådet skulle så om regeringen beställa, »At Rijket och Vndersåterne först och främst blifwa ett j then Eedh och trooheet, styrckte och stadfäste som the oss och wåre Mans Erfwingar medh förbundne äre, och the oss låfwat och sworit hafwe: Sedhan at the för alt wåld och ofridh, af inländske som främmande måtte blifwa widh Lagh och Rätt förswarade». CHESN. bl. Zz 4.

[1]) Den långa titeln börjar; »Kurtze vndt Warhafftige Verantworttung in Nahmen vndt von wegen des Grosmechtigsten Hochgebornen Furstens vndt Hernss Sigismundi, Königes zu Schweden vnd Polen — — —.» Skriften är inlagd i ett omslag med påskrift »Acta Suetica» och finnes i förut omnämnda samling af stridsskrifter.

tecknas företrädesvis af ett envist fasthållande vid konungens formella rätt. Den enda lagliga hemulen för hertigens regentställning vore en konungens fullmakt. Oordningen i regeringen, försummandet af konungens ämbetsplikter får ingen talan i fråga om Söderköpings riksdag. »Ty man disputerar ej här», säges det, »hvad konungens ämbete är, utan fastmer, hvad lydnad, vördnad och försynthet det tillkommer undersåtarne att bevisa sin rätte herre, och alltså rör sig tvisten därom, huruvida Söderköpings möte är rätteligen hållet, då det skett mot konungens vetskap och vilja»[1]). Och fasthållandet vid konungens vilja som det bestämmande sättes i närmaste samband med rikets egenskap af arfrike. Konungen är »af Gud och undersåtarne med rätt och arfsrätt insatt». I ett valrike får ingen ingripa i regeringen utan konungens vilja och fullmakt, huru mycket mindre kan då någon — säges det mot hertigen — tillvälla sig regeringen i ett helt rike, som är konungens rätt och egendom, utan konungens vilja och utan att han är till regementet rätt hyllad, krönt och besvuren[2]).

Af ett långt märkligare innehåll är hufvuddeduktionen i striden från Sigismunds sida, nämligen den beryktade 150 sidor starka, på latin författade skriften »*Acta illustriss. principis domini Caroli etc*», hvilken på våren 1598 utkom, tryckt i Danzig. Enligt Messenii uppgift har Sigismund för vederläggningens författande först ämnat använda Typotius, men, då denne ej stod att anträffa, för ändamålet tillkallat *Christophorus Sturcius*, professor i Rostock. Dennes författarskap synes för samtiden varit en känd sak, omnämnes t. ex. af hertig Karl som bekant i en 1599 utgifven stridsskrift. Jämte Sturcius som den egentlige författaren nämner Messenius som sakkunnige medarbetare Erik Sparre, Lindorm Bonde och Petrus Brask. De

[1]) »Den man disputirt hier nicht, was eines Königes ampt sey: sondern viel mehr, was gehorsamb, würde vnd billigkeit, die Vnderthanen Ihrem rechten Hern zu leisten gebuirt, vndt also ob die Suderkop. zusammenfordung, so wieder des Königes wissen vnd willen geschehen recht sey oder nicht, dass ist Disputation.»

[2]) Det betonas, att enligt svensk rätt blott en skulle vara konung. Och så tillägges det: »Vnangesehen dass es ein Wahlreich von ahnfangk, Wie wiel weniger kan vndt magk einer sich ahnmassen des ganzen Reichs Regierung, ohne des Königes willen vnd Volmacht, Welches sein recht vnd eigenthumb ist, vnnd ohne dass nach den Rechten darzu geholdet, gekrönet vndt geschworen».

båda senare torde väsentligen stått till tjänst med faktiska upplysningar, Erik Sparres medarbetarskap torde sträckt sig äfven i någon mån till det statsrättsliga innehållet, där någon gång spåras en viss anklang af hans älsklingsidéer, ehuru för öfrigt hela grunduppfattningen är från hans vidt skild[1]).

»Avsa Caroli» anges i själfva titeln vara en på Sigismunds egen befallning författad och utgifven skrift, och dess officiella karaktär bestyrkes ytterligare af, att den in extenso finnes införd i Sigismunds latinska registratur[2]). Direkt upptagas här till bemötande hertig Karls i 1596 års dokument gjorda påståenden och beskyllningar. Liksom dessa dokument, så sysslar äfven denna skrift med både politiska och statsrättsliga tvisteämnen. Men de senares behandling fyller framställningen frapperande mycket och ger den delvis karaktären af en lärd statsrättslig afhandling, hvartill ej minst bidrager mångfalden af citathänvisningar till romerska rätten, till antika och senare författare. Bland citerade auktorer möter här rätt ofta ett namn, som frapperar: *Bodinus*. Till alla de dogmer, som redan förut från Sigismunds parti åberopats och här troget återupprepas, tillkomma sålunda här som nya *brottstycken af den bodinska suveränitetsläran*, och så innehåller denna märkliga skrift i själfva verket en sannskyldig kodificering af alla de statsrättsliga idéer, som 1500-talets europeiska kultur ställt till fursteabsolutismens förfogande, ehuru naturligen idéerna fått vidkännas modifikationer efter de aktuella spörjsmålens kraf.

Intet bland mänskliga ting, säges det i företalets första ord,

---

[1]) Messenii uppgifter om författarskapet torde i det hela få anses som trovärdiga, då han vid denna tid vistades i Polen och torde haft tillfälle att där inhämta noggranna underrättelser om det af samtiden med spändt intresse uppmärksammade företaget mot Sverige och hvad därmed i samband stod. Erik Sparres medarbetarskap vinner en viss bekräftelse af ett i 1600 års dom åberopadt »Erich Sparres Memorial giffwen Erich Erichsson åth Polen», hvilket så refereras: »Att något är giordt och skrifwit på Förswarelse skriften... och begiärer ytterligare wette ther om swar, och om D. Sturcius skal brukes ther uthi». Werwing, *Bilagor* s. 202 o. f. — Sturcius var af livländsk börd, blef student i Rostock 1577, juris doktor därstädes 1584, senare på Chytrei rekommendation professor i historia i Rostock »med hernach Rath der Könige, Friedrichs II von Dännemark med Siegmunds III von Polen». Död 3 April 1602. Jfr Gadebusch, *Livlandische Bibliothek* III 237 och *Allgemeine Deutsche Biographie* XXXVII s. 53.

[2]) *Sigismunds lat. reg. 1593—98. Riksark.* Den synnerligen prydligt textade volymen innehåller företrädesvis latinska texter af de viktigaste dokumenten från striden med hertig Karl.

är större och heligare än den kungliga högheten — majestas regia —. Och orsaken är denna, att det allmänna bästa, hvarje rikes högsta lag, hvilar på öfverhetens orubbade auktoritet som förutsättning[1]). »Salus publica», så starkt af motståndaren från hans synpunkt framhäfd, blir alltså här, liksom förut i det polska sändebudets oration, äfven den vackra täckmanteln för konung Sigismunds månhet om sin kungliga höghet.

Till grund för detta i företalet antydda grundtema för framställningen ligger naturligtvis den tanken, att *hos monarken är all statsmyndighet principielt koncentrerad.*

Konungen är, utföres det i deduktionen, »caput regni«[2]) — liksom för den polske oratorn. Men han är ock något mer, han är »animus reipublicæ», statens själ, det band, genom hvilket hela staten sammanhålles[3]).

Monarken tillerkännes den högsta myndigheten, *suveräniteten*, ömsevis kallad *majestas*, *summa potestas*, *summum imperium*[4]). På olika ställen uppräknas — alltid med Bodinus till auktoritet — flera *jura majestatis*, hvilka tillkomma monarken som suverän. Han äger af egen rätt stifta och tolka lagar, att befalla, straffa, förbjuda, alltså *lagstiftningsrätten*, den *utöfvande* och den *dömande* myndigheten[5]). Vidare tillkommer honom *beskattningsrätten*[6]), rätten att sammankalla och hålla allmänna möten[7]), rätten att till- och afsätta ämbetsmän[8]), rätten att börja krig och sluta fred[9]), rätten att slå mynt[10]).

---

[1]) »Majus lector, sanctiusque in rebus humanis Majestate regia nihil est; ... Nam salus publica: lex in omni imperio suprema: in ea sic continetur, vt si Majestas imperii salua, salus vigeat omnium: si auctoritas magistratus seruetur integra, tranquillus floreat rerum status omnium.» *Avsa.* Præfatio.

[2]) *Avsa* bl. 11.

[3]) »Sic enim princeps seu monarcha appellatur animus Reipublicæ qui vinculum est, per quod Respublica cohæret: qui spiritus vitalis est, quem tot millia hominum trahunt, nihil ipsa per se futura, nisi onus et præda, si mens illa imperij subtrahatur». *Avsa* bl. 12.

[4]) *Avsa*, Præf., bl. 8, 9, 21 63 m. fl. st.

[5]) »Nam leges nouas condere, sua auctoritate iubere, punire, vetare, maiestatis regiæ est proprium». Strax därefter: »Recte igitur Imp. Iustinianus rescripsit, tam conditor, quam interpres legum solus iuste existimatur, et quod in orbe terrarum est Imperator, id in suo regno quilibet est rex». *Avsa* bl. 40.

[6]) *Avsa* bl. 8, 57.

[7]) *Avsa* bl. 8, 25.

[8]) *Avsa* bl. 8, 22.

[9]) *Avsa* bl. 34.

[10]) *Avsa* bl. 69. — För samtliga dessa jura citeras, som nämndt, Bodinus

Den med detta maktinnehåll utrustade suveränen erkänner som sådan ingen öfver sig, ty han är den högste i staten[1]). Den högsta makten är vidare hos den suveräne konungen under alla omständigheter tillfinnandes. Hans maktfullkomlighet är därför icke beroende på det ställe, där han befinner sig; han vore icke en verklig konung, om hans makt vore beroende af hans vistelse inom rikets gränser — en tydligen af aktuella hänsyn gjord detaljbestämning af det bodinska suveränitetsbegreppet[2]). Med hänsyn till andras möjliga bestämmanderätt i den högsta myndighetens utöfning betecknas den kungliga myndigheten såsom *obegränsad*, som *absolut* och alldeles icke limiterad[3]). Efter Bodinus utföres, hurusom konungen icke vore ende och högste herre, om han i sin maktutöfning vore beroende af någon annan, och, om jura majestatis utöfvas af fursten gemensamt med ämbetsmännen och undersåtarne, så upphörde de att vara jura majestatis, liksom kronan ej blir, hvad den varit, om den skiftas i olika delar[4]).

Dessa allmänna satser framställas genom flitigt tillämpande på de för handen varande tvistefrågorna. Lagligheten af interimsregeringens och särskildt ständernas oberoende af konungen fattade beslut bestrides bestämdt. Besluten innebära i olika

---

som auktoritet. Af de åtta jura, hvilka Hancke specielt tillskrifver Bodinus, är här endast benådningsrätten ej uttryckligen omnämnd. En af Hanckes jura: »das Recht auf Treue, Eid und Gehorsam» återkommer naturligen här, ehuru jag anser det lämpligast i annat sammanhang omnämna skriftens ställning härutinnan. — Den här omnämnda rätten att hålla riksmöten är ej af Hancke särskildt från Bodinus anförd.

[1]) *Avsa* bl. 40.

[2]) »At vbi rex est ibi summum, quod in Suecos habet imperium, est solidum, plenum et merum. Ergo iurisdictionem plenissimam in eos, vbicunque locorum fuerit, habet. Nec enim alias plene et perfecte rex, nisi titulo tenus, diceretur; si finibus terrarum sua maiestas circumscripta et sublata esset. quod profecto sine magna iniuria et violatione regiæ maiestatis dici probe nequit». *Avsa* bl. 21.

[3]) »Id vero constat, quod respectu omnium, qui sunt in regno Sueciæ, rex merum et absolutum imperium et minime limitatum habeat». *Avsa* bl. 36. —».. maiestas regia est infinitæ potestatis, et non communicata cum alio». *Avsa* bl. 69.

[4]) »Alias enim rex solus et supremus dominus non esset, si parem agnosceret et pendentem ab alio iurisdictionem exerceret. nam iura maiestatis eiusmodi esse necesse est, vt summo quidem principi tribui, magistratibus aut priuatis non possint: aut si summis principibus ac priuatis communia sint, iura maiestatis esse desinant: et vt corona, si in partes distracta aut aperta fuerit, nomen amittit: ita maiestatis iura pereunt, si cum subditis communicantur, hæc Bodin». *Avsa* bl. 36. Jfr bl. 70.

fall intrång i konungens suveränitetsrättigheter. Så hade nya lagar stiftats — hvilket hertigen förut bestridt —, nya skatter pålagts, ämbetsmän till- och afsatts, stadgats om regeringsformen under konungens frånvaro[1]). Allt detta är ogiltigt, emedan »confirmatio superioris dominis» fattas, hvilken är grundvalen för legaliteten af alla de statshandlingar, som falla under konungens befogenhet[2]). Och i allmänhet häfdas, att, då Sverige är en monarki, det ej kan vara underkastadt flera välde[3]), att i offentliga angelägenheter öfverhufvud undersåtarnes vilja bör underordna sig, bestämmas af konungens mening och utslag[4]), hvarför ständernas självständiga beslut på hertigens initiativ i intet fall kunna hafva giltighet[5]).

Det förnekas alltså, att riksens ständer i Sverige kunna utöfva någon med konungen *konkurrerande* statsmyndighet, och vidare förnekas det — i det sist anförda uttalandet — att ständerna äga någon som helst självständig myndighet, som *icke* tillkommer denne. Det förra följer självfallet af det genomgående stränga fasthållandet vid de dogmatiskt fixerade statsrättsliga formerna — hvarom mera nedan —; det senare är mer ett utflöde af den bodinska tankegången i allmänhet[6]).

---

[1]) Emot hertigens påstående, att ständernas bifall var behöfligt för insättande af riksföreståndare och fastställande af regeringsform, säges det: »Membris hoc tribuitur, magnum mehercle decus; quid capiti seu regi hocipsum ius denegatum dicemus? nequaquam. Capitis enim et prima ratio et maxima dignitas habetur». *Avsa* bl. 33. — Jfr f. ö. anf. citat angående jura majestatis.

[2]) »Confirmatio enim superioris domini, maxime in actibus ad se pertinentibus, radix est et fundamentum omnis validitatis, qua deficiente, corruere necesse est, quicquid superstruitur». *Avsa* bl. 33.

[3]) »Quippe in Suecia monarchia est, seu vnius supremi domini, non plurium agnoscitur imperium». *Avsa* bl. 33.

[4]) »nam omnium subditorum voluntas, in publicis regni negociis, a mente et sententia Regis supremi domini pendere debet». *Avsa* bl. 58.

[5]) Den allmänna i föreg. not citerade satsen uttalas i sammanhang med frågan om Söderköpingsriksdagens skattepålägg.

[6]) For Bodinus var det självfallet, att, *om* en befogenhet var suveränen tillerkänd, så skulle den äfven af honom utöfvas. I detta fall förelåg det faktum, att *andra* utöfvat befogenheter, som erkändes normalt falla under konungens domvärjo. Bestridandet af att ständerna *också* i vissa fall kunde utöfva dessa, blir då något annat än Bodini bestridande af möjligheten i en suveränitetens delning på flera subjekt. Denna konkurrerande statsmyndighet bestrides något oklart i följande uttalande: »nullum enim agnoscitur perniciosius Reipublicæ malum, quam quod eam diuidit et ex vna plures facit, pluribus constitutis *æqua* potestate dominis». *Avsa* bl. 33. Satsen visar dock, att ifrågavarande sak af författaren själf hopblandas med Bodini tal om en delning af statsmyndigheten.

Men kan då författaren äfven verkligen underkänna riksens ständers självständiga betydelse som *samverkande* med konungen i utöfvandet af jura majestatis? Bodinus hade icke erkänt en ständernas medverkan härvidlag möjlig annat än som *rådgifvande;* någon deras medbeslutanderätt förnekar han afgjordt, och de i »Avsa» anförda brottstyckena af hans tankegång synes äfven peka åt samma håll. Men detaljtillämpningen går på ett par ställen i annan riktning. Mot hertig Karls urgerande af den genom prejudikat från unionstiden häfdvunna rätten att hålla riksdagar under konungens vistelse utomlands anföres, att några prejudikat ej kunna skapa laglig rätt, ty därtill behöfves samtycke af den, det rörer (konungen), och vidare godkännande af hela folket eller dess välsinnade majoritet[1]). Äfven på ett annat ställe talas, ehuru med vagare termer, om ständernas godkännande af lagarne[2]). Ehuru en ständernas medbeslutanderätt sålunda i detta fall principielt erkännes[3]), så är den dock icke starkare betonad. Men i hvarje fall har här något tummats på den bodinska ståndpunkten, förklarligt nog däraf, att intresset var att bestrida rättmätigheten i ständernas självständiga uppträdande *oberoende* af konungen, ej i deras samverkan *med* honom. Möjligen föreligger här ett vittnesbörd om Erik Sparres medverkan: det är gifvet en återklang af hans bevissätt.

Det är en viktig sida af suveränitetsbegreppet i »Avsa Caroli», som ännu icke berörts. Hur fattas *suveränens bundenhet af positiv lag och af lagligen iklädda förpliktelser?*

Oafsedt det möjliga direkta inflytandet af Erik Sparres åskådning var skriftens karaktär af partiskrift ägnad att något förmildra den bodinska uppfattningen härvidlag. Skriften var

---

[1]) »Consuetudinis præterea introducendæ, alia et plura requisita, quam binos actus et longissimi temporis præscriptionem, legum ciuilium auctoritas exigit. Consensus inprimis et patientia ejus, cuius interest, requiritur. item totius populi seu majoris portis recte sentientis approbatio». *Avsa* bl. 38.

[2]) »— — subditorum consensum requiri ad leges condendas, ait. Scilicet, vt recipiant eas et obedientiam præstent: non vero, quod concurrentem cum rege ipso iurisdictionem habeant». *Avsa* bl. 40. Verbet »recipio» torde här knappast hafva fullt betydelsen af »samtycka».

[3]) Äfven i ett annat fall synes en dylik medgifvas. Det säges mot hertig Karl: »quæ audacia, potestatem summam cognoscendi de criminibus ministrorum regis sibi sumere? cum ea res ad ipsum regem sereniss: totiusque regni ordines, non ad D. Carolum pertinuerit». *Avsa* bl. 56.

ej blott en vädjan till Europa utan äfven till Sverige, och hänsynen härtill bjöd helt naturligt att, så långt görligt var, undvika alltför hänsynslösa uttalanden i denna punkt - för öfrigt i konsekvens med Sigismunds äfven förut ofta upprepade åberopanden af Sveriges lag. Författaren är också angelägen att betona, det Sigismund i intet fall brutit mot lag eller mot de edliga förpliktelserna, på samma gång som hertig Karl ideligen beskylles för sina försummelser härutinnan. Och särskildt anmärkningsvärdt är det, att suveränen, ehuru i det hela fattad såsom den egentlige lagstiftaren, icke på något ställe principielt efter Bodinus tillerkännes någon »potestas legibus soluta».

Men å andra sidan ligger det i hela karaktären af statsåskådningen i »Avsa Caroli», att den positiva rättsordningen icke kan på långt när få samma självständiga auktoritet som för hertig Karl. Detta beror framför allt därpå, att den monarkiska suveräniteten i »Avsa Caroli» är ett dogmatiskt begrepp, fixeradt ej efter positiv lag och sed, utan som allmängiltig statsrättslig princip. Därigenom flyttas liksom suveränen själf utom den gifna rättsordningen och undandrar sig dess reglerande inflytande. Det är anmärkningsvärdt, att detta betraktelsesätt också fullt medvetet understrykes och skarpt betonas. Det säges vara absurdt, att hertigen begär att få se den lagbestämmelse, som förbjuder Söderköpings riksdag, ty »den rätta uppfattningen är i lags ställe, den svurna trohetseden är i lags ställe, den tillbörliga vördnaden för konungens majestät är i lags ställe»[1]).

---

[1]) »Quod vero legem D. Carolus requirit, qua ille conuentus prohibeatur, plane absurdum est. Ratio enim recta pro lege est: fides iurata pro lege est: Reuerentia maiestati regis debita, pro lege est. Quæ leges omnes vno ore clamant et testantur, si pluribus est parendum, iam vnus rex non est, iam non est vnus Dominus». *Avsa* bl. 35. — Jfr härmed beviset för rättmätigheten af konungens ämbetsutnämningar: »Cum ergo regimen totius Reipublicæ Sueticæ ad eius S. Regiam maiestatem pertineat, quæ lex? quæ constitutio prohibere posset, quin cui velit honesto ac idoneo homini natione Sueco, dignitatem conferre et officium demandare publicum queat?». *Avsa* bl. 23. — På tal om samma sak uttrycker sig dock förf. på annat ställe något modestare, synes indirekt medgifva, att den dogmatiska suveränitetens satser blott gälla under förutsättning, att positiv lag ej stadgar annat. Frågan rör sig om det förut omnämnda erkännandet af unionshäfden och fordran på uttrycklig positiv lag, fattad med folkets samtycke. Så tillägges: »quæ antequam probentur exacte, exemplis D. Carolus non vtitur recte, præsertim cum legibus maiestatis et iusticiæ ex diametro repugnantibus». *Avsa* bl. 38. På annat ställe åberopas för Sigismund »lex patriæ». *Avsa* bl. 68.

Och på annat ställe säges det rent ut, att jus majestatis undandrar sig hvarje genom lag stadgad reglering[1]).

Häraf följer emellertid ej, att det dogmatiska suveränitetsbegreppet icke sjelft skulle kunna lida, att inom statsordningen bredvid suveränen inrymdes en relativt sjelfständig positiv rättsordning. Några antydningar i riktning mot ett visst erkännande af lagens auktoritet förekomma äfven i skriften. Så sidoställes på ett ställe öfverheten och lagarne såsom de där, hvilkas myndighet bör häfdas[2]). På annat ställe medgifves indirekt — åtminstone till hälften —, att undersåtarne ej behöfva lyda konungen, om han befaller något mot lagarne[3]), och *en* beskrifning på Sveriges statsform är denna: »*vnius dominatio, bonis coniuncta legibus*[4]).

Men dylika uttryck äro dock för efemära och svaga för att ändra det intrycket, att »Avsa Caroli» i grunden *omkastar* det förhållande mellan konung och rättsordning, som hertig Karl så uttryckligt gjort gällande. För den senare var rättsordningen, fattad såsom ett troget uttryck för »salus publica», det högsta i staten, på hvilket allt annat berodde, och *dess* kraf gingo öfver, före alla andra kraf, äfven konungens och den kungliga rättens. För författaren till »Avsa Caroli» åter är det *konungens* rätt, som är det högsta i staten. *Den* uppbär och sammanhåller det hela, och därför är det helas välfärd ytterst beroende på den kungliga myndighetens orubbade helgd. Detta är sjelfva utgångspunkten, och till den tanken återkommer författaren flerstädes[5]). Inför denna totalåskådning måste gifvetvis rättsordningen, lagen skjutas undan såsom något mer oväsentligt, visserligen viktigt att hålla fast vid, men dock sekundärt, underordnadt. Uttryckligen säges ock, att lagarnes auk-

[1]) På tal om hertigens påstående, att konungen skulle handlat mot konung Gustaf I:s testamente, säges bl. a.: »Præterea ius maiestatis extra omnem conuentinis et dispositionis legem positum est, et esse debet». *Avsa* bl. 70.

[2]) *Avsa* bl. 9.

[3]) Eius ergo auctoritati, eiusque decretis aduersari, nemo curis bonus, nemo fidelis homo audet, præsertim si rex nihil, legibus quod sit contrarium, iubeat fieri». *Avsa* bl. 12.

[4]) *Avsa* bl. 18.

[5]) *Avsa* bl. 38, 46, 63.

toritet väl är nödig för rättens och rättvisans handhafvande, men dock ej hör till det för staten essentiella[1]).

Denna åskådning kommer i den speciella bevisningen särskildt fram i det absoluta underkännandet af hertig Karls egendomliga bevisning för ständernas och hans eget uppträdande på egen hand. Emot hertigens försvar, att man blott bringat lagen i verkställighet, och att nöden kräfde ett ingripande utan konungens hjälp, genmäles det, att den enda lagliga hemulen för riksmöte är härskarens vilja, att ej *ändamålet*, utan *den lagliga formen* är det rätteligen afgörande – ty blott det är rättvist, som är lagligt[2]). Äfven förutsatt, ehuru ej medgifvet, att allt af konungen vid hans bortresa ej var besörjdt, hade hertigen ej ens då varit berättigad att usurpera konungens rättigheter och utlysa riksdag[3]). Ja, icke en gång om förräderi hotat riket, hade ständernas sammankallande varit berättigadt[4]). Och hertigens hela bevisföring stämplas som en »doctrina Macciavelli, seditionis plena, non orthodoxa, nec vllis sapientibus cognita»[5]). *Så sättes i hvarje fall häfdandet af de kungliga rättigheterna, vare sig positivrättsligt eller dogmatiskt fattade, före rättsordningens och det allmännas kraf.* Här är den centrala motsatsen i Sigismunds statsrätt gent emot hertig Karls statsåskådning.

Till denna här och hvar i detaljerna något sväfvande, men dock i det hela fasta och konsekventa härskarsuveränitetslära smyga sig flerstädes, stödjande och utfyllande, fraser och idéer,

---

[1]) Detta måste vara meningen med följande uttalande, som följer omedelbart på den efter Bodinus anförda karaktäristiken på majestas regia: »Nec vero mouet, quod omne imperium legum auctoritate definiatur, nam id ad iuris et insticiæ administrationem, vt ex æquo et bono illa procedat, non ad ipsam imperij essentiam, de qua hic quæstio instituitur, pertinet». *Avsa* bl. 36.

[2]) Comitiorum autem legitima ratio et forma, est superioris domini voluntas. — — — Definitio ergo conuentus a D. Carolo proposita, vitiosa est, quia finem rei tunc inspicimus, quando res suo legitimo initio cepit, suaque forma constat — — Quod vero speciose proponitur, in conuentu Sudercopiæ habito nihil esse determinatum, quod non cum Suetico aliarumque gentium iure conueniat, et patriæ apprime sit vtile; pernegatur verum esse, nam iusticia omnibus gentibus sic satis nota est, vt id demum iustum censeant, quod est legitimum». *Avsa* bl 28.

[3]) *Avsa* bl. 28. — I stället skulle man »rebro ac intermissione» erinrat konungnn om hans plikt.

[4]) *Avsa* bl. 47.

[5]) *Avsa* bl. 45.

hämtade från den teokr tiska statsåskådningens rustkammare. Gud insätter konungarne, heter det, hugnar dem med ära, rikedom och storhet[1]). Han bör fördenskull hållas för mer än andra människor, det är något rent gudomligt hos honom, och han må betraktas som en Guds afbild[2]).

Äfven ansluter sig till bevisstoffet en viss återklang af den gamla Sigismundska arfrikesteorien. Det utredes — dock mer bredt än klart —, hur löjligt det är af hertig Karl att förneka, det arfkonungen har större makt än valkonungen. Den förre synes författaren liksom anse mera bekväm att applicera sin dogmatiska suveränitetsteori på, och han opponerar sig särskildt — med tanke på hertig Karls riksmötesprejudikat — mot att för det nya arfriket åberopa gamla rättssedvänjor[3]). Däremot opponerar sig författaren naturligtvis mot hertig Karls tillgodogörande af de patrimoniala föreställningarna i sin arffurstesteori.

För hela denna statsåskådning, som på olika grunder i det hela hos konungen koncentrerar all statsmakt, är naturligtvis hvarje form af olydnad[4]) och motstånd mot konungen något absolut otillåtligt, än mer då det formliga upproret. Undersåtarnes trohetsförpliktelse är absolut bindande[5]). Evangelii lära, säges det vidare, erkänner i öfverheten en Guds ordning; därför, den, som sätter sig upp emot öfverheten, han sätter sig

---

[1]) *Avsa* bl. 27, 32 m. fl. st.

[2]) »inter homines diuinior habitus, vt qui multum supra communem naturam emineat, corpore reliquis non dissimilis; vtpote natus ex eadem materia, sed ab optimo artifice factus, qui fabricauit ipsum, archetypo ex se sumpto». *Avsa* bl. 11. — »Ideoque honestissima illa persarum lex videtur, quæ iubebat regem velut Dei siumlacrum obseruare». *Avsa* bl. 13.

[3]) Hæc autem absurda et ridicula plane est excusatio, rex serenissimus non majorem ex successione quam olim ex electione, adeptus est potestatem. — — — Maius autem regi e successione quam ex electione ius competere cepit, quod illud iure sanguinis et perpetuo censeatur. hoc suffragio hominum in vnam certam personam collatum cum persona finiebatur. Ad hæc successio multo securiorem Reipublicæ statum redit, nouos enim principes raro sine magno periculo, sæpe magna cum ciuitatum pernicie accepimus creatos. Deinde ad Reipublicæ salutem magis imbuti, docti et instructi videntur, qui ab ipsa natura hominumque iustissimo consensu destinati sunt. Diuersæ igitur rei diuersa ratio agnoscitur, non ex pristinis moribus, qui in desuetudinem abierunt; sed ex auctoritate supremi domini cuncta moderantis æstimanda». *Avsa* bl. 39.

[4]) Jfr dock ofvan det vaga medgifvandet för speciella fall, då konungen befaller något mot lagarne.

[5]) Oupphörligt beskylles hertig Karl för att hafva förledt undersåtarne till mened.

upp emot Gud själf[1]. Engelbrekt, som dock kämpade för en god sak, omkom utan tvifvel genom Guds hämnd, emedan han vågat motstå sin lagliga öfverhet[2]). Och till hertig Karl, som ju berömmer sig af sin vördnad för Guds ord, ställes den frågan, om han verkligen med godt samvete anser sig kunna så, som han gör, motstå Guds ordning och den lagliga öfverheten[3]). Den af hertigen uppställda teorien, att undersåtarne äro befriade från sin lydnadsplikt, om konungen ej iakttagit sina förbindelser (pacta), stämplas som ett utslag af den macciavellistiska doktrinen, hvilken lär, huru man skall nå makt och välde, men icke, hur man skall visa tillbörlig lydnad och bevara sitt samvete fredadt[4]).

* * *

I »Avsa Caroli» föreligger den konsekventa utvecklingen och detaljeringen af Sigismunds redan förut flerstädes antydda statsrättsliga uppfattning. Skarpt motsatta stå sålunda parternas rättsuppfattningar gent emot hvarandra, den ena underordnande konungens rätt under lagens och det allmännas kraf, den andra strängt fasthållande vid konungens rätt såsom statens bärande princip och därmed innerst höjande den kungliga myndigheten öfver all villkorlig begränsning.

Så kan med allt skäl den strid, som med Sigismunds öfverresa till Sverige närmade sig det afgörande skedet, betraktas ej blott som en tvekamp mellan de vitala *religiösa* intressen,

[1]) *Avsa* bl. 42.

[2]) »In defensione iustæ, vt videbatur, causæ perijt Engelbertus, diuina procul dubio vltione, quod magistratui suo legitimo resistere præsumpsit». *Avsa* bl. 25.

[3]) »Atque cum D. Carolus adeo diligentem se verbi diui niobseruatorem profiteatur, qua quæso conscientia S. R. Maiestati, velut ordinationi, diuinæ et legitimo suo magistratui, in omnibus ac singulis rebus obstitit?» *Avsa* bl. 51.

[4]) »Quo pertineat illa generalis, tertio loco proposita, theorica, subditi suis regibus et principibus, qui pacta non seruarunt, fidelitatem resignarunt: cum facti sit quæstio, et vim seditionis et discordiæ ciuilis excitandæ contineat, haud licet coniectura capere; nisi vt consectarium doctrinæ Machiauellicæ agnoscamus, qui subditos cæterosque qui turbatis rebus publicis magni esse fierique cupiunt, non obedientiæ præstandæ, sed dominationis affectandæ: non conscientiæ bonæ, sed magnæ potentiæ assequendæ rationem docet; damnabilis ille homo». *Avsa* bl. 47.

som ytterst framkallat hela krisen, den innebär äfven därjämte *en brottning mellan skarpt skilda statsrättsliga åskådningar*. De kommande händelserna skulle, åtminstone för den närmaste framtiden, för Sveriges del afgöra, om främmande suveränitetsidéer af ytterst antikt ursprung i förbund med teokratiska och patrimoniala föreställningar skulle beredas utsikt att politiskt omgestalta det inhemska statsskicket under det monarkiska enväldets tecken, eller om den germanska statsanda, som fasthöll vid lagens auktoritet och vid allas rätt till samverkan för det allmänna, skulle kunna oantastad få växa ut till medvetenhet och styrka.

Det är för krisens allvarsdigra, vidtutseende beskaffenhet betecknande, huru med konungens återkomst eller utsikten därtill från olika politiska fraktioner inom Sverige låta höra sig röster, som bjuda vördnad och underkastelse under den kungliga myndigheten. Så får t. ex. hertigen på sina hänvändningar till ständerna i Småland i jan. 1598 hålla till godo med det undvikande svaret från adelsmännen, att de känna sig »fast ringa och omyndiga därom i Kongl. M:ts frånvaro att ransaka»[1]). Och när afgörandet förestår, hugnas menige man från konungens anhängare med upprepade anmaningar att taga Sigismunds parti. De påminnas om den trohet, som de »sin rätte infödde lagkrönte Sveriges konung med förbundne och förknippade äro»[2]). Äfven från hertigens gamla anhängare höres samma tal. I bref till den i Arboga församlade allmogen erkänna några adelsmän sig i konungens frånvaro varit hertigen å konungens vägnar lydnad skyldige. »Men sedan K. M.», fortsätta de, »är lyckligen ankommen, måste vi mera lyda konungen än någon annan i allt, det försvarligt är både för Gud och människor, honom att bjuda och oss att göra, som lag säger. — — — Och likasom Gud hafver fogat oss under en konung, så vilja vi ock vara ens till sinnes och stå alla för en man till att försvara vårt fädernesland och vår herre och konungs höghet»[3]).

[1]) Adelns svar d. $^{24}/_{1}$ 1598. *Riksdagsacta. Riksark.*

[2]) Bref från Klas Bjelke och Jakob Bagge till inv. i Gefletrakten d. $^{21}/_{9}$ 1598. *Acta Hist. Riksark.*

[3]) Bref från några uppräknade adelsmän »till Bönderne som wedh Arboge forsambladhe wore», d. $^{20}/_{9}$ 1598. *Acta Hist. Riksark.* En af undertecknarne Christer Claeson (Horn) hade särskildt förut af hertig Karl varit använd men öfvergick 1598 till Sigismund. ANREP II, s. 304.

Ett speciellt intresse knyter sig till vissa antydningar i riktning mot försvar för konungens myndighet från *kyrkans män*, särskildt från Karls personlige ovän, ärkebiskopen Abraham Angermannus. Intresset fäster sig framför allt vid graden af den bärkraft, som kyrkan åt den teokratiska statsuppfattningen såsom politisk faktor kunde erbjuda.

Vi hafva i det föregående sökt belysa och förklara det faktum, att kyrkan i konflikten vid Sigismunds trontillträde i så afgörande grad svek protestantismens från början så lefvande föreställning om öfverhetens af Gud förlänade legitimation och helgd, och i stället till synes demonstrativt jämnsides med lekmannaoppositionen gaf uttryck åt de germanska statstankarna.

Den benägenhet till politisk aktivitet, som i Upsala möte och konflikten vid Sigismunds kröning från kyrkans sida kommit till uttryck, hölls, en gång väckt, äfven under de närmast följande årens i religiöst afseende bekymmersamma och ovissa förhållanden självfallet vid lif, och med den måste liksom vid Sigismunds kröning följa en fortvarande obekvämhet att utan vidare passivt underordna sig öfverhetens vilja. Ett intressant vittnesbörd om fortvaron inom kyrkans led af 1593—94 års tendenser lämnar ett bref från ärkebiskop och kapitulares i Upsala till hertigen i dec. 1596 med anledning af den hotande konflikten mellan hertig och råd[1]). Det är synnerligen betecknande, att ärkebiskop Abraham, redan då hertig Karl gramse, *icke* söker sak med sin antagonist i dennes föga underdåniga beteende gent emot öfverheten, utan med sina kapitulares blott och bart uttalar bekymren öfver den hotande upplösningen närmast af hertigens och rådets förening[2]). Hela brefvet igenom betonas vikten af aktiv förening, sammanslutning. »Är E. F. N. kunnigt», säges det, »att sådana upprättade föreningar icke äro ogudeliga eller sträfva mot kristna folks och lands efterdöme, utan äro i sig själfva gudeliga, grundade i Guds heliga ord, och hafva många märkeliga exempel, äro icke heller män-

[1]) Bref d. $^{4}/_{12}$ 1596. *Acta Hist. Riksark.*

[2]) Det berörés f. ö. i allmänhet de »föreningar» mellan ständerna, som alltifrån Upsala möte i religionssaken förekommit. Det talas om »den Christelige höge och wälberamede foreeningh, som Emillann H. K. M. wår K. N. H. och heele Riket, Sampt emillann E. F. N. the welborne Herrer Richzens Rådh och menige Richzens Ständer åhr oprättet».

niskors gärning allena, utan Guds den allsmäktiges verk». Och ehuru det betonas, att de ingångna föreningarna alltid äro skedda »med hans K. M:ts kungliga höghet och tillbörliga rättighet alltid förbehållen», så undanstickes icke möjligheten, att de äfven tänktes vara i beredskap för ett mer självständigt uppträdande. Ärkebiskop och kapitulares hafva väl, säga de, den tillförsikt »att H. K. M:t af infödd och implantad godhet och kärlek till sitt arfrike och fädernesland varder det gemena bästa sökande och meniga skada afvärjande. Dock likväl», tillägges det, »uti denna farliga tiden och lägenheten tager man sig aldrig för noga till vara, och tretvinnadt tåg håller bäst».

Detta kyrkliga intresse för den folkliga sammanslutning, som under krisens förlopp under olika former åter och åter realiserades, behöfde emellertid ej med nödvändighet alldeles utplåna känslan för den krönte konungens helgd, ehuru denna känsla gifvetvis måste af hela kyrkans nya demokratiska tankeriktning försvagas. I själfva verket röjes ock, ehuru under ytterligt svaga former, i 1598 års afgörande kris en benägenhet från kyrkligt håll att, så vidt möjligt, afvärja den slutliga katastrofen och undvika att kränka konungens helgd.

Ett uttryck härför är utan tvifvel prästernas beskärmelser vid Vadstena möte 1598 öfver, att det bland menige man utspridts, det fursten ville tränga dem »ifrån den ed, som hela riket H. K. M:t svurit hafver», och deras förslag, att till vederläggande af dessa rykten de skrifvelser, som afsetts att med legation sändas till konungen i Polen, måtte i orterna uppläsas, på det att de, »som detta mötet försuttit hafva, sig dess bättre rätta måge» [1]).

Af större intresse är emellertid ärkebiskop Abrahams hållning. Redan vid Arboga riksdag hade hertigen beskyllt honom för att hafva skrifvit olämpliga bref till konungen. När Sigismund nu skred till afgörandet, tog han, för att försäkra sig om sina undersåtars trohet, fasta på prästernas förut omnämnda löfte i deras skriftliga trohetsed vid kröningen. Han skref till Upsala kapitel och förmodligen äfven till öfrige kapitel med uppmaningar, att prästerna måtte söka stilla allmogens oro och mana till trohet mot konungen. Huru ärkebiskopen nu med

[1]) Prästernas svar. *Riksdagsacta. Riksark.*

trug och list förmådde sina kapitulares att till konungen afsända ett ödmjukt svar, hafva dessa senare i sina förklaringar af 1606 — då saken blef föremål för undersökning — litligt skildrat[1]). Alltnog, i riksarkivet finnes en kopia af ett till konungen af Upsalaprofessorerna afsändt bref, däri de litligt beklaga sig öfver, att konungen vid sin hemkomst icke är mottagen »med den reverens och underdåniga tjänst och trohet, som alldeles ske borde», utan i stället med »sådant snöpligt tal och förgiftiga utspridda rykten, som E. K. M:ts höghet och myndighet mycket är förnär». De tycka detta illa vara »*och utaf sådana undersåtar, som kristna heta och vara skola, okristligen handladt*», och lofva att alltid vara konungen trogna och gärna »våga och uppsätta med E. K. M:t allt det oss på denna världen kan kärt varda»[2]). Efter allt att döma synes brefvet närmast vara att betrakta blott som ett uttryck för ärkebiskopens egen åskådning. Att de verkliga undertecknarne i grunden hyste helt andra tänkesätt, vittnar, utom annat, äfven själfva brefvet, där under Nicolai Bothniensis namn läses den synnerligen expressiva reservationen: »*Salvo juramento regio et salvis legibus sueticis*».

De nu anförda smådragen intressera onekligen mest genom deras famlande, osäkra hållning. Hur förkrympt och politiskt betydelselös den teokratiska idériktningen genom hela den politiska situationens utveckling och karaktär i grunden blifvit, framgår bland annat däraf, att trots rätt stora sympatier för Sigismund och antipatier för hertigen knappast något allvarligare försök från den mera fristående opinionen förmärkes att genom ett starkare teoretiskt häfdande af den paulinska statsläran tynga ned vågskålen till Sigismunds förmån, att å andra sidan det ej ens känts nödigt att, liksom vid Eriks afsättning, från teokratisk utgångspunkt framdeducera ett utförligare försvar för uppträdandet *mot* Sigismund[3]).

* * *

[1]) De beskylla bl. a. ärkebiskopen att hafva i renskrift gifvit brefvet en annan ordalydelse, än i det granskade konceptet förekommit. De hade af brådska vid underskrifvandet ej kommit sig för att riktigt se till, *hvad* de underskrefvo. Försvarsskriften i flera exemplar i *Acta Hist. 1606. Riksark.*

[2]) Brefvet dat. d. $^{20}/_{9}$ 1598 bland *Acta Hist. Riksark.*

[3]) Att dock de religiösa bekymren, ehuru ej politiskt mera framträdande, dock ej voro helt utplånade, vittna bl. a. några ord af den gamle Sven

Så drifver då händelsernas inre logik hän mot det yttersta afgörandet.

Afgörandet blef gifvet i och med Stångebro slag, och Linköpingsfördraget blef den tillfälliga värdemätaren på utgången af de statsrättsliga idéernas, liksom de religiösa och politiska partiernas brottningskamp. Bland andra förbindelser från konungens sida förekommer äfven den, att han skulle regera riket »alldeles» efter sin kungliga ed och försäkran och efter Sveriges beskrefna lag, och denna liksom öfriga förbindelsers effektivitet underströks genom den till sin innebörd genomskinliga klausulen, att den parten — konungen eller fursten, — som handlade mot fördragsbestämmelserna, den skulle riksens ständer äga rätt att göra motstånd[1]).

Sigismunds uppförande gaf omedelbar anledning att uttala andemeningen i Linköpingsfördragets klausul. Hans ohöljda fördragsbrott bragte med nödvändighet konflikten till dess yttersta spets, koncentrerade den kring frågan om Sigismunds vara eller icke vara som konung.

Därmed fördes stridens statsrättsliga sida öfver till frågan om *rättmätigheten af konungs afsättning.*

Från svensk sida vållade saken intet som helst bryderi. Afsättningsfrågan var också i grunden inför folkopinionen enklare, lättbegripligare, än de intrasslade statsrättsliga frågor, som genom Söderköpingsriksdagen dykt upp. Alltifrån 1594 under konflikten vid Sigismunds kröning hade också oupphörligen i offentliga urkunder — riksdagsbeslut och andra — konungens yttersta ansvar framhållits eller antydts, hertig Karl hade redan 1596 formulerat de politiskt användbara satserna, och Sigismunds politiska vanmakt eggade ej till nytt, utförligare begrundande.

Sedan ständerna på riksdag i Jönköping i febr. 1599 ännu en gång skriftligen förmanat konungen, togo de, då svar ej afhördes, i Stockholm i juli s. å. steget fullt ut. I riksdagsbeslutet omnämna ständerna, huru konungen vid sin kröning edligt

---

Elofsson i hans Paralipomena vid omnämnandet af Laurentii Petri skrift af år 1568: »Och är i samma Tractat, förnemligen i 4, 5, 6, spörsmål, de svar, med hvilke någorledes det som af Riksens Råd (ständer?) gjordes på Riksdagen som hölls i Stockholm år 1599 uti Julii månad, der då ed och lydno uppsades konung Sigismundo, föreläggas och försvaras kan». H. Sk. H. XII s. 167.

[1]) Stjernman, Bihang s. 252 o. f.

förbundit sig att hålla allt det, »som andra Sveriges konungar efter Sveriges beskrefna lag och gammal urminnes rättighet att göra skyldiga och pliktiga äro». De betona, att Sigismund i alla punkter brutit »sin konungsliga gjorda ed och försäkring», att han därtill med utländsk här sökt fördärfva dem, som hållit sig till konungens löften. Då konungen ej visat böjelse att råda bot på bristerna i regementet, se sig ständerna för att förekomma Sveriges rikes »yttersta fördärf och undergång» nödsakade att uppsäga konungen den »huldskap och manskap», som de hittills »efter lagen och arfföreningen» varit pliktiga att hålla, och de taga Gud till vittne, att de till denna eds uppsägelse hafva nogsamt förorsakade, nödde och tvingade varit»[1]).

Linköpings riksmöte upprepar beslutet, äfven detta utan utförligare motivering, och Norrköpings riksmöte är i själfva riksdagsbeslutet i frågan ej mångordigt.

År 1605 utkom ständernas redan 1599 bebådade uppsägelseskrift med utförligare angifvande af orsakerna[2]). Äfven denna är synnerligen fattig på teoretiska rättsdeduktioner. Det enda mer anmärkningsvärda är, att ständerna äro angelägna att betona, att konungen genom sitt edsbrott själf skiljt sig från dem, och alltså icke de först från honom[3]).

Utförligare i teoretiskt afseende är då Chesnecopheri år 1607 utgifna officiella försvarsskrift, »Fulkommelige skäl och rättmätige Orsaker etc.», en skrift, hvars förnämsta betydelse dock ligger i dess karaktär af kodifikation utaf alla till striden hörande viktigare dokument. Emellan dessa aktstycken äro emellertid här och hvar i den sammanbindande texten tillfinnandes teoretiska uttalanden, rätt flitigt bestyrkta med åtskilliga hopplockade citat från olika auktorer[4]).

---

[1]) Stjernman I s. 480 o. f.

[2]) Utkast till en dylik skrift finnes bland handlingarna från riksdagen i Stockholm 1599.

[3]) »— — — wele hafua oss aldeles sagt ifrån eder och edre barns och efterkommandes Regemente, och opsagt eder och them wår Eedh, huldskap, trooskap och Manskap ther med wij hafue warit eder förbundne, aldenstundh I, som nu bemält är, är weken ifran Eedh, löffte och all den Kärlek som en Christen Öfwerheet hade bordt hafua emot sine trogne vndersåter, och sielf skildt eder ifrå oss, och icke wij oss ifrå eder». Stjernman I s. 593.

[4]) Af dessa äro en del kommentatorer och framställare af romerska rätten, från Ulpianus och Papinianus till de medeltida juristerna Baldus m. fl. Så citeras andra auktorer från medeltiden och några äfven från 1500-talet, dock, som förut påpekats, ingen af monarchomacherna.

Främst sysslar Chesnecopherus med frågan om rättigheten att afsätta konung[1]). Härvid framhålles företrädesvis den reciproka karaktären af konungens och folkets edliga förpliktelser. Konungen bör å sin sida hålla sin ed, ty »intet kommer mera öfverens med naturlig skäl och förnuft, ja med själfva naturen»[2]). Vidare »är hela världen kunnigt, att undersåtarnes ed hafver sitt fundament utaf öfverhetens ed, och när öfverheten bryter sin ed, löfte och tillsägelse — -- — så faller ock det och varder gjordt till intet, hvad undersåtarne hafva lofvat öfverheten igen»[3]) — en tanke, med hvilken förbinder sig — genom citat — tillämpning af den romerska rättens kontraktslära[4]).

Bredvid denna motivering skönjes nu åter en och annan svag ansats att söka ett *teologiskt* berättigande för Sigismunds afsättning. Ett sådant förefinnes nämligen, enligt författaren, äfven i Guds lag och i »lofliga exempel uti den bibliska skrift», bland hvilka särskildt Judas Mackabei historia framdrages[5]). Och bredvid detta mer positiva bevis hänvisas — liksom vid krisen 1569 — till, huru Gud uppenbarligen sett till ständernas rättvisa sak och gjort dem »sitt gudomliga bistånd»[6]).

För öfrigt bryter utan alla teoretiska inklädnader den statsanda, som sakta men säkert drifvit händelserna hän mot Sigismunds afsättning, oemotståndligt fram i följande energiska tonfall. »Skulle vi nu», utropar författaren, »vara förobligerade att bevisa honom huldskap, troskap och manskap, som efter vårt argesta traktat hafver och än traktar, icke allenast uti lekamlig, utan ock i andelig måtto? Skulle vi vara förpliktade till att bevisa honom hörsamhet och lydnad, som oss hafver fört uti jämmer och elände? Skulle vi honom tjäna och lydiga vara, som aldrig lät oss hvarken lag, rätt eller rättvisa vederfaras? Däremot sträfvar alla människors förnuft och förstånd, och dem, som barbariska äro, och hafva hvarken beskrefven lag

[1]) Äfven andra frågor tagas upp i förbigående, t. ex. om konungens lagbundenhet; det fastslås, att konungen är »legibus Regni haudquaquum solutus». Chesn. bl. Y 2.
[2]) Chesn. bl. Z 1.
[3]) Chesn. bl. Cc 4.
[4]) Chesn. bl. Cc 3. Jfr f. ö. bl. Bb 4 o. f.
[5]) Chesn. bl. Ddd 2.
[6]) Chesn. bl. Ddd 3. Jfr bl. Aaa 2, Bbb 3.

eller rätt, dem måste sådant missbaga, mycket mer oss, som (Gudi dess lof) hafva Guds sanna kännedom, hafva beskrefven lag och rätt, hafva privilegier och lofliga gamla bruk och sedvänjor, hvilka oss uppväcka, att vi sådant ej lida kunna [1]).

Klart och tydligt vittna dessa och dylika uttalanden om, hvilka rättstankar ur den nyss tilländalupna krisen inom det svenska statsskicket politiskt förts fram till seger. Utan gehör förklingade förvisso Sigismunds upprepade maningar till fortfarande trohet mot sig, hans bestraffande tal i t. ex. en proklamation af 1602 [2]), där han förebrår sina undersåtar, att de sig »fast grofligen försett emot Guds ordning, ed och löfte», för hvilket ock Gud hade »någorledes synts besöka» dem med straff, »så att det väl må vara alla upproriska män och deras anhang till ett exempel och efterdömelse». Ja, Sigismunds eget tal fastslår blott stridens utgång, då han i samma proklamation visar sig så angelägen ådagalägga, att han icke missbrukat sin myndighet, att någon fog icke förelegat att uppsäga honom tro och lydnad; då han sammastädes lofvar att hålla sina undersåtar vid lag, privilegier och friheter, att icke tvinga någon från sin tro; då han ber dem vara lydiga »*uti allt det, vi skäligen efter lagen bjuda och befalla*». Och som en egen bekräftelse på sina förfäktade idéers nederlag verkar Sigismunds först 1617 utkomna — ehuru enligt uppgift långt förut affattade — svar på de svenska ständernas definitiva uppsägelseskrift, i hvilken anklagelserna upptagas och punkt för punkt vederläggas med slutresultat, att hertig Karl och hans parti »slätt ingen skäl eller orsak» haft att uppsäga sin konung tro och lydnad — ett indirekt erkännande af konungens lagliga ansvar i stället för de gamla imponerande absolutistiska dogmerna! [3]).

---

[1]) Chesn. bl. Cc 3. — Messenii latinska bearbetning af Chesnecopheri skrift: »*Exegesis Historica*» är i det väsentliga en något förkortad upplaga af densamma utan tillägg af nya rättstankar; förkortningarna bestå bl. a. i uteslutande af Chesnecopheri onekligen ledsamma blomsterskörd af lärda citat.

[2]) Proklamation af d. $^{13}/_{11}$ 1602. *Palmsköldska saml. Ups. Bibl.*

[3]) *Sigismunds svarsskrift af 1617* s. E 4, F 4 o. f. I den speciella bevisningen återklingar naturligtvis ett och annat af de gamla rättssatserna; särskildt fasthalles strängt vid konungens formella myndighet gent emot interimsregeringens tilltag och Söderköpingsriksdagen.

VIII.

Vi kasta en blick tillbaka på den i det föregående skildrade statsrättsliga idéutvecklingen.

Ur medeltiden utgår det svenska samhället, genomsyradt af en obruten folkligt-germansk statsåskådning, ännu ej i behof af teoretisk fixering, men reelt behärskande det politiska lifvets former.

Gent emot den nationellt gifna statsrätten träda under reformationstidens lopp i motsats och mer och mer i direkt strid statsuppfattningar af i det hela utprägladt motsatt karaktär.

Med reformationen inledes i Sverige *den förstärkta teokratiska idéströmningen.* Den frambäres teoretiskt företrädesvis af de svenska reformatorerna Olaus och Laurentius Petri, blir genom hela den svenska reformationsrörelsens politiska kynne från början i den svenska kyrkans åskådning immanent och därmed af densamma efter förmåga politiskt stödd. Det nygrundade nationella konungadömet tillgodogör sig densamma som stöd för dess politiska auktoritet. Öfverhetens gudomliga legitimation med däraf dragna konsekvenser i olika riktningar häfdas mer eller mindre af de första Vasakonungarne, särskildt i imponerande styrka af Gustaf I, men äfven af hans efterträdare Erik XIV, Johan III och Sigismund, af den sistnämnde i hela dess stränghet såsom rättsgrund för konungadömets absoluta oantastlighet och helgd.

Men konungadömets genom Gustaf I tillkämpade centrala maktställning gynnar äfven uppkomsten af en från början företrädesvis genom utländska impulser färgad *patrimonial idériktning.* Den bildar det dogmatiska inslaget i den politiska utvecklingen hän emot arfrike och visar en kortare tid tendenser att påtrycka konungens förhållande till land och folk öfver hufvud en rent privaträttslig prägel. Den viker sedan tillsynes något tillbaka. Men, alltefter som arfriket småningom växer in i samhället, framträder den åter allt mer, nu med delvis annan,

förvisso mer ursprungligt germansk karaktär i form af vissa allmänna föreställningar om ett särskildt arfkonungen i motsats till valkonungen tillkommande betydande maktinnehåll. Fullt tydlig framträder nästan på en gång — ehuru ej utan rot i äldre åskådningssätt — denna manifestation af den patrimoniala statsåskådningen under den första brytningen mellan Sigismund och hans folk, och den återfinnes sedan alltjämt mer eller mindre i uttalanden och deduktioner till förmån för Sigismunds rätt.

Ändtligen, i det sista skedet af reformationstidens stora brytningsepok återklingar äfven ett eko af *den på grundval af antika idéer utbildade Bodinska suveränitetsläran*, af Sigismund i monarkiskt absolutistisk riktning tillgodogjord.

Af dessa tre för de nationella traditionerna i det väsentliga främmande idériktningarna framträder utan tvifvel den teokratiska från början afgjordt som den dominerande. Detta sammanhänger med hela tidsandans religiösa läggning, beror äfven tilldels på denna idériktnings — i jämförelse med den patrimoniala — ojämförligt klarare och fylligare formulering. Att sedan de patrimoniala arfrikesteorierna i krisen 1593—94 företrädesvis af konungamakten tillgodogöras, har utan all fråga sin främsta grund däri, att striden utkämpades *före* konungens — enligt den samtida uppfattningen — definitiva trontillträde, hvarvid å ena sidan konungavärdighetens genom kröningen symboliserade gudomliga helgd ej med fullt eftertryck af Sigismund kunde åberopas, och å andra sidan stridens samband med det definitiva trontillträdet naturligen koncentrerade tankeutbytet kring frågan om arfsrättens innebörd, dymedelst förande diskussionen in i patrimoniala fåror. Det mer tillfälliga i de patrimoniala idéernas dominerande framträdande vid detta tillfälle belyses ock af den följande krisens statsrättsliga meningsbrytningar, där dessa idéer i det hela spela en roll mera i skymundan. — Den *tredje* idériktningen åter — teorierna om härskarsuveränitéten — framträder fullt utbildad blott i reformationsepokens slutliga kris och tillgodogöres af konungamakten fullt klart, först sedan den i Sigismunds person redan i det väsentliga förlorat sitt nationella fäste. Dock kan tankegången sägas föreligga redan lång tid tillbaka: i grunden äro t. ex. de ofta återkommande parallelerna mellan staten och människokroppen i

flera deras tillämpningar ingenting annat än en förtäckt suveränitetslära.

Reformationstiden får nu sin statsrättsliga karaktär af den nationellt germanska statsåskådningens politiska och idéella strid med dessa främmande idériktningar.

Denna strid är i förstone mer indirekt framträdande, gör sig företrädesvis märkbar i den dominerande konungamaktens egen vacklan mellan skilda rättsgrundsatser, i de officiella statslärornas varierande benägenhet att inom sig assimilera drag från de olika idériktningarna. Men, när så gent emot det nya konungadömet inom samhället framträda oppositionella element med förmåga att i sin tjänst taga utbildade rättsdogmer, då utsöndra sig de nationella statsidéerna allt mer medvetet från de absolutistiska och träda mot dessa i bestämd motsats.

Utvecklingen går nu i riktning mot en småningom tillkämpad, allt mer afgörande seger för den nationellt gifna statsåskådningen, och därmed går hand i hand denna statsåskådnings successiva formulering i allt större fyllighet och djup.

Efter det i Erik XIV:s afsättning spontant segerrikt häfdats den germanska idén om konungens *lagliga ansvar*, framlägger den begynnande adliga oppositionens främste, Erik Sparre, den nationella statsrättens centrala idé: *den genom tradition och folklagstiftning gifna lagens ställning som högsta instans i samhället.*

När så de religiösa intressena undanrycka konungamakten kyrkans stöd och samla menige man i enigt uppträdande till förmån för nationellt gifven rättsordning som stöd för den protestantiska bekännelsen, då preciserar samme Erik Sparre denna centrala idé i en speciell riktning, i det han häfdar *konungens bundenhet af den gifna rättsordningen.*

Och när slutligen konungamaktens obenägenhet att tillvarataga de nationella vitala intressena blir allt mer uppenbar, då utdrager hertig Karl den germanska rättsstatsidéns konsekvens i en andra, mer djupgående riktning, i det han häfdar *den allmänt folkliga rätten och plikten att i nödfall genom omedelbart positivt ingripande realisera och skydda rättsordningen såsom det egentliga uttrycket för det allmännas kraf.*

Därmed har utvecklingen i grunden i hela dess vidd blottat

den germanska folkstatens särkynne. I Erik Sparres statsrätt är *lagbundenheten* framhäfd, i hertig Karls statsrätt *den politiska friheten* — det allmänt folkliga samfällda ansvaret för det hela och det allmänna rättsskydd, som är gifvet i rättsordningens absoluta kraf på effektivitet som »högsta statsmyndighet».

Denna allsidigt utvecklade germanska statsrätt för Stångebro slag och Sigismunds afsättning politiskt fram till seger. Och denna seger måste med nödvändighet blifva i viss mån definitiv, blifva i viss mån afgörande för framtiden. Ty krisen hade genom de religiösa intressenas eggande makt rifvit upp samhället i dess grundvalar, därmed med starka rötter planterat de segrande idéerna midt inne i samhällets centrum. Det var knappast möjligt annat, än att den följande epoken skulle få sin karaktär af lagens helgd, af det folkliga samarbetet för det allmänna.

Men vid en blick in i framtiden frestas man att för sig uppställa den frågan: Hvarför blef då ej den nu skildrade brytningsepokens resultat för en *längre* tid afgörande, än det i själfva verket blef? Hvarför skulle Sveriges politiska utveckling behöfva genomlöpa både en fursteabsolutismens och en folksuveränitetens epok? Frågan kan synas förmäten. Men en blick på 1500-talets utveckling lämnar åtminstone ett bidrag till dess besvarande.

Söker man för sig klargöra de olika absolutistiska idéernas *reella* betydelse för det politiska lifvets gestaltning under 1500-talet, så ligger en observation nära till hands — den, att dessa idéer i hela deras vidd och innebörd i mycket ringa grad verkligen politiskt *realiserades*. Alldeles afgjordt ter sig tidehvarfvet igenom den i de teokratiska och patrimoniala statsåskådningarna fördolda monarkiska absolutismen *snarare som en hotande möjlighet, än som en full politisk verklighet*. Häraf beror otvifvelaktigt i viss mån otillförlitligheten för framtiden i reformationstidens allmänt statsrättsliga resultat. *Det fordrades en de främmande idéernas politiskt realiserade verklighet, för att den svenskt nationella folkandan skulle kunna i full medvetenhet afkasta de främmande dogmernas ok och fasthålla, utveckla och frigöra sin egen statsrättsliga individualitet.*

Att den nationella statsåskådningens seger ej var i mer absolut mening definitiv, det framlyser på skilda sätt i de politiska dokument, som uttrycka de segrande politiska elementens ståndpunkt och fastslå stridens resultat.

Midt i hertig Karls folkliga åskådning påträffas ju hans egendomliga arffursteteori som en gengångare från de patrimoniala föreställningskretsarne. Och i Norrköpings arfförening påträffas andra reminiscenser af samma ursprung i löftet att bekänna konung Karls och hertig Johans ättlingar som »rätta *naturliga* konungar och herrar», i samma arfförenings i det hela synnerligen stränga trohetsförpliktelser till de nya ättelinierna[1]).

Likaså gå de teokratiska föreställningarna igen i ständernas förklaring 1604, att de redan förut bekänt och antagit Karl som sin »rätta och ordentliga *af Gudi* försedda och förordnade öfverhet», i hänvisningen till den trohet, de konungaätten »*efter Guds bud*» äro skyldiga[2]). Och Gustaf Adolfs djuptänkta uppfattning, att konung och ständer tillhopa i Guds stad företräda det konungsliga höga majestätet, äger ej sin minsta märkvärdighet däri, att den tydligen är ett uttryck för behofvet att medla mellan teokratisk och germansk statsåskådning, i det den utsträcker den gudomliga legitimationen utöfver den monarkiska öfverheten till att omfatta alla med offentligt ansvar betrodda statliga element.

Äro alltså ännu icke de patrimoniala och teokratiska föreställningarna politiskt förbrukade, huru mycket mindre måste då detta vara fallet med de ännu för Sveriges politiska lif så godt som främmande antika suveränitetsidéerna! Så betyder alltså reformationstidens allmänna statsrättsliga resultat blott en *första* mer afgörande seger för den nationelt germanska statsåskådningen.

---

[1]) Stjernman I s. 576 o. f.
[2]) Stjernman I s. 569, 576.

Tryckfel och rättelser.

Sid.	8,	not. 1,	rad. 4,	står:	297	skall vara:	397
»	8,	» 3,	» 2,	»	Die	» »	Dei
»	10,	» 5,	» 2,	»	imperceriets	» »	imperiets
»	10,	» 5,	» 2,	»	sadotium	» »	sacerdotium

» 27, » 4 från föreg. sida tillägges, att citatet från Thomas återfinnes i »De regimine principum» I. 6.

»	38,	rad. 13	uppifr.	står:	vdare	skall vara:	vidare
»	45,	» 2	nedifr.	»	förvaring	» »	förvarning
»	53,	» 3	uppifr.	»	ther til	» »	därtill
»	55,	not. 1,	rad. 7,	»	Rydberg III	» »	Rydberg IV
»	55,	» 3,	» 3,	»	giffiuit	» »	giffuit
»	91,	» 12	uppifr.	»	sjäffallet	» »	själffallet

» 99 hafva genom förbiseende i andra stycket insmugit sig ett par vändningar, hvilka torde behöfva någon korrigering. Inkorrektheten afhjälpes nödtorftigt, om framför ordet »underordnande», rad. 15 nedifrån, insättes »allmänna», samt om orden »särskildt betonas som motiv», rad. 13 o. f. nedifrån, utbytas mot »tydligen tänkes som förutsättning».